

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ - СКОПЈЕ
ИНСТИТУТ -ЗА ИСТОРИЈА

ОРГАНИ НА УПРАВАТА ВО
МАКЕДОНИЈА И НИВНИТЕ ЈАВНИ
ФУНКЦИИ ПРОСЛЕДЕНИ НИЗ
АРХИВСКИТЕ ФОНДОВИ ВО
ПЕРИОДОТ ОД 1869 ДО 1944
ГОДИНА ВО ДАРМ

(докторска дисертација)

Ментор:
проф. д-р Виолета Ачкоска

Кандидат:
м-р Ацо Ангеловски

Скопје, 2008 г.

Вовед

Македонија со својата централна местоположба, како крстосница на Балканот, отсекогаш била во центарот на интересите на соседните балкански држави, како и на големите европски сили. Тие во своите завојувачки стремежи за проширување и заземање на туѓи територии барале секакви начини не бирајќи средства за да ја освојат оваа територија. Се воделе многу преговори и се склучувале разни договори, сè со цел оваа територија да ѝ се одземе на Османската Империја, а потоа и да се задржи во рамките на соседните балкански држави.

Сите соседни држави, па и пошироко, се труделе да го докажат нивниот оправдан интерес за заштита на своите „браќа“ во Македонија. Османската Империја, а и сите други држави кои во даден временски период управувале со Македонија, го активирале целокупниот државен апарат за зачувување на оваа територија.

На територијата на Македонија биле вршени чести административно-територијални поделби, со кои се рефлектирала постоечката моментална потреба на државите што ја освоиле Македонија. За реализирање на овие стремежи бил ангажиран целокупниот државен апарат.

Предмет на нашиот труд е историјатот на органите на државната управа, односно начинот како биле формирани и како функционирале органите на државната управа (органите на управата) – да се види нивната организација и структура. Настанувањето на државната управа со право се поврзува со формирањето на државата, зашто без постоење на државата се смета дека не може да постои ниту државната управа.

За наведенава тема, но за одделни прашања и со поинаков пристап пишуваа повеќе автори. Така, од аспект на организацијата на вилаетите пишува Ахмед Аличиќ (во трудот „Uredba o organizaciji vilajeta 1867 g.“, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1965), за општинската управа во Османската Империја се трудовите на Ристо Кирјазовски („Основањето и организацијата на турската општина во Скопје во 1869“, Скопје 1971 и „Организацијата и надлежностите на општинската управа во Македонија во втората половина на 19 век, врз основа на архивски материјали што се чуваат во

Архивот на Македонија“, Скопје 1973). Од особено значење за овој период е и трудот на Скендер Ризај „Управно-политичке реформи у Македонији (Косовски, Битољски и Солунски вилајет) 1875 – 1881“, „Македонија во Источната криза (1875 – 1881), МАНУ, Скопје 1978, како и неколку други негови статии кои на индиректен начин ја третираат оваа проблематика.

Од аспект на локалната управа меѓу двете светски војни значаен е трудот на Надежда Цветковска („Локалната управа во вардарскиот дел на Македонија меѓу двете светски војни 1941 – 1944“, сп. Историја, бр. 1-4, XXXIV/XXXV, Скопје 1998/99). За овој период од интерес е и трудот на Трајко Зајковски за административно-територијалната поделба, организацијата на власта и канцелариското работење во Македонија 1918 – 1941 година.

Периодот од 1941 до 1944 година за дел од архивската граѓа на бугарските органи на власта и од административно-територијалната поделба на Македонија е даден во статиите на Милош Константинов („Arhivska građa bugarskih organa vlasti za okupirana područja Makedonije i Srbije (1941 – 1944)“, Beograd 1969 и „Административно-територијална поделба на Македонија за време на бугарската окупација и осврт врз организацијата на бугарската власт и канцелариско работење применувано во периодот 1941 – 1944“, Скопје 1969). За архивската граѓа на окупаторските органи на власта кои се наоѓаат во Архивот на Македонија има пишувано и Нове Велјановски („Arhivska građa okupatorskih vlasti (1941 – 1944) u Arhivu Makedonije“, sp. Arhivist, br.1-4, Beograd 1966-67).

За изработка на овој труд користени се документи во кои се среќаваат податоци за општествено-економскиот и политичкиот живот, како и литература од општ карактер, а што се однесува на определени прашања што се предмет на проучувањата на овој труд. Посебно внимание е посветено на истражувањето на службените гласила на соодветните земји (Турција, Бугарија, Србија), каде што се објавувани одредени прописи издавани од највисоките органи на власта, а меѓу другото, се применувани и во Македонија. При изработката на темата, за почеток е земена годината 1869. Тоа не значи дека и во претходниот период немало територијални поделби и органи на управа, туку постои едноставна причина – најстарата архивска граѓа во овие архивски фондови е токму од 1869 година.

Во разгледуваниот период (1869 – 1944) во разни временски интервали постоеле повеќе политичко-територијални единици: вилаети, санџаци, кази, нахии, области, окрузи, бановини, околии и општини (градски и селски).

Архивската граѓа што е создадена во овој период е резултат на работата на органите на власта, кои во дадениот период со сите сили настојувале да ја задржат власта во Македонија. Архивската граѓа, како историски извор во Државниот архив на Република Македонија (ДАРМ), се јавува како архивски фондови. Во ДАРМ и во деветте одделенија, од органите на управа и јавните служби за периодот 1869 – 1944 се чуваат 336 архивски фонда. Освен неколку фондови кои изобилуваат со податоци, повеќето од нив се со по неколку документи, односно самата документација е фрагментарно сочувана. За сите овие фондови опширно е изложено во самиот труд.

Несомнено е дека во изработката на секој научен труд се користи необјавена и објавена архивска граѓа. Нема да бидам нескромен ако кажам дека на ниту едно место претходно не се користени повеќе архивски фондови и необјавена архивска граѓа. Имајќи го предвид насловот на темата, за да не излезам од предвидените рамки, не навлегував во подробности за оние прашања кои, поради природата на темата, допираат и се испреплетуваат со неа. Покрај органите на управа, накратко се обработени и другите органи на системот, како на пример: судските, воените, полициските, образовните, верските и сл.

Користена е целокупната архивска граѓа од архивските фондови што се средени и обработени и добар дел е користен фрагментарно од фондовите што не се средени. Но, тоа е предизвик за понатамошно истражување.

Непобитен е фактот дека во ДАРМ се наоѓаат фондови од понизок ранг во хиерархијата на органите на управата. Повисоките органи на власта, односно централните органи се наоѓаат во соодветните архиви во Турција, Бугарија и Србија. Пониските органи на власта (управа) ја реализирале политиката на повисоките органи. Добар дел од архивската граѓа од овие фондови е уништена и во нив се наоѓаат само одредени показатели.

Независно од оваа состојба, од содржината на архивската граѓа од овие органи на власта можат да се видат целта и карактерот на освојувачката политика, како и начинот да се зачува освоената и окупираната територија во Македонија со сите можни средства.

Територијата на Македонија до 1912 година била во рамките на Османската Империја, во која се вршени чести административно-територијални поделби на ејалети, беглербеглуци и пашалуци. Освен административно-територијални, правени се и чести управни промени во рамките на самите ејалети. За овој период се сочувани 20 фонда од органите на управата. Најсочуван е фондот Општинска управа – Скопје (Турска градска општина – Скопје).

Покрај многуте реформи, што имале за цел да ги ублажат внатрешните спротивности и да обезбедат извесен напредок на Царството, централната османска власт во 1864 година донела Уредба за вилаетите. Со овој акт требало да се изврши нова територијално-управна поделба на Османската Империја, да се централизира управната власт, да се одвои воената управа од граѓанската и покрај шеријатските да се формираат и граѓански судови. Според оваа Уредба, како и со други акти вилаетите имале два совета: управен совет и општ вилаетски совет. Дефинитивно, со овие прописи вилаетите се јавуваат како највисоки административно-политички и територијални единици и се делат на санџаци, овие на кази, а казите на нахии. Сите овие управни промени имале единствена цел: јакнење на централната власт и одржување на постоечката состојба во османската држава.

Со балканските и Првата светска војна (1912 – 1918) Македонија била поделена и окупирана од Србија, Бугарија и Грција, а еден помал дел ѝ припаднал на Албанија. Последица на вештачките граници, со кои била разделена Македонија, била раскинувањето на историската, географската, економската, политичката и стопанската целост на земјата. Делот од Македонија, што го зазела српската војска, српската власт се обидела со разни уредби и решенија да го организира, односно да го присоедини кон Кралството Србија. Во административно-управен поглед, според српскиот Устав од 1903 година, „новоослободените“ области (меѓу кои и вардарскиот дел на Македонија) се поделени на окрузи, околии и општини. На тој начин територијата на Македонија била поделена на 7 окрузи со 29 околии. За овој период од српската управа во ДАРМ има 4 архивски фонда.

Територијата што била окупирана од бугарската војска (есента 1915 година), добила своја административно-управна организација во рамките на системот на управата на бугарската држава. Бугарската управа во четирите

окрузи во Источна и Југоисточна Македонија траела сè до Букурешкиот мир (1913). Во есента 1915 година, бугарската буржоазија ја проширила својата окупација во Македонија, што ја започнала уште во 1912 год. Бугарската влада ја прогласила окупирана Македонија за единствена воено-административна управна област, позната под името Македонска воено-инспекциска област (МВИО). Територијата од вардарскиот дел на Македонија била поделена на 7 окрузи со 28 околии. Од овој период сочувани се 99 архивски фонда од органите на управа и тоа: окружни, околиски, градски и селски.

На Париската мировна конференција (1918) била санкционирана поделбата на Македонија. Со оваа поделба вардарскиот дел на Македонија влегол во состав на Кралството на СХС, каде што имал на статус со официјално непризнат национален идентитет. Владата на Кралството на СХС освоениот дел од Вардарска Македонија го разделила на 7 окрузи. Со Уставот од 1921 година територијата на Македонија е поделена на две области, а со Законот од 1929 година на бановини, околии и општини. Вардарскиот дел од Македонија влегува во состав на Вардарската бановина. Со бановинската управа раководел бан, именуван од кралот. Како кралски претставник, банот ја вршел највисоката политичка и општо-управна власт во бановината. Бановинската управа се делела на одделенија, отсеци и оддели.

Во Кралството на СХС (Кралство Југославија) законодавната власт ја имале кралот и народното собрание, а извршната власт ја вршел кралот преку избрани министри во министерскиот совет (претседателот и членовите на министерскиот совет ги именувал кралот). Државната управа била поделена на ресори, со свој чиновнички апарат. Покрај централната власт, била воспоставена и локална управа што функционира преку ниските управни власти и за таа цел државата била поделена на повеќе управни единици (најнапред области, окрузи, околии и општини, а подоцна бановини, околии и општини). За овој период постојат 87 архивски фонда. Најсочуван е фондот Градско поглаварство на општината на градот Скопје.

Во текот на Втората светска војна (1941 – 1944) Вардарска Македонија е окупирана од Бугарија (поголемиот дел) и Италија, односно Албанија (Западна Македонија). Под бугарска окупација Македонија административно била поделена на две области: Битолска и Скопска област со 20 околии, 21 градска и 116 селски општински управи, а Западна Македонија била поделена на

префектури, потпрефектури и општини (комуни). Од бугарските органи на управа имаме 110 архивски фонда, а од италијанските, односно албанските органи на управа, 16 архивски фонда или вкупно за периодот 1941 – 1944 има 126 архивски фонда.

Во помалиот дел од Македонија (Западна Македонија), што бил окупиран од Италија, Италијанците ја држеле воената и на некои места и цивилната власт. На Албанците им била препуштена цивилната власт и тие на територијата на Македонија организирале свои општини, судови, цркви, училишта и други установи. Целокупната власт на тогашната квислиншка Албанија, наречена Кралство Албанија, била поделена на префектури, во чијшто состав влегувале околиски начелства (потпрефектури). Најголем акцент во рамките на денационализаторката политика во Западна Македонија бил ставен врз школството. Во архивската граѓа од архивските фондови што ги создале албанските окупаторски органи на власта, сочувани се многу малку (само граѓата од Кичевската општинска управа).

Откако била воведена административно-полициската власт во Македонија, започнало целосно воведување и организирање и на други институции: граѓански судови (околиски, обласни и апелациски), финансиски органи, централно комесарство за снабдување, обласна „сметна“ палата, инспекциски служби и др. Особено значајна улога во овој политички систем на окупаторската власт ѝ била дадена на институцијата кметство (организирана во повеќе кметски намесништва).

Окупаторскиот систем на бугарската власт во Македонија, до извесен степен, бил ограничен поради мешањето на Германскиот Рајх, кој ја задржал воената команда. Имено, некои германски институции што постоеле во окупираниот дел на Македонија биле во привилегирана положба, а со ова, дефакто, се намалувале и делумните ограничувања на суверените права на Бугарија. Германија имала неограничени права за експлоатација на рудниците и другите богатства на Македонија. Нејзините Комесарство за руди и Комесарство за тутун ги имале сите права на „повластена нација“, дадени со посебни законски акти. Германците биле ослободени од сите давачки, царини и други такси за извоз на рудното богатство и другите производи од Македонија.

Бугарската власт спроведувала идеолошка агресија, со помош на разновидни културни, просветни и други институции коишто ширеле

пропаганда за бугарска национална припадност на македонскиот народ, што претставувала основа за целокупната агресорска политика на бугарската буржоазија и на нејзината влада во окупираниот дел на Македонија.

Верувам дека овој труд ќе даде одговор на повеќе прашања, ќе претставува корисен прилог, ќе поттикне нови проучувања и ќе биде основа при обработката на други научни трудови. На крајот, чувствувам потреба да ја искажам мојата благодарност до вработените и одговорните лица во ДАРМ, библиотеката и други установи и лица кои ја овозможиле и потпомогнаа мојата истражувачка работа.

ГЛАВА ПРВА

Османската управа во Македонија (1869 – 1912)

1.1. Општествено-економски и политички прилики во Македонија

Како составен дел на Османската Империја, Македонија го зафаќала централниот дел на Балканот и во неа се вкрстувале империјалистичките интереси на европските сили.¹ Македонија била стратегиски најзначајната област во Југоисточна Европа, бидејќи преку Вардарската Долина имала единствен голем природен излез на светските мориња и била првото скалило за освојување на мореузите².

Носители на индустрискиот развој во Македонија биле градовите. Во однос на стопанското и културното значење, а и по бројот на жителите, на прво место бил Солун, а потоа доаѓале Битола и Скопје³.

Со изградбата на патишта и железници, како и со поставувањето поштенски и телеграфски линии, Солун добил важност на првостепен економски и политички центар на Македонија. За значењето на Битола и Битолскиот вилает доволно говори податокот што своите производи на пазарите во Битолскиот вилает, меѓу другите, ги пласирале и Австрија, Англија, Белгија, Бугарија, Германија, Грција, Италија, Романија, Србија, Франција, Холандија и Швајцарија, а од воневропските земји Бразил и САД⁴.

Поради османската политика на зголемување на даноците и таксите на земјоделските производи, бројните злоупотреби при нивното собирање и сл. земјоделството и трговијата во Македонија имале тренд на назадување.

Македонија од секогаш била активно миграциско подрачје. Селењето станало македонски елемент на живеење. Во почетокот на XX век, околу 100.000

¹ Димитар Димески, Македонското национално и ослободително движење во Битолскиот вилает (1893 – 1903), НИО „Студентски збор“, Скопје, 1981, 10.

² Милорад Екмечиќ, Стварање Југославије (1790 – 1918), Просвета, Београд, 1989, 108.

³ Исто, 111.

македонски иселеници биле во движење, од кои 10 % биле во прекуокеанските земји. Печалбарството во Македонија навистина оставило тешки последици⁵.

Бидејќи Македонија била аграрна земја, поголемиот дел од нејзиното население (три четвртини) живеел на село, а близу 80 % од македонските народни маси биле вклучени во аграрното производство. Аграрната криза кон крајот на XIX и почетокот на XX век придонела голем дел од македонското, главно слободно, селанство да стане базата на македонското националноослободително движење.

Вооружените борби што се воделе во овој период (Босанско-херцеговското востание од 1875 година во Босна и Херцеговина и Априлското востание од 1876 година во Бугарија, како и Разловечкото востание во Македонија од 1876 година) ѝ наложиле на Портата одржување и постојано модернизирање на многубројната армија. Вооружувањето и модернизирањето на војската, на сообраќајот и администрацијата барале сè поголеми финансиски средства. Турција доживеала катастрофален воен пораз во војната со Русија, што ѝ донело не само губење на многу територии и данокоплаќачи туку и плаќање на големи воени репарации. Даноците пораснале, иако државната територија се намалила⁶.

Интересите на најголемите континентални држави во Европа – Русија и Австрија, се преплетувале и судирале на Балканот. Овие борби имале првенствено економска заднина, бидејќи биле насочени кон освојување на важни трговски комуникации и упоришта за натамошно навлегување на Балканот. Западноевропските држави долго време стоеле на ставот за попречување на ширењето на Русија и на нејзиното влијание на Балканот на штета на Турција. Поради тоа, во прв ред, Англија и Франција истапувале како поборници за зачувување на целината на Османската Империја⁷.

Со Санстефанскиот мир (3 март 1878 г.), со што е создадена вазална автономна бугарска држава, не биле задоволни големите сили, особено Англија и

⁴ Види кај Д. Димески, Економските прилики во Битолскиот вилает во последната деценија на XIX и почетокот на XX век, Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје, книга V-VI (31-32), Скопје 1979/80, 109 – 125.

⁵ М. Екмечић, Стварање..., 110.

⁶ Манол Пандевски, Положбата на Македонија во Османската Империја кон крајот на XIX и почетокот на XX, ГИНИ, год. XX, бр. 1, Скопје 1976, 93.

⁷ Данчо Зографски, Големите сили и Балканот во почетокот на XX век (1900 – 1914), ГИНИ, год. XIV, бр. 2-3, Скопје 1970, 53.

Австро-Унгарија, чиито интереси биле загрозени. Со Санстефанскиот мир не биле задоволни ни балканските држави, особено Кралството Грција и Кнежеството Србија.

Берлинскиот конгрес (13 јуни – 13 јули 1878 г.), кој бил свикан заради ревизија на Санстефанскиот договор, уште повеќе ја изнел на виделина спротиставеноста на интересите за Балканот на Австро-Унгарија и Русија. Била извршена ревизија на Санстефанскиот договор, а со членот 23 од Берлинскиот договор биле предвидени реформи за Македонија.

Берлинскиот конгрес донел крупни промени во Македонија. Од некогашна централна османска област, Македонија со своите северозападни и јужни граници се претворила во периферна и гранична област на Османската Империја⁸.

До Берлинскиот конгрес (1878) Македонија била предмет за османската колонизација при навлегувањето на Турците во Европа и служела како база за натамошно завојување, а по Берлинскиот конгрес таа станала последно упориште на османскиот посед во Европа.

Од Берлинскиот конгрес, па сè до Првата светска војна, „македонското прашање“, што се појавило како последица на претензиите на балканските земји да завладеат со Македонија, ги преокупираше повеќе од кој било друг дипломатски проблем како Османлиите така и европските државници. За Османлиите Македонија не значела само владеење со територија каде што живееле поголем број муслимани туку била и од големо значење за прибирање данок и како тампон-зона кон претензиите на соседните балкански земји. Битката за превласт се водела на разни начини. Секоја од заинтересираните земји имала свои организации што се бореле за превласт во училиштата, црквите и културните дејности.⁹

Со промените што настанале по Берлинскиот конгрес, муслиманските маси во анектираната територија на Босна и Херцеговина и ослободените територии на Србија и Бугарија масовно се иселувале. Имало повеќе причини за иселувањето, но како најважна била психолошкиот момент што се темелел врз верскиот фанатизам, со што биле задоени муслиманските маси. Овие верници-муслимани, независно од

⁸ Историја на македонскиот народ, кн. 2, ИНИ, Скопје, 1969, 93.

⁹ Joseph von Hammer, Historija Turskog (Osmanskog) Carstva, kn. 3, Zagreb, 1979, 493.

каде се преселувале, познати се под името „мухаџири“, односно како „маџири“¹⁰ во Македонија. Со нивното доселување се зголемил муслиманскиот елемент и, притоа, биле зголемени насилството и теророт над незаштитеното македонско население¹¹.

Статусот што го добиле мухаџирите во Османската Империја бил многу висок и привилегиран. Постоеле посебни институции што се грижеле за состојбата на овие доселеници. Иселениците се населувале на откупени чифлички земји во Македонија, што придонело одделни македонски села постепено да исчезнат. Со населувањето на мухаџирите на одделни стратегиски места требало да се разбие територијалното единство на македонскиот народ, да се прекинат патиштата на вооружените чети и на тој начин позитивно да се влијае на стабилизирањето на Османската Империја¹².

На територијата на Македонија првите световни училишта се отворени во стопански најсилните градови: Велес, Скопје, Куманово, Тетово, како и во Струга, Кукуш и во Прилеп. До почетокот на седумдесетите години на XIX век училишта на наставен народен јазик се отворени во Штип, Неврокоп, Крива Паланка, Битола, Солун, Дебар, Ресен, Радовиш, Охрид, Крушево, Воден, Струмица, Дојран, Кратово, Петрич, Мелник и др. Во 1876 година во Македонија имало околу 45 градски и 118 селски народни училишта. Во учебната 1885/86 во цела Македонија постоеле 410 машки и 39 женски училишта со 527 учители и 86 учителки. Наставата во училиштата ја посетувале 23.702 ученици¹³.

Во 90-те години од XIX век се јавува струење кај македонската интелигенција, како и кај македонското граѓанство, кое води кон групирање на револуционерните сили. Сето ова резултирало со појавата на Македонската револуционерна организација (23 октомври 1893 година стр. стил), која ќе одигра важна улога во зацврстувањето на националниот идентитет и свеста за самостојност на македонскиот народ.

¹⁰ Види кај Александар Апостолов, Колонизацијата на мухаџирите во Македонија и растројството на чифчиските односи од крајот на XIX век до 1912, ГИНИ, год. IV, Скопје, 1960.

¹¹ Историја на македонскиот народ, кн.2, 94.

¹² Глигор Тодоровски, Прилог кон прашањето за состојбата на муслиманските иселеници (муаџири) во Македонија по Младотурската револуција, ГИНИ, год. XXVI, бр. 2-3, Скопје, 1982, 135 – 153.

1.2. Административно-територијална поделба на Македонија (1869 – 1912)

За подобрување на состојбата во Османската Империја, под притисок на европските сили, честопати биле спроведувани разни реформи во политичкиот, општествениот и стопанскиот живот. Со овие реформи во земјоделството и во административната организација на државата бил унифициран царинскиот систем и се укинал државниот монопол на житото и волната. Исто така, се вовела реорганизација на државната управа со формирање министерства и еден министерски совет¹⁴. Во рамките на централната влада постоеле повеќе министерства.

Во 1839 година бил донесен Ѓилханскиот хатишериф, еден од најголемите реформаторски акти од овој период. Врз основа на Хатишерифот Османската Империја, во управна смисла, била поделена на нови ејалети, санџаци и кази. Притоа, во европскиот дел на Османската Империја биле формирани 15 ејалети, а во азискиот 19. Во овој период во Румелискиот ејалет влегувале санџаците: Охрид и Манастир (Битола), а во Скопскиот ејалет, во Скопскиот санџак меѓу другото влегувале казите: Скопје, Куманово, Крива Паланка (Егри Дере), Кратово, Тетово (Калканделен) и Кочани.

Во наредната административно-територијална поделба од 1846 година, Османската Империја во Европа, Азија и Африка е поделена на 40 ејалети. Во суштина, останата е истата управна поделба од 1839 година, само што сега од Румелискиот ејалет е укинат санџакот Дукаѓин и во негов состав остануваат санџаците Скадар, Охрид и Костур. Скопскиот ејалет имал три санџаци (еден од нив Скопскиот со казата Скопје, во чијшто состав биле нахиите: Кратово, Куманово, Кочани, Тетово, Крива Паланка и Врање), а подоцна во 1850 година се извршени нови управни промени, т.е. реорганизација на Скопскиот ејалет со

¹³ Andrija Nikić, Stanje u Sjevernoj Makedoniji i Kosovu od godine 1860 do 1890 u svjetlu novih izvora, МАНУ, Скопје, 1978, 197.

¹⁴ Историја на македонскиот народ, кн. 2, 30.

Скопскиот, Призренскиот и Приштинскиот санџак, па оттогаш има Призренски ејалет со Призренски, Приштински и Скопски санџак¹⁵.

За успешно спроведување на наведените реформи, во Османската Империја биле организирани собири, меѓу кои и во Солун и во Битола, на кои специјални толкувачи од Цариград ги објаснувале реформите. За полесно разбирање, овие прописи се печателе на јазиците на населението. Од овој период останале два важни правилници, од кои битолскиот бил напишан со грчко писмо на битолско наречје, под наслов: „Канониме за селата битолски, чунки закон за чифлигарите и чифлиците што се поела битолска“¹⁶.

Сите овие реформи кои во основа биле доста либерални за Османската Империја, само делумно можеле да се спроведат во живот. Причините биле двострани. Од една страна, поради отпорот кај фанатизираниите и конзервативните претставници на османската власт, а од друга страна, поради слабоста на граѓаните да се изборат за нивно спроведување во практиката.

Со донесувањето на Хатихумајунот (18 ноември 1856 г.) биле изедначени христијаните и муслиманите во Царството. Ветена е верска и национална рамноправност на сите народности во Османската Империја, слобода на вероисповедта, слобода на совеста, мешани судови, право на христијаните да имаат свои претставници во државниот совет. Со овој акт се предвидувале реформи и во државната администрација, судството, полицијата, црквата, собирањето на даноците и воведување на редовен буџет на приходи и расходи¹⁷.

Врз основа на овој султанов пропис, како и на подоцнежната активност на новиот султан Абдул Азис (1861 – 1876) се донесени повеќе закони и прописи. Во 1858 година биле донесени Законот за казни и Законот за земја. Во 1859 година донесена е Уредба за Вселенската патријаршија во Цариград. Во 1861 година донесени се Законот за трговија, Правилникот за попис на населението и имотите и Правилникот за начинот на распределба на даноците. Во 1862 година донесени се Законот, а подоцна и Правилникот, за заштита на здравјето, Правилникот за

¹⁵ Skender Rizaj, *Moderna osmanska vlast u Vranjskoj i Preševskoj kazi (1839 – 1912)*, Врањски гласник, књ. VII, Врање, 1971, 96 – 97.

¹⁶ Историја на македонскиот народ, кн. 2, 33.

¹⁷ Исто, 43.

градежништво, Упатството за спроведување на забраните и Законот за трговска постапка; Во 1863 донесен е Законот за поморска трговија, а во 1864 година Законот за градежништво и Уредбата за вилаетите. Во 1865 година е донесен Законот за создавање вилаети и нови судови во нив, потоа во 1867 година донесени се Законот за правата на странците на земјишна сопственост во Турција, Уредбата за патиштата и Уредбата за организација на вилаетите. Во 1868 година донесен е Законот за организација на Државниот совет, потоа во 1869 година Законот за поданство и Законот за народно образование. Две години подоцна, во 1871 година донесени се Законот за метрички систем и Законот за управување со вилаетите и последно, во 1877 година донесен е Законот за организација на општините¹⁸.

Со Уредбата за вилаетите од 1864 година, во Османската Империја започнал процес на административна реорганизација. Административно-територијалната поделба е основното прашање за државната организација на секоја држава¹⁹. Со оваа Уредба се предвидувале поголема централизација на управната власт, одвојување на воената од граѓанската управа и воспоставување на граѓански судови, покрај векепостојните шеријатски судови. Ејалетите како најкрупни административни единици биле заменети со вилаети, кои се делеле на санџаци, кази и нахии²⁰.

Новиот Закон за создавање на вилаетите бил објавен во 1865 година. Според овој Закон со вилаетот (покраината) управувал гувернер или валија. Вилаетот бил поделен на санџаци (окрузи), кази (околии) и нахии (општини).

Врз основа на Уредбата, решено е најнапред на Балканот да се формира само еден вилает. Притоа, од ејалетите Русчук (Русе), Видин и Ниш се формира Дунавскиот вилает. На овој дел од Балканот е формиран првиот вилает, од причина што тука било најголемото влијание на рускиот панславизам. За валија на Дунавскиот вилает е именуван Митхад-паша, кој бил голем противник на рускиот панславизам. Овој вилает бил поделен на 7 санџаци. Непосредно пред

¹⁸ Исто, 43 – 44; J. von Hammer, цит. дело, 383 – 410 и Ристо Кирјазовски, Организацијата и надлежноста на Општинската управа во Македонија од втората половина на XIX век, сп. Македонски архивист, бр. 2, Скопје, 1973, 79.

¹⁹ Жоржета Назърска, Административно-териториално деление и погранични проблеми в Източна Румелия (1879 – 1885), сп. Исторически преглед, год. 50-51, книга 5, София 1994/95, 94.

формирањето на првиот вилает, во Османската Империја постоеле 35 ејалети, 155 санџаци и 1669 кази. Бидејќи формирањето на Дунавскиот вилает како експеримент донел позитивни резултати, во наредната година издаден е Султанов ферман, со кој е формиран и Босанскиот вилает. Врз основа на Државното салнаме* од 1866/67 година формирани се и други 7 вилаети²¹.

Иницијатор за реорганизација на административното уредување бил Мехмед Фуад-паша. Со оваа уредба, Османската Империја се поделила на 25 вилаети, од кои 7 во Европа и 18 во Азија²².

Административните поделби не се базирале врз природни, етнички и економски целини, туку со нив намерно биле групирани разновидни и различни верски и народносни групации во една административна единица, за да се задржи верската и националната омраза и да се продлабочи уште повеќе расцепот помеѓу нив²³.

Секој избран округ имал свој административен совет и суд, кои во поголем дел биле изборни, а бирачкото тело било составено од чиновници и шефови на немуслиманските заедници, кои ги избирале припадниците од нивната вероисповед. Валијата бил муслимански функционер и ги именувал членовите на административниот совет²⁴.

Советите на територијалните единици носеле атрибут управни идаремеџлиси, што упатува на положбата и надлежностите поврзани со усогласување на различните оддели на управата: со чување на редот и мирот во управната единица како и уредување на одделни комунални, стопански и фискални работи. Во градските општини тие се викале беледије меџлиси, а во селата ихтијар меџлиси или совет на старци – една од најстарите институции во Империјата. На

²⁰ Ванчо Ѓорѓиев, Слобода или смрт, Македонското револуционерно националноослободително движење во Солунскиот вилает (1893 – 1903), Табернакул, Филозофски факултет, Скопје, 2003, 51.

* Салнаме (од персиски: Sal-li – година и Name – писмо) – книга, документ, на турски - годишник. Sk. Riza, Ustrojstvo Turske Carevine u 1911., Kosovski, Skadarski, i Bitoljski vilajet, Зборник Филозофског факултета у Приштини, IV, Приштина, 1967, 347.

²¹ Sk. Riza, Upravno-političko i društveno-ekonomsko uređenje Dunavskog vilajeta – Niškog sandžaka – u svetlosti osmanskih i engleskih izvora (1864 – 1878)“, Врањски годишник, књ. XII – XIII, Врање, 1979, 58 – 60.

²² Д. Димески, Македонското национално..., 64.

²³ Историја на македонскиот народ, кн. 2, 44.

ниво на вилаетот, покрај идаре меџлиси, постоел и општ меџлиси совет (вилает умуми меџлиси), кој имал општи управни надлежности и извесни политички овластувања, во сферата на законодавната иницијатива пред централната власт²⁵.

Во 1867 година била донесена Уредба за новата административно-територијална поделба на вилаетите. Со оваа Уредба вилаетите се највисоки управни единици, а, исто така, со истата е извршена и реорганизација на санџаците, казите, нахиите и селските општини. Во оваа година во целата Империја биле формирани 7 вилаети и 27 ејалети. Но, веќе во наредната година Османската Империја била поделена на 22 вилаети, 6 ејалети, 108 санџаци и 1245 кази²⁶. Со истата Уредба европска Турција била поделена на 6 вилаети, од кои еден бил и Солунскиот вилает²⁷. Во неговиот состав се нашле санџаците: Битола, Дебар, Мат и Елбасан, како и казите Охрид и Старова²⁸.

1.2.1. Солунски вилает

Кон крајот на 1869 година Солунскиот вилает бил поделен на 5 санџаци, а тоа се должело на присоединувањето на Скопскиот санџак кон Солунскиот вилает, со казите Скопје, Штип, Радовиш, Куманово и Тетово. На тој начин во Солунскиот вилает се нашле 5 санџаци: Солунски, Битолски, Серски, Драмски и Скопски.²⁹

Кон Солунскиот вилает во 1873 година бил присоединет санџакот Корча. Солунскиот вилает бил составен од 5 санџаци: Солунскиот, Битолскиот, Корчанскиот, Серскиот и Драмскиот. Оваа година бил расформиран Призренскиот вилает, а Призренскиот, Дебарскиот и Скопскиот санџак, заедно со Скадарскиот влегувале во состав на Битолскиот вилает. Во согласност со новото административно уредување, во 1873/74 година бил формиран Битолскиот вилает

²⁴ Ск. Ризај, Управно-политичке реформи у Македонији (Косовском, Битољском и Солунском вилајету) (1875 – 1881), МАНУ, Скопје, 1878, 167.

²⁵ Владо Поповски, Партиципација на македонскиот народ во политичката и самоуправна структура на Турската Империја во втората половина на XIX и почетокот на XX век, ГИНИ, XXXI, бр. 1, Скопје, 1987, 125 – 126.

²⁶ Sk. Rizaj, Upravno-političke..., 61.

²⁷ Крсте Битовски, Бројот и составот на населението во Битолскиот вилает во крајот на XIX век, сп. Историја, год. VI, бр. 2, Скопје, 1970, 101.

²⁸ В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт..., 52.

со единствен Битолски санџак. На овој начин, оваа територија била одземена од Солунскиот вилает.

Во 1876 година Солунскиот вилает го сочинувале 3 санџаци: Солунски со 10 кази, Серски со 4 кази и Драмски со 3 кази. Во наредните неколку години се менувал статусот на Битолскиот вилает (во 1878 година бил укинат, а во 1879 година бил обновен), па Битолскиот санџак влегол во составот на Солунскиот вилает, односно повторно бил приклучен кон Битолскиот. Така, дошло до промена на бројот на казите во Солунскиот вилает, додека бројот на санџаците останал ист.

Промените на административно-територијалната поделба продолжиле и по 1880 година кога бил донесен Новиот закон за европските вилаети. при што едни кази и нахии во Солунскиот вилает згаснувале, други се појавувале. Во средината на август 1880 година, Солунскиот вилает го сочинувале 3 санџака, меѓу кои и Солунскиот, што се состоел од 9 кази: Кара-Карје, Воден, Касандра, Велес, Аврат-Хисар, Струмица, Ениџе-Вардар, Дојран и Негуш, а кон крајот на истата година Солунскиот вилает ја имал следната поставеност: постоеле 3 санџака, од кои Солунскиот ги имал следниве 9 кази: Кара-Ферја (Кара-Карје), Воден, Ениџе, Аврат-Хисар, Дојран, Струмица, Кестедире, Велес и Тиквеш.³⁰ Овие промени немале клучна улога во општите настани во тоа време, туку биле врзани исклучиво за Солунскиот вилает. Во 1900 година се случила една од позабележливите промени – одделувањето на Велешката каза од Солунскиот вилает и нејзиното присоединување кон Скопскиот санџак во рамките на Косовскиот вилает.³¹

1.2.2. Битолски вилает

Битолскиот вилает се појавува за првпат во 1873/74 година во согласност со новото административно управување. Бил составен од еден санџак, Битолски, со 11 кази: Битолска, Прилепска, Охридска, Дебарска, Албанска, Костурска, Кожанска, Калјарска, Островска, Леринска и Кичевска.³²

²⁹ Исто, 52.

³⁰ Ск. Ризај, Управно-политичке реформе..., 184.

³¹ В. Ѓорѓиев, цит. дело, 53 – 54.

³² Д. Димески, Македонското национално..., 66.

Веќе со новата административно-територијалната поделба од 1875 година Битолскиот вилает го сочинувале 5 санџаци: Битолскиот со 12 кази, Призренскиот со 9 кази (вклучувајќи ја и Тетовската каза), Дебарскиот со 4 кази, Скадарскиот со 10 кази и Скопскиот санџак со 7 кази. Во наредната година Скадарскиот санџак се одделил од Битолскиот вилает и прераснал во самостојна валиска област.³³

Во 1878 година Битолскиот вилает бил укинат: Битолскиот санџак влегол во составот на Солунскиот вилает, а Скопскиот, Призренскиот и Дебарскиот санџак го формирале Косовскиот (Скопскиот) вилает. Веќе наредната година повторно бил формиран Битолски вилает, но со 3 санџаци: Битолски со 3 кази, Дебарски со 4 кази и Корчански со 5 кази. Тогаш Македонија се нашла во составот на трите тн. македонски вилаети: Битолскиот, Косовскиот (Скопскиот) и Солунскиот.³⁴

Во 1880 година Битолскиот вилает бил поделен на 4 санџаци: Битолски (со 7 кази: Прилеп, Охрид, Кожани, Кичево, Лерин, Џума и Серфиџе), Крушевски (со 4 кази: Костур, Наслиќ, Старова и Колоња), Призренски (со 3 кази, меѓу кои Тетово) и Дебарски (со 3 кази, меѓу кои Долни Дебар). Има показатели дека во истата година Битолскиот вилает е двапати реформиран.

Во 1887/88 година Битолскиот вилает го сочинувале 5 санџаци, и тоа: Битолски, Серфиџески, Корчански, Елбасански и Дебарски. Во Битолскиот вилает влегле 11 кази: Битолската, Прилепската, Охридската, Дебарската, Елбасанската, Костурската, Кожанската, Калјарската, Островската, Леринската и Кичевската³⁵, односно најголемиот дел од Западна и цела Југозападна Македонија, дел од Албанија и потесен грчки појас. На Македонија ѝ припаѓале целиот Битолски санџак и делови од Дебарскиот, Корчанскиот и Серфиџескиот санџак, додека Елбасанскиот целосно се наоѓал на албанска територија. Македонскиот етнички елемент бил доминантен во македонските области на Битолскиот вилает, со исклучок на Серфиџескиот санџак³⁶.

Кон крајот на османското владеење на Балканскиот Полуостров (1911) Битолскиот вилает бил составен од 5 санџаци: Битолски, Серфички, Дебарски,

³³ Д. Димески, Македонското национално..., 67.

³⁴ Исто, 68.

³⁵ Исто, 66 – 67; Кр. Битоски, Бројот и составот на..., 102.

³⁶ Д. Димески, Економските прилики во..., 109 – 110.

Елбасански и Корчански. Битолскиот вилает припаѓал во втората категорија вилаети. Вилаетот имал 38 служби, односно канцеларии. Во Битолскиот санџак имало 5 кази: Прилеп, Флорина, Кичево, Ресен и Охрид. Сите кази, освен казата Кичево, која била прва категорија, биле втора категорија. Во состав на казата Прилеп влегувале 3 нахии со 130 села. Во казата Кичево имало 1 нахија со 115 села, во казата Ресен 1 нахија со 56 села и во казата Охрид 2 нахии со 103 села. Дебарскиот санџак припаѓал во втората категорија санџаци и во неговиот состав работеле 12 служби. Кон центарот на Санџакот биле припоени 2 нахии со 111 села. Дебарскиот санџак имал 3 кази, меѓу кои Долнодебарската и Рекаларската. Сите три кази биле од втора категорија.³⁷

1.2.3. Скопски вилает

И пред донесувањето на Законот за вилаетите, во Македонија биле вршени чести управни промени. На оваа територија се јавувале повеќе управни единици, како на пример: ејалет – вилает Скопје, ејалет – вилает Солун, ејалет – пашалук Румелија и сл. Така на пример, во 1864 година Скопје било ејалет во кој влегувале две ливи (санџаци) и 17 кази. Ливи биле Скопје и Призрен со Приштина. Како вилает Скопје се споменува во 1868 година. Притоа, Скопскиот вилает бил поделен на две ливи, и тоа Призрен со 8 кази и Скопје со 9 кази, во кој влегувале: Тетово, Крива Паланка, Кратово, Кочани, Куманово, Штип, Радовиш, Малеш и Скопје. Скопскиот вилает е укинат во 1869 година. Со новите административно-територијални промени од 1869 година, Скопскиот вилает е расформиран и како санџак е приклучен кон Солунскиот вилает. Во рамките на Солунскиот вилает влегувале 5 санџаци: Солун, Битола, Серез, Драма и Скопје. Скопскиот санџак го сочинувале 5 кази, и тоа: Скопје, Штип, Радовиш, Куманово и Тетово. Во 1871 година формиран е Призренски вилает, што бил составен од 3 санџаци, и тоа: Призренскиот (со 7 кази), Дебарскиот (со 4 кази, меѓу кои Дебар и Тетово) и Скопскиот (со 4 кази: Скопје, Штип, Радовиш и Куманово).³⁸

³⁷ види кај Sk. Rizaj, Ustrojstvo Turske Carevine..., 1967.

³⁸ Ск. Ризај, Управно-политичке реформе..., 183.

Косовскиот вилает со центар во Приштина е формиран во 1877 година и тоа од Нишкиот, Пиротскиот санџак, Новопазарскиот, Скопскиот, Призренскиот, Приштинскиот и Дебарскиот санџак, што биле одвоени од расформираниот Битолски вилает. По Берлинскиот конгрес, Косовскиот вилает останува со 4 санџаци, меѓу кои Скопје и Дебар. Кон крајот на 1880 година, Косовскиот вилает е составен од 3 санџаци, и тоа: Приштински, Скопски (со казите: Штип, Куманово, Кочани, Кратово, Крива Паланка и Радовиш) и Новопазарски санџак³⁹. Во периодот од 1880 до 1888 година бил составен од 5 санџаци: Приштински, Скопски, Новопазарски, Плевљански и Пеќски. Во 1888 година Косовскиот вилает повторно е реформиран, а центарот на вилаетот од Приштина се пренесува во Скопје⁴⁰. Од 1888 година, па сè до крајот на османското владеење во 1912 година, центар на Косовскиот, односно на Скопскиот вилает, е Скопје. Во последните години на османското владеење Косовскиот (Скопскиот) вилает, кој припаѓал во втората категорија вилаети, имало 39 служби, односно канцеларии. Во состав на Скопје, како центар на вилаетот, биле 9 кази, и тоа: Орхања, Штип, Кочани, Османије, Кратово, Куманово, Радовиш, Крива Паланка и Велес. Сите овие кази биле од втора и трета категорија, во чијшто состав имало по четири служби. Кон казата Штип биле припоени 2 нахии со 140 села, казата Кочани 1 каза со 101 село, казата Османије (можеби Малешево) 13 села, во состав на казата Кратово биле 69 села, кон казата Радовиш биле припоени 54 села, кон казата Крива Паланка – 46 села и кон казата Велес – 2 нахии со 91 село. Освен Скопскиот санџак во Косовскиот (Скопскиот) вилает влегувале уште 5 санџаци, и тоа: Приштинскиот, Сјеничкиот, Пеќскиот, Плевашкиот и Призренскиот санџак. Во рамките на Призренскиот санџак се наоѓале казите Тетово и Гостивар. Двете кази биле од втора категорија, со по 4 служби, и тоа казата Тетово била составена од 161 село, а казата Гостивар од 1 нахија⁴¹.

Врз основа на честите административни промени, при што се формирале и расформирале вилаетите, како и приклучувањето на санџациите и казите час кон еден час кон друг вилает, османската власт, односно Високата порта, со овие

³⁹ Ск. Ризај, Управно-политичке реформе..., 182 – 186.

⁴⁰ Sk. Rizaj, Moderna osmanska vlast..., 101.

управни промени сакала да им покаже на големите сили дека прави сè што е во нејзина можност за решавањето на внатрешните спротивности, но и од друга страна да ја зајакне својата централна власт.

1.3. Администрација

Вилаетите, според законските акти од 1864, 1867⁴² и 1871 година, биле најголеми административни единици во Османската Империја. Помали територијални единици од вилаетот биле санџакот, казата и нахијата. Валијата и мутесарифот биле назначувани со султанско ираде, а кајмакамите и мудурите со решение на Портата.

Освен наведените територијално-административни единици постоеле: градските општини (Belediye) и селата. Во градските општини постоеле помали единици со елементи на управни единици, како што биле маалата и нивните органи (мухтарот и маалемецлисот).

Напоредно со административно-територијалните промени во текот на 1867 година, биле извршени промени и во називите на локалната хиерархија. Наместо поранешниот назив управник на санџакот (лива), кој порано се викал кајмакам, сега се користел називот мутесариф. Називот на управникот на казата, кој порано се викал мудур, е заменет со називот кајмакам, а на местото на називот за управник на нахијата, кој дотогаш се викал забит, дошол називот мудур⁴³.

Според Уредбата за организација на вилаетите од 1867 година, врховната управа на секоја управна единица имала свое седиште во главниот град.

Највисок претставник на власта во вилаетот бил валијата. Тој бил именуван од султанот. Нему му било доверено управувањето со граѓанските, финансиските, политичките и полициските работи во вилаетот. Тој бил должен да ги спроведува одлуките на централната власт. Во согласност со тенденцијата за ширење и зацврстување на централната власт, власта на валијата била значително

⁴¹ Види кај Sk. Rizaj, *Ustrojstvo Turske Carevine....*, 1967.

⁴² Види кај Ahmed Aličić, *Uredba o organizaciji vilajeta 1867 g.*, *Orijentalni instirur u Sarajevu, Prilozi za orijentalnu filologiju*, XII – XIII, 1962-65, Sarajevo, 1965.

ограничена. Валијата бил поставуван од централната власт и бил одговорен пред истата⁴⁴.

Вилаетот имал и свој управен совет, кој бил составен од претседател на советот (тоа бил валијата на вилаетот) и членови, кои биле функционери по службена должност и изборни членови. Како функционери по службена должност, членовите на советот биле главните фактори на вилаетот, т.е. набоџот, дефтердарот, мектуби-и-бегот, муфтијата, грчкиот митрополит и неговиот помошник, бугарскиот митрополит и неговиот помошник и поглаварот на еврејското свештенство. Како изборни членови на советот биле двајца припадници на исламската и еден на првославната конфесија. Во вилаетите постоела и посебна комисија која решавала важни прашања од делокругот на вилаетот. Во вилаетот постоеле и други органи на власта, како што било административното обвинително тело. Исто така, вилаетот имал и свои службеници, како што биле помошникот на комесарот за железници, ветеринарниот инспектор во вилаетот, преведувачот и службеникот во вилаетската свита.

Вилаетската управа ја сочинувале повеќе одделенија и служби и тоа:

1. Одделение за финансии и книговодство;
2. Одделение за кореспонденција со вилаетската печатница;
3. Одделение за надворешни работи;
4. Одделение за просвета;
5. Матична служба;
6. Даночна служба;
7. Управа за десеток;
8. Благајна;
9. Одделение за земјоделство и трговија;
10. Трговска и земјоделска комора;
11. Одделение за шумарство и рударство;
12. Одделение за јавни набавки;
13. Канцеларија за издавање патни исправи;

⁴³ Д. Димески, Македонско национално..., 65.

⁴⁴ В. Ѓорѓиев, цит. дело, 55 – 56.

14. Катастар;
15. Управа на вакуфите;
16. Служба за статистика;
17. Санитарен инспекторат;
18. Ветеринарна служба и
19. Архива на вилаетот⁴⁵.

Меѓу поважните фактори на вилаетот биле и дефтердарот (началник за финансии) и началникот на административното одделение.

Дефтердарот, кој бил потчинет на валијата и одговорен пред ресорното министерство, бил одговорен за финансиите. Генералниот секретар (мактубџијата) раководел со вилаетската кореспонденција, архивата и печатницата. Во вилаетот постоеле одделенија за надворешни работи, за јавни работи и за унапредување на земјоделството и трговијата. Нивните раководители биле поставувани од соодветните министерства. Освен вилаетскиот идаре меџлис функционирал и генерален (општ) вилаетски меџлис. Истиот бил составен од изборни членови делегирани од санџаците и тоа по 4 члена од секој санџак, од кои двајца муслимани и двајца немуслимани. Со советот претседавал валијата. Тој заседавал еднаш годишно и неговото заседание можело да трае најмногу 40 дена. Аналогно на градската општина беледие, во секое село постоела општинска управа. Општините во градовите и селата биле составени од енории (муфтари), зависно од големината на еноријата. Во селата обично во секоја конфесионална заедница биле бирани по двајца мухтари⁴⁶.

Судската власт била независна од административната и била потчината на министерството за правда. Во рамките на управата за правосудство и судство постоеле повеќе правни институции: шеријатски суд, управа на апелацискиот суд за граѓански работи, управа на апелацискиот суд за кривични работи, судски совет, обвинителство, одделение на апелацискиот суд, управа на првостепениот суд за граѓански работи, управа на првостепениот суд за кривични работи, одделение на првостепениот суд, извршна управа, истражна управа, одделение за пишување на

⁴⁵ Д. Димески, Македонското национално..., 75 – 76.

⁴⁶ Исто, 73.

договори, комисија за приходи, комисија за статистика, војска, полиција, главна дирекција за телеграф и пошта, телеграфска управа на центарот на вилаетот, поштенска управа на центарот на вилаетот, даночна управа, управа за општи долгови, режиска управа и верски поглавар на вилаетот. Шеријатските судови биле контролирани од еден муфетиш (инспектор), кој со предлог на Шејх-ул-исламот бил именуван од страна на султанот. Во вилаетскиот центар, освен шеријатски суд постоел и голем апелациски суд. Апелацискиот суд ги решавал имотно-правните спорови, кривичните предмети и приговорите по делата од второстепените судови во санџаците. Со вилаетскиот апелациски суд претседавал муфетишот на шеријатските судови. Вилаетскиот апелациски суд бил составен од 6 поротници, од кои тројца муслимани и тројца немуслимати. Од компетенциите на апелацискиот суд биле изземени делата на муслиманите, кои биле во надлежност на шеријатските судови. Одлуките на големиот апелациски суд ги потврдувал валијата, доколку биле во негова компетенција, а во спротивно ги доставувал до Портата. Вилаетскиот трговски суд бил надлежен за трговските спорови и бил поврзан со министерството за правда⁴⁷.

На чело на санџакот, што бил втора административно-територијална единица по ранг, се наоѓал мутесариф. Мутесарифот бил поставен од султанот, но истовремено тој му бил потчинет и на валијата. Функционерите од санџакот му биле директно потчинети на мутесарифот и индиректно на соодветните министерства и вилаетските чиновници. Во санџакот постоел соодветен меџлис, кој бил составен и функционираше по принципот на вилаетскиот. Казата каде што се наоѓало седиштето на санџакот имала свој кајмакам. Судската власт во неа се практикувала од соодветните судии за санџакот. Во санџакот постоел и шеријатски суд, а кадијата се именувал од султанот на предлог на Шејх-ул-исламот⁴⁸.

Организацијата на казата била слична на санџакот. Во казата постоел шеријатски и граѓански суд. Таа се делела на села, во кои постоела општинска управа. Нахијата ја сочинувале повеќе села. Во градовите најмалку 50 куќи сочинувале маало, кое се третираше како село, а организацијата на власта била на

⁴⁷ В. Ѓорѓиев, цит. дело, 57.

⁴⁸ Исто, 58.

ист принцип. На чело на нахијата стоел мудур. Во рамките на селските општини и градските маала, во зависност од конфесионалната припадност, се избирале по 2 мухтари. Доколку бројот на куќите е под 20, се избирал еден мухтар. Селскиот меџлис можел да брои од 3 до 10 члена⁴⁹.

Во административните совети од најниско до највисоко ниво, за изборните членови бил предвиден старосен, имотен и полов цензус. На овој начин власта имала гаранции дека преку изборните членови секогаш ќе ги остварува своите цели. Власта во вилаетот била строго вертикално поставена. Од една страна валијата им бил директно потчинет на султанот и на Портата, а од друга страна тој бил „султан на неговите потчинети“. Тој буквално ги исполнувал наредбите од централната власт, но истовремено барал и исполнување на неговите наредби⁵⁰.

Врз основа на изложеното може да се констатира дека главни фактори во казата биле кајмакамот, наибоот, финансискиот началник и секретарот за кореспонденција. Кајмакамот бил поставуван од централната власт и тој управувал со граѓанските, финансиските и полициските работи во казата. Тој бил должен да ги извршува сите наредби на централната власт и упатствата добиени од вилаетот и санџакот. Собирањето на државните приходи и подмирувањето на потребните трошоци во казата биле во надлежност на кајмакамот. Под негова управа бил и управниот совет на казата, кој бил составен од службените членови: наибоот, шефот за финансии и секретарот за кореспонденција и од изборните членови: два со муслиманска и два со немуслиманска вероисповед. Задачите на овој совет биле да собира данок, да води сметка за јавните работи, за катастарот и за стопанството. Секоја втора година во казата се формирала изборна комисија, составена од кајмакамот, наибоот, муфтијата, од верските старешини на секоја вероисповед од немуслиманското население во казата и секретарот на казата. Оваа комисија предлагала кандидати, и тоа од оние жители кои плаќале најмалку 150 гроша годишен данок, биле поданици на Турската Империја и биле постари од 30 години. Предност за членови управниот совет, на судскиот совет и сл. имале оние жители што биле писмени. Одредени органи постоеле во сите кази (како на пример,

⁴⁹ В. Ѓорѓиев, цит. дело, 58.

⁵⁰ Исто, 58 – 59.

општинската управа), а други се јавувале во зависност од значењето и големината на казата. Исто така, и селата имале свои управни органи. Тоа биле мухтарите (селските кметови). Под управа на селските мухтари се наоѓале лица кои ја вршеле должноста на селска полиција, под назив бекчи. Во секое село мухтарите биле извршни посредници на власта во собирањето на приходот и во други работи. Советот на старци имал обврска да го надгледува правилното собирање на данокот од населението врз основа на верската припадност, да советува за прашања кои се однесувале на унапредувањето на стопанството и, во законски граници, по пат на помирување, да решава помали спорови и слично⁵¹.

Административната поставеност на органите на управа можеме да ја проследиме врз примерот на дел од казите во Скопскиот вилает. Во рамките на вилаетот во Скопје, како центар на овој вилает, постоеле неколку кази, кои имале свои органи на управа. На чело на казата Штип бил кајмакам, а како општи органи на власта биле: наиб, муфтија, финансиски началник и секретар за кореспонденција. Казата имала и свој совет. Претседател на советот бил кајмакот, а членовите биле функционери и изборни членови. Постоеле и првостепен суд за граѓански работи, даночна комисија, матично одделение, комисија за статистика, просветен совет, филијала на стопанската банка. Останати служби биле: помошникот на началникот за финансии, застапникот на писарот на тапии, службеникот за кореспонденција, полициската управа, општинската управа и др. Во рамките на Штипската каза постоела една нахија. Во нејзиниот состав имало совет на нахијата. На чело на казата Куманово биле кајмакот, наибо, началникот за финансии и секретарот за кореспонденција. Постоеле управен совет на казата, финансиско одделение, првостепен суд за граѓански работи, даночна комисија, матично одделение, просветна комисија, филијала на стопанската банка, службеници во казата, управа за општи долгови, општинска управа и др. На чело на казата Радовиш биле кајмакот, наибо, началникот за финансии и секретарот за кореспонденција. Постоеле управен совет на казата, финансиско одделение, првостепен суд за граѓански работи, матично одделение, просветна комисија, филијала на стопанската банка, службеници во казата и општинска управа. На чело

⁵¹ Види кај Sk. Rizaj, *Moderna osmanska vlast...*, 105 – 109.

на казата Крива Паланка биле кајмакамот, наибот, началникот за финансии и секретарот за кореспонденција. Постоеле управен совет на казата, финансиско одделение, првостепен суд за граѓански работи, даночна комисија, матично одделение, просветна комисија, филијала на стопанската банка, службеници во казата, даночна управа и општинска управа. На чело на казата Кочани биле кајмакамот, муфтијата, наибот, началникот за финансии и секретарот за кореспонденција. Постоеле управен совет на казата, финансиско одделение, првостепен суд за граѓански работи, даночна комисија, матично одделение, просветна комисија, филијала на стопанската банка, службеници во казата, општинска управа и режиска управа. На чело на казата Османије, со центар во Пехчево (во нахијата Малеш) биле кајмакамот, наибот, началникот за финансии и секретарот за кореспонденција. Постоеле управен совет на казата, финансиско одделение, службеници во казата и комисија за приходи. На чело на казата Кратово биле кајмакамот, наибот, началникот за финансии и секретарот за кореспонденција. Постоеле управен совет на казата, финансиско одделение, првостепен суд за граѓански работи, даночна комисија, матично одделение, просветна комисија, филијала на стопанската банка, службеници во казата, општинска управа и управа за општи долгови. Во рамките на Призренскиот санџак влегувала и казата Тетово со нахијата Гостивар. На чело на казата Тетово биле кајмакамот, муфтијата, наибот, началникот за финансии и секретарот за кореспонденција. Постоеле управен совет на казата, првостепен суд за граѓански работи, финансиско одделение, даночна комисија, матично одделение, просветен совет, филијала на стопанската банка, службеници во казата и општинска управа. На чело на нахијата Гостивар бил управник – мудир. Други важни фактори биле наибот и секретарот за кореспонденција. Постоеле управен совет на нахијата и општинска управа⁵².

⁵² Види кај Sk. Rizaj, *Kosovski vilajet 1896-97 godine*, Зборник Филозофског факултета у Приштини, VI, Приштина 1969, 330 – 366.

1.4. Органи на турската управа во Македонија во периодот од 1869 до 1912 година според архивските фондови во ДАРМ

Во ДАРМ⁵³ за наведениот период (1869 – 1912)⁵⁴ од оваа област – органи на турската управа и јавни служби, постои архивска граѓа⁵⁵ од 20 фонда⁵⁶. Во

⁵³ Архивите како установи кои вршат заштита на архивската граѓа имаат статус на самостојни и самоуправни установи, а нивната дејност на заштита на архивската граѓа е од посебен општествен интерес. Државниот архив на РМ е формиран на 1 април 1951 г. Во периодот од 1951 до 1961 година формирани се уште 9 околски (градски) архиви во Скопје, Охрид, Битола, Штип, Куманово, Прилеп, Велес, Струмица и Тетово. Овие архиви во 1965 година се трансформираат во меѓуопштински архиви и го добиваат името историски архиви. Од 1991 г. тие се одделенија што влегуваат во состав на Државниот архив на РМ. Денеска Државниот архив дејствува како единствена управна организација на територијата на РМ.

⁵⁴ Независно од распонот на постоење на фондообразувачот, кој е наведен во заграда, по насловот и местото – седиштето на фондообразувачот, распонот на архивската граѓа во архивскиот фонд може да биде нецелосен, односно да бидат опфатени само определени години.

⁵⁵ Архивска граѓа е одбран, изворен и репродуциран (пишан, цртан, печатен, фотографиран, филмуван, фонографиран, механографиран или на друг начин забележан) документарен материјал, материјал од трајна вредност, од значење за државата, науката, културата и за други потреби што настанале во работата на имателот. Архивската граѓа што настанала со работењето на државните органи, претпријатијата и други правни лица се нарекува архивски фонд.

⁵⁶ Деветнаесет фонда се наоѓаат во ДАРМ – Централен дел, а еден во ДАРМ – Одделение Битола. Истите дополнително ќе бидат презентирани во понатамошниот текст.

Овие фондови од органите на управата како и други архивски фондови и збирки се публикувани во 1982, 1994 и 2006 година.

Според класификациската шема на архивските фондови на државните органи, установи, здруженија, организации и други институции, тие се поделени на:

1. Управа и јавни служби;
2. Правосудство;
3. Воени единици, установи и организации;
4. Просветни, културни и научни установи и организации;
5. Социјално-здравствени установи;
6. Стопанство и банкарство;
7. Општествено-политички организации, политички партии, друштва и здруженија;
8. Верски организации и
9. Останато.

Водичот на архивски фондови и збирки има четири дела:

А. Архивски фондови (освен семејни и лични);

Б. Семејни и лични фондови;

В. Збирки и

Г. Ксерокскопирана архивска граѓа од странска провиниенција.

Архивските фондови и збирки се групирани според гранките на дејност, по групи, подгрупи и периоди, а во согласност со класификациската шема, која служи како основа за распоредување на архивските фондови.

Секој архивски фонд се состои од следниве елементи: реден број на архивскиот фонд или збирка, назив на фондот, седиште на фондообразувачот, распон на годините на постоење на фондообразувачот, распон на годините на граѓата на фондот, количеството архивска граѓа и среденост на фондот или збирката.

повеќето фондови архивската граѓа е незначителна, со многу малку показатели⁵⁷. Поголем дел од архивските фондови за овој период се средени и обработени и се достапни за користење⁵⁸.

Според класификациската шема на архивските фондови и збирки⁵⁹, според својата надлежност и хиерархија, најнапред доаѓа фондот Министерство за надворешни работи на Русија – Царски руски конзулат – Битола⁶⁰. Истиот не припаѓа на фондовите од групата фондови на турската управа во Македонија, но бидејќи функционира и располага со документација за овој период, даден е во овој дел.

Архивската граѓа од овој фонд, главно, ја сочинуваат извештаи (копии) на руските конзули во Битола (Колја, Петраев, Кахмински и др.), кои биле испраќани до Руската императорска амбасада во Цариград и до Министерството за надворешни работи на царска Русија во Петроград, во кои известувале за актуелната состојба во Битола, Битолскиот вилает и во Македонија и барале одредени упатства како да постапат во постоечката или новонастанатата ситуација. Тие, како продолжена рака на политиката што ја водела Русија во овој дел на Балканот, сигурно имале свое влијание, што се рефлектирало во сите сфери на општествено-политичкиот, културниот и просветниот живот.

⁵⁷ Кај повеќето фондови архивската граѓа е составена од една архивска кутија или една книга. Исклучок е фондот „Градска општина (беледие) – Скопје“ со 59 книги и 43 архивски кутии. Тој, по својата содржина, е најобеман и најдобро сочуван (има 13.773 архивски единици – предмети со 18.261 лист). Вкупното количество архивска граѓа од сите 20 фонда изнесува 212 книги и 70 архивски кутии, или 17.277 архивски единици со 23.026 листови.

⁵⁸ Архивската граѓа во 19 фонда е на старотурски јазик. Повеќето од истите се преведени. Само фондот Министерство за надворешни работи на Русија – Царски руски конзулат – Битола во најголем дел е на руски јазик. За поголемиот дел од фондовите изработени се регистри, односно сумарен и аналитички инвентар.

⁵⁹ Класификациската шема е од структурално-хиерархиски тип, со примена на децимален систем. Се состои од: називот на гранката или дејноста, групата и подгрупата во гранките и периодот и ознаки со букви и бројки (симболи), со што се континуирано претставени називите.

Фондовите од управата и јавните служби, во рамките на периодите, се наведуваат по редоследот на нивните територијални и вистински надлежности (од повисоки кон пониски). Фондови од ист ранг се наведуваат по азбучен редослед на местото – седиштето на фондообразувачот.

⁶⁰ Официјално овој фонд го носи името 407 (616) Министерство за надворешни работи на царска Русија – Петроград – Руски империски конзулат во Битола 1866 – 1915. Архивската граѓа е сместена во две архивски кутии и истата е фотокопија.

1.4.1. Вилаетска управа

Врз основа на постоечката административно-територијална поделба во Османската Империја, која се однесувала и на Македонија, од трите вилаети (Солунскиот, Битолскиот и Косовскиот (Скопскиот)), како највисоки органи на локалната управа, во Државниот архив на РМ постои документација од Мухацирската комисија при Косовскиот вилает – Скопје⁶¹, од Косовскиот вилает за Скопската лива, односно санџак,⁶² и за Битолскиот вилает, и тоа таписки (земјишни) книги – Битола⁶³.

Архивската граѓа од фондот Мухацирска комисија содржи преписка за преземените мерки околу прифаќањето и згрижувањето на пребеганите мухацири од Босна и од други места на територијата на Македонија. Од документацијата може да се види кои сè мерки и активности ги преземале претставниците на турската управа во изнаоѓањето услови за сместување на бегалците. Овие секојдневни активности се состоеле во обезбедување разни средства за живот од прехранбен карактер, дрва за огрев, сместување во куќи, обезбедување бесплатни билети и патни исправи, добивање секаква друга помош и сл. Сите овие активности не се одвивале без проблеми. Така, во решението⁶⁴ на Општинскиот одбор на беледие Скопје, до мутесарифот во Скопје, стои дека лицето Стојан, лиферент на леб, кое им дало на мухацирите непечен леб и со помала тежина, треба да се казни според Законот број 263 со 15 бешлуци (75 гроша во сребро) во полза на казата. Мутесарифот го одобрил решението на одборот на 23 март 1880 година.

Во повеќе извештаи се добиваат податоци за бројната состојба на мухацирите, со цел да се преземат одредени активности, односно да се приберат средства за нивно сместување. Меѓу другите, тука се извештаите на кајмакамите на

⁶¹ Фонд: 875 (875) Мухацирска комисија при Косовскиот вилает – Скопје 1878/1912.

⁶² Фонд: 876 (1045) Косовски вилает – Скопска лива – Скопје, 1878/1912.

⁶³ Фонд: 877 (876) Таписки (земјишни) книги на Битолскиот вилает – Битола, 1872 – 1912.

Таписките (земјишните) книги за периодот од 1872 до 1912 година се 133 на број и се обработени. Има податоци од имотно-правен карактер за сопствениците, односно за нивните наследници на имотните побарувања.

⁶⁴ Фонд: 875 Мухацирска комисија при Косовскиот вилает, 2.1/1.

Кратово, Крива Паланка, Штип, Кочани и Радовиш до управникот на Скопскиот санџак⁶⁵.

Грижата на турската управа за сместување и згрижување на мухацирите била условена и од финансиските средства. Во извештајот од 11 август 1880 година на Скопската општина, даден е преглед на потрошени продукти и средства за месеците од март до јуни 1880 година, и тоа: 95.448 оки и 100 драма пченка, 24.133 оки јачмен и 57.624½ оки 'рж, со вкупно еден товар 77.206½ оки и 100 драма намирници. Нивната вредност изнесувала 304.033 гроша⁶⁶.

Во фондот Косовски вилает архивската граѓа е несредена и со многу малку показатели. Има премалку податоци за да може да се дадат какви било одредени констатации. Во него има извештаи, соопштенија, барања, молби и сл. од кореспонденцијата помеѓу органите на управата во Косовскиот вилает и другите вилаети во Македонија, а кои се однесуваат на елементарните проблеми во просветата, здравствената заштита (известување од 12 декември 1893 година, со што воениот командант на Косовскиот вилает, врз основа на извештај од солунскиот валија, го известува косовскиот валија дека, со цел да се спречи ширењето на заразната болест колера, издал наредба до сите воени одделенија да се внимава на хигиената и одредил воен лекар што ќе се состане со општинската управа за да се преземат соодветни мерки⁶⁷) и сл.

Во однос на проблемите од верски карактер, постои соопштение од 28 август 1912 година од валијата на Косовскиот вилает, кој му соопштува на Соборот на српската духовна заедница дека, врз основа на членот 25 од Уредбата за основање друштва за собирање помош во Османската Империја, учество ќе земат тројца делегати од сите друштва, клубови и соборот на градот⁶⁸.

Имаме актуализирање на одредени проблеми од внатрешните работи, како на пример, писмото од 14 март 1891 година од Министерството за внатрешни работи до Косовскиот вилает, за преземање мерки за спречување пожари⁶⁹. Има и разгледување на прашања од доменот на финансиите. Така на пример, постои

⁶⁵ Фонд: 875 Муцахирска комисија при Косовскиот вилает, 2.17/17.

⁶⁶ Исто, 2.40/40.

⁶⁷ Фонд: 876 (1045) Косовски вилает – Скопска лива, 35.

⁶⁸ Исто, 49.

извештај од 14 јануари 1891 година, со кој мутесарифот од Призрен го известува вилаетот во Скопје, за тоа колкав дел од прибраните средства од таксите биле задржани за беледието, а колкав дел ѝ припаднале на ливата. За прашањата од воен карактер сведочи писмото од 30 април 1897 година од заменик-командантот на III редивска единица на Скопје до Косовскиот вилает во Скопје, по добивањето на телеграфско известување за правењето списоци за единицата⁷⁰.

1.4.2. Околиска управа – санџаци

Во однос на санџаците, кои биле веднаш зад вилаетите по ранг, во Државниот архив на РМ постојат само два фонда, и тоа Околиска управа – кајмакамлак Прилеп⁷¹ и Тетово⁷². Истите се водат како кајмакамлаци, од причина што на чело на санџакот бил кајмакам (подоцна мутесариф). Архивската граѓа од овие два архивски фонда, што се однесуваат на санџаците, е премногу сиромашна со показатели.

Во граѓата постојат следниве податоци: записници за производство на афион, односот на жандармеријата во примената на прописите и законите, наредба за забрана на носење оружје, потрошена муниција во борбите со комитските чети, ослободување на лица од служење воен рок, назначување на учители во егзархиските училишта, изградба на патот Прилеп – Криволак, изградба на нова зграда за театарот во Прилеп, известување во врска со сослушување лица, плаќање такси и даноци, појава на комитски чети во селата, ограбувања и убиства во селата, потоа, податоци за персоналот на егзархиските училишта, за споровите меѓу граѓаните и селаните, за исплатата на долговите на граѓаните, за покачувањето на цените на прехранбените артикли. Има и преписка во врска со поправки и изградба на мостови и патишта, плаќање патарина, потоа за состојбата во одделни нахии и слично, како и жалби од граѓаните во врска со: собирањето на десетокот, решавањето на споровите за наследство, исплатите на разни давачки и др.

⁶⁹ Исто, 438/2.

⁷⁰ Фонд: 876 (1045) Косовски вилает – Скопска лива, 10.

⁷¹ Фонд : 1 Околиска управа – Кајмакамлак – Прилеп, 1869/1910.

⁷² Фонд: 2 Околиска управа – Кајмакамлак – Тетово, 1872/1890. За овие два архивски фондови има две (2) архивски кутии со 458 архивски единици (предмети) и 519 листови.

Во ДАРМ нема фондови за турската управа од рангот на кази и нахии.

1.4.3. Градска општинска управа – беледие

Општините, односно градските општини (беледие), во хиерархијата на турската управа (во административно-територијалната поделба) се наоѓаат по вилаетите, санџаците, казите и нахиите. Во Државниот архив на РМ постојат 10 архивски фонда со архивска граѓа од овој ранг на управа, и тоа: Општинска управа во Велес⁷³, Кочани⁷⁴, Кратово⁷⁵, Крива Паланка⁷⁶, Куманово⁷⁷, Прилеп⁷⁸, Радовиш⁷⁹, Скопје⁸⁰, Тетово⁸¹ и Штип⁸².

Архивската граѓа од Општинската управа – Скопје (Градска општина – Скопје, Скопска турска општина) поради својата обемност овозможува да се види организациската структура на општината, за која мислиме дека била слична со другите општини.

Со развивањето на градовите и јакнењето на граѓанската класа се појавиле низа проблеми што барале политички и стручни организации за нивно реорганизирање. Првата градска општина во рамките на Османската Империја била формирана во Цариград на 30 октомври 1869 година. Врз основа на Правилникот за организацијата и делокругот на работата на општините, Цариград и неговата околина биле поделени на 14 општински реони. Секој од нив имал своја општина. Во 1877 година е донесен Законот за организација на градските општини. Врз основа на тоа, организирана е и општинската управа во Македонија. Работата на градските општини во Македонија во основа, во однос на организацијата,

⁷³ Фонд: 3 Општинска управа – Велес, 1868/1911

⁷⁴ Фонд: 4 Општинска управа – Кочани, 1869/1891.

⁷⁵ Фонд: 5 Општинска управа – Кратово, 1868/1912.

⁷⁶ Фонд: 6 Општинска управа – Крива Паланка, 1868/1911.

⁷⁷ Фонд: 7 Општинска управа – Куманово, 1869/1891.

⁷⁸ Фонд: 8 Општинска управа – Прилеп, 1889/1911.

⁷⁹ Фонд: 9 Општинска управа – Радовиш, 1869/1891.

⁸⁰ Фонд: 10 Општинска управа – Скопје, 1847/1911.

⁸¹ Фонд: 11 Општинска управа – Тетово, 1869/1915.

⁸² Фонд: 12 Општинска управа – Штип, 1867/1891.

Архивската граѓа ја сочинуваат вкупно 53 архивски кутии и 59 книги со 14.985 архивски единици и 19.965 листови. Кога од вкупната содржина ќе се одземе количеството архивска граѓа од фондот Скопска турска општина (43 кутии, 59 книги со 13.773 архивски единици и 18.261 лист), ќе се види, всушност, колку малку документи има за сите други општини (10 кутии со 1212 архивски единици и 1704 листа).

надлежностите и делокругот, била иста со општините во Цариград. Разлики постоеле само во организацијата, односно во бројот на службите што произлегувале од големината и важноста на Цариград⁸³.

Скопската турска (градска) општина е прва општина во Македонија, која својата работа ја започнала на 1 јули 1869 година. Подоцна почнале да се формираат и другите општини во Македонија. По пренесувањето на седиштето на Косовскиот вилает од Призрен во Скопје во 1875 година, Скопје прераснал во важен политички и административен центар на вилаетот. Ваквата положба на Скопје придонела скопската општина да биде една од најразвиените и организациски најопремените во вилаетот. Скопската општина имала статус на централна општина во вилаетот, од што произлегуваат нејзините права и обврски кон другите општини. Маалата во градот претставувале административни единици, при што секоја од нив имала свој мухтар, избран од населението и од маалскиот совет составен од 3 члена.

Во градската општина постоела извесна самоуправа. Општинскиот совет (беледие меџлис), кој бил формиран од членови избрани од редовите на населението, бил највисоката власт во општината. Меџлисот ги решавал сите работи што биле должност на општината за да ја претставува во сите нејзини правни работи. Градски општини биле образувани во сите седишта на казите⁸⁴. Така, во рамките на Скопскиот вилает, освен во Скопје, градски општини биле формирани и во Куманово, Велес, Крива Паланка, Кратово, Радовиш, Кочани, Штип и Тетово. Сите тие биле формирани кон крајот на 1869 и почетокот на 1870 година. Така на пример, Радовишката општина била формирана на 1 август 1869 година, а Кратовската на 1 јануари 1870 година⁸⁵.

Според внатрешната организација на Скопската општина, Општинскиот совет бил избран орган, додека сите други биле назначени органи, и тоа: претседател и секретар на општината (со главен секретар – главен писар и втор

⁸³ Р. Кирјазоски, Основањето и организацијата на турската општина во Скопје во 1869, ГИНИ, XV, бр. 2, Скопје, 1971, 187; Р. Кирјазоски, Организацијата и надлежностите на општинската управа во Македонија од втората половина на XIX век, врз основа на архивски материјали што се чуваат во Архивот на Македонија, сп. Македонски архивист, бр. 2, Скопје, 1973, 7 – 9.

⁸⁴ Р. Кирјазоски, Организацијата и надлежностите..., 80.

⁸⁵ Исто, 91.

секретар – помошен писар), финансиска служба (главен финансиски извршител – даночен службеник, сметководител – благајник), здравствена, хигиенска и социјална служба (лекар за општа практика, хирург, ветеринар и аптекар), градежни, урбанистички и комунални служби (инженер, службеник за градежни работи), инспекција (главен инспектор – општински комесар и општински чауш), служби за заштита од пожар и помошни служби (курир, телал и чистачи). Надвор од организацијата на општината функционираше и некои други служби, меѓу кои и службите за просвета и култура и мухацирската комисија. Службите за просвета и култура се грижеле за изградба на училишта и нивно обезбедување со потребниот инвентар, вршеле контрола на здравството и хигиената на учениците, давале дозволи за отворање книжарници и изложби на уметнички дела, водеа политика на културен живот во градот и сл. Мухацирската комисија водеа грижа за привременото и постојаното сместување на бегалците, доделување материјална помош, градење станови и др. Во еден извештај на овој комитет се наведува дека во тој период во Скопје биле населени 8000 мухацири, во Штип 4000, Куманово 2930, Кратово 405, во Крива Паланка 934, Кочани 290 итн.⁸⁶

Според надлежностите и задачите, општинскиот совет бил највисок орган на власта во општината. Него го сочинувале претседател, советници, општинскиот лекар и инженер. Советот на општината броел од 8 до 12 члена, кои биле избрани на општинските избори. Право на глас имале сите лица што плаќале данок од 50 до 100 гроша годишно, а право да биде избран имал секој што плаќал поголем данок од 100 гроша годишно. Советот се состанувал и работел на седници што се одржувале двапати неделно и на вонредни седници по потреба. На седниците се водел записник, а сите донесени одлуки и други акти на советот биле одобрувани од страна на вилаетските власти.

Претседателот на функција доаѓал со назначување од валијата. Тој имал право да ја контролира работата на службите во општината, да формира разни комисии, да го свикува општинскиот совет. За воена помош се обраќал до воените и полициските власти, а ги потпишувал сите административни и други акти донесени од општинскиот совет и од стручните служби при општината.

⁸⁶ Р. Кирјазоски, Организацијата и надлежностите..., 90.

За време на дејствувањето на Скопската општина, функцијата претседател ја извршувале: Рустем Мехмед, Абдула ефенди Али Риза, Хасан Сабри, Сали Рустем-бег и Рашад-бег. На оваа функција најдолго се задржал Сали Рустем-бег⁸⁷.

Секретаријат – Главниот секретар, ги водел административните работи на општината. Него го назначувал општинскиот совет, кој му ги одредувал и месечните надлежности. Вториот секретар најчесто се споменува како помошник-секретар. Него го назначувал општинскиот совет.

Финансии – За остварување на својата дејност општината собирала приходи што ги добивала од разни такси и други давачки. Буџетот на општината се формирал од редовни и вонредни приходи. Извори на редовните приходи биле општинските имоти, градските такси, казните⁸⁸, заверувањето и потврдувањето на разни договори и други правни акти. Извори на вонредни приходи биле: придонеси од населението, заеми, кредити, подароци и сл. Редовните приходи од општинските имоти биле приходите од општинската кланица, кожарата, бањата во Катланово, чамецот кај с. Јурумлери – Скопје, кафеаните, градежното обработливо земјиште, дуќаните, работилниците и сл. Општината своите имоти ги давала под закуп.

Градски такси – Поголемиот дел од расходите општината ги покривала од таксите. Градските општини не добивале донации од повисоките органи на власта. Вкупната висина на таксите ја определувал Општинскиот совет на седница. Општината ги наплатувала следните такси: патарина (трошарина) – за внесена стока во градот со кола и добиток; мостарина – за преминување од едната на другата страна од градот. Преминот се вршел преку Камениот мост и трите дрвени мостови што биле изградени во втората половина на XIX век; кантар и шиник – сите лица, установи и организации што продавале или купувале стока во градот, биле должни истата да ја мерат со општинскиот кантар и шиник; сергија – за привремено ползување на пазарот каде што се изложувала донесената стока за продавање; кланица – на касапите им се забранувало да колат жива стока во градот, односно во своите дуќани; такси за продажба на крупен добиток во градот; губретарина; градска такса за подигање, санација или поправка на каков било

⁸⁷ Р. Кирјазоски, Организацијата и надлежностите..., 193.

⁸⁸ Фонд: 10 Општинска управа Скопје, 1.10.1.45/45.

објект (куќа, фабрика, дуќан, магацин); такса за занает; такса за сопственост; данок темету – се земал процентуално на годишната печалба на луѓето што извршувале трговска, занаетчиска и индустриска дејност; такса за баждачење и контрола на точноста на мерките; такса за штавење кожа⁸⁹.

Приходи од изречени казни – Врз основа на Законот за казни и Упатството за спроведување на законите, општинскиот совет изрекувал казни⁹⁰ против лица што ги прекршувале законските прописи и одлуките на општинскиот совет. Принудната наплата на казните ја вршела градската полиција во корист на општинската благајна.

Вонредни приходи – Вонредниот данок, односно придонес, според Законот, можел да се движи од 3% од приходите на имотот. Трошењето на финансиските средства било строго цензурирано.

Финансиски органи – Финансискиот извршител (даночен службеник) бил одговорен за благовремено реализирање на планираните приходи од разните даноци и општинските такси. Сметководителот ги извршувал финансиите на општината.

Здравствено-хигиенска и социјална заштита – Општината била должна да организира здравствени служби. Некои општини немале организирано здравствени служби (Крива Паланка, Кратово, Радовиш, Кочани и др.). Здравствената служба во Скопската општина се состоела од лекар, ветеринар и аптекар, а подоцна и општинска болница.

За социјално загрозуени се сметале: семејствата чиито хранители загинале во војна или служеле во оружените сили на Империјата, неимотни и безработни лица, деца без родители, вдовици и деца без имоти и работа и сл. Социјалната помош се добивала во пари и во натура. По времетраење таа можела да биде постојана, привремена и еднократна. Постојаната и привремената помош се движела до 30 гроша месечно за едно семејство.

Органи на здравствена заштита: Лекар – лекарска практика можело да врши секое лице со завршен медицински факултет во Цариград или во странство.

⁸⁹ Р. Кирјазоски, Некои видови градски такси и давачки во Македонија од втората половина на XIX век, особено во Скопје, сп. Историја, година VI, бр. 1, Скопје, 1970, 113 – 129.

Ветеринар – воведена е ветеринарна служба во центарот на вилаетот, санџакот, а по потреба, и во градските општини. Аптекар – раководел со општинската аптека, а бил назначен од општината.

Органи за градежништво, урбанизам и комунална дејност – Општинскиот совет го назначувал инженерот. Тој бил одговорен за реализација на урбанистичкиот план и му предлагал на советот мерки за урбанистичко и комунално уредување на градот. Службеникот за градежни работи му помагал на инженерот и ги вршел потребните административни работи.

Други служби на комуналната дејност – Биле донесени повеќе мерки во врска со осветлувањето на градот и биле формирани служби што се грижеле за чистотата на градот⁹¹.

Инспекција – Органи на инспекцијата биле инспекторот и општинскиот чауш. Инспекторот, кој во некои документи се спомнува како општински комесар, раководел со работата на чаушите и бил одговорен пред општинскиот совет за спроведување на решенијата. Чаушот, како информативно лице при градската општина, вршел должност на контролор на спроведувањето на решенијата на општинскиот совет и другите законски прописи⁹².

Служба за заштита од пожар – Службата започнала да работи во 1881 година. Врз основа на наредбата од 14 март 1891 година Министерството за внатрешни работи ги задолжило општините да формираат противпожарни чети.

Помошни служби – Тука спаѓале телалот, курирот и чистачката.

Општината главно се занимавала со следните работи: изградба, проширување и поправка на улици, водовод и канализација; изградба на објекти од општ интерес за градот (во 1869 е изградена кланица⁹³; во 1878 година подигнати се две фабрики за гајтан; мелницата на Шабан-паша основана е во 1896 година; мелницата на Дапчеви малку подоцна; мелницата на Исмаил-паша е основана во 1880 година; мелницата, пак, на Ибраим во 1908 година; основани се две мелници на Исмаил Шакир-ефенди во с. Бардовци, па фабрика за бомбони на Икономов и

⁹⁰ Фонд: 10 Општинска управа Скопје, 4.107/108.

⁹¹ Фонд: 10 Општинска управа Скопје, 5.7/7.

⁹² Исто, 1.66/66.

⁹³ Исто, 1.3/3.

Димитров, парна пиварница на Петар Лакиќ и на браќата Аци Костови и Љубомир Божиќ, што е подигната во 1905 година; фабриката за кожи на Д. Вучидолов почнала со работа во 1908 година; електричната централа на Скопската општина е изградена во 1908 година, туланата на Папатеодоси и Пајо Манојловиќ е основана во 1910 година; печатницата на Хаџи Казим е основана во 1910 година (државна печатница постоела и порано); фабриката за потковици на браќата Папатеодоси е основана во 1910 година, а истата година е основан и магацинот за калапење тутун)⁹⁴; поправка на тротоари; регулација на реката Вардар со подигање насип; изградба и доградба на куќи и дуќани⁹⁵; создавање пазари за земјоделски производи; нормирање на цените на основните прехранбени продукти; евиденција на имотите во градот и нивната вредност; организирање служби за заштита од пожар; заверување и потврдување договори и други правни акти; контрола на хотелите, меаните, театрите и другите јавни места; собирање на грдските такси, даноците и другите давачки од населението и друго.

Проучувајќи ги организацијата и делокругот на градските турски општини (општинската управа) може да се извлечат одредени заклучоци:

1. Формирањето на градските општини (беледие) како посебни институции во системот на локална управа (органи на управата) било условено од потребите за решавање на редица градски проблеми.
2. Формирањето на општините требало да се бара и во настојувањето на турската власт да ја модернизира локалната управа.
3. Надлежностите на сите општини биле слични, но нивната организација се разликувала. Општинската управа се проширивала и усовршувала во зависност од развитокот на градот.
4. Манифестирана била дискриминаторска политика на турската власт кон немуслиманското население.

⁹⁴ Р. Кирјазоски, Основањето и организацијата..., 189.

⁹⁵ Фонд: 10 Општинска управа Скопје, 1.11/11.

5. Градските општини одиграле позитивна улога во решавањето на низа градски проблеми од комунален, здравствено-хигиенски и друг карактер⁹⁶.

Архивската граѓа содржана во овие десет фонда е составена од: договори за купопродажба на недвижен имот (земја, куќи, дуќани); попис на тапии за недвижен имот на граѓани; наредби за отпишување данок; даночни признаници (даночна признаница за платени 495 гроша на благајна во 1877 година)⁹⁷; одредба за назначување егзархиски учители во Битола; одредба за назначување муфтии; известување за приходи и расходи на општините; изречени парични казни на граѓаните; одредба за назначување македонски учители и ученици во Тетово; извештаи за движењето на личните доходи на учителите; договори за изградби и поправки во општините; табеларни прегледи за цените на прехранбените производи; книги за водење лични карти (роден лист)⁹⁸; наредби за испраќање на жандармеријата по селата за обезбедување на собирањето на данокот; записници за изградба на патот Градско – Битола; табеларни прегледи за изградба на училишни згради, судска зграда и затворот во Прилеп; списоци на комитски водачи од Кавала, Штип и Свети Николе⁹⁹; списоци на мухацири населени во општините и селата; попис на училишта во Тетовската околина; списоци на учители во градот Тетово; списоци на службеници во општините; списоци на селата во општините со видови давачки; списоци за потребите на дрвена граѓа во општините; преглед на сметкопотврди за изградбата на мост во Кочани; списоци на работници во Царскиот рудник во Кратово; списоци на селата што со указ биле приклучени од Велешката кон Прилепската општина во 1906 година¹⁰⁰; списоци на собрани коњи во 1877 година за воени потреби; статистички прегледи на недвижен имот во Кратово; статистички извештаи за училишта во Кратово; разни преписки; прегледи на настаните што се случиле во општината (грабежи, убиства и др.); извештаи за незаконска продажба на тутун; жалба во врска со пресудата да се плати казна пари

⁹⁶ Р. Кирјазоски, Организацијата и надлежностите..., 91 – 92.

⁹⁷ Фонд: 3 Општинска управа – Велес, 1.2.1.18/23.

⁹⁸ Исто, 1.3.1.22/27.

⁹⁹ Исто, 1.3.1.106/170-177.

¹⁰⁰ Фонд: Општинска управа – Прилеп, 8.1.125/128-129.

за 30 оки непродаден тутун на државата од 1889 година¹⁰¹; молби и жалби на граѓаните до општините; телеграми; деловодник (1902) – Велес; судски книги на шеријатскиот суд во Кратово 1909 – 1912 година во Кратово; сметки за дадена храна на луѓето од селата во општината за чување на кулата во Страцин; писма до комисијата за приходи при кајмакамлакот во Прилеп; документи за одобрување на кредит од Земјоделската банка во Кратово.

1.4.4. Други органи на општинска управа

Во архивот, освен наведените фондови од турската управа за периодот од 1869 до 1912 година, постои и архивска граѓа од 4 фонда на јавни служби – разни управи, и тоа: катастарска управа¹⁰², финансиска управа¹⁰³, жандармериска чета¹⁰⁴ и таписка управа¹⁰⁵.

Поголемиот дел од граѓата се книги, и тоа: наредби, упатства и преписка во врска со водењето на тефтерите (книгите), книги за приходи и расходи од 1898 година, книги за катастарски приходи на недвижен имот од 1902 до 1912 година во кочани од издадени тапии на граѓаните за сопственост на недвижен имот (земја, дуќани, куќи и др.); талони – признаници за неплатен данок – текелифе; известување за: плаќање на разни такси, сопственост на недвижен имот, собирање десеток, зголемување десеток, купопродажба и регистрирање на недвижен имот, сопственост, заложување на имоти што ги немаат измирено долговите, плаќање патарини и разни други давачки, преписки со управата, преписки за наплатување на такси од селата во општините за разни давачки, поправка на улици, исплата на финансиски средства за поправка на патишта и изградба на мостови, попис на чифлици по селата, исплата на долгови од страна на рзни лица, исплата на личен доход на службениците, исплата на пензии, исплата на парична помош, за приходи од собраниот десеток, казнување на службеници во управата, поправка на пушки,

¹⁰¹ Фонд: Општинска управа – Велес, 1.3.1.33/40.

¹⁰² Фонд: 13 Катастарска управа – Прилеп, 1867/1910.

¹⁰³ Фонд: 14 Финансиска управа – Прилеп, 1890/1912.

¹⁰⁴ Фонд: 16 Жандармериска чета – Прилеп, 1908.

¹⁰⁵ Фонд: 15 Таписка управа – Прилеп, 1898/1912.

Архивската граѓа од овие 4 фонда изнесува 20 книги и 3 архивски кутии со 1834 архивски единици (предмети) и 2542 листа.

водење евиденција за луѓето, муницијата и луѓето, барање на граѓани за издавање на дозволи за носење на оружје, за одржување на редот, за вршење на инспекциски надзор, за движење на лица и жандармерија, изградба на жандармериска школа во Битола, податоци за учениците во жандармериската школа, списоци за опрема на коњаницата и пешадијата во Прилеп, разни телеграми доставени до жандармеријата, барање за издавање на пасоши и сл.

Според Правилникот за должностите и задачите на Службата за прием и експедиција на пошта од 11 декември 1870 година, што ја донела турската влада, оваа служба имала задача да ја прима, односно да ја експедитира поштата, писмата, жалбите, одлуките, наредбите и другите акти. Службата ја наплаќала соодветната протоколарна такса за поднесокот, ако тоа било предвидено со Правилникот за протоколарна такса од 1862 година. Со царски декрет во вилаетската управа бил поставен мектупуција – шеф на протоколот, чијашто должност била да води сметка за целокупната преписка, архива и за штампаријата на вилаетската управа. Во управата на ливата (санџакот) било задолжено службено лице кое водело сметка за целокупната администрација, за протоколот и за чувањето на архивата на санџакот бил задолжен секретарот (тахират мудирот). Таков службеник постоел и во казата, а во градската општина, администрацијата и архивата ги водел првиот секретар, кому му помагал еден помошник (писар). Како поважни видови документи за овој период на турската управа, ќе ги наведеме наредбите што ги издавал султанот: ферманите и бератите. Ферманот бил царска наредба давана на разни функционери за разновидни проблеми. Тој содржел царски знак (тугра) наместо печат, со кој се означувало името на владетелот кој го издавал ферманот. Бератот, исто така, бил царска наредба, но тој имал одредена намена. Во суштина, тоа е декрет за поставување на некоја функција или доделување на одреден приход за вршење на некој функции. И ферманот и бератот најчесто се пишувани со посебно писмо т.н. „диван“. Друг поважен акт е бујрулдијата, која е вид документ што го издавал валијата на пониските органи во вилаетот, најчесто на кадиите и наибите, капетаните на тврдините, на угледните луѓе итн. Тие биле, всушност, наредби за различни работи, од кои голем дел се сочувани во вид на препис во сицилите (судски книги). Во употреба биле и други документи, издавани од пониските

органи на власта, како на пример: илам, хуџет, темесук и др. Поднесоците, односно поштата, ја примал секретарот или службеникот одговорен за администрацијата и архивата. За поднесоци на странски јазик, подносителот бил должен да приложи заверен превод. Актите и писмата ги пишувал определен службеник, најчесто секретарот, врз основа на претходно подготвен концепт од страна на раководителот на организацијата или шефот на одделението. Завршените предмети одделенијата ги предавале на архивите во нивните установи. Архивската документација се среќувала на следниот начин: упатствата добиени од повисоките државни органи што биле потребни за секојдневна работа на организацијата, како и правилниците и одредбите, се среќувале хронолошки, како што биле заведувани во деловниот протокол. Царските фермани, писмата на везирите, односно наредбите и писмата на повисоките органи на власта, исто така, се среќувале хронолошки, како што биле заведувани во деловниот протокол. Копијата од записниците за донесените решенија и одлуките од советите доставени до високите државни установи, се среќувале по редниот број и хронолошки, како што биле заведувани во деловниот протокол. Записниците на донесените одлуки и решенијата на ниските органи се среќувале во вилаетите за секој санџак посебно, а во санџаците за секоја каза. На ист начин се среќувале и во казите, освен што во формираните групи записниците се среќувале хронолошки. Сите останати акти биле среќувани хронолошки, по редоследот по кој биле заведувани во деловниот протокол. Освен деловодни протоколи, турските органи на управа воделе и други книги, од кои најважни биле:

1. Записниците од седниците на советот;
2. Донесените решенија и одлуки од советот;
3. Наплатените протоколарни такси;
4. Административната буџетска книга;
5. Приходи и расходи и
6. Евиденцијата на населението, имотните, финансиските, здравствените и други книги.

Според Правилникот за работа на административните совети и нивните органи, книгите морале да бидат пагинирани, почнувајќи од бројот 1 и завршувајќи

со последниот број на крајот од годината. На крајот на годината книгите ги заведувал раководителот на организацијата¹⁰⁶.

¹⁰⁶ R. Kirjazoski, „Makedonija”, Razvitak sistema upravnih registratura, sp. Arhivist, god. XX, br. 2, Beograd, 1970, 124 – 129.

ГЛАВА ВТОРА

Делбите на Македонија и функционирањето на окупаторските системи (1912 – 1918)

2.1. Формирање на балканскиот сојуз и поделбата на Македонија

Економските и геостратегиските интереси на трите балкански држави (Бугарија, Грција и Србија) биле насочени кон Вардарската Долина и Солун.

Непосредно пред Првата балканска војна буржуазиите на соседните балкански држави активно се подготвувале за освојување и поделба на османските територии на Балканот¹. Подготовките активно биле следени од дипломатските агенти на балканските држави. Во нивните извештаи тие се стремеле да ја прикажат воената неспособност и внатрешната дезорганизација на османската држава².

За таа цел, Србија и Бугарија во периодот од 1904³ до 1912 година остварувале активни контакти, а како резултат на тие контакти биле склучени повеќе билатерални договори што се однесувале на Македонија. По долги преговори и сестрани калкулации, на 13 март 1912 година, бил заклучен договорот за сојуз помеѓу Србија и Бугарија, на кој му бил додаден т.н. таен анекс. Во него биле прецизирани условите за почнување на заедничка војна против Османската Империја. Во анексот Србија ѝ ги признала на Бугарија териториите источно од Родопите и реката Места, а Бугарија на Србија ѝ ги признала териториите северно и западно од Шар Планина. За подрачјето помеѓу Шар Планина и Родопите, Егејското Море и Охридското Езеро само хипотетички се предвидувало да се организира како автономна покраина. Оваа територија се третираше како спорна зона⁴.

¹ Петар Стојанов, Македонија за време на Балканските и Првата светска војна (1912 – 1918), ИНИ, Скопје, 1969, 21 – 23.

² Ѓорѓи Абациев, Балканските војни и Македонија, Скопје, 1958, 53.

³ види кај П. Стојанов, цит. дело.

⁴ Д. Зографски, цит. дело, 61 – 62.

Српско-бугарскиот сојузен договор бил проширен со одобрените сојузнички договори меѓу Бугарија и Грција од 29 мај 1912 година, Србија и Грција од септември, Бугарија и Црна Гора од август и Србија и Црна Гора од 6 септември 1912 година, со што бил создаден четворен балкански сојуз против Турција⁵.

Паралелно со преговорите и потпишувањето на договорите за формирање на балкански сојуз, во сите балкански држави биле преземени акции за подготвување на јавното мислење за претстојната војна. Под изговор дека Османската Империја се подготвува за војна, а тие се принудени да се бранат, на 30 септември била прогласена мобилизација, што била масовно поддржана од населението на балканските држави.

Македонското прашање во времето пред Првата балканска војна станувало сè позатегнато, а перспективите за неговото решавање станувале сè понејасни. Внатрешните буржоазии во Бугарија, Србија и Грција сметале дека ослободувањето на Македонија е прашање на нивната политика за присоединување на Македонија кон бугарската, српската и грчката држава.⁶

Владетелите на балканските држави (Србија, Бугарија и Грција) на 18 октомври 1912 година ѝ објавиле војна на Османската Империја, по претходно предавање на еден формален ултиматум за реформи во Македонија, што биле неприфатливи за Османската Империја.

Во Првата балканска војна целата територија на Македонија била претворена во единствено боиште⁷.

Територијата на Македонија била окупирана и поделена на три дела од Србија, Бугарија и Грција.

Србија ги окупираше:

а) територијата на линијата северно од Голем Врв (северно од Крива Паланка) до манастирот Губавци на Охридското Езеро (линијата на поделба на договорот) и

б) поголемиот дел од територијата источно и југоисточно од Голем Врв – Злетовска Река – Овче Поле (меѓу Свети Николе и Штип) – по р. Брегалница и

⁵ Историја на македонскиот народ, кн. 2 358.

⁶ П. Стојанов, цит. дело, 36 – 39.

понајуг од неа, меѓу селата Пепелиште и Криволак – по реката Вардар до Гевгелија.

Во Гевгелија завладеал троен кондомион на српските, бугарските и грчките војски и власти. Јужната демаркациска линија меѓу Србија и Грција се протегала на запад од Гевгелија, преку планините Кожув и Баба вклучувајќи го Охридското Езеро до Албанските Планини.

Бугарија ги окупирала:

а) територијата источно од р. Струма и

б) дел од територијата на линијата Голем Врв – Злетовска Река – Овче Поле - р. Брегалница до р. Вардар кај селата Пепелиште и Криволак – по р. Вардар до Гевгелија и јужно од неа делејќи ја Нигрита со Грција до бреговите на Орфанскиот Залив на Егејското Море.

Грција го окупирала поголемиот дел од територијата на Јужна Македонија, на север до јужните линии на територијата окупирана од Србија, а на исток до линијата со Бугарија⁸.

Поразена на сите фронтови, Турција побарала примирје, што било склучено на 3 декември 1912 година. Првата балканска војна завршила со потпишување моровен договор во Лондон на 30 мај 1913 година⁹.

Поради незадоволство на засегнатите страни непосредно по завршувањето на Првата балканска војна, се одржувале повеќе конференции, од кои онаа во Букурешт одиграла главна улога во решавањето на македонското прашање. Имено, со Букурешкиот мировен договор од 10 август 1913 година на Бугарија од Македонија ѝ биле оставени Неврокоп, Разлог, Петрич и Струмица со најблиската околина. Македонија била поделена меѓу Србија и Грција, а Одрин и Источна Тракија останале во турски раце. Втората балканска војна ги оставила отворени проблемите и противречностите меѓу Србија, Бугарија и Грција¹⁰.

Со Букурешкиот мировен договор Македонија престанала да постои како единствена етничка и географска целина. Од единствената македонска територија

⁷ Историја на македонскиот народ, кн. 2, 360.

⁸ П. Стојанов, 52 – 54.

⁹ Д. Зографски, цит. дело, 63.

¹⁰ Исто, 65.

една половина, односно егејскиот дел на Македонија, му припаднал на Кралството Грција, вардарскиот дел со површина од 25.774 km² му припаднал на Кралството Србија, пиринскиот дел со површина од 6798 km² му припаднал на Кралството Бугарија, а неколку стотици квадратни километри при создавањето на албанската држава, станале нејзин составен дел¹¹.

Двете балкански војни на македонскиот народ му оставиле катастрофални последици, со долго историско траење, од демографски, економски и политички карактер. Масовните присилни миграции, разорувањето на селското и градското стопанство, на земјоделството, сточарството, трговијата и др. брзо и трајно ги осиромашиле големите градски центри во Македонија, како на пример во Битола, Охрид, Струмица и други.¹²

Букурешкиот мир од 1913 година не ги решил противречностите меѓу балканските буржоаски држави и создал услови за постојани немири и судири. Македонското прашање, од прашање на договор, како што било третирано пред балканските војни, станало извор на несигурност и опасности¹³.

Позициите на балканските држави по Букурешкиот мир биле јасно разграничени во однос на македонското прашање, а со тоа и нивните меѓусебни односи. Грција и Србија, кои по договорот во Букурешт добиле најголеми делови од Македонија, настојувале да ја задржат и уште повеќе да ја зацврстат својата власт во тие области. Бугарија, која се сметала за единствен наследник на Турција во Македонија, а добила најмал дел од нејзината територија, јасно ги изразувала своето незадоволство и територијалните аспирации. На овој начин на централните сили (Германија и Австро-Унгарија) им била создадена поволна атмосфера за работа на нивната дипломатија за привлекување на Бугарија во кругот на Централниот сојуз. Притоа, на Бугарија ѝ бил ветен не само делот на Македонија, што ѝ припаднал на Србија, туку и биле ветени и делови од српската територија¹⁴.

¹¹ Гл. Тодоровски, Административно-територијалните делби и пописите на населението во вардарскиот дел на Македонија по Балканските војни до крајот на Првата светска војна, МАНУ, год. XVIII, бр. 1 – 2, Скопје 1987, 98.

¹² М. Пандевски, Балканските војни и нивното место во македонскиот национален развиток, МАНУ, год. XVIII, бр. 1 – 2, Скопје 1987, 51 – 53.

¹³ Иван Катарциев, Антантата и македонското прашање во текот на 1918 година, ГИНИ, год. VIII, бр. 2, Скопје 1964, 27.

¹⁴ И. Катарциев, цит. дело, 29.

2.2. Српската управа во Вардарска Македонија 1912 – 1915 година

2.2.1. Создавање и функционирање на српскиот окупаторски систем 1912 – 1915 година

Вардарскиот дел на Македонија бил заземен од српската војска, со што биле остварени повеќегодишните напори на српската буржоазија во завладување на Моравско-вардарската Долина¹⁵.

Во делот од Македонија, што го зазела српската војска, според тогашната административно-управна поделба, може да се констатира дека Србија ги зазела тогашните два турски вилаети, Скопскиот и Битолскиот, и еден дел од Солунскиот вилает. Според турската организација на власта, во Скопскиот вилает се наоѓале 6 санџаци (окрузи) со 26 кази (околии), т.е. 16 нахии и 3250 села. Од нив само во Скопскиот санџак, каде што најголемиот дел од казите биле на македонска етничка територија, вкупно биле освоени 10 кази, 5 нахии со 794 села. Во Битолскиот вилает, според тогашната административно-управна поделба, биле освоени 18 кази, 34 нахии и 1998 села, а од Солунскиот вилает биле освоени 6 кази, 3 нахии, 365 села и 6 чифлици (големи поседи)¹⁶.

По официјалното присоединување на „новоослободените“ области кон Кралството Србија, извршено со Кралската прокламација 25 август (7 септември) 1913 година, српската влада почнала да спроведува голем број уредби и решенија, некои делумно, а други во целост, во присоединетите области. Биле донесени нови прописи, нови закони од финансиската, стопанската, просветната област, но и од други области, како и одделни закони за организација на власта во новите територии на Србија. Заплашена од можните востанички акции, српската влада во почетокот на октомври 1913 година, ја донела Уредбата за „новоослободените“ краишта. Оваа Уредба содржела мошне строги параграфи, според кои се изрекувале драконски казни за секако одметнување од државната власт, за

¹⁵ Гл. Тодоровски, Просветната политика на Кралството Србија во Македонија по балканските војни (1913-14), ГИНИ, год. X, бр. 1, Скопје, 1966, 95.

загрозување на јавниот сообраќај, за напад на кое било службено лице, или, пак, за отпор пружен кон таквото лице, па дури и за собирање на повеќе лица на едно место. Под притисок на опозицијата во Србија, владата делумно го применила Српскиот устав од 1903 година во „новоослободените“ краишта. Граѓаните во овие земји останале и понатаму без политички права и слободи, што според Уставот на државата им биле загарантирани на граѓаните на Србија. Иако населението во Вардарска Македонија било составен дел на Српското Кралство, и натаму немало ни активно ни пасивно избирачко право, па според тоа, немало ни свои пратеници во Народното собрание на Србија¹⁷.

Членовите од 160 до 169 од Уставот од 1903 година го регулирале прашањето на административната поделба на Србија. Според овие членови административниот систем што постоел во Кралството Србија, во форма на окрузи, околии и општини, бил применет и во вардарскиот дел на Македонија. Покрај државната административна управа, персонализирана во окрузите, околиите и општините, со нормативните членови од Уставот било прецизирано и формирањето на окружни собранија и окружни одбори при окружните управи и општински собори при општинските управи¹⁸.

Уставот, што бил составен од 199 члена, бил разделен на 14 дела, од кои во првиот дел биле дадени обликот на владеење, државната вера и државните области. Притоа, во членот 5 било потенцирано дека Кралството Србија се дели на окрузи, околии и општини. Вториот дел, од членот 6 до членот 31 ги набројувал уставните права на граѓаните. Третиот дел, што се состоел од два члена, ја разработувал државната власт; а во четвртиот дел биле дадени надлежностите на кралот, кој, според членот 40, бил поглавар на државата; народното собрание било опфатено во петтиот дел и шестиот дел ги опфаќал министрите. Според членот 131 на врвот од државната служба се наоѓал министерски совет, што бил под непосредна власт на кралот. Министерскиот совет бил составен од министри именувани за одделни управни дејности и претседател на советот, кој можел да биде и без ресор. Седмиот

¹⁶ Бранко Перунички, Затечена административно-управна подела територије коју је ослободила Србија 1913 године, сп. Архивски преглед, бр. 1 – 2, Београд, 1983, 147 – 152.

¹⁷ Гл. Тодоровски, Македонија во балканските војни, Култура, Скопје, 1981, 11 – 12.

¹⁸ Гл. Тодоровски, Административно-територијалните..., 101 – 106.

дел го опфаќал државниот совет, што, според членот 140, бил составен од 16 члена, од кои 8 ги именувал кралот, а 8 ги бирало народното собрание. Во осмиот дел била претставена судската власт, која, според членот 146, била независна и не стоела под никаква власт, а судела и решавала само по закон. Десетиот дел ги опфаќал државните финансии, економијата и државните добра. Делот единаесет ја опфаќал главната контрола; дванаесеттиот – државната служба; делот тринаесет – црквите, училиштата и хуманитарните заводи и делот четиринаесет – војската. На 17 февруари 1914 година била донесена Уредба за уредување на судовите и судската постапка во присоединетите делови на Стара Србија, при што во членот 2 се констатирало дека за целата присоединета област на Стара Србија постои еден голем суд со седиште во Скопје. Со членот 9 се оформил по еден окружен суд во секој округ.

Покрај Уредбата за „новоослободените“ краишта, што се применувала во рамките на новоосвоените и присоединети области, и Уставот на Кралството Србија од 5 јуни 1903 година, се употребувале и повеќе други прописи. Една од нив била и Уредбата за уредување на ослободените области од 18 август 1913 година. Истата била составена од 95 члена, поделени во 4 глави. Првата глава, составена од 14 члена, ја давала надлежноста и организацијата на општината¹⁹, при што во членот 3 стоело дека во секоја општина постои општинска власт. На чело на општинската власт стоел претседател, кој добивал по еден кмет за секое село во состав на општината за вршење на општинските работи (член 4); претседателот на општината, кметовите и писарите ги поставувала околинската власт од редовите на одбрани граѓани од општината (член 5); општинската власт управувала со сите општински работи и со општинскиот имот, ги вршела полициската и управната власт и сите други зададени работи (член 6). Според членот 13 во сите општини

¹⁹ Законот за општините е донесен на 5 јуни 1903 година и е објавен во „Српске новине“ од 17 јуни 1903 г. (Зборник LVIII, 731) со неколку измени и дополнувања од 22 декември 1903 година, 3 декември 1904 г. и од 24 декември 1909 година објавен е како заедничко издание на Министерството за внатршни работи во Белград, 1910 година. Инаку, со сите измени и дополнувања овој Закон се состои од 181 член, а е поделен на повеќе дела, и тоа: Општи одредби; Членови на општините и нивните права и должности; Избирачки и гласачки список; Општински собор; Конституирање на нови општини; Општински одбор; Општински суд; Општински чиновници и службеници; Општинска пошта; Општински буџет и сметководство; Надзор на државната власт; Казни; Жалби и рокови; Заклучни наредби и Преодни наредби.

постоеле и општински одбори, што ги избирала околинската власт на општински состанок. Општините до 100 куќи имале 10 одборници, до 200 куќи – 15, а повеќе од 200 – 20 одборници. Во втората глава, од членот 15 до членот 30, се зборувало за околините. Според членот 18 во секоја околина постоела околинска власт. Околинската управна и полициска власт ја извршувал околински началник (член 19), а според членот 20 околинскиот началник го поставувал кралот на предлог на министерот за внатрешни работи. Окружите ги опфаќала третата глава, според која на чело на окружната власт стоел окружен началник. Окружниот началник, секретарот, членовите и писарот ги поставувал кралот на предлог на министерот за внатрешни работи, а окружниот благајник и потребниот број финансиски службеници се поставувале на предлог на министерот за финансии (член 36). Полициската, управната, окружната, околинската и општинската власт во поглед на редот и управата стоеле под Министерството за внатрешни работи, а во поглед на стручните работи биле под ресорното министерство (член 46). Четвртата глава ги содржела општите одредби.

Уредбата за јавна безбедност во ослободените области била донесена на 23 декември 1913 година. Според членот 28 окружниот началник имал право да издава полициски наредби за одржување на личната и имотната безбедност во својот округ доколку тоа не било регулирано поинаку. Според членот 30 од оваа Уредба, бил активиран Законот за фаќање и затворање на ајдуците, што бил донесен на 12 јули 1895 години.

Уредбата за населување во новоослободените и присоединети области на Кралството Србија од 20 февруари 1914 година утврдувала под кои услови можело да се врши населување во овие области. Населувањето, според членот 1, го вршело Министерството за стопанство. Населувањето можело да се врши на слободно државно земјиште, на општински и селски утрини и на необработено земјиште (член 2). Сите работи околу населувањето (член 3) ги вршиело шумарското одделение при Министерството за стопанство. При ова одделение (член 5) се формирал советодавен одбор за населување, кој бил составен од следните лица: шеф на одделението, началник на земјоделското одделение или негов застапник, началник на Министерството за внатрешни работи или негов застапник и два члена

кои ги одредувало Министерството за стопанство, од кои еден морало да биде воено лице. Право на населување имале, во прв ред, староседелците од новоосвоените краишта, потоа граѓаните од старите граници на Кралството Србија и најпосле српското и словенското население од странство (член 8). Земјиштето кое им се давало на населениците, не можело да биде помало од 5 хектари, но доколку во семејството имало повеќе мажи преку 16 години, на секој од нив му се давале уште по два хектара (член 11). Според членот 14 сите доселеници се ослободувале од сите државни, окружни, околиски и општински давачки, освен од школскиот надоместок за првите три години. Отстапеното земјиште станувало сопственост на доселениците по истекот на 15 години од денот кога министерот им ги издал документите за населување.

Даночната уредба за наплата на данокот во ослободените и присоединетите области на Кралството Србија од 20 јануари 1914 година содржела 131 член. Според членот 1 од Уредбата, во присоединетите области на Кралството, на плаќање данок подлежеле сите граѓани и сите правни лица, што со истата Уредба не биле ослободени од плаќањето данок. Со членот 3 било регулирано кој сè бил ослободен од плаќањето данок. Во секое окружно началство се формирал окружен даночен одбор.

Други прописи што се донесени во овој период се:

- Уредбата за граничните трупи од 31 октомври 1913 година;
- Уредбата за привилегиите на стопанските претпријатија од присоединетите области од 10 март 1914 година, каде што во членот 2 се наведувало да се упати молба за овие повластици или директно во Министерството за стопанство или во Инспекторатот на трговското одделение во Скопје;
- Уредбата за протоколот за регистрирање на работилници во присоединетите области од 3 февруари 1914 година;
- Рударска уредба за ослободените и присоединети области од 23 декември 1913 година;
- Уредба за шумарска дејност во ослободените и присоединети области од 25 октомври 1913 година. Според Уредбата за шумарска

дејност во ослободените и присоединети области од 25 октомври 1913 година (член 1), во секое окружно началство се формирал шумарски оддел. Притоа, окружниот шумар или неговиот заменик како шеф на шумарскиот оддел, бил под надзор на Министерството за стопанство (член 2). Шумите во ослободените и присоединетите области, според членот 4, се делеле на: државни, вакуфски, манастирски, црковни и општински.

- Уредба за градежништво во ослободените и присоединети области од 6 септември 1913 година. Според членот 2, барање за изградба на нови патишта можеле да поднесат одредени села, општини, градови, околии и окрузи, преку окружното началство, а окружното началство ги доставувало барањата на преглед до градежната инспекција и
- Уредба за средните школи во ослободените и присоединети области од 29 октомври 1913 година²⁰.

Заземената територија во Македонија од страна на српската војска била ставена под управата на цивилниот комесар на кралската влада при Врховната команда на српската војска, односно инспекторот на нејзиното полициско одделение, Милорад Вујичиќ. Првите акти на таа управа биле наредби, а првата организациско-управна норма за подредените органи на власта била привремената Уредба за уредување на подредените власти во новосоздадените области од 14 декември 1912 година. Таа останала на сила сè до воведувањето на новата Уредба за ослободените области од 18 август 1913 година, а формално била укината со Кралскиот указ од 20 ноември 1913 година, со што било извршено „присоединување“ на Македонија во составот на Кралството Србија, при што Македонија ја добила својата национална управа. Врз основа на двете Уредби (од 18 август 1913 година и од 20 ноември 1913 година), кои важеле сè до крајот на српската управа во Македонија, односно до есента 1915 година, Македонија, во делот окупиран од српската војска, добила нова административно-управна поделба,

²⁰ Зборник уредаба за новоослобојене и присајединиене области, Штампано у Државној штампарији Краљевине Србије, Крф, 1916.

што се темелела на системот на административно-управната организација на предвоена Србија. Окупираната територија ја добила следната организација:

1. Кумановски округ со седиште во Куманово, кој ги опфаќал околиците: Кумановска, Прешевска, (делумно на македонска, делумно на српска територија), Кривопаланечка (југоисточниот дел бил окупиран од бугарските војски) и Кратовска.
2. Скопски округ со седиште во Скопје, кој ги опфаќал околиците: Скопска, Велешка и Качаничка (дел од територијата делумно се простираше и во Србија).
3. Тетовски округ со седиште во Тетово, кој ги опфаќал околиците: Долнополошка (седиште Тетово), Горнополошка (седиште Кичево), Гостиварска и Бродска.
4. Дебарски округ со седиште во Дебар, кој ги опфаќал околиците: Дебарска и Радомирска (во Албанија).

Со продорот на српската војска во средно Повардарје, бил организиран и новиот, петти, Неготински округ (подоцна Тиквешки, со седиште во Кавадарци), кој ги опфаќал околиците: Неготинска, Гевгелиска и Дојранска. Во Гевгелија и во околината владеел троен кондомион на српската, грчката и бугарската војска и власт. Создавањето на Дојранската околица било тактичка импровизација, бидејќи оваа територија, фактички, била под бугарска окупација и била вклучена во Кукушкиот округ.

Со указот на српскиот крал Петар I на 14 декември 1913 година било завршено организирањето на окрузите во Македонија, по кои територијата што влегла во состав на Кралството Србија, третирана како „Стара Србија“, ја добила следната административно-управна поделба:

1. Скопски округ со околиците: Скопска, Велешка и Качаничка.
2. Тетовски округ со околиците: Галичка, Горнополошка, Долнополошка и Поречка.
3. Тиквешки округ со околиците: Тиквешка, Гевгелиска и Дојранска.
4. Охридски округ со околиците: Охридска, Струшка и Дебарска.

5. Кумановски округ со околиите: Жеглиговска, Кратовска, Кривопаланечка и Прешевска.
6. Брегалнички округ со околиите: Кочанска, Малешка, Овчеполска, Радовишка, Царевоселска и Штипска.
7. Битолски округ со околиите: Битолска, Кичевска, Крушевска, Мариовска, Преспанска и Прилепска²¹.

Со ова управно преуредување Македонија била поделена на 7 окрузи и 29 околии. Сите овие административни поделби не биле трајни, туку имале карактер на преодни решенија изнудени од разни околности. Новите српски окрузи биле поставени и ограничени во рамките на бившите турски кази, што било резултат и на многу нелогични решенија. На пример, Прешевската област била приклучена кон Кумановскиот округ, а Качаничката кон Скопскиот округ, додека чисто албанските краеви, Радомирската и Матската околија, влегле во Дебарскиот округ. Таквата територијална неодреденост најмногу се одразила во реонот помеѓу Битола и Лерин, кој бил предмет на долготраен дипломатски српско-грчки спор. Територијата од „новоослободените“ области по Првата балканска војна, во воен поглед, со прописи на мирновременската воено-територијална формација била поделена на 5 дивизиски области (Ибарска, Косовска, Вардарска, Брегалничка и Битолска)²².

Окрузите (Скопски, Тетовски, Дебарски, Битолски, Кумановски, Кавадарски (Тиквешки) и Штипски) биле составени од околии (срезови), а околиите од општини. Во сите околии веднаш по административно-политичката поделба, биле поставени по тројца полициски чиновници, освен во Велешката, Прилепската, Крушевската и Неготинската околија, во кои биле поставени по четворица. Набргу по ова, по првите преземени чекори за надминување на приликите во „новоослободените“ краеви, а по предлог од министерот за внатрешни работи при кралската српска влада, Стојан Протиќ, и врз основа на членот 6 од Законот за местата во Србија, кралот Петар I донел одлука за категоризирање на населбите во „новоослободените“ краеви во градови, градчиња и села, при што статус на градови

²¹ П. Стојанов, цит. дело, 131 – 133.

(вароши) добиле следните места: Битола, Велес, Дебар, Гевгелија, Куманово, Охрид, Прилеп, Скопје, Тетово и Штип, додека местата: Берово, Валандово, Гостивар, Дојран, Кичево, Кочани, Кратово, Крива Паланка, Крушево, Неготино, Радовиш, Ресен, Свети Николе, Струга и Царево Село (Делчево) добиле статус на градчиња (варошици). Сите други места биле прогласени за села и заселци²³.

Со извршената административно-политичка поделба на вардарскиот дел на Македонија, со организирањето на окрузите, околиите и општините и менувањето на нивните раководни и административни структури, потоа на судските, полициските, просветните и на други органи на власта, се создала моќна бирократска структура која, постепено, преку воведувањето репресија и даночен систем, станувала и претставувала мошне тежок товар за издршка на месното население во овој дел од Македонија. Во Битолскиот округ, покрај шесте околии биле формирани 77 општини со 398 села, во Брегалничкиот округ 6 околии со 41 општина и 252 села, во Кумановскиот 4 околии со 51 општина и 331 село, во Охридскиот 3 околии со 4 општини и 133 села, во Скопскиот 3 околии со 61 општина и 252 села, во Тетовскиот 4 околии со 55 општини и 257 села и Тиквешкиот 3 околии со 46 општини и 189 села. Корекции на општините, околиите и окрузите почнале да се вршат набргу по балканските војни, но, сепак, првите воспоставени административно-политички органи веќе кон крајот на 1912 година почнале да функционираат. Во Министерството за внатрешни работи на Србија почнале да пристигнуваат и првите извештаи за состојбите во окрузите, а биле извршени и првите пописи на населението. Промените и извршуваните корекции во административната сфера влијаеле постојано да се менува и бројната состојба на окрузите, околиите и општините²⁴.

И покрај репресивните мерки спроведени по пописите и декларирањето на својата национална припадност, а според извештаите на началниците на околиите од 1913 година, голем број луѓе во Македонија се декларирале за Македонци. Треба да се има предвид фактот дека во овој период со наредба на Врховната воена

²² Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918 – 1929 – Makedonija, Sandžak, Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*, INIS, Beograd, 2002, 28.

²³ Гл. Тодоровски, *Просветната политика...*, 97.

²⁴ Исто, 102 – 105.

команда, а врз основа на членот 2 од Уредбата за служба во заднината на војската со дов. бр. ФД/Н 1 461 од 31 октомври 1908 година, сета „новоослободена“ територија се третираше за воен дел²⁵.

Српските власти во своите седум окрузи управувале со специјални уредби за уредување на заземените области. Со овие уредби од Букурешкиот мир од 1913, па сè до есента 1915 година, во Македонија бил задржан воено-полициски режим со силата на воените судови и со специјални услови на старите прописи за гонење на разбојниците уште од XIX век во Србија, како и со улогата на „смирувачките“ чети на т.н. „народна“ одбрана, кои крстареле низ Македонија вршејќи терор и предизвикувајќи страв и трепет. Спроведувањето на овие уредби го вршеле окружните и околските началници, воените и полициските команданти и четничките главатари²⁶.

Српските власти уште со заземањето на првите околии во Македонија, почнале да создаваат полициски и жандармериски единици, како прва потпора на окружните и околските началници. Карактеристично е дека уште пред заземањето на македонските краеве, воените штабови што биле определени за одделни реони, при навлегувањето во Македонија, барале прво да се определат полициски комесари со доволен број жандари, организирани во одред од 25 пешаци и 10 коњаници.

Според еден акт на командата на жандармеријата, во „новоослободените“ земји од 23 август 1913 година, испратен од инспекторот на полицијата во „новоослободените“ краишта, се гледа дека бројот на жандармите во овие краишта се зголемил од дотогашните 1000 за уште 1500 жандарми. Според службен акт на командата на целокупната жандармерија, испратен до министерот за внатрешни работи, вкупниот број на жандармите во „новоослободените“ краишта во Вториот жандармериски баталјон, изнесувал 3100 жандарми. Во оваа смисла било и формирањето, по одобрение на Владата на Кралството Србија, на четири баталјони од доброволци – четници, од кои три имале привремени седишта во Свети Николе, Гевгелија и Неготино, а четвртиот бил со седиште во Приштина. Во

²⁵ Гл. Тодоровски, Македонија по..., 29.

²⁶ Историја на македонскиот народ, кн. 2, 397.

доброволечките четнички баталјони, покрај примањето на христијани – поранешни четници во српските чети, првенствено биле примани Турци и Албанци, кои го имале отслужено воениот рок во турската војска со право да ги задржат воените чинови²⁷.

Паралелно со јакнењето на управниот и полицискиот апарат по околните и околиците, посебно внимание се обрнувало и на апаратот во општините. По наредба на началникот на штабот на врховната команда, војводата Радомир Путник, требало да се „внимава при земањето луѓе за претседатели, кметови и одборници тие да бидат неспорно одредени на српското дело, а кандидатите требало да се бараат во прв ред меѓу учителите, свештениците и други лица кои биле, а и моментално се наоѓале, во служба на Србија“²⁸.

Освен административно-политичкото распоредување во новоосвоените територии, била извршена и друга распределба на заземените територии, односно била извршена поделба на просветни обласни инспекторати, кои биле поголеми од административно-политичките области. Целокупната територија била разделена на 4 просветни инспекторати, а секој просветен инспекторат се состоел од околии на чело со училишни надзорници. Како први и највисоки претставници на власта во областа на просветата, тие ја спроведувале најавената политика во областа на просветата. Тие биле избирани од најспособните просветни работници во Србија. На предлог на просветните инспектори биле назначени вршители на должноста училишни надзорници по околиците, како најниски и непосредни органи на просветната власт. Нивна прва задача била организирање на училишниот живот, преглед на училишните згради, нивно оспособување за настава, решавање на наставни проблеми и сл.²⁹.

За решавањето на просветните проблеми во новоосвоените краеве се зафатило Министерството за просвета и црковни работи. Притоа, биле извршени

²⁷ Гл. Тодоровски, Еден осврт врз состојбата во Вардарска Македонија по балканските војни (1912 – 1915), *Jugoslovenski istorijski časopis*, br. 1 – 2, Beograd 1979, 78.

²⁸ П. Стојанов, цит. дело, 134 – 151.

²⁹ Гл. Тодоровски, Еден осврт..., 100 – 101.

промени на сите прописи од областа на просветата, бидејќи во новите краеве важеле посебни прописи и режим³⁰.

Должноста обласен просветен инспектор била доста високо ценета, за која се барале високи квалитети, организаторска способност и волја за полно ангажирање, не изоставајќи ги и политичките карактеристики на личностите што доаѓале предвид да бидат поставени на таа должност. За извршување на поставената задача училишните инспектори требало неодољно да ги посетат поголемите и помалите места, како и местата во кои не постоело никакво училиште. Егзархиските учители кои сакале да стапат во српска учителска служба, можеле да бидат учители само во основните училишта во кои веќе имало српски учител. Првите преземени чекори во есента 1913 година во средувањето на училишните услови во Македонија биле сосема недоволни. Проблемите биле многубројни, и тоа од материјално-финансиска природа. Низа училишта биле разурнати во војната, не биле погодни за настава од современ карактер, а во некои од нив биле сместени и воени единици. По првите преземени чекори за нормализирање на школството во „новоослободените“ земји од 1913 година, Министерството за просвета и црковни работи, со акт дов. бр. 18 459 од 28 септември 1913 година, доставило предлог до Главниот просветен совет за отворање средни училишта, кој како стручно тело што постоело при Министерството за просвета и црковни работи, требало да се произнесе во врска со тоа прашање. Во тој правец, министерот за просвета и црковни работи, Љуба Давидовиќ, предложил да се дозволи отворање средни училишта во тие краеве. Земајќи ги предвид сите нужни елементи, поголемите места – градовите да станат културни средишта што ќе вршат соодветно влијание, министерот предложил да се отворат средни училишта, односно неполни гимназии, во следните градови и гратчиња: Куманово, Велес, Гевгелија, Прилеп, Тетово, Дебар, Охрид, Штип, Кратово или Крива Паланка и Дојран, а подоцна предлогот е проширен со потребата од отворање неполни гимназии и во Кочани и Кавадарци. Освен отворањето средни училишта, односно неполни гимназии, во неколку градови во Македонија биле назначени и повеќе основни учители за „новоосвоените“ краишта.

³⁰ Гл. Тодоровски, Еден осврт..., 106.

Со посебен Кралски указ од 15 октомври 1913 година отворени се полни гимназии во Скопје и во Битола и учителска школа во Скопје. Наставните програми и училишните планови биле посебно приспособени кон условите во присвоените територии со посебен третман и внимание во изучувањето на српскиот јазик и српската историја. И покрај тоа што од страна на Министерството за просвета и црковни работи биле назначувани учители со оформено образование, ученици од повисоките класови на гимназиите или, пак, студенти од високите школи во Белград, сепак, потребите од учителски кадри во заземените краишта не биле задоволени. Исто така, и решавањето на проблемот со постојните егзархиски учители, кои речиси сите минале низ организираните курсеви во Белград, не дал соодветен резултат³¹.

Во рамките на општите политички мерки што ги преземала српската кралска влада, во новоосвоените краеве, видно и значајно место заземала и просветната политика. Српската влада како изразител на тенденциите на српската буржоазија, настојувала во што покус рок да ги среди и внатрешните прилики во заземените земји, за таа положба да има што помали реперкусии, како кај мирното население, така и кај надворешното јавно мислење. Сите вложени напори во доменот на просветата не ги дале очекуваните и саканите резултати. Србија немала доволно финансиски можности да постави основни учители во сите села, а уште помалку доволен број учителски кадар³².

При испраќањето и назначувањето на нови службеници во Македонија посебно се барало тие да бидат проверени и на полно оддадени луѓе на националното дело. Обидите на српските власти да најдат поткрепа кај месното население, особено кај првенците од градовите и селата, речиси насекаде пропаднале. Само мал дел Македонци од кариеристички побуди и за збогатување прифатиле извесни служби во органите на српската окупаторска власт. Сите поранешни агенти на српската пропаганда и пенетрација во Македонија, настојувале да се вклучат во власта, прво за да ја обезбедат и понатаму својата егзистенција како и во новите услови да ја продолжат својата агентска должност и

³¹ Гл. Тодоровски, Македонија по..., 293 – 349.

³² Гл. Тодоровски, Просветната политика..., 133.

служба во услуга на окупаторската власт. Вклучувањето на вакви лица во апаратот на власта, јакнењето на жандармериските одреди, дополнителните плати на сите началници и други чиновници ги покажувале несигурноста и тешкотиите на српските окупаторски власти во Македонија. Ако го исклучиме малиот број вакви одродени Македонци, тогаш со сигурност можеме да тврдиме дека окупаторскиот апарат бил составен од луѓе доведени од Србија. По личните особини, тие луѓе биле со ниски морални квалитети, подложни на корупција и подлости во најшироки размери, или како што тогаш биле нарекувани „куфераши“, кои дошле да се збогатат во условите на анархија што владееле во Македонија. Српските владејачки кругови од владата, министерствата и врховната команда на војската се труделе што поскоро и поцврсто да ја организираат својата власт во Македонија. За таа цел создале разни наредби и уредби, засновани на предвоеното законодавство на Србија, но со изразит воено-полициски карактер, со што населението во Македонија се ставило во специјален полициско-колонијален режим. Власта била централизирана воено-полициска управа на врховната команда и на Министерството за внатрешни работи. Економско-политичките и националните права на населението од т.н. „нови краев“ воопшто не биле третираны како политички. Населението се делело само на христијани и муслимани. Окружите, односно околиците, биле крајно нестабилни и трпеле чести територијални, кадровски и други промени³³.

2.3. Органи на српската управа во Македонија 1912 – 1915 година според архивските фондови во ДАРМ

За српската управа во овој период (1912 – 1915) во Државниот архив на РМ постојат 4 фонда од органите на управата, од кои 3 во Централниот дел на Државниот архив на РМ: Министерство за надворешни работи на Кралството Србија³⁴, Кралско српско пратеништво³⁵, Генерален конзулат на Србија³⁶ и еден

³³ П. Стојанов, цит. дело, 152 – 158.

³⁴ Фонд: 17 Министерство за надворешни работи на Кралството Србија – Белград, 1885 – 1914

³⁵ Фонд: 18 Краљевско српско посланство – Лондон, 1889 – 1918.

³⁶ Фонд: 19 Генерален конзулат на Србија – Скопје, 1908 – 1911.

архивски фонд во Државниот архив на РМ – одделение Велес: Градска општинска управа Велес³⁷.

2.3.1. Централни органи на управа

Содржински, архивската граѓа од фондот Министерство за надворешни работи на Кралството Србија содржи преписка на Министерството со релевантни фактори на општествено-политичкиот, просветниот, културниот живот во Србија и одредени структури во странство. Во архивската граѓа има повеќе извештаи од овластениот претставник на Министерството во Цариград, Јеврем Грујиќ, до претседателот на Министерскиот совет и министерот за надворешни работи, Милутин Гарашанин, во врска со обидите за договор со Патријаршијата за поставување на српски епископи во Македонија и во Стара Србија од 1885 година; преписка за решавање на скопското владичко прашање (1897); преписка за кризата на српската надворешна политика (1898); преписка за состојбата на „српството“ во Прилеп, кој сè уште бил „бугарска тврдина“; извештај пп бр. 651 од 15 ноември 1899 година во Битола, од Михајло Ристиќ, конзул во Битола, до Владан Ѓорѓевиќ, претседател на Министерскиот совет и министер за надворешни работи, каде што препорачува да се сосида српска црква, па макар и параклис, бидејќи постојат само грчка црква „Свето преображение“ сосидана во 1871 година и во која одат само 30 до 45 души, и бугарска црква сосидана во 1888 година во која одат останатите³⁸; преписка во врска со отворањето на училишта во Велешката каза, и тоа писмо од Љуба Михаиловиќ од 20 септември 1899 година, во којашто го прераскажува извештајот на Нушиќ за неговите напори и успеси за отворање училишта во Велешката каза³⁹; статистички извештаи за Скопскиот вилает од 1902 година; извештај бр. 551 од 4 септември 1902 година, од скопскиот митрополит, односно статистички преглед за бројот на куќите (според народноста српски и грчко-

³⁷ Фонд: 355 (204) Градска општинска управа – Велес, 1914 – 1915.

Вкупно за наведените 4 фонда: 13 архивски кутии и една книга со 2867 архивски единици (предмети) и 6715 листови.

³⁸ Фонд: 17 Министерство за надворешни работи на Кралството Србија – Белград, 1.17.1.15/85-91.

³⁹ Фонд: 17 Министерство за надворешни работи на Кралството Србија – Белград, 1.14/83-84.

влашки) во Скопскиот вилает и неговите кази⁴⁰; преписка во врска со состојбата на Балканот воопшто, со посебен осврт на Битолскиот вилает во времето на Илинденското востание во 1903 година и тоа проследно писмо пп бр. 970 од 28 јуни 1903 година од генералниот конзулат на Србија во Скопје до Министерството за надворешни работи во Белград со прилог два примероци од писмата од главниот штаб на Вториот македонско-одрински револуционерен округ за решенијата од Конгресот од 14 мај 1903 година за претстојното востание⁴¹; и циркулар од Министерството за надворешни работи во Белград до сите пратеништва за ситуацијата на Балканот по востаничките акции и односот на Србија кон ставот и мерките (реформите) што ги преземаат силите за подобрување на состојбата во Стара Србија и Македонија, од 15 ноември 1904 година⁴²; преписка на српската православна митрополија во Приштина 1908 – 1911 година; извештај за српските гледишта за политиката на Русија, Бугарија, Романија, Грција и Турција пред Првата светска војна во текот на војната и по неа; писмо пп од 1 јануари 1905 година од политичкото одделение при Министерството за надворешни работи до Михаил Поповиќ, пратеник во Софија, со што го запознава со ставовите и напорите на силите да ја одржат состојбата во Македонија како статус кво, барем додека Русија е зафатена со војните на крајниот исток и упатство да се настојува меродавните кругови да го решаваат прашањето за евентуалните територијални промени на Балканот на конференција, на која ќе присуствуваат сите заинтересирани балкански држави⁴³; извештај пп бр. 1 034 од 24 октомври 1909 година од Јовановиќ до Миловановиќ за новиот курс на Младотурскиот режим; извештај за засилувањето на муслиманскиот елемент на територијата на Македонија и Стара Србија со нови населувања од Босна, Мала Азија и Бугарија⁴⁴; писмо пп бр. 1 833 од 28 декември 1909 година од Јовановиќ до Миловановиќ за менување на политичкиот курс на Младотурците кон странските државјани – пропагатори (наставници и свештеници), односно забрана за нивната дејност⁴⁵ како

⁴⁰ Исто, 1.19/106-113.

⁴¹ Исто, 1.20/114-117.

⁴² Исто, 1.29/193-198.

⁴³ Исто, 1.36/242-243.

⁴⁴ Исто, 1.6.86/144.

⁴⁵ Фонд: 17 Министерство за надворешни работи на Кралството Србија – Белград., 1.6.89/146.

и предлог-меморандумот од февруари 1908 година од Петроград на Министерството за надворешни работи на Русија до Министерството за надворешни работи на Кралството Србија за начинот на спроведување на реформите во трите вилаети во Македонија, организацијата на жандармеријата и финансиски план⁴⁶. Македонија и Банат биле примарен интерес за националните, државните и стратегиските интереси на Србија. Гледиште на Србија за групирањето на државите и поделбата на сфери на влијание во текот на Првата светска војна врз основа на телеграма бр. 717 од 8 август 1914 година, од Пашиќ во Ниш до сите кралски пратенички центри, со која ги запознава со политиката на силите и земјите-учеснички во Првата светска војна кон Србија (Русија, Бугарија, Романија, Грција и Турција) во сфаќањето (светски и балкански дипломатски игри) за местото на Македонија⁴⁷; информација од Пашиќ до Спалајковиќ за ставот на српската влада по предлогот на силите на Тројниот сојуз за создавање балкански сојуз и за територијалните отстапки што треба да ги направи Србија кон Бугарија⁴⁸; строго доверлива информација под бр. 129 од 20 јануари 1915 година од Балугџиќ во Атина лично за Пашиќ од сигурни извори за повторен обид на силите на Тројниот сојуз да ѝ ги даде концесиите на Бугарија (до Вардар со Битола) ако остане неутрална или ако влезе во војна против Турција⁴⁹ и телеграма од Јовановиќ од 27 мај 1915 година, во која ги информира пратениците за одговорот на Пашиќ на пратениците на Тројниот сојуз, со кои разговарал посебно дека Србија не може да ја отстапи Македонија според договорот од 1912 година на Бугарија, бидејќи Македонија не е одземена од Бугарија туку од Турција⁵⁰.

Во фондот Краљевско српско посланство содржината е следна: дипломатски извештаи; извештаи на пратеникот на Србија во Лондон до Министерството за надворешни работи на Србија како и разни писма и информации во врска со состојбата во Македонија и на Балканот во периодот од 1884 до 1918 година, препратени до КСП во Лондон. Извештаите се однесуваат на дејноста на бугарската пропаганда во англискиот печат во врска со македонското прашање,

⁴⁶ Исто, 1.39/251-259.

⁴⁷ Исто, 1.74/399-402.

⁴⁸ Исто, 1.80/419-421.

⁴⁹ Исто, 2.29/61-63.

реформските акции во Македонија, револуционерната состојба и подготвеноста на населението во Македонија за повторно востание, состојбите во Скопскиот вилает и бугарската активност, незадоволството на Арбанасите, обидот на Австро-Унгарија да го наметне своето влијание во Македонија и на Косовскиот вилает и ставот на Српската влада за доследно спроведување на Мирцштегските реформи со помош на Русија, Франција и Италија, односите меѓу српските, бугарските и грчките четнички организации, „сепаратистичкото“ дејствување на пиринскиот цар Јане Сандански и обидите на бугарската влада за негово ликвидирање, политичките состојби во Македонија настанати со воспоставувањето на младотурскиот режим и ставот на големите сили како и дипломатската преписка која се однесува на Првата светска војна.

Во фондот Генерален конзулат на Србија, поголем дел од преписката е претежно од разузнавачки карактер меѓу конзуларното одделение при Министерството за надворешни работи на Србија и Генералниот конзулат на Србија во Скопје во периодот 1907 – 1911 година. Генерални конзули во Скопје во овој период биле Живоин Балугџиќ и Јован Јавановиќ. Преписката во најголем дел се однесува на однесувањето на тогашниот велешко-дебарски митрополит Партение и на упатството за решавање на велешко-дебарското прашање во корист на Србите, статистички преглед на осудени и ослободени лица од Скопскиот вонреден суд од февруари 1907 до мај 1908 година, актуелни проблеми во скопските села, работа на комисијата за спорните цркви во Македонија, состојба на „српскиот елемент“ во Кратово и во Куманово, упатство од Министерството за надворешни работи за избор на кандидат за српски сенатор во младотурскиот парламент, информација за намерите на младотурскиот парламент да организира митинг и мешовити чети да заминат на границата со Босна и Херцеговина по повод прогласувањето на анексијата на Босна и Херцеговина кон Австрија, извештај за иселени лица од Босна и Херцеговина во Скопје, состојба на вилаетското собрание и работа на комисијата на Тајната разузнавачка служба, извештаи за кадровските промени во турските органи на власта во Скопската општина.

⁵⁰ Исто, 2.199/415.

2.3.2. Градска општинска управа

Единствен фонд како орган на српската управа кој функционираше на територијата на Македонија е Градската општинска управа – Велес. Овој фонд содржи само една записничка книга, која подоцна е користена и како деловодник. Во неа има и записници од одржани седници од одборот на општината, а се однесува за периодот од 22 август 1914 до 13 септември 1915 година. Од содржината се добиваат податоци за работата на одборот во врска со решавањето на тековните проблеми во градот, давање на мислење за прием на српско државјанство на лица кои живееле во Велес, а се од Австро-Унгарија, одобрување на цената на лебот, вршење избор на судии во градот Велес, податоци за разграничување помеѓу Башиноселската и Велешката општина и Велешката и Карасларската општина. Српската војска во Велес влегла на 29 октомври 1912 година. Дотогашната турска власт е заменета со српска власт. Нејзиното функционирање било изразено преку работата на општинската управа, која ја раководел претседателот на судот и одбор кој го сочинувале 15 одборници, избрани од редот на видни граѓани на Велес. Претседател на општинскиот суд и одбор бил Томо Савриќ.

2.4. Бугарската управа во Вардарска Македонија (1912 – 1918)

2.4.1. Создавање и функционирање на бугарскиот окупаторски систем 1912 – 1918 година

Бугарските војски и власти во содејство со српските сили и со припомош на четите од одредот на Јане Сандански до примирјето од 4 декември 1912 година ја зазеле Македонија и се утврдиле на територијата источно од линијата Царев Врв – Злетовска Река – Брегалница – Вардар – Гевгелија – Нигрита – Орфанскиот Залив на Егејското Море.

Военото министерство како централна управа во системот на вооружените сили ги реализира организацијата и управата и раководи со воените средства на државата. Воениот министер е непосредно одговорен за тие прашања пред царот и

народното собрание. Штабот на армијата е најважниот оддел на Министерството за војна и е главен орган во подготовките на армијата и на државата за војна. Армијата не е само орудие на политиката туку и продукт на воената политика на државата. Народното собрание и министерскиот совет играле важна улога во однос на армијата. Народното собрание ги донесувало законите за вооружените сили, ги гласало воениот буџет и кредитите, а министерскиот совет ги подготвувало сите акти за Народното собрание, ги распоредувало буџетските и другите финансии за армијата, донесувало решение за објавување на мобилизација и на војна и го поднесувало на одобрување пред Народното собрание⁵¹.

Територијата што била окупирана од бугарската војска добила своја административно-управна организација во рамките на ситемот на управата на бугарската држава. Таа фактички останала како окупирана област со сите обележја на воено-полициска окупација, во која воените власти имале апсолутна и одлучувачка улога. Оваа територија била третирана како „Македонско воено губернаторство“ на чело со губернаторот генералот В’лков и главниот секретар Михаил Зелков. Целата власт била концентрирана во личноста на генералот В’лков и во воените команданти кои му биле директно потчинети нему. Ним им биле потчинети сите подрачни органи на цивилната власт, координирана од главниот секретар Михаил Зелков, инаку висок чиновник во Министерството за внатрешни работи на Бугарија. Со решение на Министерството за внатрешни работи, а во координација и распоредба на Военото министерство и на Врховната команда на бугарската армија биле создадени три административни окрузи и тоа:

1. Драмски округ со седиште во Драма;
2. Серски округ со седиште во Серез;
3. Штипски округ со седиште во Штип.

Овие окрузи се делеле на околии, а тие на општини. Во прво време во овие окрузи не влегле неколку јужномакедонски околии блиску до Солун, кои истовремено биле завладеани од бугарските четници и војски и од грчките војски. Тоа биле околиците: Лагадинска, Солунска (селска), Суботска, Гуменциска,

⁵¹ Петър Стоилов, Българската армия в балканските войни (1912-1913), Исторически преглед, год. 43, бр. 8, София, 1987.

Кукушка, Дојранска и Гевгелиска. Тие претставувале еден вид самостојни околии управувани од времени воени команданти кои играле улога на околиски управители, потчинети директно на командантот на Седмата рилска дивизија, чиешто седиште било во Солун. Кукушките и другите „самостојни“ околии останале такви сè додека не биле вклучени во новата повисока административно-управна единица. Овој округ бил наречен Солунски, но бугарската власт немала можност да се зацврсти во Солун, бидејќи тука веќе загосподариле грчките власти. Седиштето на овој округ било во Кукуш, па затоа тој се нарекол Кукушки. Округот бил создаден во почетокот на декември 1912 година и првобитно се состоел од 4 околии: Кукушка, Лагадинска, Дојранска и Гевгелиска, а во почетокот на 1913 година му биле приклучени уште три околии: Суботската, Гуменциската и Солунската. Во последниве три околии, како и во Гевгелиската, бугарската власт, фактички, не се чувствувала. Со создавањето на Солунскиот, односно Кукушкиот округ, територијата на Македонија окупирана од бугарската војска била разделена на 4 округа, и тоа: Драмски, Серски, Штипски и Кукушки⁵².

Бугарската управа во четирите окрузи во Источна и Југоисточна Македонија траела до Букурешкиот мир. Власта им припаѓала на воените команданти и гарнизоните на кои им биле директно потчинети сите органи на цивилните власти, а била составена главно од луѓе од предвоена Бугарија и од врховистички војводи и други бугаризирани Македонци⁵³.

По поразот на Бугарија во Меѓусојузничката војна во летото 1913 година, а по решението на Букурешкиот мир, односно силата на победата на Србија и Грција, територијата од четирите округа управувана од бугарското „Македонско воено губернаторство“ била смалена и сведена на 6 околии: Горноцумајска, Светиврачка, Петричка, Разлошка, Неврокопска и Струмичка. Останатите територии од бившото „губернаторство“ биле присоединети кон територијата окупирана од Србија и Грција. Во почетокот на 1914 година територијата од шесте окрузи била реорганизирана и вклучена во новоформираниот Струмички округ, составен од околиците: Горноцумајска, Мелничка, Мехомиска, Неврокопска, Петричка и

⁵² П. Стојанов, цит. дело, 139 – 140.

⁵³ Историја на македонскиот народ, кн. 2, 397.

Струмичка. Ваквата состојба останала сè до 1915 година, до вклучувањето на Бугарија во Првата светска војна⁵⁴.

Организацијата на власта во Егејска Македонија му била доверена на грчкиот министер Константин Рактиван, кој со прокламацијата од 31 октомври 1912 година ја обзнанил својата врховна власт во Јужна Македонија. Тој со специјален цивилен и полициски апарат со седиште во Солун ги организирал трите окрузи на завојуваната македонска територија. Полицискиот надзор во сите три македонски окрузи окупирани од Грција ѝ бил доверен на специјална жандармерија од островот Крит, која била позната како столб на монархистичката боржуаска диктатура во грчката држава.⁵⁵

Македонската територија окупирана од грчките војски во административно-управен однос била поделена на три округа и тоа Солунски, Берски и Серски округ. Сите три округа биле поделени на вкупно осумнаесет околии-провинции.⁵⁶

Бугарските окупатори свесни за своите позиции во Македонија уште пред војната создавале „македонски“ апарат на својата власт со исклучок на централните личности при „Македонското воено губернаторство“ во Серес. Планот на организацијата на бугарската власт во Македонија бил изготвен уште пред почетокот на војната. Главна улога во оваа задача ѝ била доделена на врховистичката ВМРО и нејзините централни личности. Министерството за внатрешни работи и врховната команда на Бугарија направиле план за активирање на разните војводи и четници на ВМРО. Врховистите групирани околу неколкуте „Централни комитети“ во Софија на чело со Тодор Александров, Александар Протогеров и други почнале да се подготвуваат за својата акција во Македонија. Тие како бројна физичка и интелектуална сила целосно се ставиле во служба на бугарската буржоазија и се готвеле да станат доносители на бугарската „ослободителна“ власт во Македонија. Губернатор на македонските области уште во крајот на 1912 година и во почетокот на 1913 година почнал да издава декрети за назначување на новите чиновници и функционери на власта во новоформираните окрузи и околии во Македонија. При тоа, се избирале проверени

⁵⁴ П. Стојанов, цит. дело, 143.

⁵⁵ Историја на македонскиот народ, кн. 2, 380.

државни чиновници на Бугарија, и тоа во прв ред, оние кои му биле оддадени на тогашниот режим. Организацијата на окупаторската администрација на бугарската буржоазија во Македонија била дополнета со економски апарат. Во текот на 1913 година Бугарската земјоделска банка почнала со масовно отворање свои филијали во Македонија. Такви филијали биле отворени во Серес, Драма, Кавала, Правиште, Демир Хисар, Горна Џумаја, Мелник, Петрич, Неврокоп, Струмица, Штип, Саришабан и други места. Се направил обид да се отворат филијали на Земјоделската банка и во Охрид, Битола и Велес, но обидот пропаднал, бидејќи српските власти ги прогонувале банкарските службеници и тие биле принудени да се вратат во Бугарија.⁵⁷

Катастрофалните последици за Македонија од Балканските војни се гледаат и во полното разорување на дотогаш интегралното македонско стопанство, а особено на занаетчиството и трговијата. Со вештачките граници, а посебно со откинувањето на Вардарска и Пиринска Македонија од Солун, наполно замреле редица градови меѓу кои и Битола. Најстрашната последица од балканските војни за македонскиот народ е губењето на националната целост. Раздробен, тој останал да се бори против три поробувачки режими кои со секакви средства се труделе да ја обезличат неговата национална самобитност.⁵⁸

2.4.2. Организација на бугарската управа во Македонија (1915 – 1918)

Првата светска војна (1914 – 1918) се водела како резултат на настојувањето на големите империјалистички држави за повторна поделба на светот. Омразата кон двете бивши сојузнички држави, Грција и Србија, кои со поделбата на Македонија го зазеле поголемиот дел од неа, ја натерала Бугарија да чека погоден момент за osveta. Избувнувањето на Првата светска војна за бугарската буржоазија се покажало како згоден момент за ова. Уште пред тоа, државите од другиот блок – Франција, Англија и Русија се обиделе да ја привлечат Бугарија на своја страна. Тие ѝ ветувале делови од Македонија со цел да го платат нејзиното приклучување

⁵⁶ П. Стојанов, цит. дело, 147.

⁵⁷ П. Стојанов, цит. дело, 170 – 177.

⁵⁸ Историја на македонскиот народ, кн. 2, 381.

кон нивниот сојуз. На 3 септември 1915 година под разни изговори бугарската влада побрзала да склучи конвенција со турската влада, според која за својата неутралност кон Турција добила еден добар дел од Тракија по течението на реката Марица, и со тоа, всушност, со едната нога пристапила и формално кон централниот сојуз. На 6 септември 1915 година помеѓу Бугарија, Германија и Австро-Унгарија бил потпишан договор за пријателство.⁵⁹

Војувањето на Бугарија против Србија во есента 1915 година било само продолжување на војната што се водела за Македонија во 1912 – 1913 година. Со окупирањето на Вардарска Македонија во есента 1915 година, бугарската буржоазија, всушност, ја проширила својата окупација во Македонија што ја започнала во 1912 година. Воената положба во Македонија од есента 1915 година до есента 1918 година била нова етапа, во која балканските и европските империјалисти уште еднаш со оружје в рака сакале да го решаваат македонското прашање. Поради ова, била воспоставена двојна окупација во Македонија. Фронтвата линија од Охрид до Орфанскиот Залив ја делела Македонија на две окупациски зони. Јужна Македонија била под окупација на силите на Антантата, а северниот дел под војските на Централните сили, односно германско-бугарските.⁶⁰

Учеството на Бугарија во Првата светска империјалистичка војна и окупацијата на туѓа територија од страна на бугарската буржоазија било прогласено како „свет и патриотски долг“, а самата војна била прогласена за „ослободителна“ и „обединителна“, за што секој бугарски граѓанин и целиот бугарски народ треба да се жртвува⁶¹.

Бугарската влада во својот однос кон Македонија се трудела да докаже дека таа е дел од царството и затоа целокупната политика на Бугарскиот двор во однос на Македонија била политика кон окупиран народ. Во Македонија бил воведен окупациски режим. Бугарската армија и администрација постапувале со македонскиот народ како што обично не се постапува со ослободен народ⁶².

⁵⁹ Кр. Битовски, Положбата..., 47 – 48.

⁶⁰ П. Стојанов, цит. дело, 346.

⁶¹ Кр. Битовски, Положбата на ..., 49.

⁶² Исто, 51.

Веднаш по стапувањето во Македонија бугарската влада ја прогласила окупирана Македонија за единствена воено-административна управна област позната под името Македонско воено-инспекциска област (МВИО). Таа била поделена на девет окрузи, од кои седум биле целосно на македонска територија, а другите, Призренскиот и Приштинскиот надвор од Македонија.⁶³

Во воено-стратегиска смисла МВИО била разделена на осум бригадни подрачја, во кои биле стационирани штабовите и составот на осум активни дивизии или други помали единици што биле главни носители на бугарската окупаторска власт на теренот на бригадното подрачје и добивале овластување за целокупното сместување и целосното снабдување со исхрана и тоа по пат на природна реквизиција и мобилизација од месното население. Осумте бригадни подрачја, всушност, биле и подрачја на осумте окружни административно-управни подрачја, чиишто органи целосно биле потчинети на воените команданти почнувајќи од главната инспекција на МВИО, па сè до подрачните бригадни и други воени области на теренот. За прв главен инспектор, односно началник, на МВИО бил поставен генералот Ричо Петров, а седиштето му било во Скопје⁶⁴.

Во територијата на седумте окрузи што ја сочинувале МВИО не влегувале останатите области од Македонија што се наоѓале под бугарска власт. Создавајќи ја ваквата власт во Македонија бугарската буржоазија се трудела да докаже дека новите земји се составен дел на бугарската држава и дека управувањето со нив почива на единствени принципи и форми на целата бугарска држава⁶⁵.

Седумте окрузи на македонската територија биле устроени на следниов начин:

- 1) Скопскиот округ со седиште во Скопје ги имал Скопската, Велешката и делумно Качаничката околија со 61 општина, 652 села, 14 заселци, 2 града и една паланка со вкупно 157.078 жители.
- 2) Кумановскиот округ со седиште во Куманово ги имал Кумановската, Кратовската, Прешевската и Кривопаланечката околија со 51 општина, 331 село, 17 заселци, 1 град и 4 паланки со вкупно 144.983 жители.

⁶³ Историја на македонскиот народ, кн. 2, 401.

⁶⁴ П. Стојанов, цит. дело, 346.

- 3) Тетовски округ со седиште во Тетово ги имал Тетовската, Бродската, Галичката и Гостиварската окопија со 55 општини, 252 села, 1 град и една паланка со 146.803 жители.
- 4) Брегалнички округ со седиште во Штип ги имал Штипската, Беровската, Кочанската, Радовишката, Светиниколската и Царевоселската окопија со 41 општина, 252 села, 4 заселци, 1 град и 5 паланки со 101.442 жители.
- 5) Тиквешки округ со седиште во Кавадарци ги имал Кавадарската, Неготинската, Гевгелиската и Дојранската окопија со 46 општини, 189 села, 5 заселци, 2 града и 3 паланки со 84.657 жители.
- 6) Битолски округ со седиште во Битола ги имал Битолската, Кичевската, Крушевската, Прилепската и Ресенска окопија со 77 општини, 398 села, 5 заселци, 2 града и 3 паланки со 232. 646 жители.
- 7) Охридски округ со седиште во Охрид ги имал Охридската, Струшката и Дебарската окопија со 29 општини, 133 села, 5 заселци, 2 града и 1 паланка 84.395 жители.

Тиквешкиот, Битолскиот и Охридскиот округ, кои биле непосредно до фронтонската линија, од почетокот на 1918 година до крајот на војната, фактички, немале цивилна власт⁶⁶.

Во општинската управа кметовите заземале истакнато место. Во нивниот делокруг на работа, меѓу другото, било и грижата за составување и водење на регрутациски списоци, водење евиденција за резервните подофицери и војници, нивна обука и мобилизација, назначување на должност, водење евиденција за товарниот добиток, подготовки за мобилизација во мирно време, подготовка и извршување на реквизиција и др.⁶⁷

⁶⁵ Историја на македонскиот народ, кн. 2, 401 – 402.

⁶⁶ П. Стојанов, цит. дело, 347 – 348. Според податоците што се дадени во „Списък на населениѳ мѳста в Македония, Моравско и Одринско“, издаден ѳ отѳ МВРНЗ, София 1917, а се добиени од административните власти во тој период, има сосема поинакви показатели во однос на веќе дадените (погледни 3 – 111).

⁶⁷ Наставление за общинскиѳ кметове по наборитѳ, водене смѳтка за запаснитѳ подофицери, војници и данѳчнитѳ неслужили, по събиране военно-статистически и географически свѳдѳния, по мобилизацијата, реквизицијата и др., София, 1917.

Во овој период извршен е попис на населението по окрузи и околии, кои биле во состав на Македонската воено-инспекциска област (1916 година). Според овој попис во МВИО бројот на населението изнесувал 1.257.018 жители, но, притоа, треба да се има предвид дека во оваа област освен македонската етничка и географска територија имало и дел од Косово и Метохија, и тоа Приштинскиот округ со 4 околии, Призренскиот со 3 околии и 3 други околии кои влегувале во состав на македонските окрузи. Целокупната територија на МВИО имала 33.513 km². Иземајќи ги околииите од Косово, бројот на населението изнесувал 876.261 жители. По популација најголем бил Битолскиот округ (217.395 жители), а најмал Стумичкиот округ (32.618 жители). По површина најголем, пак, бил Штипскиот округ (6776,7 km²), а најмал Струмичкиот (1207,4 km²). Административно-територијалната поделба на Вардарска Македонија во текот на Првата светска војна од формален аспект не претрпела никакви битни промени. Оваа административно-територијална поделба останала до крајот на Првата светска војна, односно до пробивот на Солунскиот фронт⁶⁸.

Бугарската буржоазија во 1918 година била принудена својот дотогашен окупаторски апарат во рамките на МВИО да го реорганизира. Исклучивата власт дотогаш му припаѓала на началникот на МВИО, кој ја спроведувал власта преку окружните и околиските началници како и преку општинските претседатели и кметови. Како формални органи врз претставничките принципи постоеле т.н. окружни, околиски и општински повеќечлени и тричлени комисии на чело со претседател. Со реорганизацијата од 1918 година сите органи биле укинати и МВИО била поделена на два бригадни окупациски реони. Во првиот реон влегле Кумановскиот округ како еден полков окупациски реон и Штипскиот округ како друг полков окупациски реон. Во вториот бригаден окупациски реон влегле Скопска и Велешка околија како еден полков окупациски реон и Тетовскиот округ како и Кичевската и Дебарската околија како втор полков окупациски реон. Останатите околии (Струшката, Охридската, Ресенската, Битолската, Прилепската, Кавадаречката, Неготинската, Гевгелиската, Струмичката и Дојранска) влегле во

⁶⁸ Гл. Тодоровски, Административно-територијалните..., 110 – 113.

новата воено-управна единица, односно во оперативната зона која се протежала по долината на самата фронтова линија.⁶⁹

Сите воени административни и полициски власти биле ставени под директна команда на началниците на гарнизоните, а од 6 јуни 1918 година во Македонија бил извршен нов распоред на окупациските реони. Според овој распоред МВИО се делел на два бригадни окупациски реони. Другите окрузи влегувале во операциските зони и се потчинувале на началникот на дивизијата. Секој полков окупациски реон се делел на „дружини“ – окупациски реони во кои влегувале околиците. На началникот на полковите окупациски реони „по ред и спокојство“ му се потчинувале сите административни полициски и други власти, а на началникот на дружините окупациски реони му се потчинувале околиците началници и ниваната полиција⁷⁰.

Управниот и извршниот чиновнички апарат на бугарската окупаторска власт во Македонија за сето време на нејзиното траење бил составен главно од луѓе приврзани на бугарската освојувачка политика. Него го сочинувале првенствено лица од бугарска народност и од нејзиниот предвоен апарат, припадници на бугаризираниот дел на ВМРО и сл.⁷¹

Бугарската држава преку своите институции што веќе функционирале во Македонија, освен на веќепостоечките полициски, воени, жандармериски и други органи, посебен осврт му посветила на образованието, односно отворањето на основни и други училишта, сè со цел полесно и побрзо да го асимилира младото македонско поколение. Отворањето на нови училишни згради, функционирањето, финансирањето и ред други тековни прашања што биле од интерес за непречено функционирање на образовниот систем биле регулирани со повеќе прописи. Меѓу другото, донесен е и Правилник за училишните одбори на народните училишта⁷². Во Правилникот, во членот 1, буквално се вели дека секоја училишна општина треба да има училишен одбор кој ќе се грижи за уредувањето на училишната

⁶⁹ Историја на македонскиот народ, кн. 2, 402.

⁷⁰ Кр. Битовски, Положбата..., 75 – 76.

⁷¹ П. Стојанов, цит. дело, 350 – 351.

⁷² Правилник за училишните настоятелства на народните училишта (утврдено со указ бр. 17 од 10 јули 1916 год.), София, 1916 г.

работа во општината. Секретар на училишниот одбор е главниот учител. Доколку општината нема училишна зграда, претседателот е должен да ги викне главниот учител и околискиот инспектор да направат барање, во согласност со Законот за народна просвета. Со цел финансиски да се осигура работата на училиштата, секоја општина е должна да формира училишен фонд. Важоста на образованието, но и на црквите, за создавање поволни услови за постигнување на предвидените цели се огледа во донесениот распис⁷³ од Министерството за народна просвета, со кој се констатира дека за да може училиштето да ги исполни своите задачи, потребна е соодветна финансиска поткрепа. Ова прашање се разгледувало и во Народното собрание. Во членот 6 од Законот за отворање народни училишта во новоприсоединетите земји кон царството и во земјите окупирани од бугарските војски, било разгледано прашањето за поделбата на црковно-училишните имоти, односно кои од нив ѝ остануваат на црквата, а кои им остануваат на училиштата. Во таа насока, окружните училишни инспектори, во соработка со окружните управници и околиските началници, во сите села требало да формираат црковно-училишна комисија, која ќе ги евидентира црковно-училишните имоти и ќе даде мислење за нивната поделба. Составените комисии биле должни да ги соберат, проучат и достават соодветните показатели до Министерството за народна просвета: бројот на црквите по селата пред присоединувањето кон Царството, видот на училишта на тие територии, средствата, имотите и приходите со кои располагале и сл.

Бугарската војска при стапувањето на македонска територија во попатните села и градови реквизирила огромни количества прехранбени производи и разни други предмети. При тоа, ја презела и сета реквизирана храна од српските војски и власти што не успеале да ја понесат со себе при напуштањето на Македонија во есента 1915 година. Тие до крајот на војната вршеле „откуп“ без да им исплаќаат на сопствениците некаков надоместок.

Врз основа на Законот за реквизиција⁷⁴ за време на војна или при општа или делумна мобилизација на војската или при концентрирање на војски, владата може

⁷³ ОкрЖжно бр. 6557, Министерство за народното просвещение, София, 13 мај 1916.

⁷⁴ Закон за реквизицијата и правилници за приложението му, София, 1916.

да набавува неопходни предмети за војската по пат на реквизиција. Врз основа на членот 2 владата може да реквизира предмети од следните категории:

1. храна за војска;
2. храна за коњи и друг добиток;
3. предмети за огрев и осветлување;
4. облека;
5. товарни животни;
6. превозни средства;
7. простории за живеење на војската и складови;
8. разни материјали и машини;
9. трудот на занетчии и други специјалисти.

При реквизирањето секому му се оставале најнеопходните животни продукти и предмети. Општинската управа била должна секоја година во рокот што го определувала Околинската реквизициона комисија да ѝ поднесе извештај за количеството материјални добра, храна и добиток подложни на реквизиција. Военото министерство било должно да ги контролира и реквизира сите дејства и распоредувања на сите реквизициски комисии. Обврска за реквизиција имале и странските државјани, во согласност трговските договори склучени меѓу Бугарија и другите држави. Во областите на Царството надвор од воените реони реквизицијата била административна, додека во реоните на воени дејства била и административна и воена. Врз основа на наредбите од Военото министерство и Штабот на армијата, кои се доставувале до Главната реквизициска комисија, кои потоа ги проследувале до окружните, а тие до околинските и градските комисии, општината била должна да состави список на сите жители во општината со означување на видот и количеството материјални добра кои требало да се реквизираат од секој поединечно.

Трговците биле задолжени во рок од 24 часа да ѝ го пријават на власта сиот тутун. Освен тутунот и другите индустриски производи биле ставени под контрола и распределба на Централниот комитет за стопански грижи и општествено планирање, подоцна Дирекција на СТОП (ДСТОП), односно на неговите подрачни, општински и околински КСТОП на теренот.

Според Законот за стопански грижи и општествено планирање⁷⁵ при Министерството на војната се формирала дирекција за стопански грижи и општествено планирање, која била ставена под непосреден надзор на министерскиот совет. Дирекцијата се состоела од директор, кој се назначувал со царски указ и 5 негови помошници, еден началник на штабот, еден економист, еден фабрикант, еден со трговско образование и еден агроном. Директорот ја делел службата на оддели и бироа според потребите. На чело на секој оддел и на секое биро се назначувал по еден началник, по можност експерт. За непосредна контрола на Дирекцијата се назначуваале специјални ревизори. Секциите на Главното интендантство, снабдувањето, индустријата и Главната реквизициска комисија се приклучувале кон Дирекцијата за стопански грижи и општествено планирање. Непосредни органи на Дирекцијата биле: специјални органи наречени реонски комитети, реквизициски комисии, градски и селски општински управи и продавници со превозни средства. Специјалните месни комитети со определените реони по околии и градски општини се состоеле од директорот на Бугарската народна банка, началникот на Бугарската земјоделска банка, претседателот на окружниот суд или народните судии, кметот, главниот учител и едно духовно лице од православна религија. Тие меѓу себе избирале претседател. Наредбите на Дирекцијата биле задолжителни за сите воени и граѓански власти во државата.

Овие комитети се состоеле од по седум члена и на нивно чело стоеле претседателите на општините или околинските управители. Оваа стручна служба имала задача да ја обезбеди исхраната и да ја регулира целокупната исхрана на населението, но, всушност, таа се претворила во фактор чиито членови речиси без исклучок биле корумпирани и преку неа се богателе поддржувајќи ја шпекулацијата која цветала, како во Бугарија, така уште повеќе во Македонија.⁷⁶

⁷⁵ „Законъ за стопански грижи и обществена прѣвидливостъ (Обнародванъ въ държавенъ вѣстникъ брой 180, отъ 26 августъ 1916 г, измѣненъ и допълненъ съ законъ обнародванъ въ брой 75 на държавенъ вѣстникъ отъ 6 априль 1917 год.)“, София, 1917.

⁷⁶ П. Стојанов, цит. дело, 352-354.

Покрај потполната реквизиција на храната и на другите работи потребни за живот бугарскиот окупатор на македонскиот народ му наметнал и други обврски. Една од нив била и принудната работа.⁷⁷

Населението, независно од возраста, било принудно испраќано на тешка физичка работа за поправка и правење на стари и нови патишта, железнички линии и мостови и други јавни објекти потребни за комуницирање на окупаторските војски.⁷⁸

Не била подобра ситуацијата во врска со снабдувањето на населението и со другите прехранбени артикли. Тоа особено се однесувало на солта, која била исто толку важна колку и лебот. Еден од главните фактори, кој многу ја продлабочил прехранбената криза, бил извозот. Освен тоа, Германците купувале прехранбени продукти, добиток и друго по многу високи цени и ги извезувале во Германија во големи количества. Внатрешните шпекуланти кои многу се размножиле по влегувањето на бугарската војска во Македонија и добиле одобрение од главната команда да ја вршат својата работа и во „ослободените“ територии ја поплавиле Македонија откупувајќи и извезувајќи прехранбени артикли, кожи, волна и друго. Додека од Македонија се извезувало сè, не се увезувало речиси ништо, увозните стоки исчезнале од пазарот. Спасот почнал да се гледа во нормирањето на цените. Централниот комитет на СГОП, во согласност со министерскиот совет во Софија, донел решение и во Македонија од 13 ноември 1916 година да се нормираат цените на најнеопходните артикли и тоа нормирање да се извршува од реонските месни комитети според месните услови, а да се потврдува од окружните управители⁷⁹.

За фортификациски и комуникациски потреби на фронтот бугарската армија изградила бројни и обемни објекти. Во позначајните спаѓале линијата од Градско до Битола преку Плетвар – Прилеп, фортификациската линија на Беласица, железничката линија Гостивар – Струга и Скопје – Гостивар со ширина од 60 см. Автомобилскиот пат на завојот на Црна Река, мрежата на патишта на Галичица и

⁷⁷ Историја на македонскиот народ, кн. 2, 404.

⁷⁸ П. Стојанов, цит. дело, 364.

⁷⁹ Кр. Битовски, Положбата..., 57 – 59.

ред други објекти. Во изградбата на овие објекти освен цивилното население учествувале и воени заробеници.⁸⁰

За исполнување на „нарјадите“ од мобилизираните работници секоја општина од МВИО била задолжена да дава во просек од 20 до 30 души кои задолжително поминувале по 45 дена како една работна смена. Бугарските власти извршиле мобилизација на сите селани и на сите коли за поправка на патиштата. При тоа, мобилизираните се хранеле со своја храна. Исто така, дел од мобилизираните селани биле ангажирани за сечење и превоз на дрва од шумите. Посебен проблем за бугарските окупатори во Македонија претставувало разоружувањето на македонскиот народ. Бугарските окупатори за цело време на бугарската окупација (1915 – 1918) биле принудени постојано да го разоружуваат македонскиот народ и да се борат и против секакви форми на пасивен и активен отпор на својата власт во Македонија.⁸¹

За положбата на македонскиот народ во тоа време, особено карактеристични по своите последици, биле регрутацијата и мобилизацијата на сето военоспособно население од 18 до 60 годишна возраст што било испратено на македонскиот фронт да војува за заграбувачките цели на бугарската буржоазија⁸².

Иако биле донесени и соодветни прописи во кои се регулирале правата и обврските на лицата што биле регрутирани и мобилизирани во бугарската армија, бугарските власти за да ги привлечат на своја страна им ветувале соодветна помош на нивните семејства. Така, според Законот за помагање на војничките семејства за време на мобилизација и војна⁸³ требало да се формираат комитети за помагање на војничките семејства. Постоел централен комитет, кој се состоел од 8 члена што биле назначени од министерот за внатрешни работи. Општинските комитети имале обврска да се грижат за семејствата на војниците во реоните на селските и градските општини. Комитетите во селските општини биле составени од кмет или народен судија (ако има таков) за претседател, од секретар-бирник за касиер и еден

⁸⁰ Историја на македонскиот народ, кн. 2, 404.

⁸¹ П. Стојанов, цит. дело, 365 – 369.

⁸² Историја на македонскиот народ, кн. 2, 403.

свештеник кои од редот на учителскиот персонал и граѓанството избирале уште тројца дополнителни членови. Во градските или поголемите селски центри претседател бил народниот судија, а касиер секретарот-бирник или градскиот бирник. Независно од помошта што ја добивале војничките семејства од државата, градските и селските општини биле должни, за време на мобилизација или војна, да се грижат за невработеното или сиромашното население на територијата на својата општина.

Поради слабиот одзив на македонските младинци за пријавување пред бугарските регрутни комисии, окупаторските власти истакнувале афиши на јавни места и објавувале со барабан по градовите и со викачите по селата дека сите нејавени младинци ќе се приведуваат стражарно пред комисиите и истовремено ќе се даваат пред суд. Освен младите генерации, бугарските окупатори ги регрутирале и мобилизирале за воена служба и постарите. Бугарската окупација во Македонија (1915 – 1918), која била изразена со најжестока економска и општествено-политичка експлатација преку целосната реквизиција на секакви производи, принудна работа, разоружување, насилна мобилизација и испраќање на фронт на военоспособното население со ништо не личела на „ослободување“ како што сакале да ја прикажат бугарските освојувачи во Македонија, ниту пак македонскиот народ ја прифатил како таква⁸⁴.

Населението во Македонија не ја поднесувало мирно окупацијата. Тоа давало отпор против мобилизацијата и преку многубројните и разновидни реквизиции и други мерки на окупаторските власти. Младите не се јавувале пред регрутациските комисии или дезертирале од бугарската армија⁸⁵.

Сметајќи го македонскиот народ за дел од бугарскиот народ и прогласувајќи го неговото „обединување“ со Бугарија, бугарската буржоазија, покрај веќе регрутираните 33.046 македонски емигранти во 11 Моторизирана дивизија и неколкуте илјади во другите единици во бугарската армија од 1914 година до 1915

⁸³ Законъ за подпомагане на нуждающитѢ се войнишки сѢмейства прѢзъ врѢме на мобилизация и война (утвѣрденъ съ указъ бр. 21, отъ априль 1916 година и обнародванъ въ „Държавенъ ВѢстникъ“, брой 84, отъ 29 априль 1916 година), София, 1916.

⁸⁴ П. Стојанов, цит. дело, 371 – 374.

⁸⁵ Кр. Битовски, Положбата..., 78.

година со окупирањето на Вардарска Македонија уште веднаш во 1916 година пристапила кон регрутација на населението во МВИО. Се смета дека околу 80.000 луѓе биле вклучени во регрунтните списоци⁸⁶.

Мобилизацијата на воените обврзници довела до масовно бегане на македонското население во Бугарија. Голем дел од мобилизираните преминувале од Гевгелија во околината на Солун, при што со добивање на грчки пасош го избегнувале служењето во српската војска. Се проценува дека во периодот 1914/15 година, од планираните 80.000 регрути, 27.789 регрути одбиле да се јават на воениот повик. Само во јануари 1915 година повеќе од 10.000 лица пребегае во Бугарија. Во Велес бил образуван „Одбор за дезертирање“, со кој потенцијалните обврзници во групи од 50, 100 и 150 луѓе биле префрлани во Бугарија. Сепак, во состав на српската војска биле мобилизирани 58.798 војници од Македонија. По влегувањето на бугарските војски во Вардарска Македонија била спроведена комплетна мобилизација на машкото население. Од 33.000 регрутираници формирана е т.н. 11 Македонска пешадиска дивизија. Оваа единица требало да ѝ покаже на европската јавност дека Македонците се бореле за слобода под бугарско знаме, но одбивноста кон војската, Македонците ја демонстрирале и во овој случај и од 45.000 повикани во бугарската војска се јавиле само 35,5 %. За деветте окрузи на МВИО бил надлежен бугарски началник, кој на располагање имал 25.000 полицајци и дополнителен Македонски полк за работите на стражата⁸⁷.

Во другиот дел од Македонија (Егејска Македонија) францускиот генерал Сарај, во пролетта 1916 година, како вистински гувернар на Егејска Македонија ги принудил сите конзули на државите од централните сили да ги напуштат Солун и Македонија. Концентрирајќи ја власта во свои раце, по директивите на владите од Антантата, главно од француската влада, активно се замешал и во внатрешните политички борби на Грција. Покрај стариот грчки административен апарат, генералот Сарај овозможил создавање и на специјални органи на српската цивилна власт на територијата по долниот тек на Вардар, во Воденско и Леринско, т.е.

⁸⁶ Историја на македонскиот народ, кн. 2, 405.

⁸⁷ VI. Jovanović, цит. дело, 31. За „доброволното“ служење и мобилизацијата на Македонците во армиите на соседните држави види во Д. Минчев, Българите от Македония и армиите на Сърбия, Гърция, България (1915-1918), сп. Исторически преглед, год. XLV, кн. 5, София, 1989,

непосредно во првата задфронтиска зона. Во Ениџе Вардар, Бер, Воден, Острово, Сорович и Лерин биле создадени специјални полициски станици и административни управи, кои биле обединети под команда на воените команданти на српските, односно француските трупи на односното подрачје. Владините комесари и нивниот апарат, како и останатите српски вооружени органи на окупаторската власт во Егејска Македонија, биле составени исклучиво од луѓе од српскиот апарат на власта што управувале во Вардарска Македонија, до есента 1915 година. Тоа биле бившите окружни и околиски началници, општински претседатели, полициски началници и писари и разни четници и припадници на српската националистичка организација, т.н. „Народна одбрана“. Како прв чекор во остварувањето на оваа цел било воспоставување на старата српска власт во Битола, по заземањето од страна на француските и српските трупи на 19 ноември 1916 година. Во ова време власта во Битола речиси целосно им припаѓала на српските воени и цивилни власти. Сепак, тие самостојно не дејствувале, туку им биле потчинети на француските команданти и на другите окупаторски фактори⁸⁸.

Пробивот на Солунскиот фронт кај Добро Поле во есента 1918 година означува крај на Првата светска војна. На тој начин вардарскиот дел на Македонија бил повторно завладеан од српските и сојузничките војски⁸⁹.

2.5. Органи на бугарската управа во Македонија во периодот од 1915 до 1918 година според архивските фондови во ДАРМ

Бугарската управа за овој период е содржана во 99 архивски фонда. Сите овие фондови се наоѓаат во Централниот дел на Државниот архив на РМ. Најголемиот дел од нив не се средени, односно не се обработени. Од седум окрузи (окружни управи) сочуван е само еден фонд – Окружна управа – Куманово⁹⁰. Од постоечките 28 околии, кои по ранг биле по окрузите, зачувани се 4 фонда: Околиска управа во Галичник⁹¹, Кратово⁹², Крива Паланка⁹³ и Тетово⁹⁴. Од градски

⁸⁸ П. Стојанов, цит. дело, 377 – 380.

⁸⁹ Историја на македонскиот народ, кн. 2, 423.

⁹⁰ Фонд:20 Окружна управа – Куманово, 1915 – 1918.

⁹¹ Фонд:21 Околиска управа – Галичник, 1915 – 1918.

управи (вкупно 11) постојат два фонда и тоа Градска управа – Гостивар⁹⁵ и Куманово⁹⁶. Од вкупно 360 формирани општински управи, во Архивот постојат 84 архивски фонда од овој ранг на управа. Општински управи се Бабуш⁹⁷, Бајлови⁹⁸, Беличица⁹⁹, Блатец¹⁰⁰, Богоевци¹⁰¹, Бродец¹⁰², Бунуша¹⁰³, Буштрени¹⁰⁴, Велика Грабовица¹⁰⁵, Велика Копачка¹⁰⁶, Вељо Брдо¹⁰⁷, Волковија¹⁰⁸, Вруток¹⁰⁹, Вучје¹¹⁰, Габер¹¹¹, Галичник¹¹², Гатауш¹¹³, Гостивар¹¹⁴, Градец¹¹⁵, Градиште¹¹⁶, Дворјани¹¹⁷, Добриште¹¹⁸, Добротин¹¹⁹, Довезенци¹²⁰, Долно Палчиште¹²¹, Дурачка Река¹²², Жегљане¹²³, Желино¹²⁴, Жеровница¹²⁵, Жилче¹²⁶, Злетово¹²⁷, Зрновци¹²⁸, Зубовце¹²⁹,

⁹² Фонд:22 Околиска управа – Кратово, 1915 – 1918.

⁹³ Фонд:23 Околиска управа – Крива Паланка, 1915/1918.

⁹⁴ Фонд:24 Околиска управа – Тетово, 1915/1918

⁹⁵ Фонд:25 Градска општинска управа – Гостивар, 1916.

⁹⁶ Фонд:26 Градска општинска управа – Куманово, 1915/1918.

⁹⁷ Фонд:27 Општинска управа – Бабуш, 1916/1918.

⁹⁸ Фонд:28 Општинска управа – Бајлови, 1915/1918.

⁹⁹ Фонд:29 Општинска управа – Беличица, 1916/1918.

¹⁰⁰ Фонд:30 Општинска управа – Блатец, 1915/1918.

¹⁰¹ Фонд:31 Општинска управа – Богоевци, 1915/1918.

¹⁰² Фонд:32 Општинска управа – Бродец, 1916/1918.

¹⁰³ Фонд:33 Општинска управа – Бунуша, 1916/1918.

¹⁰⁴ Фонд:34 Општинска управа – Буштрени, 1916/1918.

¹⁰⁵ Фонд:35 Општинска управа – Велика Грабовица, 1915/1918.

¹⁰⁶ Фонд:36 Општинска управа – Велика Копачка, 1915/1918.

¹⁰⁷ Фонд:37 Општинска управа – Вељо Брдо, 1916/1918.

¹⁰⁸ Фонд:38 Општинска управа – Волковија, 1915/1918.

¹⁰⁹ Фонд:39 Општинска управа – Вруток, 1917/1918.

¹¹⁰ Фонд:40 Општинска управа – Вучје, 1915/1918.

¹¹¹ Фонд:41 Општинска управа – Габер, 1918.

¹¹² Фонд:42 Општинска управа – Галичник, 1915/1918.

¹¹³ Фонд:43 Општинска управа – Гатауш, 1916/1918.

¹¹⁴ Фонд:44 Општинска управа – Гостивар, 1915/1918.

¹¹⁵ Фонд:45 Општинска управа – Градец, 1915/1918.

¹¹⁶ Фонд:46 Општинска управа – Градиште, 1915/1918.

¹¹⁷ Фонд:47 Општинска управа – Дворјани, 1915/1918.

¹¹⁸ Фонд:48 Општинска управа – Добриште, 1916/1918.

¹¹⁹ Фонд:49 Општинска управа – Добротин, 1916/1918.

¹²⁰ Фонд:50 Општинска управа – Довезенци, 1915/1918.

¹²¹ Фонд:51 Општинска управа – Долно Палчиште, 1916/1918.

¹²² Фонд:52 Општинска управа – Дурачка Река, 1916/1918.

¹²³ Фонд:53 Општинска управа – Жегљане, 1915/1918.

¹²⁴ Фонд:54 Општинска управа – Желино, 1916/1918.

¹²⁵ Фонд:55 Општинска управа – Жеровница, 1916/1918.

¹²⁶ Фонд:56 Општинска управа – Жилче, 1915/1918.

¹²⁷ Фонд:57 Општинска управа – Злетово, 1915/1918.

¹²⁸ Фонд:58 Општинска управа – Зрновци, 1915/1918.

¹²⁹ Фонд:59 Општинска управа – Зубовце, 1915/1918.

Калиште¹³⁰, Кленово¹³¹, Кнежево¹³², Копачник¹³³, Косино¹³⁴, Кочани¹³⁵, Крива Паланка¹³⁶, Куманово¹³⁷, Лазарополе¹³⁸, Левоусај¹³⁹, Лесковац¹⁴⁰, Лешок¹⁴¹, Липково¹⁴², Лисец¹⁴³, Маврово¹⁴⁴, Малино¹⁴⁵, Мелница¹⁴⁶, Мирошевци¹⁴⁷, Мождивјак¹⁴⁸, Мојеино¹⁴⁹, Мрштане¹⁵⁰, Мургаш¹⁵¹, Нистрово (Галичник)¹⁵², Ниципур¹⁵³, Ораховица¹⁵⁴, Орашац¹⁵⁵, Орашец¹⁵⁶, Орех¹⁵⁷, Оризари¹⁵⁸, Пелинци¹⁵⁹, Петралица¹⁶⁰, Присојница¹⁶¹, Приштина¹⁶², Ракотинци¹⁶³, Рамно¹⁶⁴, Ристовац¹⁶⁵, Романовци¹⁶⁶, Рудари¹⁶⁷, Селце¹⁶⁸, Сенокос¹⁶⁹, Скопје¹⁷⁰, Старо Нагоричане¹⁷¹,

¹³⁰ Фонд:60 Општинска управа – Калиште, 1916/1918.

¹³¹ Фонд:61 Општинска управа – Кленово, 1915/1918.

¹³² Фонд:62 Општинска управа – Кнежево, 1916/1918.

¹³³ Фонд:63 Општинска управа – Копачник, 1915/1918.

¹³⁴ Фонд:64 Општинска управа – Косино, 1916/1918.

¹³⁵ Фонд:65 Општинска управа – Кочани, 1916/1918.

¹³⁶ Фонд:66 Општинска управа – Крива Паланка, 1915/1918.

¹³⁷ Фонд:67 Општинска управа – Куманово, 1916/1918.

¹³⁸ Фонд:68 Општинска управа – Лазарополе, 1916/1918.

¹³⁹ Фонд:69 Општинска управа – Левоусај, 1915/1918.

¹⁴⁰ Фонд:70 Општинска управа – Лесковац, 1916/1918.

¹⁴¹ Фонд:71 Општинска управа – Лешок, 1916/1918.

¹⁴² Фонд:72 Општинска управа – Липково, 1915/1918.

¹⁴³ Фонд:73 Општинска управа – Лисец, 1918.

¹⁴⁴ Фонд:74 Општинска управа – Маврово, 1916/1918.

¹⁴⁵ Фонд:75 Општинска управа – Малино, 1915/1918.

¹⁴⁶ Фонд:76 Општинска управа – Мелница, 1916/1918.

¹⁴⁷ Фонд:77 Општинска управа – Мирошевци, 1915/1918.

¹⁴⁸ Фонд:78 Општинска управа – Мождивјак, 1915/1918.

¹⁴⁹ Фонд:79 Општинска управа – Мојеино, 1915/1918.

¹⁵⁰ Фонд:80 Општинска управа – Мрштане, 1915/1918.

¹⁵¹ Фонд:81 Општинска управа – Мургаш, 1915/1918.

¹⁵² Фонд:82 Општинска управа – Нистрово (Галичник), 1916/1918.

¹⁵³ Фонд:83 Општинска управа – Ниципур, 1916/1918.

¹⁵⁴ Фонд:84 Општинска управа – Ораховица, 1915/1918.

¹⁵⁵ Фонд:85 Општинска управа – Орашац, 1915/1918.

¹⁵⁶ Фонд:86 Општинска управа – Орашец, 1915/1918.

¹⁵⁷ Фонд:87 Општинска управа – Орех, 1915/1918.

¹⁵⁸ Фонд:88 Општинска управа – Оризари, 1915/1918.

¹⁵⁹ Фонд:89 Општинска управа – Пелинци, 1915/1918.

¹⁶⁰ Фонд:90 Општинска управа – Петралица, 1915/1918.

¹⁶¹ Фонд:91 Општинска управа – Присојница, 1916/1918.

¹⁶² Фонд:92 Општинска управа – Приштина, 1915/1918.

¹⁶³ Фонд:93 Општинска управа – Ракотинци, 1916/1918.

¹⁶⁴ Фонд:94 Општинска управа – Рамно, 1915/1918.

¹⁶⁵ Фонд:95 Општинска управа – Ристовац, 1916.

¹⁶⁶ Фонд:96 Општинска управа – Романовци, 1915/1918.

¹⁶⁷ Фонд:97 Општинска управа – Рудари, 1916/1918.

¹⁶⁸ Фонд:98 Општинска управа – Селце, 1916/1918.

¹⁶⁹ Фонд:99 Општинска управа – Сенокос, 1916/1918.

¹⁷⁰ Фонд:100 Општинска управа – Скопје, 1915/1918.

¹⁷¹ Фонд:101 Општинска управа – Старо Нагоричане, 1915/1918.

Стенче¹⁷², Стоевци¹⁷³, Теарце¹⁷⁴, Тетово¹⁷⁵, Трговиште¹⁷⁶, Требиште¹⁷⁷, Тресонче¹⁷⁸, Церово¹⁷⁹ и Џепиште¹⁸⁰. Од овие 84 архивски фонда од органи на општинска управа, за периодот 1915 – 1918 година, околу 20 фонда, односно седиштето на фондообразувателот денес се наоѓаат надвор од територијата на Република Македонија¹⁸¹. Во Државниот архив на РМ има уште осум фонда од други органи на управа и јавни служби, и тоа 3 фонда од комитети за стопански грижи и општествено планирање во Гостивар¹⁸², Кочани¹⁸³ и Кратово¹⁸⁴, како и 5 фонда од полициски станици во Бродец¹⁸⁵, Прва градска¹⁸⁶, Петта градска¹⁸⁷, Комесарство на Шеста градска¹⁸⁸ и Сухоречки магационер¹⁸⁹. Постојат уште 4 фонда¹⁹⁰ чиишто органи на управа својата работа ја започнуваат во периодот од 1912 година до 1918 година, а со својата работа продолжуваат до 1940/41 година. Во отпечатените водичи дадени се во архивски фондови од 1918 до 1941 година.

¹⁷² Фонд:102 Општинска управа – Стенче, 1915/1918.

¹⁷³ Фонд:103 Општинска управа – Стоевци, 1915/1918.

¹⁷⁴ Фонд:104 Општинска управа – Теарце, 1915/ 1918.

¹⁷⁵ Фонд:105 Општинска управа – Тетово, 1915/1918.

¹⁷⁶ Фонд:106 Општинска управа – Трговиште, 1915/1918.

¹⁷⁷ Фонд:107 Општинска управа – Требиште, 1916/1918.

¹⁷⁸ Фонд:108 Општинска управа – Тресонче, 1915/1918.

¹⁷⁹ Фонд:109 Општинска управа – Церово, 1916/1918.

¹⁸⁰ Фонд:110 Општинска управа – Џепиште, 1916/1918.

¹⁸¹ Тоа се населените места: Бабуш, Богоевци, Бунуша, Буштрени, Велика Грабовица, Велика Копачка, Вучје, Гатауш, Дворјани, Добротин, Копачник, Косино, Левоусај, Лесковац, Мирошевици, Мојеино, Мрштане, Ораховица, Орашац, Приштина и Ристовац, врз основа на податоците во трудовите на Митко Панов, Енциклопедија на селата во Република Македонија, Скопје, 1998 г. и Списък..., цит. дело.

¹⁸² Фонд:111 Комитет за стопански грижи и општествена предвидливост – Гостивар, 1916 – 1918.

¹⁸³ Фонд:112 Комитет за стопански грижи и општествена предвидливост – Кочани, 1916.

¹⁸⁴ Фонд:113 Комитет за стопански грижи и општествена предвидливост – Кратово, 1918.

¹⁸⁵ Фонд:114 Полициска станица – Бродец, 1916.

¹⁸⁶ Фонд:115 Полициска станица – Прва градска Скопје, 1915 – 1916.

¹⁸⁷ Фонд:116 Полициска станица – Петта градска Скопје, 1917 – 1918.

¹⁸⁸ Фонд:117 Комесарство на Шеста градска, 1916 – 1918.

¹⁸⁹ Фонд:118 Сухоречки магационер – Феризај (Урошевац), 1917 – 1918 (Овој фонд по седиштето на фондообразувателот не влегува во територијата на РМ).

¹⁹⁰ Тоа се фондовите: Окружна градежна секција – Куманово, 1913 – 1941, кој е сместен во Одделението Куманово, а во двата печатени водичи на архивски фондови и збирки од 1982 година и 2006 година е ставен во управата од 1918 до 1941 година. Истото се однесува и за фондовите: Струговска општина – Стругово, 1918 – 1940, сместен во Одделението Битола. Дадените податоци се од водичот од 2006 година, а според водичот од 1982 година започнува со работа од 1914 година. Два архивски фонда постојат и во Одделението Штип и тоа: општина Винаца, 1914 – 1941 и општина Грлане, 1915 – 1926, кои, исто така, се ставени во следната поделба на органи на управа. Од тие причини и ние не ги разгледуваме во наведениов период.

2.5.1. Окружна управа

Фондот Македонска воено-полициска област (МВИО) – Кумановски округ – Окружна управа Куманово, како највисок орган на управа во хиерархиската поставеност во овој период во Македонија содржи: билтени за настани на фронтот, разни списоци, списоци за назначување членови на регрутациски комисии, преписка во врска со резервите во војската, документи за реквизиција, извештаи за потери по избегани војници (дезертери), извештаи за продолжување на отсуства на војници, извештаи за организирање за помагање на борците од рововите на фронтот, списоци на фатени качаки и разбојнички банди, поздравни писма, билтени за борбени дејства, заповеди на армијата за собирање на новата реколта во Македонската, Моравската и Дринската воена инспекциска област, списоци за заплени дневни пари на војници, преписка во врска со кумановското народно-просветно читалиште „Напредок“, молби за ослободување од интернација и сл.

2.5.2. Околиска управа

Од пониските по ранг органи на управа (окоиските) во архивските фондови содржана е следната архивска граѓа: преписка со која се соопштува дека оние секретари-бирници, кои стапиле на должност пред 1 септември 1916 година, како и оние постари од 30 години, се ослободуваат од војска и заповед со која на секретарите-бирници им се забранува да ги напуштаат своите канцеларии во работно време; упатства за годишните извештаи на општините; проследни писма за изборите; извештаи за преземените мерки против трговијата со пари; соопштенија од заседанието на регрутните комисии во Скопскиот и Штипскиот округ; соопштение за тоа дека австро-унгарското воено министерство ќе даде наредба за ослободување на заостанатите македонски воени заробеници; преписка во врска со реквизицијата; извештај за потера по избегани војници (дезертери); списоци на

Вкупното количество на архивска граѓа од овие 99 архивски фонда од бугарските органи на управа (1915 – 1918) изнесува 25 папки, 110 книги, 138 архивски кутии. Најголемиот дел од нив не

воени пленници; заповед за издавање потврди за патување и лични карти; извештаи за преземените мерки против фалсификаторите на патни исправи; преписка во врска со разјаснување на законите и правилниците; извештаи за привремените мерки против зголемувањето на цените на продуктите од страна на трговците; извештај за преземените мерки за одржување на хигиената; соопштение за одржаните акции за пошумување; соопштение за заменување на српските сребрени и книжни динари; статистичка евиденција; извештај за потера по организаторите на заверата против херцогот Фердинанд и бугарскиот цар, како и по разни странски агенти (шпиони); преписка за помагање на војнички семејства; преписка во врска со изгубен добиток и сл.

2.5.3. Градска управа

Од градските управи, од кои се зачувани само два фонда, архивската граѓа, исто така, како и за претходните фондови, односно речиси за целиот овој период, не е средена и обработена. Истата содржи: известување од Кумановската градска општина – Управа за доброволци; извештаи за регрутирање; списоци за пријавување во војска; правилници за дежурства; правилници за вршење патролни служби; извештаи од ноќни стражи; извештаи за сменување на стражи; укази за назначување секретари – благајници; распоред за прием на регрути во реонот на Кумановскиот воен округ; прегледи на општинскиот буџет и годишен извештај; преглед на приходи; платни списоци; сметкопотврди; лицитации; општински такси; допис од Министерството на војската (бр. 4198 од 11 јуни 1917 година) во Софија за окружните околиските и градските реквизициски комисии, присутни на окружните реквизициски комисии во управата на градските реквизициски комисии во Софија, Пловдив, Русе, Варна, Ѓумурчина, Ниш, Скопје и Битола; извештаи за преземени мерки против злоупотреба на службениците во општините; преписка во врска со училишната дејност; преписка во врска со избори; преписка во врска со резервната војска; преписка за општинската воена комора за воени потреби; барање за избеган добиток; одобрување за продажба на запрежен добиток; реквизирање на зрната храна; извештај за реквизициски станици; преписка со околиските

се средени и не се обработени.

реквизициски комисии; преписка за државни даноци; список на лица што ја извршиле трудовата обврска; извештај за собран десеток; преписка со акцизни и воени даноци; даночни списоци; преписка за комуналната изградба; записник од преземени хигиенски и санитарни мерки; преписка во врска со општествената состојба; списоци на тутунопроизводители од Куманово; списоци на лица времено ангажирани во гарнизонот на Куманово, на Албанци и Турци кои служат војска, а се постари од 40 години, на лица времено ангажирани во работата на ЖТП на линијата Извор – Охрид, на Македонци од Куманово кои служат во бугарска, српска и грчка војска, на лица кои не се јавиле од 1916 година до 1918 година на регрутација; списоци за нанесени штети на лозјата, нивите и градините; извештаи за преземени мерки против лица кои шират лажни вести; молби за надоместок на причинета штета на полски имоти и сл.

Општинските управи како најниски во рангот на бугарската управа, повеќето од нивните седишта биле во поголемите села, но имало и по градовите. Активноста се движела во насока на задоволување на најосновните потреби на населението во општината, а во надлежностите биле подредени на повисоките органи на управа. Содржински архивската граѓа, главно, се состоела од преписка во врска со општинскиот буџет за активности за училишната дејност во општината; преписка за резервите и резервната војска, за реквизицијата и мобилизацијата, за државните даноци, за општествената состојба; статистички материјали; список на домаќинства; список на вакцинирани деца; извештај за потеря по избегани војници (дезертери); извештај за воени пленници; барање за изгубен добиток; толкување на закони и други прописи; прописи за помагање на војнички семејства; судски процеси; пријавување за продажба на имоти на Турците кои се иселувале; персонални работи, разни уверенија и сл.

2.5.4. Други органи на општинска управа

Во однос на другите органи на управата и на јавните служби, ќе го проследиме фондот Комесарство на Шестата градска полициска станица, во чијашто содржина се наоѓаат следните акти: список на маалските кметови за

Шестата полициска станица и бившите турски маала со соодветните улици; заповеди за отпуштање на службеници; список на службеници во станицата; преписка за прибирање разни парични средства од разни лица; список на лица што се парично казнети; преписка во врска со промовирање на воени регрути; регрутни списоци; преписка за разни воени и службени прашања; список на сиромашни семејства од полициската станица кои примаат помош; списоци на општинската воена комисија; извештај за реквизиција; задолжителен режим за снабдување; преписка во врска со државните даноци; преписка за здравствената заштита на населението, за чистотата и хигиената во градот; извештај за преземање мерки против џепчи и крадци; разни статистички евиденции; разни списоци; барања на лица; барање за изгубен добиток; извештаи за потеря по избегани војници (дезертери); извештаи за воени пленници, притвореници; привремени мерки за фаќање затвореници и качаи; списоци на издадени уверенија; програма за празнување на Св. Кирил и Методиј; покани од Скопската градска општина; преписка во врска со повикување на лица на суд и сл.

Во текот на Првата светска војна во вардарскиот дел окупиран од Бугарија, бугарските власти вовеле ново административно работење во сите управни и други органи и организации. Целта била ова административно работење да се унифицира со истото во Бугарија. Административното работење врз целокупната државна управа се манифестира и остварува низ:

1. Високите државни установи, како што биле Народното собрание, Државниот совет, Централниот комитет за стопански грижи и општествено планирање.
2. Централните државни установи, во кои спаѓале сите министерства, како и бугарските банки, Врховната пресметковна палата, Главната дирекција за статистика, Софискиот универзитет и др.
3. Месни државни установи, кои организациски се поврзани со Централната државна управа, Месната самоуправа и Месните судски институции.

Врз основа на бројните упатства може да се констатира дека административното работење се вршело, главно, низ следните два принципа:

1. Работата со сите видови акти да се врши по пат на т.н. излезни (исходјашти) и влезни (входјашти) дневници.
2. Класифицирањето на сите сопствени и добиени акти да се врши содржински, односно по т.н. дела.

Водењето на целокупната администрација спаѓало во надлежност на Отсекот за администраивно работење. Во овој Отсек биле заведувани и разведувани сите сопствени и добиени акти во спомнатите влезно-излезни дневници, а потоа сместувани во соодветните дела. Според сочуваните показатели произлегува дека едно дело ѝ припаѓало на документацијата, што на некој начин имало врска со организациско-кадровските прашања. Доколку се направи шематски приказ на делата ќе се добие следната содржинска целина:

1. Дело број I: Персонални: списи за поставување и отпуштање општински службеници, отсуства, казни, награди и жалби.
2. Дело број II: Буџет: годишни извештаи и други финансиски документи на општината.
3. Дело број III: Образование: и други воспитни и културни установи нивни буџети, извештаи, преписки и сл.
4. Дело број IV: Избори: избирачки списоци за избор во општините, судовите и избор на пратеници.
5. Дело број V: Регрутација.
6. Дело број VI: Воени вежби: снабдување на војската од страна на населението на терен, прашање на воени заробеници.
7. Дело број VII: Воена комора: снабдување на војската со сточен фонд.
8. Дело број VIII: Даноци: даноци од згради, такси од воен данок, преписка и жалби за неправилно оданочување.
9. Дело број IX: Други приходи: државни приходи.
10. Дело број X: Општествена благосостојба.
11. Дело број XI: Статистика: евиденција на населението, премер на земја и шуми, податоци за занаетчиството, трговијата и индустријата.
12. Дело број XII: Потерници: по изгубени лица, стока, работи.
13. Дело број XIII: Уверенија: сведителства, преписи.

14. Дело број XIV: Циркулари: за разјаснување на разни законски акти и правилници.
15. Дело број XV: Информативна преписка: соопштенија податоци, наредби за приватни лица.
16. Дело број XVI: Помош на општинските организации: акти на комитетот за помош на војничките семејства и разни општествени организации.
17. Дело број XVII: Судска преписка: судски документи во надлежност на воениот, мировниот и црковниот суд¹⁹¹.

¹⁹¹ Милош Константинов, Бугарската окупаторска управа во некои делови на Македонија и Јужна Србија во периодот од 1915 до 1918 година и од 1941 до 1944 година, 158 – 165, *Razvitak sistema upravnih registratura*, сп. *Arhivist*, god. XX, br. 2, Београд 1970; Новица Велјановски, Архивска граѓа за историју Србије у Архиву Македоније, сп. *Архивски преглед*, бр. 1 – 2, Београд 1970, 89 – 100.

ГЛАВА ТРЕТА

Политичкиот систем на Кралството на СХС – Кралството Југославија и органите на управа во Вардарска Македонија (1918 – 1941)

3.1. Македонското прашање и Кралството на СХС

Македонското прашање во рамките на проблемот за обединување на југословенските земји дошло на дневен ред на Крфската конференција на 1 јуни 1917 година. На 17 јуни и на 3 јули истата година, кога било разгледувано прашањето за Македонија, дошле до полн израз разликите помеѓу претставниците на југословенскиот одбор и српската влада. Додека првите настојувале што помалку внимание да ѝ се обрнува на Македонија, Пашиќ и српската влада истакнувале дека најважни аспирации за Србија се источните и јужните граници¹.

Во овој период територијата на Македонија била жариште, место каде што се воделе разни судири на разни војски. Како последица на војните настанале огромни материјални штети, што придонеле еден дел од населението за време на воените дејствија и подоцна да ја напушти Македонија во потрага по работа. Илјадници Македонци ја оставиле својата татковина и отишле во соседните или подалечните земји².

Со Мировната конференција во Париз била определена положбата во Македонија по завршувањето на Првата светска војна, односно таа ја санкционирала поделбата извршена со Букурешкиот мировен договор од 1913 година. Мировната конференција не го прифатила учеството на ВМРО во преговорите за идниот државно-правен статус на Македонија, со што македонскиот народ на оваа Конференција останал без свој претставник. Париската мировна конференција не се впуштила во решавање на проблемот на Македонците во анектираните делови, и со тоа не им го признала статусот на македонско национално малцинство. Исто така, таа одбила да го прифати постоењето на

¹ Историја на македонскиот народ, кн. 2, 462.

² Историја на македонскиот народ, кн. III, ИНИ, Скопје 1969, 10 – 11.

македонска национална индивидуалност и на тој начин на седниците на Комитетот на новите држави на Париската мировна конференција биле изразени две стојалишта во врска со прашањето за одредување на правниот статус на Македонија. Едното стојалиште тргнувало од потребата на Македонија да ѝ се признае статус на автономија во рамките на Кралството на СХС, а второто тргнувало од тоа дека македонското прашање треба да се разгледува заедно со прашањето за заштита на малцинствата. Имало и предлози на одделни делегации Македонија да се конституира како самоуправна област со највисоки овластувања. Конференцијата ја прифатила делбата на Македонија помеѓу балканските држави како „историски факт“. Ова санкционирање на веќеизвршената поделба меѓу балканските држави ќе има најтешки последици врз македонскиот народ, кој ќе биде принуден сè повеќе да емигрира. Првата светска војна, како и двете Балкански војни, довеле до територијални промени во Македонија. Врз основа на заклучената конвенција меѓу бугарската и грчката влада донесен е посебен правилник, со што се предвидени одредби за ликвидација на недвижниот имот на оние лица кои се иселуваат од Грција во Бугарија и обратно. Спроведувањето на ликвидацијата на недвижниот имот било доделено на посебни поткомисии кои имале овластување да вршат проценка на недвижниот имот. Начинот на плаќање на облигациите предвиден во рок од 12 години, довел до тоа бегалците да го продаваат имотот, не според неговата номинална вредност, туку од 55 до 70 % помала вредност. Во предвидениот рок за иселување, бројот на декларациите за иселување од Грција во Бугарија поднесени од Македонците бил сосем незначителен. Поради целосниот неуспех на акцијата за иселување, врз „доброволна“ основа, грчката влада решила да преземе радикални мерки и преку репресалии да изврши притисок врз македонското население во егејскиот дел од Македонија да се исели во Бугарија³.

Кралството на СХС е создадено со Прводекемврискиот акт 1918 година, кога е прогласено обединувањето на југословенските земји, кои дотогаш постоеле или како посебни држави (Србија и Црна Гора) или биле во составот на Австро-Унгарската Монархија (Хрватска, Словенија, Босна и Херцеговина, Далмација и

³ Александар Христов, Создавање на македонската држава 1878 – 1978 – Идејно-политички определби во борбата за остварување правото на македонскиот народ на самоопределување и на

Војводина). Македонското прашње воопшто не се третираше како национално прашање. Претседателот на српската влада Пашиќ, Македонците ги сметал за Срби, чијашто национална свест не била доволно изградена. И црногорското прашање првенствено се разгледувало како династичко и како прашање за присоединување на Црна Гора кон Србија. Во фазата на создавање на југословенската држава за време на Првата светска војна имало два најзначајни политички фактори – од една страна била српската влада, односно блокот на српски граѓански партии како претставници на српската држава, а од друга страна, Југословенскиот одбор како претставник на земјите под Австро-Унгарија. Во текот на војната сè до Крфската декларација, двата фактора имале различни и спротиставени идеи за создавањето на заедничката држава. Граѓанските партии во Србија сметале дека ослободувањето и обединувањето мора да биде задача на Србија, со што не се сложувал Југословенскиот одбор. Големо значење за остварувањето на идејата за југословенско обединување имало доброволното движење, што го сочинувале Југословени, доброволци-емигранти најмногу од Америка, но и дезертери од австриската војска, војници и заробеници, најмногу од Русија. Од сите овие доброволци подоцна се формирала Југословенската доброволечка дивизија, која заедно со српската војска се борела на Солунскиот фронт. Со тоа се конкретизирала идејата националното ослободување и обединување да биде задача на сите југословенски народи. Со потпишувањето на мировните договори со Австрија (во Сен Жермен на 10 септември 1919 година), со Бугарија (во Неј на 27 ноември 1919 година), со Унгарија (во Тријанон на 4 јуни 1920 година) и со Турција (во Севр на 10 август 1928 година) одредени се границите на новата држава, но останала нестабилна положбата на границата кон Италија. На 1 март 1920 година било формирано привремено народно претставништво од сите граѓански партии соодветно според политичката моќ.

Самото обединување, односно создавањето на Кралството на СХС, по редица настани во текот на ноември и одлуки на различните обласни собранија, е прогласено на 1 декември 1918 година. На овој ден делегација на Народното веќе од Загреб му ја поднела својата адреса на принцот-регент Александар

Караѓорѓевиќ. На овој ден во името на кралот принцот-регент Александар Караѓорѓевиќ го објавил образувањето на Кралството на Србите, Хрватите и Словенците⁴.

Во составот на новата држава освен Србија и Црна Гора влегле и југословенските земји, кои дотогаш се наоѓале во состав на Австро-унгарската Монархија. Притоа, со актот за владеење бил утврден и обликот на владеење и тоа новата држава на Србите, Хрватите и Словенците ќе стане кралство со династијата Караѓорѓевиќ⁵.

Со завршувањето на Првата светска војна била извршена новата вештачка поделба на Македонија меѓу трите балкански држави (Кралството на СХС, односно Југославија, Грција и Бугарија). На Грција ѝ се доделени јужните приморски делови заедно со Солун, источните делови ѝ припаднале на Бугарија, а северниот и централниот дел на Македонија околу Повардарјето влегле во рамките на новоформираната југословенска држава – Кралството на Србите, Хрватите и Словенците. Струмица со околината (60.000 жители) е прогласена за подрачје под воена меѓусојузничка команда на силите на Антантата до ратификација на договорот за мир со Бугарија. Од средината на септември 1919 година овој град го запоседнале српските војски, по што бил приклучен кон новоформираното Кралство на СХС⁶.

Територијата на Македонија која влегла во состав на Кралството на СХС во периодот меѓу 1913 – 1919 година имала 26.354 km² а кога во 1919 година била присоединета и Струмичката околија (1021 km) имала вкупно 27.375 km.² Во споредба со денешна Р. Македонија изнесува 3632 km² помалку⁷.

Превладува мислењето дека Кралството на СХС од гледиште на меѓународното право е стара држава, т.е. е проширено Кралство Србија и дека во неговиот систем на меѓународните договори обединувањето не предизвикало никаков прекин, но од гледиште на уставното право се мисли дека Кралството на

⁴ Историја на македонскиот народ..., кн. 2, 424.

⁵ Надежда Цветковска, Македонското прашање во југословенскиот парламент меѓу двете светски војни, ИНИ, Скопје, 2000, 11.

⁶ Историја на македонскиот народ, кн. 3, 19.

⁷ Хенрик Батовски, Историја на политичките граници и територијалниот облик на Социјалистичка Република Македонија, ГИНИ, год. XIV, бр. 1, Скопје, 1972, 15.

СХС е нова државна творба во која влегле државите кои ја формирале, бидејќи нејзиниот устав не може да се доведе во врска со уставот на Кралството Србија⁸.

Новосоздадената држава била наследна и уставна монархија. Македонците и Црногорците биле третирали како српски народ. Србија, вардарскиот дел од Македонија и Црна Гора биле претставени како „триаголник“ на српските земји, во чијшто центар се наоѓале Косово и Метохија. Ниту со новиот Устав од 1931 година не се изменил централистичкиот карактер на државата и со овој устав Кралството Југославија било дефинирано како наследна и уставна монархија. Уставот предвидувал реорганизација на државата со воведување две претставнички тела – народно собрание и сенат⁹.

Македонскиот народ по 1919 година со вештачки граници бил разделен и присилен на тешка економска експлоатација, политичка обесправеност, национално непризнавање. Во периодот меѓу двете војни влегол во составот на новоформираната југословенска држава. Вардарскиот дел од Македонија во составот на југословенската држава имал колонијален статус со официјално непризнаен национален статус и идентитет со политика на прогонување и чистење од овој дел од Македонија. Вардарскиот дел од Македонија се нарекувал Јужна Србија. Ваквата политика на српската политичка власт и на монархофашистичкиот двор била спроведувана преку органите на власта, полицијата, жандармеријата и чиновништвото, чијшто кадар бил мобилизиран главно од редовите на Србите¹⁰.

Носителите на големосрпската политичка власт кон крајот на 1918 и почетокот на 1919 година во рамките на Вардарска Македонија ги реактивирала сите мерки и законски одредби за исполнување на споменатата цел. За да ја разбие компактната на македонскиот народ, државната власт ја реактивирала и специјалната „уредба“ за јавна безбедност во ослободените области од 23 декември 1913 година. Според оваа уредба на сите воени и цивилни органи на власт им се давале најшироки овластувања, односно одврзани раце, за мирот и сигурноста на граѓаните да ги обезбедат со најригорозни мерки и казнени постапки. Со уредбата најмаркантно се истакнувале одредбите што се однесувале на одржувањето и

⁸ Н. Цветковска, Македонското прашање..., 12.

⁹ Исто, 12 – 13.

зголемувањето на воените и жандармериските формации како и специјалните четнички терористички формации. Уште во самиот почеток на 1919 година бројот на жандармериската формација во целата држава се наоѓал во процес на зголемување, а најголемиот дел бил испратен во Македонија. Во таа насока било и барањето да се зголеми бројот на жандармите, а во Белград да се формираат офицерски и подофицерски жандармериски училишта како и приправнички училишта распоредени по бригадите. И во оваа прилика се предлагало бројот на целокупната жандармерија да се зголеми од 15.000 на 20.000 жандари. И покрај овие напори состојбата битно не се подобрила, па затоа режимот по инструкции на командантот на Третата воена армска област со седиште во Скопје во првата половина на октомври 1919 година ја формирал паравоената формација предводена од Јован Бабунски, што имала цел да послужи во спроведувањето на денационализаторската и асимилаторската политика кон македонскиот народ¹¹.

Додека командните позиции на власта во Македонија ги држеле претставниците на српската власт, македонскиот народ воопшто немал претставници во владата ниту во привременото народно претставништво. Наметнатата хегемонија, централистичкиот систем и антидемократските методи во управувањето предизвикале огромно разочарување во заедничката држава на принципот на еднаквост и братство¹².

Српската буржоазија во периодот меѓу двете светски војни без прекин ги користела денационализацијата и асимилацијата на македонскиот народ спроведувани најмногу преку колонизацијата и просветата. Во духот на денационализацијата во администрацијата бил воведен српскиот јазик, а имињата и презимињата на граѓаните (презимињата задолжително завршувале на -иќ) како и топонимите на некои места¹³ биле променети во духот на српскиот јазик.

Вардарскиот дел од Македонија во рамките на Кралството Србија воопшто немал самоуправен статус. Само некои одредени одредби од Уставот од 1903

¹⁰ Исто, 21 – 22.

¹¹ Јован Јанев, Режимот на специјалната уредба во Вардарска Македонија во текот на 1919 година, ГИНИ, г. XXVI, бр 2-3, Скопје 1982, 123 – 133.

¹² Историја на македонскиот народ, кн. 3, 15.

¹³ Н. Цветковска, Македонското прашање..., 23.

година, но не Уставот во целост, биле проширени и, притоа, била воведена воена и строгополициска управа¹⁴.

Со административно-територијалната поделба од 1918 година територијата на Кралството на СХС била поделена на повеќе окрузи*, од кои 7 се наоѓале на територијата на Вардарска Македонија: Битолски, Дебарски, Кумановски, Скопски, Штипски, Тетовски и Тиквешки (Кавадарски).

Веќе во 1919 година бил укинат Дебарскиот округ. Според новата поделба од 1920 година повторно имало седум окрузи: Битолски, Брегалнички (тука влегла новоформираната Струмичка околија), Кумановски, Охридски, Скопски, Тетовски и Тиквешки. Битолскиот округ имал 6 околии (Битолска, Кичевска, Крушевска, Мариовска, Преспанска и Прилепска) со 75 општини, 412 населени места и 190.967 жители; Брегалничкиот округ имал 6 околии (Коченска, Малешевска, Овчеполска, Радовишка, Царевоселска и Штипска) со 44 општини, 271 населено место, 102.116 жители; Кумановскиот округ – 4 околии (Жеглиговска, Кратовска, Кривопаланечка и Прешевска, која била надвор од етничката територија на Македонија) со 52 општини, 353 населени места, 147.438 жители; Охридскиот округ ила 6 околии (Голобрдска, Горнодебарска, Долнодебарска, Охридска, Подградска и Струшка) со 53 општини, 260 населени места, 113.703 жители; Скопски округ со 3 околии (Велешка, Качаничка и Скопска) со 61 општина, 261 населено место и 144.848 жители; Тетовскиот округ броел 4 околии (Галичка, Горнополошка, Долнополошка и Поречка) со 50 општини, 255 населени места, и 143.970 жители и Тиквешкиот округ бил со 5 околии (Дојранска, Гевгелиска, Кавадаречка, Струмичка и Неготинска) со 48 општини, 269 населени места и 130.912 жители¹⁵.

Во окрузите покрај државната управна власт постоеле и органи на локалната управа: окружни собранија и окружни одбори. Тие воделе грижа за

¹⁴ Н. Цветковска, Локалната управа во вардарскиот дел на Македонија меѓу двете светски војни 1914-1941, сп. Историја бр. 1-4, год. XXXIV/XXXV, Скопје, 1998/1999.

* Округ – политичко-територијална единица што се формира за пошироко подрачје и опфаќа две или повеќе околии. Во разни земји окрузите различно се организирани. Округот врз основа на Уставот од 1903 година постоел во Србија, а се задржал и во Југославија сè до 1923 година. Окрузите биле највисоки управни единици што имале и свои самоуправни органи (окружни собранија и окружни одбори), имале самостојност во водење на одредени просветни стопански сообраќајни статистички и финансиски работи. Правни лексикон, Београд, 1970, 704.

¹⁵ Almanah, svezak 1, deo I,II,III, Viktor Manakin, Zagreb, 1921-1922.

чување и унапредување на просветните, стопанските, сообраќајните, санитетските и финансиските окружни интереси. Општините за вршење на општинските работи имале општински суд, општински одбор и општинско собрание. Нивниот делокруг на работа и односот помеѓу нив (локалната општинската, околиска и окружна власт) и државната власт се уредувале со специјални закони¹⁶.

Во рамките на тие напори, српската влада донела повеќе законски мерки, со кои, меѓу другото, се обидела да го реши и аграрното прашање*. Имено, на 27 февруари 1919 година донела одредба за подготовка на аграрните реформи*, со која чивчиите во Македонија (како и во Босна и Херцеговина, на Косово и Метохија и во делови на Црна Гора) биле прогласени за слободни сопственици на земјата што ја држеле, односно обработувале. Со наредната уредба за населување на новите јужни краеве на 24 септември 1920 година Македонците биле исклучени од можноста да добијат земја, т.е. не можеле да се населуваат во новите јужни краеве, односно во други реони од Македонија надвор од атарот на своето живеење. Со колонизацијата требало да се зацврсти наметнатата власт, а со населувањето да се создадат оази и кордони и да ја разбијат компактната населението во Македонија¹⁷.

3.2. Организација на државната управа според Уставот од 1921 година

Уставот на Кралството на СХС (Водовденскиот устав) е првиот устав во југословенската држава. Донесен е на 28 јуни 1921 година, на Видовден.

Видовденскиот устав бил составен од 142 члена поделен на 14 делови. Во I дел – Општи одредби, според членот 1, Кралството на СХС било уставна, парламентарна и наследна монархија. II дел ги разработувал основните граѓански права и должности. Во III дел имало одредби од социјалната и економската сфера,

¹⁶ Н. Цветковска, Македонското прашање..., 24 – 25.

* Аграрно прашање - збир на проблеми врзани со земјишните и класните односи на село, Политичка енциклопедија, Београд, 1973, 9.

* Аграрна реформа – мерки на државната власт со што се менуваат поединечните (сопственички) односи за правната сопственост на земјата, односно збир мерки на економската политика со што се менуваат односите на сопственоста и правото на сопственост на земјата. Политичка енциклопедија 8 и Leksikon JLZ, Zagreb 1974, 8.

додека IV дел, од членот 45 до членот 48 ја разработувал државната власт, при што во членот 46 стоело децидно дека власта се дели на законодавна, што ја вршеле кралот и народното собрание. Според членот 47 управната власт ја вршел кралот преку одговорните министри, а според членот 48 судската власт ја вршеле судовите. Нивните пресуди и решенија се изрекувале и извршувале во име на кралот, а врз основа на законот. Во V дел, во членот 11, се разработувале надлежностите на кралот. Така, според членот 49 кралот ги потврдувал и прогласувал законите, именувал државни чиновници и давал воени чинови, исто така, бил врховен командант на сите вооружени сили и доделувал ордени и одликувања. Според членот 52 кралот го свикувал народното собрание на редовни или вонредни седници и имал право да го распушти народното собрание. Кралската личност е неприкосновена. Кралот не можел да биде одговорен ниту можел за нешто да биде тужен (член 55). Во делот VI му било посветено внимание на намесништвото, а делот VII од членот 69 до членот 89 биле дадени надлежностите на народното собрание. Според членот 69 народното собрание го сочинувале пратеници, што слободно ги бирал народот на општи еднакви и непосредни избори со тајно гласање. На секој 40.000 жители се бирал по еден пратеник, а доколку бројот на населението во една изборна единица било поголемо од 25.000 жители тогаш и за нив се бирал по еден пратеник. На управната власт ѝ било посветено одделно внимание во делот VIII, од членот 90 до членот 108. Така, според членот 90 сите министри го сочинувале министерскиот совет, што стоел непосредно под кралот. Кралот ги именувал претседателот и членовите на министерскиот совет. Управата во кралството се вршела по области, окрузи, околии и општини. На чело на секоја област се наоѓал голем жупан, кого го поставувал кралот и кој управувал преку државните органи со работата на државната управа во областа (член 95). Според членот 98 органи на обласната управа биле обласното собрание и обласниот одбор. Според истиот член големиот жупан бил врховен старешина на општата државна администрација во областа доколку според закон не постоела посебна посебна надлежност за одредени работи на државната управа во една или повеќе области. Судската власт била разработена во одделот IX, а државното

¹⁷ Историја на македонскиот народ, кн. 3, 11 – 12.

стопанство во одделот X. Во одделот XI се разработувале односите за војската. Одделот XII се занимавал со измените во уставот. Преодните наредби се наоѓале во одделот XII, а завршните во одделот XIV¹⁸.

Со овој Устав се санкционирани капиталистичкиот, општествено-економски систем во државата, монархистичкиот облик на нејзино уредување и целокупното управување. Монополот на политичката власт ѝ овозможил на големосрпската буржоазија да ја наметне својата хегемонија иако во економски поглед заостанувала зад хрватската и словенечката буржоазија¹⁹.

Југословенската држава била организирана според стандардните начела на поделба на власта на законодавна, извршна и судска, над која стоела уставотворната власт. Според Видовденскиот устав (1921) законодавната власт ја имале кралот и народното собрание. Извршната власт била во компетенции на кралот, кој ја вршел преку одговорните министри од министерскиот совет во владата на Кралството на СХС. Со Уставот било предвидено правото на кралот да ги именува претседателот и членовите на министерскиот совет. Државната (централна) управа била поделена на ресори зад кои стоеле чиновнички апарати. Со Уставот од 1921 година не бил предвиден бројот на министерства. Првата влада на Кралството на СХС од 1918 година ја сочинувале следниве министерства:

- Министерство за трговија и индустрија со: административно одделение; одделение за внатрешна трговија и трговска настава; одделение за надворешна трговија и трговска политика; одделение за индустрија и занаетчиство; одделение за кредитни установи и осигурување и одделение за надополнување на воени штети.
- Министерство за сообраќај, составено од: општо одделение; сообраќајно одделение; машинско одделение; одделение за одржување пруги; економско одделение; комерцијално одделение; одделение за контрола на приходите; дирекција за градење нови железници и дирекции за поморско и речно бродарство.

¹⁸ Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Државна штампарија Краљевине СХС, Београд 1925, Обнародован у бр. 142а „Службених новина“ на Видов-дан 28 јуна 1921, Београд; Ђорђе П. Пурић-Драгојевић, „Зборник закона 2 део“, Нови Сад, 1925.

¹⁹ Историја на македонскиот народ, кн. 3, 26.

- Министерство за финансии во состав на следните органи и одделенија: помошник на министерот за финансии; кабинет на министерот за финансии; генерален инспекторат; генерална дирекција на главното државно сметководство; генерална дирекција за непосредни даноци; генерална дирекција за посредни даноци; генерална дирекција за царина; генерална дирекција на државните монополи; генерална дирекција за долгови; генерална дирекција на државното првобранителство; генерална дирекција на државните добра и генерална дирекција на катастарот.
- Министерство за исхрана со: административно одделение; одделение за исхрана; одделение за изградба на земјата и одделение за јавна помош.
- Министерство за социјална политика, поделено на: административно одделение; одделение за заштита на работниците; одделение за социјално осигурување; одделение за социјална заштита; одделение за заштита на деца и младинци; одделение за заштита на становите и дирекција на државната статистика.
- Министерство за внатрешни работи било составено од: кабинет на министерот; управно одделение; самоуправно одделение; одделение за јавна безбедност, инспекторско одделение; одделение за Банат, Бачка и Барања и одделение за сметководство.
- Министерство за градба било составено од: кабинет на министерот; општо одделение; инженерско одделение; архитектонско одделение и пресметковно одделение.
- Министерство за правда со: административно одделение; одделение за изработка на законски проекти; одделение за казнените заводи и сметководство и одделение за надоместок на воена штета.
- Министерство за народно здравје, составено од: главна санитетска управа; граѓанско санитетско одделение; воено санитетско одделение; одделение за јавна и социјална хигиена; аптекарско одделение и сметководствен отсек.
- Министерство за шуми и рудници: главна шумарска дирекција; главна рударска дирекција и општо одделение.

- Министерство за стопанство и води било составено од: генерална дирекција за стопанство која се состоела од административно одделение; одделение за стопанска настава и одгледување; одделение за земјоделство; одделение за сточарство; одделение за винарство и овоштарство; одделение за аграрна политика и кооперација; генерална дирекција за води; одделение за ветеринарство; правно одделение и општо одделение.
- Министерство за надворешни работи било составено од следниве одделенија: политичко одделение; административно одделение; конзуларно-трговско одделение; отсек за сметководство; главна архива и прес-биро.
- Министерство за просвета било составено од: општо одделение; просветно одделение со одделение за виша настава; одделение за средна настава; одделение за основна настава и народно просветување и одделение за уметност.
- Министерство за војска и морнарица било составено од: општо воено одделение; артилериско-техничко одделение; инженерско-техничко одделение; економско одделение; благајничко одделение; санитарско одделение; инвалидско и судско одделение.
- Министерство за вера било составено од: општо одделение; одделение за источна православна вероисповест; одделение за католичка и одделение за муслиманска вероисповест.
- Министерство за пошта и телеграф.
- Министерство за аграрна реформа, што било поделено на: општо одделение и аграрно одделение.

Сите горенаведени министерства освен на одделенија се делеле и на оддели и на отсеци²⁰.

Во 1931 година владата на Кралството на СХС се состоела од 12 министерства. За 22 години постоење во Кралството на СХС – Југославија се смениле 39 влади. Покрај централната влада била воспоставена и локална управа која функционира преку ниските управни власти, а за таа цел државата била

²⁰ Види „Jugoslovenski kompas“, svezak 1, Zagreb, 1920, 96 – 163.

поделена на повеќе управни единици (области, окрузи, околии, општини) во чиишто рамки свои органи имале војската, финансиската управа, правосудството, управата за сообраќај и пошта и сл²¹.

На чело на секоја област се наоѓал голем жупан, што го поставувал кралот. Тој управувал со работите на државната управа во областа на подредените пониски државни органи. Од оваа организација биле исклучени големите градови кои имале посебни градски управи. Освен управните органи во областите на чело со жупаните биле предвидени и самоуправни органи избрани од народот. Тие биле претставени од обласните собранија и обласните одбори. Ваква организација постоела и во околиците. Таму постоеле околиски управни органи на чело со околиски началници, односно со околиски поглавари. Исто така, постоеле и околиски собранија и околиски одбори. Општините биле организирани со општинско собрание, општински одбор и општински суд. Овие органи биле сведени на месни полициски власти²².

Со Видовденскиот устав е извршена нова административно-територијална поделба на државната територија. Според членот 95 од Видовденскиот устав управата на СХС требала да се врши според области*, окрузи, околии и општини. Целата држава била поделена на 33 области, од кои три го сочинувале вардарскиот дел на Македонија, а тоа биле областите: Битолска, Брегалничка и Скопска. Помала административна единица била околицата²³.

Оваа поделба не била спроведена според националните и стопанските целини на територијалните подрачја или врз основа на други слични критериуми,

²¹ VI. Jovanović, „Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918 – 1929“, INIS, Beograd 2002, 67.

²² Н. Цветковска, Македонското прашање..., 25 – 26.

* Област – административно-територијална единица од управен или самоуправен карактер. Во Кралството Југославија постоела од 1922 до 1929 година. Првата административно-територијална поделба што предвидувала области, била извршена врз основа на Видовденскиот устав со Уредбата од 26 април 1922 год., при што имала законска сила. Утврдено било дека областа не може да има повеќе од 800000 жители. Хрватска можела да има најмногу четири области, Црна Гора без две околии можела да има една област, а во Босна и Херцеговина околиците привремено важеле како области. Југославија била поделена на 33 области. Во суштина, областа била единица од управен карактер, а за извршување на обласни работи била предвидена обласна самоуправа. На обласната самоуправа ѝ биле доделени надлежности од второстепено значење, а во својата работа му била потчинета на надзорот на државната управа. Правни лексикон, Београд 1970, 669.

²³ Н. Цветковска, Македонското прашање..., 25.

туку таа била спроведена врз основа на други критериуми, односно била усмерена кон расцепкување и слабеење на неспрските нации и малцинства²⁴.

Според овој Устав, вардарскиот дел на Македонија бил поделен на 3 области со 31 околија. Битолската област имала 14 околии со вкупна површина од 11.696 km²: Битолска (со седиште во Битола), Дојранска (Валандово), Гевгелиска (Гевгелија), Горнодебарска (Дебар), Кавадаречка (Кавадарци), Кичевска (Кичево), Крушевска (Крушево), Мариовска (Битола), Неготинска (Неготино), Охридска (Охрид), Преспанска (Ресен), Прилепска (Прилеп), Струшка (Струга) и Струмичка (Струмица). Брегалничката област со 6 околии и површина од 4956 km² ги опфаќала следните околии: Царевоселска (Кочани), Малешевска (Берово), Овчеполска (Свети Николе), Радовишка и Штипска. Скопската област со 11 околии, со површина од 8849 km², ги опфаќала следниве околии: Долнополошка (Тетово), Галичка (Ростуше) Горнополошка (Гостивар), Качаничка, Кратовска, Кривопаланечка, Поречка (Јужен Брод), Прешевска, Скопска, Велешка и Жеглиговска (Куманово)²⁵.

И покрај сумарните и нецелосните одредби од Видовденскиот устав за начинот на формирање на области, владата од 27 октомври 1921 година доставила предлог-закон за нова административна поделба. Работите на општата управа самостојно ги извршувале големите жупани и околиските поглавари. Окружните началници биле помошен орган на големиот жупан и во негово име вршеле надзор над околиската управа. Началникот на округот како застапник на големиот жупан решавал за жалбите против управните акти на околиската управа за полициско-казнените предмети. Околискиот поглавар вршел општа управна власт во околијата и на располагање му биле правни и стручни референти (санитетски, технички, просветни, ветеринарни, економски, шумарски и други). Државните органи на власт вршеле надзор на работата на обласните самоуправи преку обласниот голем жупан и посебни стручни органи.

Во општата управа спаѓале сите работи кои до 1922 година биле во надлежност на соодветните министерства:

²⁴ Историја на македонскиот народ ..., кн. 3, 27.

²⁵ Н. Цветковска, Локалната управа..., 58.

Министерството за внатрешни работи било централен орган на сите полициски структури, а одделението за јавна заштита и безбедност ја сочинувало врховната полициска управа. Освен управните работи окружните начелства биле и центри на службата за известување. Началникот одговарал за редот и безбедноста во округот. Раководел со работата на службата за известување со своите органи: околинскиот комесар и жандармеријата. Тој, исто така, бил одговорен и за водење на регистар на политички сомнителни лица. Непосредно по обединувањето и формирањето на Кралството според Уредбата за формација, опрема, надлежности и настава на жандармеријата од 26 февруари 1919 година дошло до обединување на српската жандармерија со жандармериите на бившата Австро-унгарска Монархија. Жандармеријата била поставена на војничка основа со штабна команда како централана, која се наоѓала во Белград и 6 жандармериски бригади, што се делеле на баталјони, чети и водови, а водовите на станици. Жандармеријата во најголем дел била под буџетот на Министерството за внатрешни работи, додека Министерството за војска ја снабдувало со наоружување, санитарска и ветеринарна опрема.

Војската на Кралството на СХС по 1918 година, па сè до 1923 година не била соодветно ни организирана ни опремена. Делот од Македонија територијално и административно потпаѓал под Третата армиска област, што била поделена на неколку дивизиски области (Вардарска, Косовска, Брегалничка и Битолска). Од март 1919 година во Скопје, како центар на армиската област, се наоѓале и една авионска ескрадила и воздухопловната обласна команда. Скопје бил и седиште на граничните единици од причина што состојбата во пределите кон Бугарија била хаотична и се правеле обиди нивниот број што повеќе да се зголеми.

Целокупната дејност на просветно-културната политика ја спроведувало Министерството за просвета на Кралството на СХС. По 1918 година основани се гимназии во Кавадарци и Струмица во 1919 година, во Дебар во 1920 година, во Скопје била формирана Женската гимназија во 1924 година и во Кичево во 1925 година²⁶.

²⁶ VI. Jovanović, Jugoslovenska država..., 75 – 140.

Во однос на образованието, во Скопската околина во 1920 година постоеле 14 селски народни училишта. Основните училишта во битолскиот крај претрпеле најголеми оштетувања за време на војната. Во текот на 1920 година во Битола работеле 43 одделенија во кои предавале 55 наставници. Во учебната 1921/22 постоеле државни средни училишта постоеле во Битола, Велес, Гевгелија, Кавадарци, Куманово, Охрид, Прилеп, Ресен, Скопје, Струмица, Тетово и Штип. Во учебната 1924/25 полни гимназии биле гимназиите во Битола, Велес, Куманово, Охрид, Прилеп, Скопје и Штип, а непотполни во Гевгелија, Ресен, Кавадарци, Струмица и Тетово. Во Скопје и Битола биле обновени трговските гимназии, а во Битола била формирана православна богословија. Со идејата за ликвидација на гимназиите во Брегалничката и Битолската област со Кралскиот указ од 17 август 1929 година петте полни гимназии во Македонија: Куманово, Штип, Велес, Прилеп и Охрид биле претворени во нижи гимназии, а 4 нижи гимназии во Ресен, Кичево, Дебар и Струмица биле потполно укинати. Исто така, била укината и учителската школа во Прилеп. На овој начин останале само 4 гимназии: две во Скопје и по една во Тетово и Битола и 6 непотполни гимназии во Охрид, Прилеп, Гевгелија, Велес, Штип и Куманово.

Во рамките на Министерството за трговија и индустрија формиран е трговски инспекторат во Скопје.

При Министерството за стопанство и вода формиран е стопански инспекторат за Јужна Србија во Скопје како и генерална инспекција на водите во Скопје.

Трговската комора во Белград отворила одделение во Скопје. Трговската комора се делела на трговски индустриски оддел и како правно лице имала право на свој дел од недвижностите што ѝ припаѓале според закон. Во 1919 година обновена е Државната трговска академија во Скопје. Во Дебар од 1925 постоела Државна уметничка дрворезбарска школа, којашто подоцна била преселена во Охрид како Државна машка занаетчиска школа. Министерството за стопанство и води создало големи државни лозови расадници во Скопје, Кавадарци и Штип, а подоцна и во Битола. Со Законот од 12 февруари 1922 година формирани се стопански надгледни станици. Во Скопје е формиран агроботанички отсек за

повеќе стопански култури. Во Душановац, крај Скопје, во 1921 година било формирано стопанско училиште, а подоцна била обновена Нижата стопанска школа во Битола, а потоа било формирано исто такво училиште во Тетово. Од септември 1922 година во Скопје функционирала пастувска станица како составен дел од Државната ергела во Љубичево. Со Кралски указ од 12 април 1926 година била отворена Државна ергела во Душаново, при што го наследила целиот движен и недвижен имот на пастувската станица.

При Министерството за шумарство и руди од шумарски установи формирани се шумарски инспекторат и обласна рударска управа.

Кралството на СХС имало 12 дирекции на шуми, од кои една била сместена во Скопје. Делокругот на овие институции опфаќал општоуправни надзорни и организациски работи во врска со прометот и уредувањето на шумите, шумското градиво, во рамките на буџетот, ловот и рибарството. Шумската дирекција во Скопје се занимавала со изработка на планови, пошумувања, продавање дрва, подобрување на сечаата и слично. Дирекцијата за шуми во Скопје го опфаќала подрачјето на шумските управи Битола, Гевгелија, Куманово, Охрид, Тетово, Штип и други делови надвор од Македонија.

При Министерството за аграрна управа постоела Аграрна дирекција со седиште во Скопје од 12 февруари 1920 година. Во Скопје постоело и врховно аграрно поверенство за аграрна реформа. Окружни повереници имало за Охридскиот округ во Охрид, за Битолскиот округ во Битола, за Брегалничкиот округ во Штип и за Кумановскиот во Куманово. Освен овие постеле и аградни поверенства кои се наоѓале во Скопје, Битола, Штип, Струмица, Неготино и Кавадарци.

При Министерството за градежништво била формирана градежна секција во Скопје со градежни секции во Тетово, Куманово, Кавадарци, Штип, Битола и Охрид.

Министерството за социјална политика формирало обласно државна заштита за деца и младинци во Скопје, која била поделена на окружна заштита во Скопје, Куманово и Тетово, а под неа припаѓала и месната државна заштита за деца и младинци во Скопје како и детските домови во Скопје и Велес. Исто така, била

формирана и државна заштита на деца и младинци во Битола, која била поделена на окружна државна заштита во Битола, Кавадарци, Штип и Охрид. Кон оваа областна заштита припаѓал и детскиот дом во Битола²⁷.

Во состав на Министерството за народно здравје функционирале окружни и околиски санитарски управи. На територијата на Македонија постоеле Окружна санитарска управа во Битола за соодветните околии, како и Окружните санитарски управи во: Охрид, Скопје, Куманово, Тетово, Штип (Брегалнички округ) и Кавадарци (Тиквешки округ).

Во рамките на Министерството за пошта и телеграф функционирала Дирекцијата за пошта и телеграф во Скопје со поштенски, телефонски и телеграфски станици.

Филијалата на поштенската единица во Скопје е отворена во 1927 година на барање на локалните стопанственици и индустријалци. Со Уредбата од 10 октомври 1922 година сите државни пошти, телеграфи и телефони во Кралството на СХС се категоризирани во 4 класи во зависност од интензитетот на сообраќајот и значењето на местото. Пошти од прв ред биле поштите во Скопје, Битола и Штип, од втор ред биле оние во Велес, Дебар, Куманово, Охрид, Прилеп и Тетово, а поштите во Гевгелија, Кавадарци и Струмица биле од трети ред, а поштите во Берово, Валандово, Гостивар, Кочани, Кратово, Крива Паланка, Крушево, Неготино, Ново Село (Струмичко), Пехчево, Радовиш, Ресен, Ростуше, Свети Николе, Струга и Удово.

Во рамките на Министерството за правда постоеле Апелациски и Управен суд како и Казнен завод во Скопје. Првостепени судови имало во Битола, Велес, Кавадарци, Куманово, Охрид, Прилеп, Скопје, Струмица, Тетово и Штип.

Органите на правосудство во Кралството на СХС ги поставувала владата, а ги именувал и разрешувал кралот, во чиешто име и судеде. Освен т.н. општи или редовни судови (околиски, окружни апелациски, касциски и трговски) постоеле и посебни судови (воени, црковни, државен совет, управни судови и главна контрола и др). Околиските судови постоеле во секоја околија и судеде во прв степен во грѓанските парници, во трговските и меничните предмети, воделе земјишни книги

²⁷ Almanah, svezak 1, цит. дело.

итн. Окружните судови биле изборни тела составени од тројца судии. Во втор степен одлучувале по правните лекови против одлуките на соодветните околиски судови. Првостепени судови биле формирани во Скопје, Битола, Велес, Кавадарци, Кичево, Куманово, Охрид, Прилеп, Струмица, Тетово и Штип. Апелациониот суд во Скопје ја вршел функцијата во втор степен против одлуките на окружните судови кај граѓанските и кривичните предмети. Кај муслиманите брачните договори потпаѓале под шеријатските судови, кои постоеле при секој околиски суд на чело со врховен шеријатски суд во Скопје. Шеријатски судови постоеле во Битола, Штип и Гостивар. Со Законот за главната контрола во 1922 година бил формиран најголемиот сметковен суд во Кралството на СХС како помошен орган на собранието за надзор на владиниот буџет и контрола на сите издатоци од државната каса. Одделенијата на главната контрола познати како месна контрола биле формирани при окружните финансиски управи во Скопје, Битола и Штип. На чело на финансиската контрола, кои биле под непосредна контрола на Министерството за финансии се наоѓала главната дирекција на посредните даноци кои биле потчинети на обласните инспекторати на финансиската контрола. Секој инспекторат бил поделен на околиски финансиски контроли, а овие на оддели.

На 22 април 1922 година биле донесени два закона со кои попрецизно се одредувала организацијата на локалната управа. Тоа биле Законот за обласната и околинската самоуправа и Законот за општинска управа. Со првиот Закон не се воведени окрузите како територијални управни и самоуправни единици, така што поделбата на целокупната територија била извршена на области, околии и општини. При поделбата на надлежностите меѓу централните и локалните органи применет е принципот на пренесување на дел од функциите на централните органи на локалните органи. Вториот дел од проблемот се однесувал на поделбата на надлежностите меѓу правните и самоуправните органи локалните управни органи во областите големиот жупан и околинските поглавари биле строго подредени на централните органи и ги извршувале сите нивни наредби. Инаку, целиот систем на самоуправност бил поставен така што државната власт, т.е. управните органи, да вршат полна контрола над работата на самоуправните органи преку обласниот голем жупан преку околинските поглавари и преку повеќе стручни тела. Поделбата

на области предизвикала голем отпор и незадоволство во круговите на политичарите и кај народот, кои се залагале за федеративно уредување на државата²⁸.

Може да се забележи дека бројот на околии бил предвиден во врска со специјалните државни интереси и воопшто не бил сразмерен со површината на областите на кои им припаѓала некоја околија. Бидејќи Битолската област била двапати поголема од Брегалничката, имала и двапати повеќе околии (14:6). Скопската била само за околу 60% поголема од Брегалничката, но имала 90% повеќе околии (11:6). Оваа несразмерност уште подобро се гледа кога ќе се земе предвид бројот на населението според пописот 1921 година. Тој број за Скопската и Битолската област е речиси еднаков, 366.433, односно 241.055 жители, па, според тоа, на една околија просечно ѝ припаѓале 324.000 жители, односно по 17.000 на една околија. Така, државната власт, поради револуционерното движење на населението и упадите на контрачети од Бугарија, сакала да има поефикасна контрола токму во областа каде што состојбата секогаш била најнемирна²⁹.

Во 1922 година донесени се повеќе законски прописи со кои се регулирала настанатата состојба по донесувањето на Уставот во 1921 година. Според Уредбата за поделба на земјата на области³⁰ од 26 април 1922 година, според членот 1, територијата на Кралството на СХС се делела на 33 области. Во рамките на истиот член во точката 19 било опфатено формирање на Скопска област со седиште во Скопје. Оваа област ја сочинувале Скопскиот и Тетовскиот округ и од Кумановкиот округ околииите Жеглиговска и Кратовска. Според точката 20 требало да се формира Брегалничка област со седиште во Штип, каде што припаѓал Брегалничкиот округ. Во точката 21 било предвидено формирање на Битолска област, составена од Битолскиот, Охридскиот и Тиквешкиот округ. Одредени општини или околии можеле да се одвојат од своите области или да се припојат на други области ако за тоа се согласеле нивните самоуправни претставници и обласната собраниска област во првите 5 години од стапувањето во сила на оваа

²⁸ Н. Цветковска, Локалната управа..., 60 – 61.

²⁹ Х. Батовски, Историја на политичките граници..., 17.

³⁰ „Службене новине“, бр. 92, од 28 априла 1922 год.

Уредба. Исто така, нивната одлука требало да ја одобри министерот за внатрешни работи во согласност на министерскиот совет.

Законот за општа управа³¹, донесен на 26 април 1922 година со измени на истиот од 27 октомври 1922 година, во 30 члена ја разработува општата управа. Во членот 1 од општите одредби се наведувало дека во општа управа спаѓаат сите работи на сегашните надлежности на министерствата за внатрешни работи, просвета, аграрна реформа, стопанство и води, градежништво, трговија и индустрија, народно здравје, социјална политика, вера и шумарство и руди доколку не се однесуваат на државната управа. Големiot жупан и општинските поглавари вршеле работи што спаѓале во нивна надлежност самостојно и за нив лично одговарале. На чело на општата управа во областите стоел големiot жупан и нему биле потчинети сите органи на општа управа во областа (член 6). Според членот 7, големiot жупан бил политички претставник на владата и тој ја претставувал владата пред обласната самоуправа. Во членот 13 било предвидено големiot жупан да се поставува според указ на кралот и на предлог на министерот за внатрешни работи, а по добиената согласност на министерскиот совет. За голем жупан можело да се постави само лице со завршен правен факултет и кое поминало најмалку 15 години во државна служба. Во случај на отсуство најстариот правен референт во обласната управа го заменува големiot жупан. Окружниот началник вршел надзор над околицката управа, а како претставник на големiot жупан решавал по жалбите против управните акти на околицките управи во полициско-казнените работи. Окружниот началник се поставувал со кралски указ по предлог на министерот за внатрешни работи. За окружен началник можело да се постави лице со соодветни квалификации што се барале за околицки, како што било наведено во законот, и со поминати најмалку 10 години во државна служба. Околицкиот поглавар бил непосреден вршител на општата управна власт во околицјата и стоел под надзор на обласниот голем жупан. Во поголемите околии министерот за внатрешни работи можел на предлог на обласниот голем жупан на оддалечени места од центарот на околицјата да формира околицки испостави. Околицкиот поглавар го поставувал министерот за внатрешни работи. За околицки поглавари

³¹ „Службене новине“, бр. 92, од 28 априла 1922 год, и измене у бр. 266 од 27 ноембра 1922 год.

можеле да бидат именувани само правници со положен посебен практичен испит и со најмалку 8 години државна служба. Во областите чиишто седишта се наоѓале во места каде што немало покраинска управа, истовремено се поставувал и потребниот број референти со помошен персонал. Според членот 26, звањето голем жупан се делело на три класи: за прва класа се добивала плата од 10.000 динари, за втора класа од 9.000 динари годишна плата и трета класа од 8.000 динари.

Според Законот за обласна и околиска самоуправа³² областите биле самоуправни единици и во нивниот делокруг на работа спаѓале следните работи: обласните финансии; градежните прописи и обласните јавни работи; грижата за унапредување на обласните стопански интереси; помагањето на занаетчиството и индустријата и задругарството во областите; управата над обласните имоти; грижата за народното здравје; социјалната политика во областа; хуманитарните установи и сл. Според членот 3 органи на обласната самоуправа биле обласното собрание и обласниот одбор. Обласното собрание се бирало на општи, еднакви и непосредни избори со тајно гласање. Изборни единици биле околиците, градовите и гратчињата со над 5000 жители. Градовите и гратчињата со под 5000 жители избирале заедно со околицјата. Обласното собрание се свикувало со указ на кралот, а на предлог на министерот за внатрешни работи. Големите жупани можеле да ги свика собранието по потреба и на вонредни седници. На седниците на обласните собранија имале право да присуствуваат големите жупани и неговите пратеници, како и самоуправните чиновници кои ги одредувал обласниот одбор. Обласното собрание решавало за буџетот на областа, што се донесувал во облик на уредба на областа. Завршната пресметка ја изготвувала обласната финансиска управа во рок од 6 месеци по истекот на финансиската година. Според членот 93, обласниот одбор бил извршен орган на обласното собрание. Тој ги извршувал решенијата на собранието, раководел со самоуправната администрација и водел надзор над сите обласни установи и нивните органи. Обласниот одбор имал најмалку 5, а најмногу 8 члена. Обласното собрание го бирало обласниот одбор. Одборот од своите редови бирал претседател, при што претседателот и секој член на одборот раководеле со

³² „Закон о обласној и среској управи“, потпишан 26 априла 1922 године, а обнародован – објављен у „Службеним новинама“ у бр. 92 од 28 априла 1922 године.

еден ресор од самоуправните работи. Околиите, според членот 101, биле самоуправни единици и во делокругот на нивната работа спаѓале следниве надлежности: околинскиот буџет и финансии; јавните работи во околинјата; раководењето со околинските имоти; сообраќајните установи; помагањето на занаетчиството; индустријата и заедужарството во околинјата и сл. Органи на околинската самоуправа биле околинското собрание и околинскиот одбор. На секои 1500 жители доаѓал по еден член на околинското собрание. Околинското собрание го свикувал големиот жупан, на редовни седници, најмалку двапати секоја година. Околинското собрание било и надзорен орган на околинската самоуправа. Околинскиот одбор освен претседател имал и четири члена. Претседателот на околинското собрание истовремено бил и претседател на околинскиот одбор. Околинскиот одбор бил извршен орган на околинската самоуправа. Државната управна власт вршела надзор на работата на обласните самоуправни власти преку обласниот голем жупан и овластените стручни органи. Околинскиот поглавар имал исто право кон околинскиот одбор и околинското собрание како и големиот жупан кон обласниот одбор и обласното собрание. За конкретизирање на одредени активности во работата на обласното и околинското собрание, биле донесени соодветни уредби³³.

Во овој период биле донесени Законот за државниот совет и управните судови³⁴ и Уредбата за деловникот во државниот совет и управните судови³⁵. Државниот совет бил врховен управен суд и бил составен од 30 члена. Едно одделение од државниот совет морало постојано да работи на управните спорови од финансиски карактер. Управниот суд заседавал на истото место каде што бил просторно надлежен апелациониот суд.. Управните судови судеа по административни спорови, односно спорови само помеѓу поединец или правно лице и управната власт.

³³ „Уредба о пословном реду у обласној скупштини“, Објављена у „Службеним новинама“ бр. 190 од 30 августа 1922 године и „Уредба о пословном реду у среској скупштини“, објављена у „Службеним новинама“ бр. 190 од 30 августа 1922 године.

³⁴ „Закон о државном савету и управним судовима“, обнародован – објављен у „Службеним новинама“ бр. 111 од 22 маја 1922 године.

³⁵ „Уредба о пословном реду у државном савету и управним судовима“, обнародована у „Службеним новинама“ бр. 196 од 6 септембра 1922 године; „Најновији управни и самоуправни закони“, средно и обрасцима допунио Радиша И. Анђелковић, Београд 1924.

Организацијата на судството по формирањето на Кралството на СХС не се унифицирала, туку во сите покраини сè до 1929 година важеле законите и организацијата на судовите што биле во сила сè до формирањето на Кралството. Основа за уредувањето на судовите биле законите на Кралството Србија и тоа: Законот за организација на судовите (од 20 февруари 1865 година со подоцнежните изменувања и дополнувања), Уставот на Кралството Србија (од 1903 година) и Законите за судски постапки и граѓански спорови. Според членот 1 од Законот за измени и дополнувања на Законот за устројството на судовите³⁶, првостепени судови биле формирани и во Битола, Велес, Кавадарци, Куманово, Охрид, Прилеп, Скопје, Тетово, Штип и Струмица. Битолскиот првостепен суд бил надлежен за околиците: Битолска, Мариовска, Преспанска и Кичевска; Велешкиот за Велешката околица; Кавадаречкиот за околиците: Неготинска, Гевгелиска и Кавадаречка; Кумановскиот за околиците: Жеглиговска, Пршевска, Кривопаланечка и Кратовска; Охридскиот за околиците: Охридска, Струшка, Голобрдска, Долнодебарска, Горнодебарска и Поградецка; Прилепскиот за Крушевската и Прилепската околица; Скопскиот за Скопската околица и градот Скопје; Тетовскиот за околиците: Горнополошка, Долнополошка, Галичка и Поречка; Штипскиот за околиците: Штипска, Овчеполска, Кочанска и Царевоселска и Струмичкиот за околиците: Струмичка, Дојранска, Малешка и Радовишка. Според членот 2 над сите првостепени судови се поставувале апелациските судови како судови од втор и последен степен. Во тие рамки, Скопскиот апелациски суд стоел над првостепените судови во: Битола, Велес, Кавадарци, Куманово, Охрид, Прилеп, Скопје, Струмица, Тетово и Штип*. Апелациските судови се состоеле од 10 судии, од кои еден бил претседател со потребниот број на секретари и друг персонал. Апелациските судови потпаѓале под Министерството за правда. До законската измена на организацијата и постапката на воените судови, за сите воено-кривични предмети расправале дотогашните првостепени судови и Врховниот воен суд во функција на Апелацискиот воен суд.

³⁶ „Закон о изменама и допунама у Закону о устројству судова“, обнародован у „Службеним новинама“ бр. 37 од 18 февруара 1922 године.

* Наведени се само судовите на територијата на Република Македонија.

Според Законот за иселување од 1922 година постоеле три услови под кои можело да се изврши регуларно иселување во државата со посредство на иселенички комесаријати и посебни надзорници во рамките на Министерството за социјална политика. Колонизацијата по Првата светска војна во Јужна Србија, а тоа значи и во Македонија, не била темелно подготвена. Мотивите на државата за населување на овие предели биле од различен карактер. Сиромашното српско население, исцрпено од претходните војни, требало да се спаси од сиромаштијата. Од друга страна, во Македонија и другите краишта постоеле големи неискористени обработливи површини. Врз основа на повеќе правни прописи земјиштето во овој дел се делело на разни социјални слоеви – сиромашни земјоделци, доброволци, ниски државни службеници од пограничните области и други. Според одредени показатели од вкупната површина зафатена со аграрната реформа во Македонија 52, 4% од земјата добиле колонистите, 39,5% македонските селани, а останатото од 3% издадено е на школите, војската и жандармеријата³⁷.

Положбата на селанството во овие години во Вардарска Македонија поради недостаток од земја, конкуренцијата од стопански производи на поравиените југословенски земји како и неправдите во врска со аграрната реформа биле многу тешки. Колонизацијата била спроведена во Повардарјето и во другите рамнини во Македонија, при што власта од посебна причина настојувала да се колонизира граничниот појас кон Бугарија. Имајќи ја предвид општата заостанатост на македонското село и преовладивањето на ситниот посед (повеќе илјади десетици селски семејства немале ниту по 2 хектари земја), во Македонија немало вишок, туку глад за земја. Поголемиот дел од земјишниот фонд за спроведување на аграрната реформа наместо да се подели на македонските селани, им бил даден на доселените колонисти, жандарми, четници и сл³⁸.

Во делот од Македонија, кој влегол во составот на Кралството на СХС, биле непожелни сите учители, свештеници и други лица кои порано работеле во бугарските цркви, училишта итн. Многу егзархиски и други учители и свештеници останале без работа, бидејќи и бројот на училишта во Вардарска Македонија,

³⁷ VI. Jovanović, *Jugoslovenska država...*, 216.

³⁸ Историја на македонскиот народ, кн. 3, 29 – 30.

веднаш по завршувањето на Првата светска војна, се намалил. Преку училишните и другите режимски организации се настојувало да се задуши секоја македонска национална свест и традиција, да се искорени употребата на македонскиот јазик, да се изврти историјата, географијата итн.³⁹

Меѓу другите институции што биле вклучени во асимилирањето и однародувањето на македонскиот народ, значјно место заземала и црквата. Територијата на Вардарска Македонија, што влегла во составот на Кралството на СХС, била поделена на неколку епархии, кои влегувале во состав на Српската патријаршија. Тоа биле Битолската епархија со седиште во Битола, во која влегувале Битолскиот протопрезвитерат и Крушевското, Кичевското, Прилепското и Преспанското намесништво; Злетовско-струмичката епархија со седиште во Штип, во која влегувале Брегалничкиот протопрезвитератот и Струмичкото, Кочанското, Малешкото, Овчеполското, Радовишкото и Царевоселското намесништво (во чиешто рамки бил и Тиквешкиот протопрезвитерат), Неготинското и Гевгелиското намесништво; Охридската епархија со седиште во Охрид, со Охридскиот протопрезвитерат и Струшкото и Дебарското намесништво; Скопска епархија со седиште во Скопје, со Скопскиот протопрезвитерат и Велешкото намесништво, Кумановскиот протопрезвитерат со Кривопаланечкото и Кратовското намесништво, Тетовскиот протопрезвитерат со Горнополошкото, Галичкото и Поречкото намесништво⁴⁰.

3.3. Нова територијално-управна поделба од 1929 година

3.3.1. Организација на бановините

Со Шестојануарската диктатура (6 јануари 1929 година) преку државен удар кралот Александар го суспендирал Уставот, го распуштил народното собрание и се прогласил за носител на целокупната власт во земјата. Со воведувањето на диктатурата била прекината сета демократска и национална манифестација на

³⁹ Историја на македонскиот народ, кн. 3, 53 – 54.

⁴⁰ Шематизам Источно православне српске патријаршије по подацима из 1924 године, Сремски Карловци 1925.

македонскиот народ со целосно задушвање на стопанскиот живот во Македонија⁴¹.

Со воведувањето на Шестојануарската диктатура бил укинат Законот за обласната и околинската самоуправа, а со тоа и областите. На 3 октомври 1929 година бил донесен Законот за името и поделбата на Кралството на управни подрачја. Со овој Закон било променето името на државата од Кралство на СХС во Кралство Југославија. Била извршена нова административна поделба на земјата, односно општата управа во Кралството Југославија. Кралството било поделено на бановини, околии и општини. Целото Кралство Југославија било поделено на девет бановини* (наместо тогашните 33 области), околии и општини кои ги задржале веќеспоменатите управни органи, додека самоуправните органи биле укинати. Оваа поделба останала иста и со Уставот од 3 септември 1931 година, а во тие рамки градовите Белград, Панчево и Земун сочинувале посебно управно подрачје⁴².

Вардарска бановина на север се граничела со Зетската и Моравска бановина а на исток, југ и запад се граничела со државните граници на Грција, Бугарија и Албанија. Во надлежност на банот спаѓале сите работи од општата управа кои според постоечките законски прописи не биле во надлежност на околинската управна власт и не биле во надлежност на министерот. Во негова надлежност спаѓале работите за унапредување на стопанството, работите околу колонизацијата, проектирањето, градењето и одржувањето на државните патишта и мостови во бановината, надзорот на акционерските друштва, стопанските и кредитните задруги, извршувањето на законите за шумарство и за лов, заштитата на работата, надзорот над работничките комори и на сите социјални установи во бановината, сите работи во однос на основањето и уредувањето на народните училишта. Банот се грижел за културниот и економскиот развој на своето подрачје, вршел надзор на сите јавни власти во бановината и слично. За снабдување на материјалните потреби

⁴¹ Историја на македонскиот народ, кн. 3, 64 – 65.

* Бановина – управно-територијално или интегрално државно подрачје на чело со бан. Највисока управно-територијална единица во Кралството Југославија во периодот од 1929 до 1941 година. Бановината била конституирана како едно од управно-политичките средства за јакнење на унитаризмот и централизмот. Органи на бановината биле банот, бановинското собрание и бановинската управа. Правни лексикон, Београд 1970, 69 и Политичка енциклопедија, Београд 1973, 68.

⁴² Н. Цветковска, Локалната управа..., 61 – 62.

во сите установи на бановинската управа постоеле економати. Економатот спаѓал во составот на главната писарница и со него управувал економ. Во секоја бановина се образувал бановински совет како советодавен орган на банот. Бановинскиот совет во Вардарска бановина броел 25 члена (заедно со Дринската и Моравската бановина).

При секоја бановинска управа требало да се формира бановински санитетски совет како стручен советодавен орган на банот. Аграрните дирекции кои дотогаш постоеле во Љубљана, Загреб, Сплит, Сараево, Нови Сад и Скопје се укинале и нивната работа прешла во рацете на бановинската кралска управа. Притоа, врховниот повереник на аграрната реформа во Скопје раководел со работата на аграрната реформа на територијата на Вардарска бановина и на делови од територијата на Моравската и Зетската бановина. За техничката служба, според потребите, при околистите началства се формирале технички оддели чиешто седиште и територијална надлежност ги одредувал министерот за градежништво во соработка со министерот за внатрешни работи. Управите на дотогашните стопански, сточарски и ветеринарски фондови се пренесувале според нивното потекло во фонд за семенарство и во фонд за рибарство. Фондот за семенарство се делел на четири еднакви дела на Моравската, Дунавската, Дринската и Вардарската бановина. Фондот за рибарство бил за Вардарската бановинска управа. Банот управувал со имотот со кој управувала бановината. Според Законот за бановинска управа управната власт била организирана хиерархиски. Вардарската бановина административно била поделена на 46 околии и освен овие постоеле уште две административни единици – Управа на полиција во Скопје и Претстојништво на градската полиција во Битола. Околистите началници на територијата на Вардарска бановина во исто време биле и истражни власти. Освен срески началства постоеле и претстојништва на градската полиција и тоа во Велес Штип, Струмица, Охрид и Прилеп. Поради грижа за личната и имотната безбедност на железничките станици и на пругите и поради евиденција на патниците постоеле уште два полициски комесаријати – Железнички полициски комесаријат во Скопје и Пограничен полициски комесаријат во Гевгелија. Со Решението на министерот за внатрешни работи од 23 октомври 1929 година биле формирани окружни инспекторати во

Штип и Битола. Окружниот инспектор бил помошен орган на банот во сите работи од јавна безбедност на подрачјето на својот инспекторат. Во подрачјето на окружниот инспекторат во Штип влегувале Велешката, Дојранската, Гевгелиската, Кавадаречката, Кочанската, Кратовската, Малешката, Неготинската, Овчеполската, Радовишката, Струмичката, Царевоселската и Штипската околија. На подрачјето на окружниот инспекторат во Битола влегувале Битолската, Галичката, Горнополошката, Дебарската, Кичевската, Крушевската, Мариовската, Охридската, Поречката, Преспанската, Прилепската и Струшка околија како и претстојништето на градската полиција во Битола. Останатите единаесет околии и управата на полицијата во Скопје биле во непосреден надзор на банот. На територијата на Вардарска бановина (само за Македонија) биле формирани хигиенски завод во Скопје со здравствени станици во Велес, Драчево и Извор; дом за народно здравје во Штип, Куманово, Струмица, Прилеп, Битола, Струга и Тетово. Имало 13 бановински болници од кои 8 на територијата на етничка Македонија, во Тетово, Велес, Охрид, Битола, Прилеп, Гевгелија, Штип и Кавадарци.

Со оваа поделба била разбиена национално-историската структура на државата со исклучок на Словенија и вардарскиот дел на Македонија, каде што не можела да се спроведе негацијата на историските целисти. Со административната поделба биле обезбедени ефектите на државниот и националниот унитаризам, т.н. „интегрално југословенство“. Режимот создавал претпоставки за национална југословенска унификација. Вардарска бановина, како управно-административна територијална единица во Кралството Југославија со седиште во Скопје, ја опфаќала територијата на вардарскиот дел на Македонија, дел од јужна Србија и речиси цела Метохија. Во овие граници, со некои промени, имало 36.672 km². Белградската влада намерно го извршила поврзувањето на македонските и српските краишта во една административна единица. Целта била да се негира постоењето на македонскиот народ и со тоа да се намали значењето на бројот на Македонците во државата⁴³.

Со Законот за името и поделбата на Кралството на управни подрачја од 3 октомври 1929 година и измените и дополнувањата од 28 август и 24 октомври

⁴³ Н. Цветковска, Македонското прашање..., 27 – 28.

1931 година⁴⁴ на чело на бановината стоел бан, кој се именувал со указ на кралот, а на предлог на министерот за внатрешни работи и во согласност со претседателот на министерскиот совет. Банот бил претставник на кралската власт во бановината. Тој ја вршел највисоката политичка и општо-управна власт во бановината. Според членот 20 министерот за внатрешни работи, по одобрување на претседателот на министерскиот совет, според потребите, со свое решение групирал одредени околии во одделни бановини во окружни инспекторати. На чело на окружниот инспекторат стоел окружен инспектор. Тој бил помошен орган на банот во сите работи на јавната безбедност на подрчјето на неговиот инспекторат и на сите останати работи што ќе му ги одредел министерот за внатрешни работи на банот.

Бановините биле организирани како највисок облик на централизмот претставувајќи административно-територијални единици подредени на централната власт. Сите важни директиви за нејзино функционирање потекнувале од кралот, т.е. сите локални органи се наоѓале во хиерархиска зависност од централните органи на власт. Во бановините, што значи и во Вардарската бановина, биле предвидени следните органи: бан, бановинска управа, бановински совет и бановински одбор. Во бановините, со Уставот од 3 септември 1931 година, повторно биле воведени и самоуправни органи. Бановините и понатаму се делеле на околии и општини. Освен воспоставените управни органи, била воспоставена и околиска и општинска самоуправа (собранија, совети и одбори). Бановинскиот совет и бановинскиот одбор прераснале во самоуправни органи.

Според Законот за бановинска управа⁴⁵ банот стоел на чело на бановинската управа и бил одговорен за одлуките и одредбите што ги издавал во рамките на својата надлежност. Тој ги извршувал наредбите на владата, управувал со бановинскиот имот, ги повишувал бановинските даноци и подготвувал бановинскиот буџет. На банот му бил доделен помошник на банот, односно заменик на банот, како помошен орган кој го заменува во случај кога тој бил спречен во извршувањето на работите. Очигледно, банот ја извршувал највисоката

⁴⁴ „Закон о називу и подели Краљевине“, први пут обнародован у бр. 32 „Службених новина“ од 4 октобра 1929 године. Измене и допуне од 28 августа 1931 године обнародоване су у бр. 199-LXIV „Службених новина“ од 2 септембра 1931. Измене и допуне од 24 октобра први пут су обнародоване у бр. 251 „Службених новина“ од 27 октобра 1931 године.

политичка и општествено-управна власт на територијата на бановината. Тој ги извршувал сите работи што спаѓале во негова надлежност и за нив лично одговарал. Своите законски надлежности тој ги извршувал со помош на политичко-управните и стручни чиновници и со помошниот персонал.

Како илустрација, ги наведуваме бановите што биле назначени на чело на Вардарска бановина во периодот од 1932 до 1941 година: прв бан бил Живоин Лазиќ, кој на оваа должност останал до 3 јули 1932 година, а потоа бил назначен за министер за внатрешни работи. На 23 април 1932 година бил поставен Алекса Станишиќ, кој останал до смртта на 27 август 1934 година. Во периодот од 1 јануари до 12 септември 1935 година бил Драгослав Ѓорѓевиќ. На 13 септември 1935 година бил поставен Ранко Трифуновиќ, кој останал до 27 февруари 1936 година. Во периодот од 3 август 1936 до почетокот на април 1939 година биле назначени Светислав Пауновиќ и Михајло Васовиќ. Од крајот на април 1939 година до капитулацијата на Кралството Југославија (17 април 1941 година), како последен бан во Вардарска бановина, бил Хајдук Вељковиќ Владо. За банови биле поставувани лица кои не биле Македонци туку Срби дојдени од Србија кои претходно биле на служба во Вардарска Македонија.

Банот бил на чело на бановинската управа, која, според членот 3, била поделена на одделенија, отсеци и оддели. Началниците на одделенијата и шефовите на отсеците и одделите ги поставувал кралот на предлог на соодветните ресорни министри. Банот ги извршувал своите надлежности преку бановинската управа. Според членот 7, во бановинската управа биле формирани следниве одделенија:

1. Општо одделение – составено од секретаријат и персонален отсек. Работите што се извршувале во рамките на ова одделение ги одредувал банот. Секретаријатот и персоналниот отсек раководеле со сите работи во поглед на службените односи на банските и бановинските службеници. Во негов состав спаѓале Главната писарница и уредувањето на службениот весник на бановинската управа.
2. Управно одделение – составено од општо-управен отсек, отсек за јавна безбедност и отсек за самоуправа. Во делокругот на управното

⁴⁵ „Закон о банској управи“, „Службене новине“ бр. 261-CV од 7 новембра 1929 године.

одделение спаѓале сите работи од областа на ресорот на Министерството за внатрешни работи, кои според Законот за внатрешна управа биле во делокругот на банот.

3. Земјоделско одделение – со отсек за стопанство и сточарство, за ветеринарство, отсек за аграрно-правни работи и отсек за шумарство. Во делокругот на земјоделското одделение спаѓале сите работи од областа на земјоделството, овоштарството, лозарството, градинарството, живинарството, пасиштата, спречувањето на сточни зарази, спроведувањето на аграрната реформа и колонизацијата според важечките закони како и сите области на шумарството и ловот.
4. Просветно одделение – составено од отсек за основна настава и отсек за средна, учителска, стручна настава и народно просветување. Во делокруг на ова Одделение спаѓале сите работи што се однесувале на основањето, уредувањето, работата на народните, граѓанските и на државните и на приватни училишта како и на сите нижи стручни училишта.
5. Техничко одделение – со отсек за мостови, пруги и железници, отсек за хидро-технички работи, отсек за архитектонски и електро-машински работи. Делокругот на ова одделение опфаќал проектирање, градење и одржување на државните патишта и мостови во бановината како и одржување на недржавните патишта и мостови, проектирање, градење и одржување на државни згради и сл.
6. Одделение за социјална политика и народно здравје – со отсек за социјална политика и отсек за народно здравје. Ова одделение се грижело за воените инвалиди, сираците и сиромашните. Во негова надлежност било и управувањето со бањите, болниците, детските и инвалидските установи, училишта за бабици, хуманитарните установи, проектирањето, градењето и проширувањето на болниците, одобрувањето на општа лекарска практика, називот на специјалист, подобрувањето на работата на аптеките, определувањето комисији за преглед на умоболни и др. Во рамките на секоја бановина биле

определени хигиенски заводи со сите подредени хигиенски установи и др.

7. Финансиско одделение – составено од отсек за сметководство и бановинската благајна.

За одделни бановини, по потреба и по оценка на ресорните министри, министерот за внатрешни работи можел да формира и одделение за трговија, занетчиство и индустрија (во чијшто состав можеле да влезат: отсек за трговија, занаетчиство и трговија и отсек за рударство). Главната писарница била помошна установа преку која се вршел и се водел надзор над целокупната внатрешна техничко-манипулативна и економска работа на бановинската управа. На чело на писарницата стоел шеф. Одделите, отсеците како и помошните установи, иако имале свои одговорни старешини, правеле единствена целина во устројството на бановинската управа.

Според членот 26 во секоја бановина се формирал бановински совет како советодавен орган на банот, кој заседавал во седиштето на бановината. Врз основа на Законот за бановинска управа бил донесен Правилник за организација и работата на бановинскиот совет⁴⁶. Членовите на бановинскиот совет ги поставувал министерот за внатрешни работи, кој, исто така, го пропишувал и правилникот за организација, работа и издатоци за работа на бановинскиот совет. Тие се грижеле, во прв ред, за економскиот, социјалниот и културниот развој на околините и градовите каде што биле поставени. Бановинскиот совет се состанувал еднаш годишно на повик на банот и тоа најдоцна еден месец пред конечното утврдување на бановинскиот буџет. Седниците можеле да траат најмногу 15 дена. Истите можеле да се одржат и на вонредни седници кои не можеле да траат повеќе од 5 дена. Советот не можел да работи ако барем половина од неговите членови не присуствувале на седницата.

Бановинскиот совет од своја средина избирал бановински одбор, што претставувал извршен орган, а подоцна со донесувањето на Уставот од 3 септември 1931 година бановинскиот совет и бановинскиот одбор се самоуправни органи.

⁴⁶ „Правилник бр. 35760 од 3 јула 1930 године о организацији и раду банских већа“, „Службене новине“ бр. 149-LV од 4 јула 1930 године.

Бановинскиот совет се избирал на четири години со општо еднакво и непосредно гласење. Советот имал право на издавање на уредби во рамките на бановината кои претходно ги подготвил бановинскиот одбор. Тие уредби имале сила на закон во бановината. Бановинскиот совет го решавал бановинскиот буџет по предлог на бановинскиот одбор. Банот имал право да ги запре сите решенија на бановинскиот совет и на бановинскиот одбор ако утврдел дека не се во согласност со Законот и Уставот.

Во бановинскиот совет се поставувал по еден член од секоја околија, а од градовите во зависност од бројот на жителите, односот бил следниов: секој град од 3000 до 15.000 жители се поставувал по еден член; од градовите од 15.000 до 30.000 по два; од 30.000 до 50.000 жители по три, а од градовите со над 50.000 жители по четири члена. Бановинскиот совет во Вардарска бановина го сочинувале 72 члена и тоа 44 од околиците и 28 од градовите. Од вардарскиот дел од Македонија биле избрани вкупно 49 советници, и тоа 29 од околиците и 20 од градовите: Скопје – 4 советника, Битола – 3, Прилеп и Тетово и Куманово по 2 советника и по еден советник за градовите Велес, Дебар, Гевгелија, Кавадарци, Охрид, Струмица и Штип. Од деловите на Јужна Србија и Метохија, што влегувале во Вардарска бановина, во бановинскиот совет биле избрани вкупно 23 советници, и тоа 15 од околиците и 8 од градовите: по два од Приштина, Призрен и Лесковац и по еден советник од Гњилање и Врање.

Бановинскиот буџет го подготвувале банот и неговите стручни референти. Бановинскиот буџет бил еден и морал да претставува една целина во којашто ќе биле опфатени сите приходи и расходи, без разлика по која основа се остварувале⁴⁷.

За снабдување со материјалните потреби на сите одделенија и установи на бановинската управа постоел економат, што ги извршувал своите работи според специјален правилник, пропишан од страна на министерот за внатрешни работи, а во согласност со министерот за финансии. Економатот спаѓал во состав на главната писарница и со него управувал економ.

При секоја бановинска управа бил формиран бановински санитетски совет како стручен советодавен орган на банот. Членовите на бановинскиот совет можеле да бидат редовни и вонредни. Редовни членови биле: 1. По функција – началникот на одделението за социјална политика и народно здравје при бановинската управа, шефот-лекар на окружниот уред за осигурување на работниците со седиште во бановинската управа, директорот на хигиенскиот завод и претставник на лекарската комора; 2. По именување – шест члена и нив ги именувал министерот за социјална политика и народно здравје од двојниот број што го предлагал банот. Од предложените најмалку по двајца морале да бидат од болничките околиските и општинските лекари.

Имало пет вонредни членови. Овие членови ги именувал министерот за социјална политика и народно здравје. Еден од нив морало да биде од санитетско-техничката струка, еден од аптекарската, еден од правничката, еден од социјално-политичката и еден од ветеринарската. Со понискиот санитетски совет претседавал началникот на одделението за социјална политика и народно здравје при кралската бановинска управа.

Бановинските службеници службено му биле подредени на банот. Нивното поставување, одредување за одделни службени места, пензонирање и отпуштање го вршел банот во оние граници одредени со посебен закон.

Во надлежност на окужните инспектори кои ги извршувале работите на окружниот инспекторат спаѓале грижата за работата на јавната безбедност на подрачјето на инспекторатот, вршењето надзор над работата на власта, на органите на општинската управа и над работата на општинската власт и нивните органи.

Окружните инспектори биле должни да се грижат за работата на јавната безбедност на околиските началници и на полициските власти. Тие издавале наредби за зачувување на јавната безбедност и за преземање соодветни законски мерки тогаш кога била загрозувана или нарушена јавната безбедност.

Окружните инспектори ги вршеле наведените должности како помошни органи на банот и во негово име. Затоа, тие биле должни да му поднесуваат на

⁴⁷ „Уредба о утврђењу имовине, начину управе и буџетирању бановина и о ликвидацији имовинских односа досадашњих среских и обласних самоуправа“, “Службене новине”, бр. 250-СII, од 25

банот поединечни и повремени извештаи за резултатите на својата работа. Тие имале право да им изрекуваат казни за неуредност во работата на сите службеници што им биле подредени. Окружните инспектори биле должни најмалку еднаш на три месеци да ги обиколат сите околии во своето подрачје заради извршување на должноста.

Општинското собрание го сочинувале сите полнолетни граѓани што имаат право на глас. Собранието избирало општински одбор и општински суд⁴⁸.

3.3.2. Централни органи на управа според Законот за уредување на врховна државна управа од 1929 година

Со Законот за уредување на врховната државна управа⁴⁹, врховната државна управа била поделена на дванаесет министерства: Министерство за правда, Министерство за просвета, Министерство за надворешни работи, Министерство за внатрешни работи, Министерство за финансии, Министерство за војска и морнарица, Министерство за градежништво, Министерство за сообраќај, Министерство за стопанство, Министерство за трговија и индустрија, Министерство за шумарство и рудници и Министерство за социјална политика и народно здравје. На чело на врховната државна управа, според членот 7, стоел претседателот на министерскиот совет, што го именувал кралот. Кралот ги именувал и сите министри. Сите министри, заедно со претседателот го сочинувале министерскиот совет. Министрите за својата работа биле одговорни пред кралот. Со стапувањето на сила на овој Закон престанале да постојат дотогашните министерства за аграрна реформа, вера, пошта и телеграф и народно здравје.

а) Претседателството на министерскиот совет го сочинувале:

1. Канцеларија на претседателството;
2. Централно прес-биро;
3. Општа државна статистика.

октобра 1929 године.

⁴⁸ Н. Цветковска, Локалната управа..., 63 – 71.

⁴⁹ „Закон о уређењу врховне државне управе“, од 31 марта 1929 године, са изменама и допунама од 20 јануара 1930, 8 децембра 1930 и 12 февруара 1931 године, „Службене новине“ бр.78-XXXII од 3 априла 1929 године.

б) Министерството за правда се делело на 5 одделенија:

1. Општо одделение (судско-управно);
2. Правно одделение;
3. Законодавно одделение и одделение за спроведување на закони;
4. Економско-сметководствено и одделение за казнени и слични заводи;
5. Верско одделение.

в) Министерството за просвета се делело на три одделенија:

1. Општо одделение;
2. Одделение за средна настава;
3. Одделение за основна настава;

г) Министерството за надворешни работи се делело на пет одделенија:

1. Политичко одделение;
2. Управно одделение;
3. Стопанско одделение;
4. Правно одделение;
5. Главна архива.

д) Министерството за финансии се делело на пет одделенија:

1. Одделение за државно сметководство и буџет;
2. Даночно одделение;
3. Одделение за царина;
4. Одделение за катастар и добра;
5. Одделение за државни долгови.

ѓ) Министерството за војска и морнарица се делело на 10 одделенија:

1. Генералштабно одделение;
2. Аѓутантско одделение;
3. Економско одделение;

4. Артилериско-техничко одделение;
5. Инженерско-техничко одделение;
6. Санитетско одделение;
7. Судско одделение;
8. Ветеринарно одделение;
9. Контролно-буџетско одделение;
10. Одделение за морнарица.

е) Министерството за градежништво се делело на 7 одделенија:

1. Општо одделение;
2. Сметководствено-економско одделение;
3. Одделение за патишта;
4. Одделение за железници;
5. Хидротехничко одделение;
6. Архитектонско одделение;
7. Контролно одделение.

ж) Министерството за стопанство се делело на пет одделенија:

1. Општо одделение;
2. Одделение за растително производство;
3. Одделение за сточарство и ветеринарство;
4. Одделение за аграрна политика;
5. Одделение за аграрна реформа.

з) Министерството за трговија и индустрија имало три одделенија:

1. Општо одделение;
2. Трговско одделение;
3. Индустриско-занаџчиско одделение.

с) Министерството за шумарство и рудници се состоело од три одделенија:

1. Одделение за шумарство;

2. Одделение за рударство;
3. Одделение за сметководство и финансии.

и) Министерството за социјална политика и народно здравје се состоело од три одделенија:

1. Општо одделение;
2. Одделение за социјална грижа;
3. Санитетско одделение⁵⁰.

Постоеле и други прописи⁵¹ со кои се регулирале организацијата, надлежноста и работата на претседателството на министерскиот совет, за централното прес-биро, врховниот законодавен совет и другите органи на врховната државна управа.

Со Решението бр. 46664 на министерот за внатрешни работи од 23 октомври 1929 год., а врз основа на членовите 20 и 22 од Законот за името и поделбата на Кралството на управни подрачја, било решено во бановините да се воспостават окружни инспекторати⁵². Во Вардарската бановина се формирале три окружни инспекторати, и тоа два за вардарскиот дел од Македонија (во Битола и Штип) и еден за делот од Јужна Србија и Метохија (во Призрен).

Окружни инспекторати во Вардарската бановина биле:

1. Окружен инспекторат во Битола – за 11 околии: Битолска, Горнополошка, Горнодебарска, Кичевска, Крушевска, Мариовска, Охридска, Поречка, Преспанска, Прилепска и Струшка.
2. Окружен инспекторат во Штип – за 13 околии: Велешка, Дојранска, Гевгелиска, Кавадаречка, Кочанска, Кратовска, Малешка, Неготинска, Овчеполска, Радовишка, Струмичка.

⁵⁰ „Уредба претседника министарског савета бр. 78 од 19 априла 1929 године о подели на одељена Председништва министарског савета и министарства“, „Службене новине“ бр. 94-XXXIX од 22 априла 1929 године.

⁵¹ Види во „Ново законодавство о централном државном уређењу“, „Збирка закона“, издаје Гојко Никетић, свеска 136, Београд 1931.

⁵² Решење министра унутрашњих дела бр. 46664 од 23. октобра 1929 године о установљењу окружних инспектората. „Службене новине“ бр. 250 од 25. октобра 1929 године.

3. Под непосреден надзор на кралската бановинска управа во Скопје биле 14 околии, меѓу кои: Галичка, Долнополошка, Жеглиговска, Кривопаланечка и Скопска.

Со наредба на министерот за градежништво⁵³ биле формирани:

1. Техничко одделение на кралската бановинска управа во Скопје;
2. Технички оддели при околинските начелства и тоа: Тетово – за околии: Долнополошка, Горнополошка, Кичевска и Поречка; Скопје – за околии: Качаничка, Скопска и Велешка; Куманово – за околии: Жеглиговска, Кривопаланечка и Кратовска; Штип – за околии: Овчеполска, Кочанска, Царевоселска, Малешка, Радовишка и Штипска; Кавадарци – за околии: Струмичка, Дојранска, Гевгелиска, Неготинска и Кавадаречка; Битола – за околии: Прилепска, Мариовска, Битолска и Крушевска и Охрид – за околии: Охридска, Струшка, Дебарска и Преспанска.
3. Техничка теренска секција за канализација во Скопје.

Во овој период биле донесени повеќе прописи за организација на државната управа и на органите на власта⁵⁴.

Со Законот за организација на финансиската управа⁵⁵, Министерството за финансии ја имало врховната надлежност за финансиската управа и со него управувал министерот за финансии. Како врховна финансиска власт, министерството вршело финансиски управни работи, ги водело целокупната финансиска управа и врховниот надзор на финансиските установи. Министерството за финансии се делело на: општо одделение, одделение за државно сметководство и буџет, одделение за данок, одделение за царина, одделение за катастар и државни добра, одделение за државни долгови и државни кредити. Непосредно подредени на Министерството за финансии му биле државното правобранителство и финансиската дирекција, додека, пак, во рамките

⁵³ „Наредба министра грађевина бр. 416 од 5 јануара 1932 године о образовању техничких одељака при среским начелствима“, „Службене новине“ бр. 12-IV од 16 јануара 1932 године.

⁵⁴ Види во „Зборник закона“, издаје Гојко Никетић, свеска 141, Београд 1933.

⁵⁵ „Закон о организацији финансиске управе“, „Службене новине“ бр. 290-CXX од 10 децембра 1929 године.

на надлежностите и установите кои непосредно ѝ биле подредени на финансиската управа влегувале царината, катастарската управа и финансиската контрола.

Финансиски установи:

1. Финансиска дирекција во Скопје со даночни управи во: Гостивар, Брод, Кичево, Кратово, Крива Паланка, Куманово, Ростуше, Скопје и Тетово.
2. Финансиски инспекторати во Битола и Штип со даночни управи.
3. Катастарска управа во Битола.
4. Царинарници: На делот од Македонија постоеле 4 царинарници: Битола, Гевгелија, Охрид и Скопје. Покрај овие царинарници од прв ред, постоеле и од втор ред и биле во Струмица и Струга, а споредни царинарници на границата со Албанија биле Стење, Дебар, и Струга, на границата кон Бугарија биле Крива Паланка и Царево Село и на грчката граница биле Стење, Дојран и Гевгелија. Исто така, постоела и комисија за прием на стока од непријателските држави во Скопје Тетово и Велес.
5. Главни оддели на финансиска контрола во: Велес, Гостивар, Дебар, Гевгелија, Кавадарци, Крива Паланка, Куманово, Охрид, Прилеп, Ресен, Царево Село, Скопје, Струмица и Штип.

Монополски управи:

1. Областен монополски инспекторат во Скопје.
2. Институт за тутун во Прилеп.
3. Монополски стоваришта во Охрид и Скопје.
4. Тутунски станици во Битола, Велес, Гевгелија, Кавадарци, Кочани, Куманово, Прилеп, Радовиш, Скопје, Струмица, Тетово и Штип.

За воспоставување на српската локална управа во Вардарска Македонија значајна димензија имала и судската власт. Во Министерството за правда биле преземени повеќе мерки за да се организира и судската мрежа во Вардарска Македонија.

Во Вардарска Македонија постоел управен суд со седиште во Скопје, чијашто работа била поделена на 4 одделенија: административно одделение,

законодавно одделение, одделение за кривичните закони и одделение за надоместок на воените штети. Во Скопје постоел и апелациски суд, а првостепени судови биле воспоставени во Скопје, Битола, Велес, Кавадарци, Кичево, Куманово, Охрид, Прилеп, Струмица, Тетово и Штип како и во Гњилане, Призрен и Приштина. Во Скопје постоеле машки казнен завод и адвокатска комора.

Покрај овие судови биле воспоставени и околиски шеријатски судови и тоа околиски шеријатски суд во Битола и шеријатски суд во Гостивар.

Врз основа на Законот за уредување на аграрните односи од 5 декември 1931 година, а со измените и дополнувањата на истиот од 24 јуни 1933 година, во Скопје бил создаден виш аграрен суд.

Народни стопанства:

1. Стопанско одделение на кралската банска управа во Скопје;
2. Бановинска огледна и селекциска станица за житарици во Скопје;
3. Државна ергела во Белимбегово;
4. Бановинска огледна и селекциска станица во Горно Лисиче;
5. Државно надзорништво за свиларство во Гевгелија;
6. Лозови расади во Кавадарци, Скопје и Штип;
7. Овошни расади.

Совети и комисии од општоуправен карактер во Вардарската бановина биле:

1. Стручен совет;
2. Испитна комисија за полагање политичко-управни стручни испити;
3. Дисциплински суд.

Полицијата во Вардарска бановина имала:

1. Управа на полицијата во Скопје;
2. Настојништво на полицијата во Битола, Велес, Охрид, Прилеп и Штип;
3. Комесаријати на железничката полиција во Гевгелија и Скопје.

Институции на верските заедници:

1. Муфтиство во Битола, Кавадарци, Куманово, Охрид, Скопје, Тетово, Дебар, Гостивар, Кичево, Кочани, Прилеп, Радовиш, Ресен, Струмица и Велес;
2. Еврејска општина во Скопје;
3. Богословско православно училиште во Битола и муслиманска велика медреса во Скопје.

Воени области:

1. Третата армиска област во Скопје;
2. Дивизиски области: Брегалничка во Штип и Вардарска во Битола;
3. Воени окрузи во: Битола, Велес, Кичево, Куманово, Скопје и Штип.

Просвета и култура:

1. Просветно одделение во Скопје;
2. Школски надзорници за градовите во: Скопје и Битола, и за околиците во: Берово, Битола, Велес, Гостивар, Дебар, Гевгелија, Брод, Кавадарци, Кичево, Кратово, Крива Паланка, Крушево, Куманово, Охрид, Прилеп, Ресен, Скопје, Струмица, Тетово и Штип;
3. Филозофски факултет во Скопје;
4. Државни гимназии во: Битола, Дебар, Гевгелија, Куманово, Охрид, Прилеп, Скопје (машка и женска), Штип, Тетово и Велес;
5. Државна учителска школа во Скопје;
6. Граѓански училишта во: Берово, Кавадарци, Кочани, Кратово, Крива Паланка, Ресен, Струмица и Свети Николе;
7. Географски институт во Скопје;
8. Библиотека на Филозофскиот факултет;
9. Државна архива;
10. Историско-археолошки музеј;
11. Зоолошки музеј.

Сообраќај:

1. Железници;
2. Ложилници во Гевгелија, Кичево, Прилеп и Скопје.

ПТТ

1. Вардарска дирекција за пошта и телеграф во Скопје;
2. Телеграфско-телефонска секција, VI теренска во Скопје, XVII во Битола и XV во Велес.

Стопански училишта:

1. Нижи стопански училишта во Битола и Тетово;
2. Задружно училиште на Сојузот на аграрни заедници во Скопје.

Ветеринарна служба:

1. Ветеринарен отсек при Хигиенскиот завод во Скопје;
2. Ветеринарни оддели при околиските началства;
3. Државни гранични ветеринарни станици во Битола и Гевгелија.

Аграрна реформа:

1. Врховно поверенство за аграрна реформа во Скопје;
2. Аграрни поверенства во: Битола, Неготино, Скопје, Струница и Штип.

Задругарство:

1. Сојуз на аграрни заедници во Скопје;
2. Областна задруга во Скопје;
3. Главна стопанска задруга во Скопје.

Шумарство:

1. Дирекција за шуми во Скопје;
2. Шумски управи во: Битола, Гевгелија, Кавадарци, Кичево, Куманово, Охрид, Скопје, Тетово и Штип.

3. Околиски шумски референти со седиште во: Берово (за Малешка, Струмичка и Царевоселска околија), Велес (за Велешка и Овчеполска околија), Дебар (за Галичка и Дебарска околија), Кратово (за Кочанска, Кратовска и Кривопаланечка околија), Прилеп (за Крушевска и Прилепска околија) и Скопје (за Качаничка и Скопска околија).

Трговија, занаетчиство и индустрија:

1. Трговско-индустриска комора во Скопје;
2. Одделение за трговија, занаетчиство и индустрија при Кралската бановинска управа во Скопје;
3. Околиски оддели за контрола на мерки во: Битола, Скопје и Штип за соодветните околии;
4. Трговска академија во Битола и Скопје;
5. Уметничко-дрворезбарска академија во Охрид;
6. Занаетчиско-трговски школи;
7. Женски занаетчиски училишта;
8. Неделно-празнични училишта.

3.4. Уставот од 1931 година и органи на државната управа

Пред донесувањето на уставот, во Кралството Југославија на 31 март 1931 година бил извршен попис на населението. Според овој попис Вардарската бановина била поделена на 44 околии и 453 општини. Бројот на населените места изнесувал 3169. Според овој попис во Вардарска Македонија имало 271.873 домаќинства. Со 1.574.243 жители вардарскиот дел од Македонија што бил во состав на Вардарска бановина, бил поделен на 29 околии: Галичка (со седиште во Ростуше); Горнополошка (Тетово); Кривопаланечка, Жеглиговска (Куманово); Кратовска, Битолска, Горнодебарска (Дебар); Кичевска, Прилепска, Охридска, Преспанска (Ресен); Струшка, Крушевска, Мариовска (Битола); Поречка (Јужен Брод); Кочанска, Малешевска (Берово); Овчеполска (Свети Николе); Радовишка, Царевоселска, Штипска, Велешка, Дојранска (Валандово); Гевгелиска, Неготинска,

Кавадаречка, Срумичка и Скопска со вкупно 949.958 или 60,34 % од попишаните жители на територијата на оваа бановина. Делот од Србија што влегувал во составот на Вардарска бановина опфаќал 8 околии Босилеградска, Јабланичка (Лебане), Лесковачка, Масуричка (Сурдулица); Пчињска (Врање), Поколичка (Владички Хан), Прешевска и Власотинска со 348.010 или 22,11% од попишаните жители на оваа бановина. Делот од Метохија што влегувал во составот на Вардарска бановина опфаќал 7 околии Гњиланска, Горанска (Драгаш); Грачаничка (Приштина); Качаничка, Неродимска (Урошевац); Подгорска (Сува Гора) и Шарпланинска (Призрен) со 276.245 или 15,55% од попишаните жители на територијата на оваа бановина⁵⁶.

Од ова произлегува дека две третини од околиците во Вардарска бановина спаѓале во македонското подрачје, а градот Скопје станал посебна единица иземен од Скопската околија. Оваа состојба траела сè до распаѓањето на Кралството Југославија⁵⁷.

На 3 септември 1931 година бил донесен нов устав – Октроиран устав, кој предизвикал реорганизација на државата и воведување на два претставнички дома на собранието и сенатот. Владата што ја поставувал кралот требало да биде одговорна пред него, а не пред собранието. Кралот сам ги именувал сенаторите. Бил донесен и нов изборен закон, според кој можеле да се потврдуваат само оние кандидатски листи кои имале кандидати во целата земја во сите изборни околии. Во суштина Уставот ја санкционирал постоечката диктатура⁵⁸.

Според Уставот од 1931 година Кралството Југославија било наследна и уставна монархија (член 1). Законодавната власт ја вршеле кралот и народното претставништво. Народното претставништво го сочинувале сенатот и народното собрание, а управната власт ја вршел кралот преку одговорните министри. Кралот ги потврдувал и ги прогласувал законите, ги поставувал државните чиновници, а имал и право да амнестира и да помилува. Кралот ја претставувал државата во сите

⁵⁶ Н. Цветковска, Локалната управа..., 63; За населението во Бановината по околии и градови види кај V. Simeunović, Stanovništvo Jugoslavije i socijalističkih republika 1921 – 1961, ukupno stanovništvo, polna i stvarna struktura, Beograd, 1964; Алманах Краљевине Југославије, IV јубиларни свезак, 1921 – 1931, Загреб, 1932; Административни речник места Краљевине Југославије, приредио Гојко Низетић, Београд, 1931.

⁵⁷ Х. Батовски, Историја на политичките граници..., 17 – 18.

нејзини односи со странските држави. Кралската власт ја вршело намесништвото доколку кралот бил малолетен и кога кралот поради душевни или физички болести бил трајно неспособен да ја врши кралската власт. Според Уставот од 1931 во власта учествувал и сенатот. Ниту еден акт на кралската власт немал сила ниту можел да се изврши ако не го потпишел некој надлежен министер. Законите можеле да бидат укинати само со закон, а не со каков било акт од кралот. Владата имала и други управни органи. Извршната (управно-административната) власт ја извршувал кралот преку одговорните министри. Министерскиот совет, односно владата, бил составен од министри со ресор и министри без ресор. Министерскиот совет за својата работа одговарал пред кралот, но не и пред собранието. Сенатот го сочинувале сенатори именувани од кралот. Сенаторот не можел да биде помлад од 40 години. Народното собрание го сочинувале пратеници што ги бирал народот слободно на општи, еднакви и непосредни избори. Кралот ги именувал и ги разрешувал претседателот на министерскиот совет и министрите. Според членот 82 управата во Кралството се вршела по бановини, околии и општини. Бановините биле управни и самоуправни единици (член 84). На чело на бановината стоел банот, кој бил претставник на врховната власт во бановината (член 86). Во секоја бановина како самоуправни тела постоеле бановински совет и бановински одбор⁵⁹.

Според Законот за општини⁶⁰ општините биле самоуправни тела и според територијата што ја опфаќала нивната власт, тие биле природни и економски единици. Според членот 3 секоја општина морала да има најмалку 3000 жители, а исклучок претставувале местата каде што не постоеле соодветни географски услови и поради тоа тие изолирани општини можеле да имаат и помалку од 3000 жители. Со указ на кралот, а на предлог на министерот за внатрешни работи се донесувале одлуки за спојување на општини во границите на една околија, одлуки за спојување на нови општини како и одлуки за одвојување на места од една општина во друга на барање на соодветните општини. Општинскиот одбор за општини од 3000 до 5000 жители се состоел од 24 одборници; за општините од 5000 до 8000 жители се состоел од 30 одборници; за општини со повеќе од 8000 се

⁵⁸ Историја на македонскиот народ..., кн. 3, 68.

⁵⁹ Службене новине, бр.207-LXVI, од 9 септември 1931год.

состоел од 36 одборници, а за општините што имале помалку од 3000 општинскиот одбор се состоел од 18 одборници. На чело на општината, според членот 69, се наоѓал претседателот. Претседател можел да биде оној одборник што бил избран како носител на најсилната кандидатска листа. Општинската управа ја сочинувале претседател и од два до пет члена. Во делокругот на општината припаѓале следните работи: управувањето со општинскиот имот; грижата за општинските сообраќајни установи; ширењето и унапредувањето на народната просвета; локалната полиција; надзорот над странците, сомнителните лица, скитниците итн.; спречувањето на заразни болести итн. Претседателот бил претставник на општината. Тој бил извршен орган на општинскиот одбор. Во надлежноста на претседателот било да ги извршува одлуките на општинскиот одбор, да се грижи за општинската администрација и да врши распоред на сите општински службеници, да ја води редовно управата на општинските имоти и установи, да ја надгледува работата на сите општински службеници и да управува со општинските установи и претпријатија. Основа за општинското финансирање бил општинскиот буџет. Приходите на општината биле приходи од општинскиот имот и од претпријатијата, приходи од вложените пари и други приходи.

Право на местен збор и местен старешина имале оние делови од општината кои според досегашните закони биле посебно застапувани или биле организирани како самостојни општини. Месниот старешина бил локален помошен орган на претседателот на општината. Државната управа вршел надзор над самоуправните работи на општинските самоуправни органи како и над работите на општата управа преку околинскиот началник. Банот можел да донесе одлука за разрешување на претседателот на општината, на членовите на општинската управа, на одделните одборници или на целиот одбор ако не ја вршеле уредно својата должност. Од прописите на овој Закон биле исклучени градовите Битола, Куманово, Скопје и Тетово.

Под Законот за градски општини⁶¹ влегувале градовите Битола, Куманово, Скопје и Тетово. Градските општини-градови биле самоуправни тела. Органи на

⁶⁰ Службене новине, бр85-XXVI, од 15 април 1933 год.

⁶¹ Службене новине, бр. 169-XLII, од 25 јули 1934 год.

градската општина биле градскиот совет и претседателот на градската општина. Градскиот совет за градови до 10.000 жители имал 27 советници, за градови од 10.000 до 20.000 жители имал 36 советници, за градови од 20.000 до 40.000 жители имал 45 советници, за градови од 40.000 до 100.000 жители имал 54 советници и за градови од 100.000 и повеќе жители имал 72 советника. Претседателот и две третини на градските советници се бирале со општи еднакви и непосредни и јавно избори. На чело на градската општина стоел претседател. По статутот на градот поголемите градски општини можеле да имаат оддели на ограничени подрачја поради полесно вршење на одредени работи од надлежност на претседателот на градската општина. На чело на одделите стоел службеник што го одредувал претседателот на градската општина. Градовите имале право во рамките на своите надлежности во своите подрачја да донесуваат задолжителни статuti, локални уредби и правилници врз основа на закон и законските уредби. Претседателот на градската општина бил претставник на градот во сите негови односи и работи. Тој бил извршен орган на градскиот одбор и шеф на градската администрација.

Со Уредбата бр. 92520 за организација на околските и окружните судови на дел од подрачјето на апелациониот суд во Скопје од 4 октомври 1934 година конечно биле организирани редовните судови во Македонија. Притоа, биле формирани следниве околски судови: за управните околии – Мариовска и Битолска со седиште во Битола; за Преспанската управната околија со седиште во Ресен; за управните околии Велешка и Овчеполска со седиште во Велес; за Кавадаречката и Неготинската управна околија со седиште во Кавадарци; за Жеглиговската управна околија со седиште во Куманово; за Кратовската управна околија со седиште во Кратово; за Кривопаланечката управна околија со седиште во Крива Паланка; за Охридската управна околија со седиште во Охрид; за Струшката управна околија со седиште во Струга; за Горнодебарска управна околија со седиште во Дебар, за Прилепската управна околија со седиште во Прилеп; за Кичевската и Поречка управна околии со седиште во Кичево; за Крушевската управна околија со седиште во Крушево; за Скопската и Качаничката управна околија со седиште во Скопје; за Струмичката и Малешевската управна околија со седиште во Струмица; за Радовишката управна околија со седиште во

Радовиш; за Гевгелиската управна околија со седиште во Гевгелија; за Дојранската управна околија со седиште во Валандово; за Долнополошката управна околија со седиште во Тетово; за Горнополошката и Галичката управна околија со седиште во Гостивар; за Штипската управна околија со седиште во Штип и за Кочанската и Царевоселската управна околија со седиште во Кочани. Околиските судови вршеле судска власт од прв степен во граѓанските спорови, трговските и меничните предмети, вонпарничните предмети и предметите за извршување како и по кривичните предмети според одредбите на законите на кои се однесуваат тие предмети. Околиските судови ги воделе земјишните (баштинските и хипотекарните) книги и решавале по земјишните предмети доколку тие не им припаѓале на окружните судови.

Освен околиски биле формирани и окружни судови и тоа: окружен суд со седиште во Битола за подрачјето на околиските судови во Битола и Ресен; окружен суд со седиште во Велес за подрачјето на околиските судови во Кавадарци и во Велес; окружен суд со седиште во Куманово за подрачјето на околиските судови во Куманово, Крива Паланка, Кратово (и Прешево); окружен суд во Охрид за подрачјето на околиските судови во Охрид, Струга и Дебар; окружен суд во Прилеп за подрачја на околиските судови во Прилеп, Кичево и Крушево; окружен суд со седиште во Скопје за подрачјето на околискиот суд во Скопје; окружен суд со седиште во Струмица за подрачјето на околиските судови во Струмица, Радовиш, Гевгелија и Валандово; окружен суд со седиште во Тетово за подрачјето на околиските судови во Тетово и Гостивар; окружен суд со седиште во Штип за подрачјето на околиските судови во Штип и Кочани. Окружните судови судеа по граѓанските и вонпаричните предмети како и по предметите за извршување на судска власт во прв степен, па и на судска власт во втор степен според законите за кои се однесуваат тие предмети⁶².

Освен гимназии и учителски школи биле отворени и градежни училишта и тоа во Кратово, Крива Паланка, Кавадарци, Кочани, Свети Николе, Берово и Струмица. Православна богословија во Битола, Велика медреса во Скопје и

⁶² Трајко Зајковски, Судските установи во Македонија 1918 – 1941, Македонски архивист, кн. II, Скопје, 1973, 58 – 60.

трговски академии во Скопје и Битола. Во периодот 1929-1930 година на територијата на Вардарска бановина, а во тие рамки во Македонија, имало 133 основни училишта, 15 гимназии, 12 градежни училишта, две православни богословии една велика медреса едни учителско училиште и филозофски факултет. Со стапувањето на сила на Законот за осигурување на работниците од 14 мај 1922 година формиран е окружен уред во Белград, а од 1 јануари 1925 година формиран е окружен уред со седиште во Скопје. Окружниот уред во Скопје имал 10 експозитури и 21 поверенство⁶³.

На 16 ноември 1925 година, Белградската работничка комора формирала свое поверенство во Скопје за целата територија на Вардарската бановина. Најпосле, на 14 септември 1928 година, Јавната берза на трудот отвора своја експозитура во Скопје, којашто во 1931 година станала подружница. Тоа биле првите установи за социјална, организаторска и останата грижа за работниците на оваа територија. Јавните берзи на трудот се, всушност, пазари каде што работодавците најлесно и најбрзо доаѓале до потребната работна сила. На 1 август 1931 година било основано и дописништво на Работничката комора за Битола и поблиската околина⁶⁴.

За непосреден надзор, за извршување на законите, уредбите, правилниците и министерските наредби што се однесувале на социјалната заштита на работниците, во рамките на Министерството за социјална политика, се основала Трудова инспекција (Инспекција за работа). Таа се делела на централна инспекција, обласни и специјализирани инспекции. Централната инспекција за работа била извршна власт на Министерството за социјална политика, на чело со главен инспектор за работа. На чело на обласните инспекции за работа стоеле инспектори за работа во ранг на секретари или инспектори на Министерството. Територијата на Кралството била поделена на 10 обласни инспекторати⁶⁵.

Покрај административно-управната власт значаен сегмент за воспоставување на српската власт во вардарскиот дел од Македонија била и

⁶³ Алманах бановина: Вардарска бановина (у додатку: Врбска и Зетска бановина), Скопје 1931, 9 – 45.

⁶⁴ „Установе за социјално старање у Јужној Србији“, Скопље, 1932.

⁶⁵ Радничко законодавство, књ. прва, издаје Гојко Никетић, Београд, 1934.

организацијата на полицискиот апарат. Одржувањето на власта во вардарскиот дел на Македонија Кралството на СХС односно Кралството Југославија не можело да се замисли без добро организиран полициски апарат⁶⁶.

За воведување на редот и мирот во Вардарска Македонија биле ангажирани 35.000 луѓе (војници, граничари, жандари, четници и др.), а повеќе од 70 % од бројниот состав на југословенската жандармерија (12.000 од вкупно 17.000 жандари) биле распоредени и користени за „пацификација“ на Македонија⁶⁷.

Министерството за внатрешни работи ја имало врховната надлежност за внатрешната управа. Во негова надлежност како врховна управна власт влегувале сите работи околу организирањето на управната власт, врховното раководство над целокупната внатрешна управа, врховниот надзор над управните власти и органи како и подготовката на законските предлози. Одделението за државна заштита и одделението за јавна безбедност ја сочинувале врховната полициска управа. Помошниците на министерот биле поставувани со указ на кралот, а на предлог на претседателот на министерскиот совет. Освен одделенијата, што се делеле на отсеци а тие на оддели (реферати), при Министерството за внатрешни работи постоел и генерален инспекторат за внатрешна управа. Генералниот инспекторат, во името на Министерството, вршел контрола на целокупната внатрешна управа. Општата управа се вршела по бановините, околиците и општините. Државни управни власти што вршеле работа од општа управа биле: бановите и управникот на градот Белград како општа управна власт од втор степен, управникот на градот Белград и околиците како општа управна власт од прв степен и државни локални полициски власти како специјални полициски власти во големите градови и поважните места. Жандармеријата се грижела за надворешната служба за јавна безбедност, и како помошен орган на државната власт на внатрешната управа, за одржување на јавниот ред и мир и чување на јавните интереси (член 32). Таа била составен дел на војската, со постојан кадар, а во поглед на дисциплината, личните односи и обуката, му била потчинета на Министерството за војска и морнарица. Управното подрачје на банот се нарекувало бановина, а надлежноста

⁶⁶ Н. Цветковска, Македонското прашање..., 32.

⁶⁷ Историја на македонскиот народ..., кн. 3, 39.

кралска бановинска управа. Околинскиот началник, како управник на власта, вршел непосредни работи на општата управа, а бил под надлежност на банот. Негово управно подрачје било околицата, а надлежност среското началство. Државните локални полициски власти биле установи на внатрешната управа. Тие се формирале по потреба во големите градови и поважните места. Управникот на полицијата бил државна локална полициска власт во седиштето на бановината. Тој му бил потчинет на банот, а негова надлежност била управа на полицијата. Министерот можел да го подели подрачјето на управата на полицијата на одреден број квартали. Управникот на полицијата воедно бил и референт на банот за полициски работи од општо значење за подрачјето на бановината. Министерот за внатрешни работи му го пренесувал вршењето на полициските работи на настојникот на градската полиција. Настојникот бил државна локална полициска власт во град што не бил седиште на бановината. Настојништва на градска полиција биле формирани во: Битола, Велес, Охрид, Прилеп, Струмица и Штип. По потреба, министерот за внатрешни работи можел да формира полициски комесаријати и да им довери одредени полициски работи. Комесаријатите можеле да бидат пристанишни, железнички, погранични, бањски итн. На чело на комесаријатите стоеле полициски комесари⁶⁸.

Централен орган во полициската структура било Министерството за внатрешни работи⁶⁹.

Полициската структура била поделена на четири одделенија: одделение за државна заштита, одделение за јавна безбедност, управно одделение и одделение за самоуправа. Одделението за јавна заштита и одделението за безбедност ја сочинувале врховната полициска управа. На чело на овие одделенија се наоѓале началници, кои биле потчинети и одговорни на Министерството за внатрешни работи. Одделенијата биле поделени на отсеци на чиешто чело се наоѓале шефови, а отсеците биле поделени на оддели со кои управувале референти. При Министерството за внатрешни работи постоел и генерален инспекторат за внатрешна управа.

⁶⁸ „Закон о унутрашњој управи“, „Збирка закона“, издаје Гојко Нијетић, свеска 137, Београд, 1932.

⁶⁹ Н. Цветковска, Македонското прашање..., 33 – 37.

Според членот 60 од Законот за внатрешна управа во седиштето на бановината, а во тој контекст и во Вардарската бановина, била формирана управа на полицијата, односно месна полициска управа. На нејзино чело се наоѓал управник на полицијата кој непосредно му бил потчинет на банот. Тој, воедно, бил и референт на банот за полициските работи. Управата на полицијата била поделена на одделенија (политичко, кривично, извршно, пријавно, техничко и сообраќајно). Одделенијата биле поделени на отсеци, а овие, по потреба, се делеле на оддели (референти).

На подрачјето на управата на полицијата постоел збор на униформираната полициска стража, во чијашто надлежност спаѓало одржувањето на јавната безбедност ред и мир. На чело на зборот се наоѓал заповедник на полициската стража. Исто така, за вршење на полициската егzekутивна служба на подрачјето на управата на полицијата постоел и збор на полициските агенти. Негова должност била вршење превентивна и репресивна полициска должност. На чело на овој збор се наоѓал шеф на полициските агенти.

Врз основа на членот 55 од Законот за внатрешна управа била пропишана уредба за формирање на претстојништво на градската полиција во градовите надвор од седиштето на бановината, со што раководел раководител, односно шеф. По потреба, претстојништвата се делеле на оддели. Вакви предстојништва на градската полиција во Вардарска бановина биле формирани во градовите: Битола, Велес, Ѓаковица, Охрид, Призрен, Прилеп, Приштина, Струмица и Штип.

Министерството за внатрешни работи можело да формира и полициски комесаријати и да им довери вршење на одредени полициски работи. Во Вардарска бановина биле воспоставени железнички полициски комесаријати во Скопје и Гевгелија на чело со полициски комесари.

Во поголемите околии министерот за внатрешни работи на предлог на банот, а во договор со министерот за финансии и по одобрување на претседателот на министерскиот совет можел да формира околиски испостави за одделни околиски седишта на чиешто чело стоел старешина на околиската испостава.

По овластување на министерот за внатрешни работи банот можел да постави еден квалификуван референт општински, односно градски, капетан во поважните

поштини за извршување на полициските работи. Нему му биле потчинети сите општински полициски органи со кои ја извршувал полициската служба под надзор и по упатство на околинскиот началник.

3.5. Органи на управа на Кралството на СХС – Југославија (1918 – 1941) според архивските фондови во ДАРМ

За наведениот период на српска управа во времето на Кралството на СХС, одосно Кралството Југославија (1918 – 1841) во државниот архив на Република Македонија и неговите одделенија постојат 85 архивски фондови. Од овие фондови четири⁷⁰ се наоѓаат во Централниот дел на ДАРМ, осум во ДАРМ – Одделение Битола⁷¹, четири фонда во ДАРМ – Одделение Куманово⁷², во ДАРМ – Одделение Охрид има 21 фонд⁷³, 4 фонда во ДАРМ – Одделение Прилеп⁷⁴, 14 фонда во ДАРМ – Одделение Скопје⁷⁵, 2 фонда во ДАРМ – Одделение Струмица⁷⁶, 14 фонда во

⁷⁰ Фондови – Банска управа на Вардарска бановина, Вардарска финансиска дирекција, Врховно поверенство за аграрни реформи и Министерство за шуми и рудници на Кралството на СХС. Вкупно 3 книги, 25 архивски кутии со 870 архивски единици и 9091 лист.

⁷¹ Фондови – Градско поглаварство на град Битола, Струговска општина, Училишен инспектор за Битола и Мариовска околија, Училишен одбор, Велушинска општина, Општина Љубојно, Општина Подмочани и Даночна општина – Ресен. Вкупно 141 книга, 38 архивски кутии, 13191 архивска единица, 32414 листови.

⁷² Фондови – Окружна градежна секција, Градско поглаварство на град Куманово, Катастерска секција за срез Жеглиговски и Околиска финансиска управа Крива Паланка. Вкупно 17 книги, 24 архивски кутии, 2663 архивски единици и 15813 листови.

⁷³ Фондови – Техничка секција на Охридска околија, Началство на Струшка околија, Началство на Кичевска околија. Општини: Белчиште, Вевчани, Велмеј, Дебар, Делгожда, Караорман, Кичево, Љубојно, Мешеиште, Охрид, Радолиште, Сватино, Струга, Ресен. Катастарска управа во Охрид, одделение за катастар и имоти при Вардарска бановина – Струшка околија, Главно одделение на финансиска контрола, Порески управи во Охрид и Струга и Рибарски референт. Вкупно 34 папки, 227 книги, 59 кутии, 3082 архивски единици, 29513 листови.

⁷⁴ Фондови – Началство на срез Прилепски, школски надзорник, Суд на општина Браилово и Суд на општина Прилеп. Вкупно 10 книги, 14 кутии, 8416 архивски единици, 16380 листови.

⁷⁵ Фондови – Градско поглаварство на општината на град Скопје, Началство на Скопскиот округ, Комесар на железничка полиција, Местен одбор за исхрана, Суд на општината Катланово, Суд на општината Кожле, и Суд на општина Долно Водно, Школски надзорник за град Скопје, Местен одбор за одбрана на населението од воздушен напад, Управа на полиција, Катастарска управа на град Скопје, Суд на општина Бардовци, Градовци и Ракотинци. Вкупно 7 папки, 640 книги, 379 архивски кутии, 82669 архивски единици и 332753 листови.

⁷⁶ Фондови – срез Малешевски и срез Царевоселски. Вкупно 12 книги и 3 архивски кутии.

ДАРМ – Одделение Тетово⁷⁷, 11 фонда во ДАРМ – Одделение Велес⁷⁸ и три архивски фонда во ДАРМ – одделение Штип⁷⁹.

Од дадениот преглед на архивски фондови со кои располага Државниот архив на РМ за периодот од 1918 до 1941 година, односно за периодот на управата во Кралството на СХС, односно Кралството Југославија, најголемиот дел фондови се однесуваат на пониските органи на управа во хиерархиската поставеност од овој ранг на власт. Доколку го исклучиме фондот Министерство за шуми и рударство, чиешто седиште на дејствување било во Белград, највисоки органи на управа биле: Бановинската управа на Вардарска бановина, Врховното поверенство за аграрни реформи, што било под директна надлежност на Министерството за финансии на Кралството Југославија и, како посебен орган, Врховното поверенство за аграрни реформи, сите со седиште во Скопје. Во првиот период на административно-територијална поделба на Македонија од 1918 до 1922 година, кога е поделена Македонија на 7 окрузи, постои само еден фонд од овој ранг (Началство на Скопски округ), што се однесува на периодот 1919 – 1922 година. Од понизок ранг на управа се 7 фонда (срез Велешки, срез Малешевски и срез Царевоселски, како и Начелство на Кичевска околија, Начелство на срез Неготински, Начелство на срез Прилепски – Просветно одделение и Начелство на Струшка околија – Оддел за земјоделе).

Најголем дел од фондовите се однесуваат на општинската управа и во тој ранг има 48 фонда. Одредени фондови од овој ранг (4) се наоѓаат под името Градско поглаварство, што, всушност, претставува општина на градот, како и под името Суд на општината, што е, всушност, прва непосредна власт во општината

⁷⁷ Фондови – Општина Гостивар, Градско поглаварство Тетово, Геодетска управа Гостивар, Геодетска управа Тетово, Даночна управа Гостивар, Шумска управа Тетово, Општини: Вратничка, Зубовска, Лазарополска, Лешочка, Милетинска, Рогачевска, Сенокоска и Чајланска. Вкупно 66 книги и 55 архивски кутии.

⁷⁸ Фондови – Општини: Бесвица, Велес, Гевгелија, Демир Клија, Ораов Дол, Теово, срез Велешки, Началство на срез Неготински, Аграрно поверенство Неготино, Даночна управа Неготино и Жандармериска станица Согле. Вкупно 266 книги, 81 архивска кутии, 9418 архивски единици и 94121 лист.

⁷⁹ Фондови – Општини: Веница, Грлане и Штип со 8 архивски кутии.

Вкупно за наведениот период има вкупно 85 архивски фондови со 1382 книги, 681 кутја, 41 папка со 120.386 архивски единици (предмети) и 472.085 листови.

(поглаварства: Битола, Куманово, Скопје и Тетово; суд на општините: Бардовци, Браилово, Грдовци, Долно Водно, Катланово, Козле, Прилеп и Ракотинци и општините: Белчиште, Бесвица, Вевчани, Велес, Велмеј, Велушина, Винаца, Вратница, Гевгелија, Гостивар, Грљане, Дебар, Делгожда, Демир Капија, Зубовце, Караорман, Кичево, Лазарополе, Лешок, Љубојно, Мешеиште, Милетино, Ораов Дол, Охрид, Подмочани, Радолишта, Рогачево, Сенокос, Слатино, Струга, Стругово, Тетово, Чајле и Штип). Во нивни состав, но на пониско ниво, функционираше три органи на управата (Месен одбор за исхрана, Месен одбор за заштита на населението од воздушни напади и Рибарски референт).

Во согласност со Законот за внатрешна управа, во седиштето на бановинската управа била формирана управа на полицијата (еден фонд). За бршење на одредени полициски работи била воспоставена железничка полиција. Во тие рамки има еден фонд (Комесар за железничка полиција) и еден фонд за жандармериска станица.

Во доменот на управата која се занимавала со земјоделство и шумарство имаме два фонда (Шумска управа – Тетово и Аграрно поверенство – Неготино).

Од управата во дејноста на градежништвото има два фонда (Окружна градежна секција – Куманово и Техничка секција на Охридска околија).

Има повеќе фондови (13) и тоа во областа на финансиите (Околиска финансиска контрола – Крива Паланка, Даночна управа – Гостивар и Неготино, Главно одделение за финансиска контрола – Охрид и Даночни управи – Охрид, Ресен и Струга). Исто така, има фондови и од работењето на катастарот, и тоа: катастарски управи во Охрид и Скопје, Одделение за катастар и имоти – Струшка околија, Катастарска секција на срез Жеглиговски и геодетски управи во Гостивар и Тетово.

Од доменот на образованието постојат 4 архивски фонда и тоа: Училишен инспекторат за Битолска и Мариовска околија, Школски надзорници – Прилеп и Скопје и Месен училишен одбор – Битола.

Ако се земе предвид количеството архивска граѓа за овој период, само од неколку архивски фонда, доаѓаме до заклучок дека не се работи за обемна архивска граѓа како што изгледа на прв поглед.

3.5.1. Бановинска управа

Како највисок орган на управа во Вардарската бановина е бановинската управа⁸⁰. Со Законот за изменување и поделба на Кралството на управни подрачја, службеното име на државата Кралство на СХС се менува во Кралство Југославија. Во административен поглед бановината е поделена на три окружни инспектората, два самоуправни града, 46 околии и 525 општини. Со Уредбата од 23 октомври 1929 година, на територијата на Вардарската бановина биле установени: Окружниот инспекторат во Битола (за Битолска, Галичка, Горнополошка, Дебарска, Кичевска, Крушевска, Охридска, Поречка, Преспанска, Прилепска и Струшка околија), Окружниот инспекторат во Штип (за околииите: Велешка, Гевгелиска, Кавадаречка, Малешевска, Кратовска, Кочанска, Неготинска, Овчеполска, Радовишка, Струмичка, Царевоселска и Штипска). Со Законот за бановинската управа од 7 ноември 1929 година, бановинската управа се делела на одделенија, отсеци и реферати. На чело на одделенијата стоеле началници на кои им биле подредени сите службеници. Бановинската управа ја сочинувале следниве одделенија:

1. Општо одделение;
2. Управно одделение;
3. Земјоделско одделение;
4. Просветно одделение;
5. Техничко одделение;
6. Одделение за социјални грижи и народно здравје;
7. Финансиско одделение.

Во бановинската управа се формирал бановински совет со задача да ги донесува бановинските уредби. Законските одредби за аграрна реформа и колонизацијата во „јужните“ краишта се заокружуваат со Законот за колонизација на јужните краишта од 11 јуни 1931 година и со Законот за уредување на аграрните односи од 5 декември 1931 година, со што при Министерството за земјоделство се

⁸⁰ Фонд: 119 Бановинска управа на Вардарска бановина – Скопје (1921 – 1941).

формира одделение за аграрна реформа и аграрно-правни работи. Во Вардарската бановина се создаваат посебни органи и тоа: Врховно поверенство за аграрни реформи со седиште во Скопје и аграрни поверенства со седиште во Скопје, Струмица и Битола.

Се формираат и аграрни судови како органи за решавање на аграрните односи и тоа: Виш аграрен суд во Скопје и околиски аграрни судови.

На територијата на Вардарската бановина во вардарскиот дел на Македонија, функционираше следниве судски установи: апелациони и управен суд во Скопје и првостепени судови во: Битола, Велес, Кавдарци, Кичево, Куманово, Охрид, Прилеп, Скопје, Струмица, Тетово и Штип. Исто така, во Македонија постоеле и редовни судови како и машки казнени заводи и адвокатска комора во Скопје.

Во седиштето на бановинската управа постоела полициска установа – управа на полиција, којашто се делела на отсеци на чело со шеф, а отсеците, по потреба, се делеле на реферати. Во поголемите градови надвор од седиштето на бановината се формирале преставништва на градската полиција, а во Македонија такви полициски установи имало во Битола, Прилеп, Струмица и Штип.

Во областа на градежништвото постоеле технички одделенија на бановинската управа при среските, односно околиските, начальства: Битола, Куманово, Кавадарци, Тетово и Штип.

Во доменот на финансиите постоеле Финансиска дирекција во Скопје, даночни управи во Гостивар, Брод, Кичево, Скопје, Крива Паланка, Кратово, Ростуше и Тетово и катастарски управи во Битола и Скопје.

Во областа на образованието и културата како посебни установи функционираше Филозофскиот факултет (1920 – 1941), Државната архива (1926 – 1941), Историско-археолошкиот музеј, Државната учителска школа во Скопје, државните гимназии во Битола, Дебар, Гевгелија, Куманово, Прилеп, Охрид, Скопје (две машки и една женска), Штип Тетово и Велес, граѓанските училишта со седиште во Берово, Кавадарци, Кочани, Кратово, Крива Паланка, Ресен, Струмица и Свети Николе.

Во доменот на земјоделството и шумарството биле основани Шумарскиот институт и Дирекцијата за шуми во Скопје, како и шумските управи во Битола, Гевгелија, Кавдарци, Кичево, Куманово, Охрид, Скопје, Тетово и Штип.

Архивската граѓа од наведениот фонд содржи: проектна документација за мостови и патишта, за околии Горнополошка, Галичка, Велешка и Скопска; повластици за воденици – Отсек за хидротехнички работи: списоци на сопственици на воденици; планови и проекти за воденици; извештаи за извршени хидротехнички работи по околии и месеци; мелиорации и проекти за реки; Отсек за архитектонски и електромашински работи: банска палата; пошти; полициски станици; гимназии; државна и други болници; Катлановска Бања; фабрика за цемент „Генерал Јанковиќ“; каменоломи; касарна во Скопје; електрични центри – Скопје, Вруток, Качаник, Матка; далноводи; Отсек за шумарство: уредување на порои и буици; финансиска преписка; персонална документација; одобрени статuti на општини.

Меѓу установите што дејствувале на подрачјето на Вардарската бановина била и Вардарската финансиска дирекција⁸¹, која била под директна надлежност на Министерството за финансии на Кралството Југославија.

Други такви установи биле: одделението за финансиска контрола, кое се делело на оддели и ограноци. Главните одделенија биле со седишта во: Битола, Дебар, Гевгелија, Кавдарци, Куманово, Охрид, Припел, Скопје како град и како околија, Струмица, Тетово, Царево Село и Штип⁸².

На чело на дирекцијата се наоѓал директор, а организциските работи му биле доверени на финансиски секретар. Организационската структура на Вардарската финансиска дирекција била поставена на следниот начин:

1. Општо одделение;
2. Сметководство;
3. Непосредни даноци, во чиешто рамки биле даночните управи во Скопје, Тетово, Охрид, Битола, Прилеп, Гевгелија, Штип, Кочани, Велес, Куманово, како и во Призрен, Приштина, Врање и Лесковац.

⁸¹ Фонд: 120 Вардарска финансиска дирекција 1927/1941.

4. Царини, во чишто рамки биле Главната царинарница Скопје, царините од прв ред во Битола, Дебар, Гевгелија, Охрид и Струга.
5. Такси и трошарина;
6. Катастар и државни добра, во чишто рамки биле катастарските управи во Битола и Скопје.
7. Отсек за контрола на државните приходи со финансиски инспекторати во Скопје, Битола и Штип.

Кон крајот на 1939 и во почетокот на 1940 година биле преземени активности за реорганизација на финансиската дирекција.

На 25 февруари 1919 година, владата на Кралството на СХС го прифатила нацртот под наслов „Претходни одредби за подготовка на аграрната реформа“, објавен на 27 февруари истата година. Со овие одредби се спроведувала аграрната реформа во стара Југославија и колонизацијата во Вардарска Македонија. Прв официјален акт што се изнесува исклучиво за колонизацијата е Уредбата за населување на јужните краишта, донесена на 24 септември 1920 година. Со оваа Уредба право на населување имале сите граѓани на Кралството на СХС што се занимавале со земјоделство или со селски занаети. Потоа, следува Законот за колонизација на јужните краишта од 11 јуни 1930 година, Законот за изменување и дополнување на Законот од 5 декември истата година, додека на 24 јуни 1933 година во глава 1 параграф 3 се одредуваат субјектите на колонизацијата. По основа на претходните одредби на аграрната реформа, а за нивно спроведување бил формиран државен уред за аграрна реформа. Овој уред бил во надлежност на Министерството за социјална политика, а подоцна 2 април 1919 година бил назначен министер за аграрни реформи. Со Уредбата од 12 февруари 1920 година било основано Министерство за аграрни реформи на Кралството на СХС. Во организациската структура на Министерството имало две одделенија: општо и аграрно. Во аграрното одделение постоеле отсеците за колонизација, за репатријација и за доброволци. Во Скопје била основана аграрна дирекција, во

⁸² Одделење за финансијску контролу, Распоред финансијске контроле бр. 1200/IX од 1 февруара 1936 године, Финансијски зборник, Београд, 1936 г.

согласност со членот 27 од цитираната Уредба, а како нејзини извршни органи биле создадени окружни аграрни уреди, околиски аграрни повереници и комисии.

Скопската аграрна дирекција⁸³ или, како што најчесто е именувана, Главно поверенство со седиште во Скопје, имала свои окружни аграрни поверенства во Скопје, Битола и Штип, како и во Пеќ, Приштина и Нови Пазар. Исто така, биле создадени аграрни заедници (20 мај 1922 г.), а, подоцна, од 1931 година, наречени аграрни задруги. Сојузот на аграрните заедници во Скопје е формиран во 1921 година и во него членувале претежно колонисти и само тие ги користеле привилегиите што биле предвидени со посебни прописи. Со Законот за населување на јужните краишта од 11 јуни 1931 година биле создадени следниве органи:

- Врховно поверенство на аграрните реформи во Скопје, како главен орган на Министерството за земјоделство за Јужните краеве.
- Аграрни поверенства со седиште во Скопје, Штип, Струмица, Неготино и Битола, како и 7 поверенства во Косово и делови од Црна Гора.

Врховниот повереник за аграрни реформи назначувал комисии за издвојување и ограничување на земјата. Во состав на комисиите влегувале претседател, аграрен чиновник, стручен референт за земјоделство, геометар, стручни референти за здравство, шумарство и хидротехника, претседател, кмет или одборник на општината. Со Законот од 5 декември 1931 година и неговите измени и дополнувања од 24 јуни 1933 година било предвидено создавање на околиски аграрни судови и виши аграрни судови како органи за решавање на аграрните односи. Виш аграрен суд бил создаден само во Скопје.

Министерство за шуми и рударство⁸⁴. Во архивската граѓа има списоци на лица, турски државјани, на кои им е одземена земја и информации на Шумската управа Кичево до Дирекцијата на шуми во Скопје за добиени пресуди од битолскиот првостепен суд и решение на скопскиот апелациски суд и информации од Дирекцијата за шуми Скопје; извршени пресуди од надлежни судови; продавање и отстапување шумски пасишта; известувања за поделба на имоти; премерување на шумски пасишта; извршен увид за повеќе зимски пасишта; преписка за

⁸³ Фонд: 121 Врховно поверенство за аграрна реформа 1920 – 1941.

⁸⁴ Фонд: 878 (877) Министерство за шуми и руди на Кралството на СХС – Белград, 1923/1940.

истражување на пасишта; ценовник на шумски производи на подрачјето на Дирекцијата за шуми Скопје за 1936/37 година и за 1940/41 година; програми за работа и уредување на мелорации на пасишта; елаборат за земјоделски план на зимски пасишта; поделба на пасишта; скици на пасишта; премер на државни шуми и сл.

3.6.2. Окружна управа

Единствен од овој ранг на управа во првите години од српското владеење (1919 – 1922) е фондот Началство на Скопскиот округ⁸⁵. Началството имало повеќе надлежности меѓу кои постојана контрола во градските квартали во Скопје во безбедносна смисла, евиденција на притворени лица на територијата на Скопје, состојбата во Скопскиот затвор и сл. Поради големата материјална немоќ и лошата финансиска состојба на населението, началството водело грижа и за сиромашните, бегалците и незгрижените деца и сираци. Содржински архивската граѓа во најголем дел се однесува на пријави на патници кои се наоѓале во скопските хотели, бројната состојба на полицијата во Скопје во периодот од 1918 до 1919 година⁸⁶, обрасци за пасоши, списоци на притворени лица во затворот во Скопје, безбедност во сообраќајот, јавна безбедност и внатрешни работи, снабдување со определени артикли, трговија и сл.

3.6.3. Околиска управа

Од наведените 7 архивски фонда, 3 фонда не се средени (Малешевски⁸⁷, Неготински⁸⁸ и Царевоселски⁸⁹ срез). Во административно-територијален поглед во периодот од 1918 до 1922 година во Брегалничкиот округ (има уште 6 окрузи: Битолски, Кумановски, Охридски, Скопски, Тетовски и Тиквешки, со вкупно 31 околија) биле формирани 3 околии во чијшто рамки делувале 43 општини. Во составот на Брегалничкиот округ била Малешевската околија со седиште во Берово

⁸⁵ Фонд: 243 (308) Началство на Скопски округ – Скопје, 1919/1922.

⁸⁶ Фонд: 243 (308) Началство на Скопски округ – Скопје, док. бр. 4.1/1-23.

⁸⁷ Фонд: 354 (443) Срез Малешевски – Берово, 1918/1938.

⁸⁸ Фонд: 361 (579) Началство на срез Неготински – Неготино, 1918/1941.

⁸⁹ Фонд: 355 (446) Срез Царевоселски – Царево Село, 1935/1938.

со 4 општини и Царевоселската околија со седиште во Царево Село (Делчево) со 5 општини. Во периодот 1922 – 1929 година, кога вардарскиот дел на Македонија бил поделен на 3 области: Битолска, Скопска и Брегалничка, при што биле формирани 29 околии (срезови), во Брегалничката област останала истата организациона поставеност, освен што сега во Царевоселскиот округ делувале 40 општини. Во третиот период (1929 – 1941) Вардарската бановина била поделена на 3 округа: Скопски, Битолски и Брегалнички, во кој биле формирани 28 околии. Во рамките на Малешевската околија биле формирани 4 општини, во реонот на Струмичката биле формирани 6 општини, а во рамките на Царевоселската околија 3 општини.

Велешката околија⁹⁰, која се наоѓала во состав на Скопската област била поделена на 27 општини, кои функционирале до 1934 година. Од април 1934 година 10 општини станале самостојни, а другите 17 биле групирани во 5 нови општини. На чело на околијата бил поставен началник кој низ документите се среќава под ова име сè до 1924 година, а потоа како поглавар на Велешкиот срез, додека по 1929 година повторно го носи називот началник. Како началници, односно поглавари, на Велешката околија се среќаваат лицата: Милутин Ристиќ, Стеван Павловиќ, Душан Костиќ, Александар Диниќ, Милан Бајиќ, Угleshа Томиќ и др. Во рамките на Велешката околија дејствувале следните одделенија:

1. Одделение за општа управа;
2. Одделение за јавна безбедност;
3. Воено одделение;
4. Просветно одделение;
5. Одделение за вера;
6. Одделение за здравство и социјални работи;
7. Одделение за земјоделство со отсек за воена штета;
8. Одделение за сточарство и шумарство;
9. Одделение за стопанство;
10. Одделение за финансии;
11. Одделение за градежништво;

⁹⁰ Фонд: 360 (470) Срез Велешки – Велес, 1918/1941.

12. Сеизмолошко одделение;

13. Персонално одделение.

Меѓу другото, оваа документација содржи: одлуки од Министерството за внатрешни работи во Белград; одлуки од банот на Вардарската бановина; преписка помеѓу началникот и општинските судови во околицата; известувања за именување на влади; документи за обидите за атентат врз членовите на кралското семејство; извештај за смртта на кралот Петар I; полагање заклетва на кралот Александар; извештај за неговата женидба и за неговиот погреб по атентатот во Марсеј; известување дека во Скопје има конзулат на Грција и вицеконзулат на Велика Британија; известување од великиот жупан на Скопската област за формирање на Државна архива во Скопје; известување до општинските судови за префрлање на комитски чети од Бугарија во „Јужна Србија“ и за мерките за нивно уништување; расписка од 17 септември 1924 година за убиството на Тодор Александров; известување за обид за минирање на железничката пруга кај Пчиња од страна на комити од Бугарија: податоци за начинот за спроведување на општи избори и избори за народни пратеници; податоци за образованието; известување од 25 октомври 1940 година до сите општински управи за одбележување на 100-годишнината од изградбата на црквата „Св. Пантелејмон“ во Велес; податоци за водење грижа за настраданите семејства и лица за време на балканските и Првата светска војна како и податоци од областа на земјоделството, сточарството, шумарството, водостопанството и градежништвото.

Од расположивата архивска граѓа може да се види дека во состав на Началството на Кичевската околица⁹¹ имало општински дисциплински суд, техничко одделение, а во него влегувале општините Карбуница, Орланци и Осломеј. Содржински, има записници од разни одржани седници, списоци на раководен кадар, урбанистички план на општина Кичево, француски воени гробишта, измени и регулација на пазарот во Кичево, таблица на општински давачки, судски предмети по лица со пресуди, изводи, полномоштва, уверенија, евиденција на воени обврзници, изводи од матична книга, преписка со кичевското архиерејско намесништво, правилник за состојбата на црквите со манастирот „Св.

⁹¹ Фонд: 389 (589) Началство на Кичевска околица – Кичево, 1919/1941.

Пантелејмон“, велмејската црква, имаматот на џематот Бала, соколското друштво „Кичево“ и др.

Во рамките на Началството на Прилепската околија⁹² работело просветно одделение кое било надлежно за организација и функционирање на образованието во околијата. Ова одделение го раководел началник кому му биле подредени сите службеници. Тој се грижел за извршување на сите задачи во одделението, за финансиските и материјалните добра и инвентарот, собирал и средувал статистички податоци. Ова одделение го сочинувале отсеци за основна настава, за средни училишта и стручна настава и народно просветување. Во содржината од фондот има показатели и средни училишта, за наставни планови и програми, извештаи, наредби, упатства за работа, списоци на прилепските основни училишта, списоци на учители и ученици, библиотеки, прослава на празници, аналфабетски курсеви за народни просветување, препораки и сл.

Од нецелосно зачуваната документација од Началството на Струшката околија – Оддел за земјоделство – Струга⁹³, не може да се утврди времето на формирање на ова одделение. Најстариот документ датира од 1934 година. Неговата улога била во преземањето на мерки и активности за унапредување на земјоделството, овоштарството и сточарството, преку обезбедување на подоходовни сорти на семиња, садници и приплодни грла. Во овој оддел работел земјоделски референт. Како такви се споменуваат: Милан Марковиќ и Крсте Р. Стојановиќ, кои доставувале извештаи за работата до околинскиот началник. Содржински, има извештаи за произведени садници, состојби со земјоделските култури, видови на извршена работа во дадени периоди, списоци на лица на кои им се потребни бесплатни садници од општина Велешта, список на лица за набавка на семе за сеидба по општини, статистички податоци за расадникот во Струга, за бројот на домаќинствата, населението и добитокот за потребите на инспекцијата за обнова на земјата во Струшката околија, во општините Вевчани, Велешта, Лабуништа, Ливада, Мислодежда, Радолишта, Нерези и Струга.

⁹² Фонд: 1 Началство на срез Прилепски – Просветно одделение Прилеп, 1929/1941.

⁹³ Фонд: 115 (103) Началство на Струшка околија – Оддел по земјоделење – Струга, 1934/1941.

3.6.4. Општинска управа

Овој дел од управата е опфатен со најмногу архивски фондови (48 од вкупно 87). Нагласивме дека во некои фондови се среќава под името градско поглаварство, што, всушност, претставува општина, и тоа се сретнува од почетокот (1918) па сè до донесувањето на Законот за општините во 1922 година, односно Законот за градовите од 1934 година. Поради обемноста на фондот (609 книги и 370 кутии) според комплетноста на документацијата, како и среденоста, најнапред ќе го обработиме Градско поглаварство на општината на град Скопје (Суд на општината на град Скопје)⁹⁴, за кој веруваме дека во однос на организацијата и надлежноста, во најголем дел одговара за поставеноста на управата од овој ранг, нормално, во зависност од големината на седиштето на управата ги содржи сите видови активности што ги имале општинските управа во тогашната Вардаска бановина.

Во своето внатрешно работење Градското поглаварство на општината на град Скопје е самоуправа, а како дел од државната целина подлежи на надзор на државната власт. Во секоја општина постоел одбор, а бројот на неговите членови зависел од бројот на правните гласачи. Прва непосредна власт во општината претставувал општинскиот суд. Истиот бил составен од претседател (кој воедно бил и претседател на одборот), два кмета и деловодител. Општинскиот суд имал свој печат, што го содржел државниот грб, а околу него било испишано името на судот. Општинскиот суд имал полициска, самоуправна, управна и судска власт. Првата седница на новоформираната општина во Скопје, односно првата седница на одборот била одржана на 29 ноември 1918 година и со неа, во својство на претседател, раководел Стојан Ристик. На 25 август 1920 година, по одржаните избори била воспоставена нова општинска управа на чело со Александар Буквиќ. Поради предизвиканиот терор и направените фалсификати (од вкупно 6500 гласачи гласале само 2800), изборите биле поништени од страна на државниот совет. Записникот на главниот избирачки одбор од 27 октомври 1920 година потврдува дека новите избори, односно власта во градот, ја добиле комунистите. Нов

претседател на општината станува Коста Сефановиќ, со што започнал периодот на т.н. „Црвена општина“, што траел само 90 дена. На 30 декември 1920 година со објавување на „обзнаната“ КПЈ била ставена надвор од законот и лишена од сите легални средства во својата политичка и класна борба.

„Црвената општина“ и покрај сите пречки и прогони успеала да се одржи до 26 јануари 1921 година кога на новите избори за претседател бил избран Александар Буквиќ. До крајот на своето постоење, значи до 1941 година, во Скопје повеќепати се одржувале избори за нова општинска управа. Во 1923 година за претседател бил избран Никола Сапунџиќ, во 1926 година бил реизбран, а во 1929 година, по донесувањето на диктатурата од 6 јануари, со декрет на великиот жупан на Скопската област била именувана нова општинска управа на чело со Јосиф Михајловиќ. Во 1936 година за периодот од март до октомври со решение на кралската управа на Вардарска бановина за вршител на должност претседател бил назначен Петар Јовановиќ. Во октомври истата година на општинските избори претседател станал Панта Јовановиќ. Во 1939 година претседател бил Коста Чохаџиќ, а за последен претседател на Скопската општина од февруари 1940 година повторно бил избран Јосиф Михајловиќ.

Организациска структура

Организационата структура во 1918 – 1919 година на општините на град Скопје била:

1. Секретаријат;
2. Статистичко одделение;
3. Воено одделение;
4. Архива;
5. Судско одделение;
6. Благајна;
7. Даночно одделение;
8. Одделение за патни исправи;

⁹⁴ Фонд: 1 Градско поглаварство на општината на град Скопје (Суд на општина на град Скопје)

9. Кланица;
10. Градежен оддел;
11. Санитетско одделение;
12. Пожарна чета;
13. Електрична централа;
14. Водоводен оддел;
15. Трошаринско одделение;
16. Катлановска Бања;
17. Општинска печатница;
18. Чистачко одделение.

Организационата структура за 1923 година за Општината на град Скопје е следнава:

1. Кабинет на претседателот – во кој влегувале: претседател, секретар и писар.
2. Административно одделение – составено од: кмет, шеф, архивар, регистратор, два протоколиста, експедитор, два дактилографа, курир.
3. Судско одделение (со граѓански, кривичен и старателски отсек) – во чијшто состав влегувале: три кмета, писар (иследник), писар за старателства и деловодник.
4. Финансиско одделение (со благајна, книговодство, наплатен и трошарински отсек) – каде што влегувале: шеф, главен благајник, главен книговодител и др.
5. Економско одделение – составено од: кмет, економ, управни со општинските добра, писар и др.
6. Извршно одделение – составено од: шеф и два извршителя.
7. Техничко (градежно) одделение – составено од: шеф, два инженера, архитект, хидротехничар, двајца геометри и др.
8. Воено одделение – во чијшто состав влегувале: шеф, двајца статистичари и тројца писари.

9. Санитетско одделение – составено од: главен лекар, осум лекари, ветеринар, бабици и др.
10. Управа на каменоломи – составена од: управник, машински инженер, книговодител и др.
11. Јавна безбедност – со шеф, десет кварталници и 60 позорникари.
12. Пожарна чета – составена од: командир, 16 пожарникари, пет шофери и еден механичар.
13. Комунално одделение – со шеф, 4 надзорника, 50 чистачи и др.
14. Општинска работилница – со ковач, колар, столар и нивните помошници.
15. Општинска статистика.
16. Општо одделение – составено од: шеф, телефонист, 4 фијакеристи и 10 служители⁹⁵.

Организационата структура за 1928 година за општината на град Скопје е следнава:

1. Административно одделение;
2. Судско одделение;
3. Отсек за кривици;
4. Извршно одделение и одделение за оставински маси;
5. Архива;
6. Статистичко одделение;
7. Воено одделение;
8. Благајна;
9. Одделение за наплата на сите општински приходи;
10. Економско одделение;
11. Пожарна чета;
12. Санитетско одделение;
13. Градежно одделение;
14. Отсек за паркови и скверови;

⁹⁵ „Алманах града Скопља 1918 – 1928 године“, Скопље 1928, 28 – 30.

15. Одделение за јавна безбедност.

Во 1932 година организациската поставеност е следна:

1. Општо одделение – во чијшто состав влегувале: секретаријат, административно-правен отсек, персонален отсек, статистички отсек, воен отсек и архива.
2. Судско одделение – во чијшто состав се наоѓал: отсек за граѓански спорови. Извршно-масен отсек (извршно и оддел за оставински маси), кривичен отсек.
3. Финансиско одделение – во чијшто состав влегувале: таксен отсек, книговодствен отсек, благајна, трошарински отсек и економско отсек.
4. Техничко одделение – со: административен отсек, катастерски отсек, инженерско сообраќаен отсек, хидротехнички отсек, архитектонски отсек, електро-машински отсек, отсек за паркови.
5. Одделение за здравство и социјална политика – во чијшто состав влегувале: административен отсек, хигиенски, отсек за лекување, социјално-културен отсек и пожарна чета.

Од 1936 година организациската структура е речиси слична како и од 1932 година и се состои од следните одделенија: општо одделение, управно одделение, финансиско, техничко и одделение за социјални и здравствени прашања.

Во 1940 година донесен е Статутот за уредување на градското поглаварство на општината на град Скопје ⁹⁶.

Според овој Статут сето работење на поглаварството на град Скопје се вршело по упатствата и со одговорност на претседателот на градската општина како шеф на севкупната градска организација (член 1). Според член 2, за полесно и поцелоисходно работење, службата се делела по одделенија отсеци и одели. Одделенијата, според членот 3, биле најголеми работни единици и со нив раководеле началници. Бројот на одделенијата и ниваните оддели и отсеци бил утврден со овој статут. Целокупната работа на градското поглаварство, според

⁹⁶ Статут о уређењу градског поглаварства и о службеницима општине града Скопље, Скопље 1940.

членот 10, била поделена на 5 одделенија и тоа: општо одделение, финансиско одделение, техничко одделение, одделение за социјано и здравствено осигурување и катастерско одделение. Освен овие одделенија, според истиот член, постоел и отсек на секретаријатот како посебна работна единица, што му била непосредно подредена на претседателот. Секое одделение имало своја писарница како свој посебен оддел, секое одделение подготвувало материјал и изработувало проекти на статут, уредби и правилници од делокругот на својата надлежност. Секое одделение имало свој печат со ознака на почетната буква пред бројот.

Отсек на секретаријатот

Отсекот на секретаријатот се грижел за службената преписка на претседателот. Ги вршел сите работи врзани со репрезентацијата во одделни свечени прилики го водел доверливиот протокол, подготвувал материјал за седници на градскиот совет, ги изработувал неговите одлуки и ги водел записниците. Во овој отсек влегувале следните оддели: персонален оддел, оддел за печат и оддел за градска библиотека.

1. Општо одделение – Во делокругот на работа на ова одделение според членот 15 влегувале сите работи што не можеле да бидат внесени во работата на други одделенија. Ова одделение било составено од следните отсеци: административен отсек со писарница, статистички оддел и воен оддел. Во правниот отсек, според членот 20 влегувале: оддел за грѓански работи, кривичен оддел и извршен оддел.
2. Финансиско одделение – Ова одделение, според членот 24, го водело сето финансиско и економско работење во градот ги подготвувало и извршувало проектите на буџетските приходи и расходи на општината и нејзините установи. Се грижело за собирање на сите видови општински приходи, склучувало општински заеми и се грижело за нивната исплата. Исто така, водело грижа за осигурување и експлоатација на општинските имоти и сл. Ова одделение се делело на отсеци и оддели: писарница, отсек на сметководство, со оддел за благајна и ликвидатура, оддел за книговодство и оддел за контрола на приходите и расходите, таксено

трошарински отсек со оддел за такси и даноци и отсек за трошарина и кланица, стопански отсек и отсек на економатот.

3. Техничко одделение – Надлежноста на техничкото одделение, според членот 35, главно, се сведувала на севкупното техничко работење на општината на град Скопје, и тоа изработка на проекти и пресметки, издавање на дозволи за поправки и изградба на секаков вид приватни и јавни градби, одредување на сручни лица за стручни комисии и др. Во составот на ова одделение влегувале: писарница, оддел за сметководство, статистички отсек, сообраќаен отсек со оддел за изградба на улици, оддел за одржување на улици и градски каменолом, хидротехнички отсек, архитектонски отсек, електро-машински отсек со оддел за пожарна чета и оддел на градска работилница.
4. Социјално здравствено одделение – Задачата на ова одделение, според членот 48, била да ги врши сите социјално-здравствени работи во градот Скопје. Составено било од писарница, хигиенски отсек ветеринарен отсек, оддел на возниот парк, отсек за лечење, отсек за социјални грижи, и оддел за физичко воспитување.
5. Катастарско одделение – Ова одделение, според членот 56, ги вршел сите геодетски, геометриски и катастарски работи за потребите на поглаварството, проектирало и разработувало. Исто така, го одбележувало и го применувало градскиот регулациски план, вршело преглед на делбените и катастарските планови и истите ги одобрувало. Ги извршувало сите прописи утврдени со Законот за катастер на земјиштето, Законот за издавање тапи, за сопственост на недвижен имот, Градежниот законик и др. закони со сличен карактер, што спаѓале во делокругот на работа во градот. Ова одделение се делело на следните отсеци и оддели: писарница, геодетско-геометриски отсек, отсек за регулација, отсек за градски добра и паркови и катастерско-правен отсек.

Во 1922 година бил донесен Законот за колонизација, со што се вршела денационализација и асимилизација на македонското население преку доселување

на „национално заслужни“ лица што користеле низа привилегии од државата. Благодарение на овој Закон, тогаш во Скопје се доселиле 1274 семејства. Овој фонд содржи низа документи што ја третираат оваа проблематика и тоа: барање за добивање земја за обработување и живеење; уверение за непоседување недвижен имот за населување; уверение на лица за учество во четничкото движење; решение со кое куќите без сопственици што ги добивала државата се доделувале на доселениците; записници и планови за спроведување на аграрната реформа и др. Оваа состојба е особено актуелна до 1926 година кога со наредбата за укинување на аграрните дирекции и нивните поверенства престанало да постои и аграрното поверенство во Скопје. Градот растел и се проширувал, со што се проширувал и неговиот атар. Општинскиот одбор повеќепати носел решенија за приклучување на околните села кон градот. Во 1933 година кон Скопје биле присоединети селата Влае, Усје и Ново Село. Бројот на жителите се зголемувал. Во 1919 година во Скопје живееле околу 50.000 жители, а со извршениот попис на населението од 1921 година биле регистрирани 59.161 жител. Во 1934 година бројот на населението достигнал 65.870 жители, а пред почетокот на војната, во 1941 година, бројот на жителите достигнал до 70.000.

Општината како самоуправна единица претставувала општествено-политичка, културна, стопанска, просветна, здравствена и географска целина. Документите од овој добро зачуван архивски фонд даваат податоци за грижата на општината за унапредување на сите сфери на живеење, а ова пред сè е изнесено преку записниците од редовните и вонредните седници на одборот и градскиот совет.

Комунално урбанистичко уредување

Работите околу изработката на ситуациониот план на градот Скопје почнале уште во 1918 година. Најважни задачи во рамките на комуналната политика биле:

1. Земјишна политика – од аспект на проширување на градот.

2. Градежна политика – од аспект на донесување на генерален план и поделба на градежни зони за живеење, конкретни дејности како индустриски зони и сл.
3. Сообраќајни средства – од аспект на сообраќајната инфраструктура.
4. Водовод и осветлување.
5. Услови за поевтинување на животот – од аспект на давање на обработливо земјиште на сиромашните и работниците.
6. Здравствена политика.
7. Социјална политика – од аспект на формирање на социјални домови, домови за старци, за слепи, за инвалиди и сл.
8. Работничка политика – за помош на работништвото⁹⁷.

Во 1929 година бил одобрен генералниот регулациски план на градот, со што истиот бил поделен на реони. Во следните години биле изработени и одобрени урбанистички решенија на одделни делови на градот. Во 1934 година бил одреден потесниот и поширокиот реон на градот, а во 1937 година бил усвоен детаљниот урбанистички план на Плоштадот на ослободувањето, за изградбата на зграда на банката и сл. Основан бил фонд за регулација и бил донесен правилник за негово работење, а во 1940 година бил усвоен и градежен правилник на градот. Притоа, биле изградени разновидни општествени (административни, културни, просветни) и приватни објекти (фабрики, претпријатија, дуќани, куќи). Меѓу нив со својата убавина се издвојувале зградите на Офицерскиот дом, Универзитетот, Банката, Театарот, Пошта, Железничката станица и Женската гимназија. За илустрација само во периодот од 1922 до 1927 година биле издадени 1242 градежни дозволи. Направени биле и обградени кејовите на река Вардар и на реката Серава, а биле подигнати и два нови мостови (од кои едниот, Мостот на ослободувањето, ги спојувал кејовите „Крал Александар“ и „13 Ноември“). Во овој период било вршено пошумување на градот и на неговата околина, а биле и градени нови јавни бањи. Најважно е што во овој период за подобрување на животот на населението биле изградени градскиот водовод и хидроцентралата. Големите број документи даваат податоци за прераснување на овие идеи во готов производ до усвојувањето

⁹⁷ Алманах града Скопља..., 26 – 28.

на правилникот за приклучување кон градската водоводна мрежа и условите за добивање вода од градскиот водовод во 1937 година.

Индустија и стопанство

Во 1938 година било извршено осветување на новата хидроцентрала. Со ова бил трајно решен еден важен витален проблем на градот. До 1941 година во Скопје биле изградени околу 40 индустриски претпријатија со претежно преработувачки карактер. Низ документацијата е евидентно постоењето на парната пиварница (формирана 1924 година како домашно индустриско претпријатие), фабриката за сапун „Аеро“, фабриката за текстил „Текстилон“, фабриката за асфалтни производи од катран „Срборид“, фабриката за волнени гајтани и др. Во своето работење општината разгледувала и прашања од областа на трговијата и занаетчиството, пред сè, донесувајќи нормативни акти за работење. Бил формиран т.н. стопански одбор, што се грижел за стопанството и финансиските прилики во градот. Тој го спороведувал Законот за трговските и занаетчиските училишта, им помагал во работата на разните здруженија на трговци, еснафи, пекари, улични продавачи и сл. Во 1921 година во Скопје била формирана трговско-индустриска комора, а потоа биле формирани еснафска управа, инспекторат за трговија и индустрија и трговски суд. Во Скопје постоело и Скопското трговско младинско здружение, што го издавало весникот „Стопански гласник“. Воиздавањето на овој Гласник финансиски учествувала и општината.

Општината преземала низа мерки за подобра организација на сообраќајот. Извршувала категоризација на општинските патишта. Во 1932 година донела решение за воведување на автобуски градски превоз (по пат на концесија на приватни превозници), извршила откуп на земјиште во месноста Керамидница за изградба на аеродром (во соработка со воената команда), финансиски помагала во одржувањето на националниот авијатичарски митинг организиран во Скопје 1930 година. Првиот патнички авион на Друштвото за воздушен сообраќај го добил името „Скопје“. Општината учествувала во изградбата на железничките пруги што го поврзувале Скопје со околните места (Скопје – Ханриево, Скопје – Водно и др.).

Во 1940 година била изградена новата зграда на железничката станица, што како решение се вбројува како најубавите објекти од таков тип во Европа. Истата година била изградена и новата зграда на поштата.

Во областа на земјоделството, општината анализираше и изработувала извештаи за состојбата со производството на жито, зеленчук и индустриски растенија, правела договори со фирмата „Марсел Кретиен“ од Париз за авиовско снимање на Скопско Поле заради изработка на планови за мелиорација, градела метеоролошки станици, помагала во одржувањето на земјоделски изложби на крупен добиток и др. Во Скопје, во овој период, постоеле и ниво земјоделско училиште и земјоделска заедница, чијашто задача била унапредување на земјоделството.

Во Скопје постоеле голем број кафеани и хотели: „Зрински“, „ Русија“, „Лондон“, „Бристол“, „Сарајево“, „Загреб“, „Телегрсф“, „Вакафски хан“, „Цариград“, „Морис“ и др., а постоеле и здруженија на гостилничари, хотелиери, меанции и кафанции. Општината ја донесувала правната регулатива за работата на угостителските објекти и издавала дозволи за работа, го уредува и ограничува времето на работа, формирала комисии за преглед на угостителските објекти и сл.

И туризмот започнувал да претставува дел од стопанството во градот. Постоел сојуз за унапредување на туризмот, а во 1938 година бил донесен статут на градскиот туристички одбор. Издадена била ревијата „Водич низ Скопје“, што претставувала прв печатен пропаганден материјал од овој тип.

Просвета, наука, култура и спорт

Во образованието и културата во овој период очигледна е денационализаторската и асимилаторската тенденција, сосема јасно изразена во Меморандумот на Филозофскиот факултет, што бил отоврен во Скопје во 1920 година како огранок на белградскиот. Во него, меѓу другото, пишуваше: „Тој треба да придонесе за побрзо формирање на општа национална култура“, односно треба да биде „центар на нашата наука и носител на нашата традиција и предводник на нашето државно и национално единство“. Ако се остави настрана политиката,

можат да се потенцираат напорите на општината за унапредување на просветната дејност. Правени биле напори за описменување на населението (особено по донесувањето на Законот за народни училишта), со што родителите биле обврзани да ги испраќаат децата во училиште. Биле отворени повеќе основни училишта, а некои од нив („Цар Душан“, „Доситеј Обрадовиќ“, „Његош“ – во градското подрачје, „Стојан Новаковиќ“ село Бардовци, „Јован Давидовиќ“ село Душановац денешно Белимбегово, училиштата во село Црниче и село Долно Водно) добиваат и нови згради. Во овој период биле изградени и зградите на Втората машка реална гимназија, на Женската гимназија, на Учителската школа и на Трговска академија. Во 1934 година бил основан и Народниот универзитет, чијашто основна цел била просветување на граѓанството. Постоеле разни приватни училишта (музичко училиште „Мокрањац“, сликарско училиште на „Х. Црниловиќ“, француско-српско училиште, руско основно училиште), разни медреси („Газиисабег“, „Ќабит Мехмед Челеби“, „Хаџи Исмаил-ага“, големата медреса на кралот Александар Први). Одредени здруженија формирале свои училишта, на пример здружението „Св. Сава“ отворило вечерно училиште за неписмени и сл.

За заштита на стандардот на учениците и студентите биле формирани ученички дом, ученичка трпеза, студентски дом и интернат при Учителската школа. Одборот на општината донел решение за стипендирање на талентирани ученици и студенти во земјата и во странство. Постоеле и разни просветни здруженија (здружение за просвета и култура „Просвета“, учителско здружение и др.). Во 1929 година одборот на општината донел решение за воведување на наградата „13 Ноември“ за ученици и студенти за најдобро изработена тема за историјата на градот.

Во градот постоеле повеќе научни институции. Во 1920 година бил формиран Фонд за изучување на историјата на Скопје (врзано со Душановиот законик). Истата година бил основано Скопското научно друштво, чијашто наводна цел била изработување на монографија за Скопје. Во 1930 година бил основан Географскиот институт, а во 1939 година студентското географско етнографско друштво „Јован Цвијик“ (при Филозофскиот факултет), а во 1940 година општината го изработува

и усвојува правилникот за доделување на награди од областа на книжевноста, уметноста и науката.

Во Скопје во периодот 1928 – 1941 биле отворени повеќе културни установи: јавна (градска) библиотека, градски музеј, била пуштена во употреба новата зграда на театарот „Крал Александар Први“, зоолошка градина и зоолошки музеј. Општината од својот буџет издвојувала средства за заштита на културно-историските споменици (за ова сведочи документот, односно барањето од Семинарот за историја на уметноста при Филозовскиот факултет до општината да се одреди соодветна сума пари за ископување на локалитетот Скупи) како и за изградба на нови споменици. Во 1928 година било донесено решение за подигнување на споменик на кралот Петар Први и бил распишан конкурс за негово идејно решение. Во 1934 година со одлука на одборот на општината биле издвоени средства за подигање споменик на паднатите борци на скопската ученичка чета 1914 – 1915, што требало да се постави на крајот од улицата „Кралица Марија“, а во 1936 година била донесена одлука за подигнување на споменика на кралот Александар Први. Во 1924 година општината доделила средства на Здружението на демобилизирани борци од Солунскиот фронт за довршување на споменикот на паднатите борци, што требало да биде поставен на кејот „13 Ноември“. Во 1925 година биле доделени средства за подигање на споменик на благодатност и признание на француските сојузници, а во 1935 година била поставена биста на „Његош“ (дело на Иван Мештровиќ) во дворот на основното училиште „Његош“. Во сферата на ликовната уметност општината вршела откуп на дела на сликарите Никола Мартиноски и Томо Владимирски. Во градот постоеле повеќе културно-уметнички здруженија: пејачки („Вардар“, „Мокрањац“, „Обелиќ“, „Јединство“, „Еврејско пејачко здружение“, „Абрашевиќ“), ликовното здружение „Јефtimiја“, (во негова организација биле сите изложби во градот), разни оркестри (Младински тамбурашки оркестар, Скопски тамбурашки квартет) како и повеќе киносали: „Вардар“, „Балкан“, „Капитол“, „Корзо“, „Аполо“, „Уранија“ и „Зрински“.

Во областа на спортот општината го следела и помагала одржувањето на спортските манифестации во градот, а на спортските клубови најчесто им доделувала општинско земјиште за бесплатно користење. Во градот постоеле

повеќе спортски клубови „Скопски спортски клуб“ или „Македонија“ (се јавува под двете имиња и е најстар спортски клуб во Скопје), „Напредок“, граѓански спортски клуб (единствен што имал секција за тенис), „Победа“ (првак на Јужна Србија), „Југ“, „Спарта“, „Хајдук“, „Вардар“, „Олимпија“, „Црна Гора“, „Славија“ (на железничарите), „Графичар“ (работнички клуб) и др. Постоело и Вардарско коло на јавачи „Кнез Михајло“ (неколкупати организирано изложби и коњски трки), велосипедскиот клуб „Вардар“, аероклубот „Наша крила“, автомобилски клуб, стрелачка дружина „Душан Силниот“. Исто така, постоело школо за борење и мечување, следски одбор (организатор на покраинскиот след одржан во Скопје во 1937 година). Најважни работи за масовно пристапување на физичката култура била изградбата на соколскиот дом, односно вежбалните познати кај скопјани како „Соколана“.

Здравство и социјални грижи

Општината преземала низа мерки за заштита на населението од заразни болест (вакцини против пргав тифус, големи сипаници) зашто бил актуелен проблемот со големиот број заболени од туберкулоза. Во 1934 година Лигата за борба против туберкулоза организирано акција за собирање средства за изградба на специјализирана болница за туберкулоза во Скопје. Притоа, биле донесени разни правилници за социјално и здравствено осигурување. Во 1924 година било доделено општинско земјиште за изградба на школска поликлиника и диспансер. Во Скопје постоела општинска амбуланта, а била отворена и државна амбуланта за кожни и венерични болести, што работела бесплатно. Бил отворен и Институт за тропски болести – Бактериолошка станица. Во 1936 година била основана станица за спасување и прва помош и бил усвоен правилник за нејзина организација и работа. Во 1928 година во Скопје бил одржан X југословенски лекарски конгрес, кога бил донесен заклучок за подобрување на здравствената мрежа и преземање поенергични мерки за превентивна медицинска служба.

Делот за социјални грижи водел евиденција и доделувал материјално-финансиска помош на сиромашните, социјалнозагрозените, инвалидите и лицата

неспособни за работа, пред сè мајките со деца. Формиран бил социјален одбор, бил отворен дом за стари лица и бил формиран општински одбор за исхрана. Во 1939 година била изградена зградата на Црвениот крст. Во градот постоеле јавно преноќиште и „јавна кујна“. За заштита на децата во градот постоел овластен одбор (формиран 1922 година), потоа друштво за воспитување и заштита на децата (1923 година), државен дом за деца (под покровителство на Црвениот крст). Во 1934 година била основана општинска установа „Капка млеко“ (всушност, Завод за стерилизација на млеко). Општината донела и решение со кое општинската зграда „Ислахана“ му била отстапена на Одделението за заштита на децата и младинците при Министерството за социјална политика под услов во неа да биде сместено занаетчиското училиште со интернат за сместување и образование на воените и други сираци на територијата на Јужна Србија.

Во делот за санитетот постоеле и санитарна инспекција, хигиенски завод, завод за дезинфекција и дезинсекција, чиишто правила за работа биле донесени од страна на одборот на општината во 1935 година. Во 1931 бил формиран ветеринарен отсек, а постоел и општински ветеринар.

Финансии

Во периодот од 1918 до 1941 година општинската управа се обидувала да обезбеди доволно финансиски средства за реализација на програмите за изградба на градот. Повеќепати биле слкучувани финансиски заеми. Така, во 1928 година, со претставникот на француско-српскиот синдикат, Мори Мањие, општината склучила заем од 4.000.000 долари во злато за изградба на јавни објекти во градот. Во 1934 година бил добиен кредит (36.000.000 динари) наменет, пред сè, за изградба на хидроцентрали на реката Треска и за градски водовод. Во 1937 и 1940 година биле склучени заеми со државната хипотекарна банка (15.000.000 и 50.000.000 динари) за долгорочна исплата. Општината формирала и свои финансиски установи како општинска штедилница и заложен завод.

Здруженија и организации

Постоеле повеќе хуманитарни здруженија и организации: женски („Мајка“), руски, еврејски и муслимански („Шефкет“, „Гајрет“), здруженија за борба против алкохолизмот („Глорија“), здружение за заштита на животни, здружение на друштво пријатели на Франција. Треба да се спомене и постоењето на т.н. „женско движење“ (женски покрет), чијашто цел била културното издигнување на жените и заштита на нивните права. Постоел и синдикатен совет на градот, на чие барање било доделено општинско земјиште и бил изграден работнички дом во 1936 година. Постојат податоци дека во 1920 година во Скопје имало 5000 синдикално организирани работници.

Скопската општина во 1922 година станала член на Црвениот крст, а по Основачката конференција одржана во Загреб во 1927 година, Скопје станал и член на Сојузот на градовите (во 1930 година во Скопје бил одржан Конгрес на Сојузот на градовите). Во 1929 година одборот на општината го прифатил предлогот за прогласување на 26 октомври (односно 13 ноември) за празник на градот како ден на неговото ослободување во 1913 година. Истата година бил формиран фонд за доделување на награди.

Општината го издавала и т.н. „алманах“ (се известува за работата на општата управа), а учествувала и во печатење на весникот „Скопски гласник“.

Архивската граѓа содржи записници; статистички попис на згради; земјоделски домаќинства; попис на згради во сопственост на претпријатија; државни верски установи; извештаи за работа; уверенија; договори; азбучни регистри за странски државјани; лица иселени во други држави; издадени дозволи за патување; регулирање на сообраќајот; обезбедување финансиски средства; податоци за асимилација на македонското население; помагање на еснафски здруженија; развој на првите индустриски капацитети; унапредување на просветната и културната дејност; заштита и згрижување на социјалнозагрозени лица. Техничкото одделение ја вршело целата техничка дејност во градот. Ова одделение вршело премер, издавало градежни дозволи, изработка на проекти, правилници и одредби. Во рамките на одделението работеле повеќе оддели и отсеци. Преку неговата работа може да се проследи идејата за урбанистичко

уредување на градот, изведување водоводен и канализациски систем, регулирање на коритото на р. Вардар, изработка и реализирање на повеќе витални објекти во Скопје; записници од редовни и вонредни седници на одборот на општината на град Скопје и градскиот совет; барања за дозволи за иселување и населување во Македонија; тапии и други видови имото-правни акти; уверенија за учество во Првата светска војна; евиденции за исчезнати лица пред и по Првата светска војна; избирачки списоци; книги на државјани; книги на жители; ослободување од даноци; царински обврски и такси; договори за закупување движен и недвижен имот; купопродажба на згради и друг недвижен имот; посинување на деца и сирачиња по војната; ставање деца под старателство; жалби против бесправно експлоатирање на рудно богатство; заземање општински и друг земјишен имот; неосновано задолжување со данок; изборни материјали; извастувања за избор на повереници за проверка на тутун; извршени измани во службени книги; иселување на Турци и населување на колонисти; купени згради и друг недвижен имот; новопримени жители на градот; одобрени кредитни средства за поправка на општествени згради и други објекти; одобрувања за да може да се замине на печалба во САД; прием на југословенско државјанство од страна на туѓи државјани; ставање под надлежност на цивилна управа на некои установи; извештаи за број на жители по народност; извршени санитарски прегледи; купување или преотстапување на згради за потреби на општината; појава на инфективни болести; положба на градот по повлекувањето на Србите, Бугарите и Турците; состојба на општински имоти; уништување на архивска граѓа во 1918 година; информации за нередовност на ученици во основните училишта; молби за вработување или за ослободување од должност; доделување социјална помош на материјално загрозени лица; стипендии на ученици; поставување на општински кварталници и кметови; наредби за вршење на техничка контрола врз новоизградени објекти; давање податоци за иселени лица; извршување катастарски премер на земјиште; определување на работно време на установи и други организации; попис на домаќинства; државни и приватни стопанства; население; пријавување на сите видови оружје; распишување заем за комунално уредување на градот; огласи за одржување на академии, забави и прослави во добротворни цели;

продавање на шумски дрва за градење и огрев; одлуки за доделување воени стипендии; материјална помош за социјално загрозени деца и граѓани; наплатување на такси од одржани забави и друг вид послави; услуги кафеани мензи и ресторани слаткарници и др.; омеѓување катастерски општини; планови за изградба на административни згради; понуди за закупување на општински пазаришта изградба на електрична централа по пат на концесија; набавување на експлозивен материјал; откуп на уметнички слики; правилници за надзорници на судски одделенија; регрутирање на младинци; прегледи на осудени лица; приходи и расходи по буџет; пресуди за бесправно градење; направени воени штети; неисплатени долгови; пријави; вршење санитарни контроли и хемиски анализи; известување за загинувањето на Зефљуш Марку; шпекуланти со разновидни прехранбени производи; програми за отворање нова зграда на Офицерски дом; прослава на денот кога Србите го презеле Скопје од Турците; годишнини од пробивот на Солунскиот фронт; протоколи на разни увиди на надлежни органи; решавање по оставинско-наследни предмети; расписи за административно и финансиско работење; отворање изложби; издавање одобренја за заминување во странство; причини за одметнување во ајдути особено на население од албанско потекло; реферати за бесправно сечење дрва; комунална хигиена; кривични постапки на одделни граѓани; пречекорување на службена должност; рушење куќи на скопските Роми во Челичана, Јени Тепе, и Топаана поради нехигиена; решенија во врска со доделување на буџетски средства; бракоразводи; исплатување публикации и списанија и други изданија; плаќање придонес за општински патишта; поправки на улици итн.; списоци на воени обврзници, државни службеници; пријавени за прием во жителство; доселени од Албанија што го изгубиле југословенското државјанство, односно што биле избришани од избирачките списоци; персонал вработен во банката „Стара Србија“; Државен архив; ПТТ; тужби за физички делби; неисплатени долгови; бесправно производство на алкохолни пијалаци; уверенија; вршење на занаетчиска дејност; доделување земја со аграрна реформа; интернирани лица во текот на Првата светска војна; загинати војници во текот на Првата светска војна; лица доселени од Албанија; населување колонисти во Македонија; учество во војни од 1912 до 1918 година; Солунски фронт; четничко

движење; упатства за воведување обрасци за евидентирање на заразни болести; набавка на сандаци за чување доверлива и строгодоверлива документација, особено неопходна во воена опасност; начин на издавање визи и други патни документи; попис на сите видови возила; списи од техничко одделение: анализи за изведување главен довод на водовод и градска водоводна мрежа, канализациски и водоводни инсталации; барање на градежни дозволи, неопходно за решавање на прашањето на Ромите и нивното населување во месноста Топаана; градежен правилник и Закон за уредување на градот; договори за закуп на земјиште за потреби на железничката станица; преотстапување на дел од имот на манастирот „Св. Андреа“, за изградба на хидроцентралата Матка; елаборати за изградба на патот кон Водно и други патишта; уредување на Француските воени гробишта; записници од одржани седници и конференции на одборот на судот на општината, градскиот совет и занаетчиската комора; записници за одобрување и усвојување на разни правилници за градежни активности; водење преговори околу изработката на главниот регулациски план; известување за водени преговори за откуп на земјиште неопходно за подигање на зграда на женска гимназија; бесправни градби и нивно уривање; извршена експропријација на земјиште за подигање на разни згради и блокови неопходни за плоштадот; извршени поправки и доградби на Камениот мост; Трет словенски конгрес на географи и етнографи; формирање градежна инспекција; извештаи за заштита од поплави; извршен откуп на земјиште за изградба на магацин за ферментација на тутун; лоцирање на Музејот на Јужна Србија во зградата на Куршумли ан; нумерирање улици; основање претпријатие за обнова на оштетени згради од војната; подигање касарна во Автокоманда; уредување мешано воено-градски гробишта во месноста Топаана; грчки и француски воени гробишта; наредби за вршење контрола на градежната инспекција; итна поправка на кејот „13 Ноември“ поради прослава; национална жалост по случај смртта на кралот; начин за изведување експропријација на земјиште за изградба на бановинската палата; поправка на клучни улици сообраќајници и други улици; поставување светло по улиците; одлуки за дополнително поставување на електрична и водоводна мрежа одобрени кредити за изградба и опремување на училишта, на разни згради; уредување и одржување на

паркови и кејови, улици и скверови; одобренија за изведување довод и поставување водоводна, електрична и друга инсталација; премин на главниот водовод преку Лепенец; планови: регулациски план за бановинската палата; пристапни улици кон мостот на Вардар; правилници за добивање приклучок на водоводната мрежа; минимални надници на градежни работници; определување на цената за користење на електрична енергија; преглед за ангажирани кредити и подигања на основни училишта; состојба на пожари; исплатени суми од заемот наменет за изградба на водоводот во Рашче; класификација на општински патишта; предлози за експроприрање на парцели за изградба на општествени и приватни објекти; изгавање дозволи за градби доградби и поправање на градежни објекти; начин на озеленување и пошумување на околината на Скопје; расписи: за класификација на патишта од прв и втор ред; подигање бунари поила и чешми; нехигиена за време на летните дни; протоколи за извршени лекарски прегледи; неизградени објекти; реферати: за бесправно вадење песок од Вардар; извршени прегледи на канали; поставување на нови линии за осветлување на кејовите; пешение за задолжително именување и нумерирање на улици; кредити за регулација на Вардар, Серава, Долноводњански Порој и јазови во градот и поставување на насипи за одбрана на градот од поплава; поврзување на приватни и општествени објекти за градска водоводна, електрична и канализациска мрежа; уредување на плоштадот; списоци на воденици на скопскиот атар; домаќинства во Скопје со изменети куќни броеви; државен имот во реонот на Скопје; нови имиња на улици; парцели во поширокиот градежен реон; сопственици од кои треба да се откупи земјиште; цркви и манастири итн.; техничка документација: од доградба, изградба, поправка со извештаи за градби, понуди приеми проекти, скици, на приватни и општествени објекти; уверенија: за издадени градежни дозволи, сопственост на згради; упатства: за поделба на градот на повеќе реони.

Некои документи од работата на градското поглаварство на општината на град Скопје се:

- Свечена седница на одборот на општината на град Скопје одржана на 1 јули 1919 година, по повод годишнината на прогласувањето на

Душановиот закон, на која што е одржан говор од претседателот на општината, во врска со значењето на истиот⁹⁸.

- Решение на Одборот на општината на град Скопје од 5 ноември 1920 година, за издавање под закуп на Катлановска Бања, како општинска сопственост, по пат на лицитација и одредување на висината на таксите за ноќевање и капење⁹⁹.
- Решение на Одборот на општината на град Скопје од 5 ноември 1920 година, за преименување на „Турскиот квартал“ во „Чаирски квартал“¹⁰⁰.
- Решение на Одборот на општината на град Скопје од 3 февруари 1922 година, со кое се одобруваат потребните средства наменети за изработка на подарокот што општината на градот им го подарила на кралот и кралицата¹⁰¹.
- Решение на Одборот на општината на град Скопје од 18 април 1923 година, со кое на Франција ѝ се доделува општинско земјиште за подигнување на француски воени гробишта на левиот брег на р. Вардар¹⁰².

Од 1920 година:

- Во кутија број 1, уверенија на лица кои биле регрутирани во бугарската војска. Уверение на лица кои служеле кадровски рок во бугарската, српската или турската војска.
- Уверенија издавани на руските мигранти во врска со нивната професија – кутија бр.3. Уверение за служење кадровски рок во австроунгарската и турската војска.
- Барање да се определи комисија за проценка на воена штета – кутија 4.

1921 година:

- Уверенија за служење во бугарската жандармерија – кутија 8.

⁹⁸ Фонд: 1 Градско поглаварство на општината на град Скопје, 1.2/84-86

⁹⁹ Исто, 1.3/41.

¹⁰⁰ Фонд: 1 Градско поглаварство на општината на град Скопје, 1.3/130.

¹⁰¹ Исто, 1.4/339.

¹⁰² Исто, 1.4/573-576.

- Распоредување на работа на руските емигранти и заклетва на претседателот К. Стефановиќ и одборниците на комунистичката партија во Скопје – кутија 9.

1925 година:

- Строгодоверлив акт за привремена забрана да се издаваат пасоши за Бугарија – кутија 38.

1936 година:

- Акт со наредба со забрана за пуштање на Грци во Кралството во грчките гранични зони.
- Акт со кој се предупредува за зачестените појави на пожари и со кој се предлагаат мерки што треба да се преземат – кутија 43.
- Уверение во врска со уништената архива на општината од страна на Бугарите – кутија 46.
- Уверение за учество во српските чети од 1903 до 1912 година и наредба за забрана да се издаваат пасоши за Бугарија – кутија 48.
- Писмо со кое се известува општината за доаѓањето на германскиот конзул во Скопје – кутија 50.
- Писмо од општината да се снабди со национален пропаганден материјал – кутија 52.
- Известување за забрана за растурање во земјата на комунистичка литература – кутија 53.

Во 1927 година:

- Соопштение за изборите за народни пратеници од 11 септември 1927 година и министерот за внатрешни работи наредува на никој да не му се дава дозвола за студирање во Унгарија и Бугарија – кутија 60.

1932 година:

- Списоци на лица кои се задолжени да пренесуваат воени распоредби во случај на воена мобилизација – кутија 149.

1936 година:

- Акт од кој се гледа дека во Скопје претстојувал претседателот на министерскиот совет и министер за надворешни работи Милан Стојадиновиќ – кутија 193.
- Предмети со податоци за формирање на друштво „Српска мајка“ неговата работа и предлог за спојување со слична установа при општината – кутија 204.
- Предмети и писма со кои се известуваат за подготвителните работи за прославата на 25 годишнината од ослободувањето на „Јужна Србија“.
- Известување за формирање на втора машка гимназија и писмо известување дека во Битола по повод прославата на 25 годишнината од ослободувањето на „Јужна Србија“ ќе откријат споменик на кралот Александар Први – кутија 205.

1938 година :

- Список на лица на градското поглаварство во Скопје ослободени од повик на воена должност во мобилна или воена состојба – кутија 216.

1939 година:

- Извештај за доделување на ноемвриската награда „13 Ноември“, Денот на протерувањето на Турците од Скопје – кутија 222.

1941 година:

- Предмет со кој се предвидува оспособување на општествени згради и манастири за сместување на деца во случај на војна (19 објекта во околината на Скопје) – кутија 241.
- План за иселување на жителите од градот во случај на војна и опасност од воздушни напади вратени од штабот на територијалната одбрана, со забелешки – кутија 241.
- Одлука на советот на земската одбрана на земјата во која се предвидува точниот план за иселување на жителите од разни места на Југославија – кутија 241.
- Акт за начинот и постапката за реквизицијата за време на евакуацијата – кутија 241.

- План за евакуација на децата од Вардарска бановина и подготовки на местото каде што ќе бидат сместени – кутија 241.

(Нумерацијата со пресредувањето на кутиите на архивскиот фонд е изменета.)

Друг архивски фонд, што по обемот на архивската граѓа, е од овој ранг на управа е Градско поглаварство на град Битола¹⁰³, што функционира како највисок орган на локалната власт и управа. Во негова надлежност биле дејностите во врска со локалната даночна и финансиска политика, пршањата од стопански, просветно-културен, здравствен, воен, комунално-технички и друг карактер. Како претседатели на градското поглаварство што раководеле со општината биле Петар Лешњариќ (два мандата), Драган Пауновиќ (два мандата), Никола Марковиќ – Добрушевски, Атанас Сотировиќ, Вангел Самарџиќ, д-р Теодосије Робе и Владо Ризовиќ. Според организациската поставеност, во Градското поглаварство функционирале 7 одделенија:

1. Општински совет;
2. Секретаријат;
3. Општо одделение со административен отсек, во кој влегуваат писарница, оддел за статистика и воен оддел, правен отсек со одделот за граѓански работи, кривичен оддел и извршен оддел;
4. Финансиско одделение со сметководствен отсек со благајна, ликвидатор, книговодство и оддел за контрола на приходи и расходи, таксено-баждарски оддел, оддел за такси и оддел за бажарење и кланица, стопански оддел со економат;
5. Техничко одделение со градежен отсек, градска стража, одбор за борба против елементарни непогоди, противпожарна служба, оддел за градска чистота и служба за одржување на парковите и гробиштата;
6. Социјално-здравствено одделение со оддел за народно здравје, ветеринарен отсек и отсек за социјални грижи;

¹⁰³ Фонд: 2 Градско поглаварство на градот Битола, 1921/1941.

7. Катастарско одделение со геодетско-геометриски отсек и катастарско-правен оддел.

Содржински граѓата се состои од записници од одборот на општината на градот и од градежниот одбор; има акти за доделување на општествено земјиште за изградба на германски и италијански гробишта; акти за експропијација на имоти во локалитетот Хераклеја; купопродажни договори, тапии и договори за закуп на деловен простор; старателски писма; список на куќи без сопственици; список на лица што добиле парична помош за претрпени штети од бомбардирањето. Техничката документација пак, е составена од планови, премери, протоколи, одобренија и проекти во врска со изградбата и поправката на водоводот, електричната мрежа, кланицата, мостовите, парковите, патиштата, училиштата, регулацијата на речните корита, споменикот на рускиот конзул Александар Ростковски, аеродромот, француските гробишта, Светонеделските гробишта и други јавни објекти. Архивските книги содржат: регистри на родени и венчани; воени заробеници; привремено неспособни за служење војска; евиденција за земја; поседовни листови; списоци на осудени лица; кривични предмети; тапии; списоци и дневници за градежни работи.

Архивските фондови за Градските поглаварства на општините Куманово¹⁰⁴ и Тетово¹⁰⁵ не одржат многу архивска граѓа. Содржински во фондот за општина Куманово има записници од седница на градското собрание на кои се рагледувале договори за електрификација на градот, договори за добивање на заеми од банки, молби за поставување на лекари, изјави од поедини лица, документи за имотно-правни спорови, списоци на жители и др.

Организациската поставеност на градското поглаварство Тетово е следнава: поглаварство, одделение за финансии, техничко одделение, судско одделение, општинска стража, одделение за снабдување со животни продукти, одбори и комисии, административно-управно одделение, одделение за земјоделство, општо одделение, управно одделение, воен отсек, статистички отсек. Во документацијата

¹⁰⁴ Фонд: 2 Градско поглаварство на град Куманово, 1921/1941.

¹⁰⁵ Фонд: 2 Градско поглаварство – Тетово, 1919/1941.

има записници од седници на одборот, извештаи за извршени работи, одлуки за исплата на општински службеници и отворање дуќани, решенија за прием, преместување и отпуштање на работници, уверение за недвижен имот, издавање тапии, водење дисциплински постапки, дозволи за склучување бракови, техничка документација за градби, дозволи за градби, проекти, финансиска преписка во врска со приходи и расходи во општината, уверенија за имотна состојба, уверенија за здравствена и социјална помош.

Во однос на архивските фондови што се дадени во водичите како Суд на општини, најнапред ќе се задржиме на општина Бардовци¹⁰⁶ (дадени се по азбучен ред). Во атарот на оваа општина влегувале селата: Бардовци, Вучидол (Волково), Кожле, Злокуќани, Ново Село, Оризари, Орман и Сарај. Во 1934 година општина Бардовци била припоена кон Скопската општина, а судот на Бардовци престанал да постои. Судот на општината бил прва непосредна власт на општината. Неговата надлежност се делела на полициска, самоуправна, извршна и судска власт. Полициската власт се состоела во одржување на редот и безбедноста во општината врз основа на законот, прописите, упатствата и наредбите од државната полициска власт. Самоуправната власт во договор со општинскиот одбор раководела со општите работи, ги поддржувала општинските интереси, се грижела за унапредување на општината и нејзините членови во секој поглед, а посебно на просветен, здравствен и морален план. Управната и извршната власт се состоеле во примена и извршување на законските прописи и на наредбите на државната власт. Судската власт судот ја остварувал доколку му била доделена со посебен закон. Како полициска и државна управна власт, судот на општината се грижел за чистотата на местото и околината, безбедноста на лицата и имотите во општината, одржувањето на мостовите и патиштата, противпожарната заштита, одржувањето на здравјето на луѓето и стоката, контролата на мерите што ги користеле трговците, контролата над работата на кланиците и индустринските објекти, јавниот морал, надзорот над странците што претстојувале во подрачјето на општината, лицата што патувале во странство, лицата под полициски надзор. Исто така, водел список на своите жители. Како општинска власт судот на општината ги вршел следниве

¹⁰⁶ Фонд: 545 (555) Суд на општина Бардовци – Ново Село, 1919/1930.

работи: управата се грижела за општинскиот имот, за уредувањето и навременото прибирање на општинските приходи; водела грижа за сиромашните во општината; издавала уверенија за сродство, поведение и имотна состојба на жителите во општината; ги чувала во архивата општинските службени списи; пропишувала разни такси; изрекувала разни казни – одземање на плата; вршела надзор над водењето на матична евиденција; им помагала на државните власти при попис на населението; водела посебен список на своите жители и ги вршела сите оние работи што ѝ биле доделени како надлежност со посебен закон.

Содржински документацијата од судот на општината Браилово¹⁰⁷ опфаќа записници од седница на општинскиот одбор, персонална евиденција, списоци на земјоделци во општината, документи од имотно-правен карактер, преписка со началството на Прилепската околија, преписка за исчезнати лица и лица кои се во бегство, а извршиле кривично дело.

Во фондот Суд на општина Градовци¹⁰⁸, првата и непосредна власт во општината како и сите други, се наоѓаат податоци за организациската поставеност на Судот. Судот го сочинувале претседател, заменик на претседателот, два кмета и деловодител. Имал судска, полициска, самоуправна и управна власт; раководел со општинските работи и ги чувал и поддржувал општинските интереси. Исто така, се грижел за унапредувањето на општината. Во состав на општината Градовци во периодот 1930 – 1941 година влегувале селата: Вражале, Гумалево, Дејковец, Доброино, Зелениково, Ново Село, Орешани, Пакошево, Палиград, Овесница, Страхојадница и Тисовица. Содржински сите 5 книги се регистри на воени резервисти и регрути.

Фондот Суд на општина Долно Водно¹⁰⁹ има иста поставеност надлежност и организација како и кај другите општини. Со работа престанал во 1934 година со донесување на Уредбата за спојување на општините во Вардарска бановина. Содржински фондот ги има следните документи за работата на јавната безбедност, воените прашања, финансиите, решавањето на предмети доставени од великиот жупан до општината, статистичките податоци за бројот на населението и стоката,

¹⁰⁷ Фонд: 412 (533) Суд на општина Браилово, 1919/1931.

¹⁰⁸ Фонд: 546 (603) Суд на општина Градовци, 1930/1941.

потерниците по лицата што ја нарушиле јавната безбедност, известување за регрутација, распоред и издавање на легитимации за резервни офицери, финансиска преписка за приходи, расходи и плати во општината. Потоа:

- список на воени обврзници-резервисти од општината Долно Водно, доставен на барање од командантот на Скопскиот воен округ¹¹⁰,
- список на лица кои емигрирале во Бугарија, а се жители на општината Долно Водно¹¹¹,
- статистички податоци за населението, домовите и економската состојба, доставен на барање од командата на Третата армиска област¹¹².

Во фондот Суд на општина Катланово¹¹³ има акти кои зборуваат за улогата на општинските органи и на извршната власт која најнепосредно остварувала контакти со локалното население за сите оние проблеми што произлегувале од секојдневниот живот, пописни листи на населението на територијата на општината Катланово, елаборати за уредување на земјиштето во општината, упатства и преписки од околинската финансиска управа до судот на општината Катланово за начинот на спроведување на акцизите и даноците во општината, регрутација на населението, соопштение испратено од началникот на Скопската околија до општината за забрана на дистрибуција на весниците: „Работничка штампа“, „Нова слободна штампа“, „Хрватска грудa“, „Глас Подунавља“ и др. Други акти се на пример:

- наредба за доставување на точни информации за површината под лозови насади заради нивно овластување¹¹⁴,
- потерница за побегнати лица од војска од началникот на Скопската околија до сите општини¹¹⁵,
- Државниот совет на Југославија, во името на неговото величество Александар I испраќа информација во врска со користењето на Катлановска Бања¹¹⁶.

¹⁰⁹ Фонд: 540 (550) Суд на општина Долно Водно, 1928/1932.

¹¹⁰ Исто, 1.12/22-31.

¹¹¹ Исто, 1.17/55-56.

¹¹² Исто, 1.95/131-132.

¹¹³ Фонд: 246 (316) Суд на општина Катланово, 1918/1941.

¹¹⁴ Исто, 1.7/8.

Изворната граѓа на фондот Суд на општина Кожле¹¹⁷ опфаќа еден период, од што може да се види функцијата на овие органи на власта во општината кои биле најнепосредни контакти на власта со населението и преку неа се спроведувале сите решенија, одлуки и закони кои биле донесувани од повисоките државни органи на власта. Такви мерки биле: за подобрување на земјоделството, сточарството, распишување на потерници, разни објави за исчезнати лица, даночни пријави за имот и сл. Тука можат да се спомнат:

- известувањето на началникот на Скопската околија судот на општина Кожле за пристигнување на фотограф од Женева заради снимање на теренот каде што бил Македонскиот фронт¹¹⁸,
- даночна пријава за земјиште на жители од општина Кожле од кои се гледа недвижниот имот за собирање на сопствениците¹¹⁹,
- испратена опомена до претседателот на општина Кожле од великиот жупан да поведе повеќе грижа за патиштата во општината¹²⁰.

Архивскиот фонд Суд на општина Прилеп¹²¹ се однесува на општината Прилеп, која влегувала во состав на Прилепската околија, каде што освен Прилепската влегувале уште 13 општини: Браиловска, Витолишка, Врбјанска, Долненска, Костиничка, Маковска, Маркоградска, Небреговска, Плетварска, Прилепачка, Тополичка и Тополчанска. Контролата на извршната власт во општината ја претставувал општинскиот одбор (кметови, одборници и членови на судот). Претседателот на општинскиот одбор бил и претседател на судот на општината. Општински функционери биле претседателот, кметовите и одборниците, а другиот персонал го претставувале службениците на општината. Претседателот на судот на општината претставува највисока извршна власт на општинската управа. Секоја општина имала благајник, најмалку еден деловодител и писар. Општинската управа организациски била поставена на следниот начин:

¹¹⁵ Исто, 1.13/16.

¹¹⁶ Исто, 1.80/102-103.

¹¹⁷ Фонд: 247 (315) Суд на општина Кожле, 1918/1935.

¹¹⁸ Фонд: 247 (315) Суд на општина Кожле, 1.13/13.

¹¹⁹ Исто, 1.36/40-44.

¹²⁰ Исто, 1.53/131.

¹²¹ Фонд: 413 (434) Суд на општина Прилеп, 1929/1941.

1. Административно-правно одделение во чијшто состав влегувале архива, статистички отсек и воен отсек.
2. Судско одделение во кое влегувале граѓански отсек, кривичен отсек, извршен отсек и стража.
3. Финансиско одделение со отсек за книговодство и благајна, отсек за стока и трошарински отсек.
4. Економско-стопанско одделение со отсек за домаќинство, кланички отсек и трошарински отсек.
5. Одделение за хигиена и социјални грижи со санитетска управа, хигиенски отсек, отсек за лечење и отсек за социјални грижи.
6. Градежно-техничко одделение со отсек за канализација, водовод, патишта, улици, мостови, архитектонски отсек, хидротехнички отсек и катастар.

Во содржината има списоци на воени обврзници, регрути и резервни офицери, објави и наредби за извршување на воен распоред на обврзниците, преписка од командантот на Битолскиот воен округ до општината, упатства за работа на комисијата за регрутација, преписка за имотната состојба.

Документацијата од Судот на општина Ракотинци¹²² е незначителна и тоа само еден регистар со податоци за населението во општината од периодот 1931/31 година.

Документацијата од фондот која се однесува на Белчишката¹²³ општина има регистар, како и записници, одлуки и дозволи за воденици, има книга на родени и еден деловодник. Со ваква фрагментарна и несредена документација има повеќе архивски фондови од доменот на архивската управа, што не дозволуваат да се даде ни минимален приказ за нивната организација и работење. Такви се фондовите за општините: Вевчани¹²⁴ (со само список на обврзници со личен труд), Велмеј¹²⁵ (со 3 книги, деловодник, регистар на жители и список на лица за

¹²² Фонд: 547 (604) Суд на општина Ракотинци, 1930/1931.

¹²³ Фонд: 102 (484) Општина Белчишка, 1935/1938.

¹²⁴ Фонд: 103 (485) Општина Вевчанска, 1938/1940.

¹²⁵ Фонд: 104 (486) Општина Велмејска, 1931/1932.

предвојничка обука), Велушина¹²⁶ (со 1 евидентна книга на лица задолжени за извршување на работи за градење и поправање на патишта), Дебар¹²⁷, Делгожда¹²⁸ (со список на обврзници со личен труд), Зубовце¹²⁹ (со даночни книги за наплата на данок, неделни извештаи за здравјето на луѓето, уверенија за наплатени такси од дуќани, уверенија за примање на инвалидска и социјална помош на семејства), Караорман – Мислодежда¹³⁰ (со список на обврзници со личен труд), Лазарополе¹³¹ (со дневници за општински даноци и за општинската каса), Лешок¹³² (со барања – список на предмети однесени од Лешочкиот манастир од страна на бугарската власт, полагање на заклетва за стапување на работа, известување за прослава на роденденот на престолонаследникот Александар, признаници за отпусни листи на болни, судско прекршочно решение, признаници за уплата на средства), Љубојно¹³³ (со регистри за родени во селата: Арвати, Брајчино, Долно Дупени, Крани, Љубојно, Наколец, Сливница и Штрбово, има дневник за наплата на утрина и список на населението од село Љубојно), Мешеиште¹³⁴ (со документација од сослушување на сведоци во врска со кривични дела), Милетино¹³⁵ (со список на умрени лица, уверение за полномоштво, наредби за избори, решение за ослободување од воена обврска, список на чиновници ослободени од воена обврска, завршна сметка на приходи и расходи за 1938/1939, признаници за примени пари од каса и касов дневник), Охрид¹³⁶ (со регистар на жители, регрутен список, документи за осигурување на имоти на општината, тапии за имоти на општината и документација за финансиско работење), Подмочани¹³⁷ (со регрутен список на младинци), Рогачево¹³⁸ (со записници од одржани седници на одборот, прегледи на бројот на населението, уверенија на лица кои служеле во бугарска

¹²⁶ Фонд: 408 (299) Велушинска општина, 1941.

¹²⁷ Фонд: 105 (487) Општина Дебар, 1926/1940.

¹²⁸ Фонд: 106 (488) Општина Делгошка, 1934.

¹²⁹ Фонд: 8 Зубовска општина, 1920/1940.

¹³⁰ Фонд: 107 (489) Караорманска општина – Мислодежда, 1938.

¹³¹ Фонд: 495 (703) Општина Лазарополе, 1929/1939.

¹³² Фонд: 9 Општина Лешок, 1919/1938.

¹³³ Фонд: 909 (811) Општина Љубојнска, 1940/1944.

¹³⁴ Фонд: 109 (491) Општина Мешеишка, 1922/1923.

¹³⁵ Фонд: 10 Општина Милетинска, 1925/1940.

¹³⁶ Фонд: 110 (492) Општина Охридска, 1928/1941.

¹³⁷ Фонд: 710 (812) Општина Подмочанска, 1919/1944.

¹³⁸ Фонд: 11 Општина Рогачевска, 1918/1935.

војска, известување за служење во војска, уверение за работен стаж, за примање социјална помош, акти за разграничување на имоти во селата, спречување на болести, попис на земјиште, наплата на даноци и такси, касов извештај), Радолиште¹³⁹ (со даночни книги), Сенокос¹⁴⁰ (со 1 даночна книга и 13 регрутни списоци), Слатина¹⁴¹ (со регистар на жители, воени обврзници, книги на родени, венчани и умрени, уверение, прегледи на населението), Чајле¹⁴² (со дневник за наплата на кулук, уверение за завршено образование, признаници и извештаи за наплата на такса) и Штип¹⁴³.

Документацијата за другите фондови од општинските органи на управа е побогата со податоци и е обработена. И во продолжение фондовите ќе ги дадеме по азбучен ред, според местото на фондообразувачот.

Во состав на општина Бесвица¹⁴⁴ влегувале населените места: Бесвица, Горна Дрчевица и Будур Чифлиг. Општината функционира до 1 август 1930 година, кога со новата територијална поделба влегла во состав на општина Демир Капија. Првата седница на Општинскиот одбор на општина Бесвица била одржана на 16 ноември 1918 година. За претседател на општината бил именуван Алија Омеровиќ. Последната седница на општинскиот одбор била одржана на 19 јануари 1930 година. Тогаш претседател бил Илија Пиштоловиќ. Во 1926 година, по пат на референдум, селото Будур Чифлиг поминало во состав на општина Бања, односно Демир Капија. Една од причините за згаснување на оваа општина е и тоа што поголем број од населението, Турците, во периодот 1924 – 1930 година, масовно се иселувал од Кралството на СХС и се населувал во Турција. Во состав на општината постоеле: одделение за стопанство, просветно одделение, судско одделение, економско-стопанско одделение, техничко одделение, одделение за народно здравје и социјална политика и воен оддел. Во документацијата има записнички книги од одржани седници на општинскиот одбор, одлуки и решенија донесени на

¹³⁹ Фонд: 111 (493) Општина Радолишка, 1940.

¹⁴⁰ Фонд: 12 Општина Сенокоска, 1920/1940.

¹⁴¹ Фонд: 112 (494) Општина Слатинска, 1922-1940.

¹⁴² Фонд: 13 Општина Чајланска, 1925/1938.

¹⁴³ Фонд: 3 Општина Штип, 1930/1939.

¹⁴⁴ Фонд: 2 Општина Бесвица, 1918-1930.

седниците, извештаи за работата на одделенијата што постоеле во овој период во општината, податоци за раководни лица и сл.

Во општина Велес¹⁴⁵ формирани се следниве одделенија: административно, судско, просветно, економско, стопанско, земјоделско, финансиско, одделение за социјална политика и народно здравје, како и воен и статистички оддел. Прв претседател што се споменува е Петре Алчевиќ, а негов заменик Јован Џипуновиќ. Од 12 јануари 1921 година, вршител на должноста претседател на одборот бил Јован Џипуновиќ. Со Наредба бр. 11.846 од 7 август 1921 година, издадена од началникот на Велешката околија, се разрешувале од должноста службеници и други служители кои биле комунистички настроени. На 28 август 1921 година биле одржани нови избори. Притоа, за претседател бил избран Димитар Коробаровиќ, а за деловодител Милутин Беловуковиќ. Од 1927 година, претседател на општината бил Тома Соврлиќ, деловодител Гладстон Додовиќ, архивар Олга Ангеловиќ и благајник Ристо Димовиќ. Од 28 февруари 1929 до 28 декември 1931 претседател на општината бил Тодор Живковиќ. Со Решение бр. 37.221 од 29 декември 1931 година за претседател бил назначен Ѓошо Органчиевиќ, а во текот на 1934 година за претседател бил избран Никола Цураковиќ. Истиот, на 23 август 1935 година, бил разрешен и на 29 август истата година за претседател биле избран Ангелко Јанковиќ и тројца членови. На седница на Одборот на општина Велес, градот бил поделен на 7 квартави на чело со 7 кварталници и тоа: Теке, Дервента, Брзорек, Којник, Дворови, Попјорданови и Мегдан. Велешката околија опфаќала 30 општини и 83 населби се до 1934 година, кога со Акт бр. 27.897 од 6 октомври 1934 година, началството на срез Велешки (во врска со Уредбата за самостојноста на општините) одлучило следните општини да бидат самостојни: Теовска, Оризарска, Горновраповска, Војничка, Јабучишка, Мелничка, Подлешка, Лисичка, Иванковачка, Рудничка и општина Чашка. Во структурата на општината постоеле претседател, два до три кмета и нивни заменици, маалски и селски кметови. Претседателот на општината бил највисока извршна власт во општината, вршел надзор над работата на кметовите и на службениците. Кметовите биле членови на судот и на општината.

¹⁴⁵ Фонд: 3 Општина Велес, 1918-1941.

Главно занимање на населението во општината било лозарството до 1918 година, подоцна занетчиството, земјоделството и надничарството. Во поглед на индустријата била изградена фабрика за тутун. На 1 февруари 1922 година била донесена одлука за проширување на градот според регулациониот план и тоа кон железничка станица. На 24 февруари 1922 било донесено решение да се изгради едно училиште на левата, а друго на десната страна на р. Вардар. На 14 септември 1929 година било донесено решение за изградба на грѓанска општинска читална на ул. „Крал Петар“. Во 1920/21 нижата гимназија прераснала во виша гимназија. Во градот постоел и интернат каде што биле сместени повеќе од 80 ученици од соседните околии. Постоеле и разни друштва: пејачко-музичко друштво, друштво за забавување на градот и општината како и соколско друштво. Во 1930 година за потребите на градот биле изградени културни објекти како: народен дом, градска читална и соколски дом. Биле преуредени улиците и бил изграден парк на левата страна на р. Вардар. Било изградено и летно купатило од десната страна на р. Вардар кај Железничкиот мост. На 20 декември 1930 година било донесено решение во врска со изградбата и уредувањето на градот Велес. На 13 мај 1931 година било донесено решение за отстапување на земјиште за хигиенскиот завод за изградба на здравствена станица од левата страна на градот пред патот на училиштето „Св. Ѓорѓи“. На 27 мај 1931 година бил усвоен проект за изградба на градскиот водовод и негово проширување од изворот Бостанлук. На 1 ноември 1934 година почнал со работа Срескиот суд на управата на срез Велешки. Содржински во архивската граѓа постојат записнички книги од одржани седници на одборот на Велешката општина со одлуки и решенија, доверлива преписка меѓу началникот на Велешката околија и општината, општински избори и избори за народни пратеници на уставотворното собрание на СХС, податоци за работата на одделенијата. Исто така, содржи тапии за присвојување на недвижен имот од 1921/22 и предмети за образување маса на умрени лица 1919 – 1940 година.

Во состав на Кочанска околија влегувала општина Винаца¹⁴⁶. Во нејзин состав биле селата Градец, Липец, Лески, Јакимово, Истибања, Безиково, Тодоровци, Илиево, Турија, Калиманци и Грљани. Таа била месна власт и се

¹⁴⁶ Фонд: 1 Општина Винаца, 1914-1941.

грижела за правилно спроведување на законите во општината. Претседателот на општинскиот одбор ги свикувал седниците на општинскиот одбор. На овие седници биле разгледувани прашања од витален интерес за општината и тоа од областа на трговијата, школството, здравството и др. Покрај претседателот, во составот на месниот одбор влегувале и двајца одборници еден свештеник и еден учител. Во 1023 година Винаца од село прераснала во град.

Во општина Вратница¹⁴⁷ постојат:

1. Управно одделение составено од: отсек за општоуправни работи, отсек за самоуправа, судски отсек, отсек за јавна безбедност, воен отсек и извршен отсек;
2. Земјоделско одделение со ветеринарен отсек;
3. Просветно одделение со отсек за основна настава;
4. Градежно-техничко одделение со отсек за патишта;
5. Одделение за социјални грижи и народно здравје со социјален отсек и здравствен отсек;
6. Финансиско одделение;
7. Економско-стопанско одделение;
8. Одделение за правда.

Во архивската граѓа има евидентни книги за воени обврзници за воени штети, списоци на доброволци, работници, на недвижен имот, прилози за изградба на црква, уверение за државјанство, аграрна реформа, уверение за иселување, доделување на оружје, уверение за неосудувани лица, покани за регрутација, записници од одржани седници, извештаи за работа, статистички извештаи, ослободување од данок, поправка на патишта, изградба на хидро системи за наводнување и вода за пиење, годишни завршни пресметки, табелари за плаќање на данок, евиденција на трговски дуќани.

Првиот документ што ја посочува работата на општина Гевгелија¹⁴⁸ датира од 15 ноември 1919 година, а произлегува од судското одделение при општината. Општината ја сочинувале 18 одборници, а претседател на општината бил Коста

¹⁴⁷ Фонд: 7 Општина Вратница; 1918/1941.

¹⁴⁸ Фонд: 4 Општина Гевгелија, 1919-1941.

Гаралајковиќ, кој ја вршел функцијата до април 1941 год. Во граѓата има седници на одборот на општината за периодот од 1934 до 1940 година, податоци за работата на одделенијата и отсеците во општината списоци на воени обврзници, списоци на лица од разни краеве на Југославија на кои им била доделена земја на територијата на општина Гевгелија.

Општина Гостивар¹⁴⁹ е формирана во 1918 година. Организационската структура на општината била следнава: претседател, општинска управа, општински одбор, со управен одсек, градежен одсек, социјално-здравствен одсек, финансиско-стопански одсек, воен и статистички одсек. Во содржината од граѓата има записници од одржани седници на општинскиот одбор, одлуки за исплата на општинските службеници, отворање на дуќани, акти што ги донесувала општината, статут (1934), правилници, решенија за преместување на работници, разни списоци за работници и за извршени надничарски работи, уверенија за недвижен имот, одобрение за градба, финансиска документација за приходи и расходи односно за потрошени средства.

Во состав на општина Грљани¹⁵⁰ влегувале селата: Грљани, Киченица, Илијово, Турија и Тодоровци. Секое село што влегувало во состав на општина Грљани имало свој кмет и одбор. Одборот го свикувал претседателот на општината, а одлуките ги потврдувал началникот на Царевоселската околија. Секое село имало свој одборник во одборот на општина Грљани.

Општина Бања (Демир Капија)¹⁵¹ во 1918 година влегла во составот на Неготинската околија – Тиквешки округ. Во составот на општината влегувале населените места: с. Бања, Дрен, Клисуре, Копришница, а од 1926 година и селото Будур Чифлик. Прв претседател на општината бил Ангел Камчевиќ, а потоа како претседатели се споменуваат Атанас Јанковиќ, Симон Николиќ и Борко Жбабиќ. Од 1922 година била донесена одлука седиштето на општината од с. Бања да се префрли во просториите на станицата во Демир Капија. Со одлука на одборот на општина Бања донесена на 21 октомври 1926 год општината Бања го сменила името во општина Демир Капија. Од 1930 година кон општина Демир Капија се

¹⁴⁹ Фонд: 1 Општина Гостиварска, 1927/1941.

¹⁵⁰ Фонд: 2 Општина Грљане, 1915/1926.

приклучило селото Бесвица, а од 1931 година и општина Прждево. Од 1934 година во состав на оваа општина влегле населените места: Корешница, Человец и Иверија, кои дотогаш ѝ припаѓале на општината Бистрени. Во општината постоеле: општински одбор, одделение за јавна безбедност, воен отсек, одделение за статистика, судско одделение, финансово одделение, одделение за земјоделство, економско-стопанско одделение, техничко одделение и персонално одделение.

Во документацијата има записнички книги од одржани седници на општинскиот одбор на општината материјали од одржани избори за одборници во општината, избори за кметови за селата и за народни пратеници во уставотворното собрание на Кралството на СХС, материјали од работата на одделенијата, записници и решенија од пресуди, тапии за сопственост, извештаи за земјоделски култури и решенија за градење јавни објекти, податоци за муслиманско и христијанско население, за руски емигранти населени во општината и друго.

Архивската граѓа во општината Кичево¹⁵² е составена од книги за евиденции на населението, воени обврзници, кулучари и даночни обврзници како и записници од седници на одборот. Во документацијата се спомнуваат финансово и градежно одделение.

Општина Ораов Дол¹⁵³ од 1918 година била во состав на Велешка околија. Од 1918 до 1930 година го носи називот Суд на општина Ораов Дол – срез Велешки, а од 1930 година фигурирала како општина Ораов Дол – срез Велешки. Во нејзин состав биле населените места: Ораов Дол, Габровник и Мокрени. По пат на избори биле избрани одборници во општинскиот одбор и претседател на општината. Како претседатели на општината се спомнуваат: Б. Арсиќ, Алексо Дамјановиќ, Т. Атанасовиќ, Ј. Петковиќ и В. Мицевиќ. Во населените места Мокрени и Габровник по пат на избори биле избирани селски кметови. Од март 1933 година општина Ораов Дол престанала да функционира и била приклучена кон општина Теово. Во состав на општината функционирале: општоуправно одделение, одделение за јавна безбедност со воен отсек и статистички отсек, економско-стопанско одделение, одделение за земјоделство и сточарство,

¹⁵¹ Фонд: 5 Општина Демир Капија, 1918-1941.

¹⁵² Фонд: 590 (601) Општина Кичевска, 1918-1941.

просветно одделение, техничко одделение, одделение за социјална политика и народно здравје, одделение за финансии и судско одделение.

Во документацијата има записници од седници на општинскиот одбор за периодот 1919 – 1933, наредби на претседателот на општината за спроведување на избори, податоци за четници од одредот на Јован Бабунски, списоци на лицата што оделе на печалба и што биле во Бугарија, податоци за лицата што служеле во турската, бугарската и српската војска.

Општина Струга¹⁵⁴ била формирана во 1919 година. Општинскиот одбор бил највисок самоуправен орган во општината. Судот на општината во почетокот бил централно извршно и административно тело на општината и имал три функции: судска, полициска и управна. Општинскиот одбор ја претставувал контролната и извршната власт на општината, а го сочинувале кметовите, членовите на судот и одборниците. Претседателот на општинскиот одбор бил претседател на судот на општината.

Во содржината има записници, статистички извештаи за населението, списоци за воени обврзници, општински службеници, обврзници кои поради печалбарство се наоѓаат во Турција и во други земји, осудени лица поради убиства и кражби, објави за јавна лицитација, известувања за мобилизација, наредби од командата на Кичевскиот воен округ, изградба на мелници, книги за бегалци, резервни офицери, за лица кои поседуваат моторни возила и велосипеди, обврзници со личен труд и слично.

Документацијата од општина Стругово¹⁵⁵ содржи записници од одборот на општината буџет, извештаи за пари уплатени за општински данок, данок од парични казни, такси за пасишта, списоци на регрути, убиени и исчезнати од војната, инвалиди, сираци, лица кои имаат стока, засеани површини, видови на култури, расписи во врска на избирање на пратеници за народното собрание, разграничување на шуми и шумско земјиште, ослободување од давачки, разни болести, исчезнати лица, лица кои сториле кривични дела, описменување на населението, работа во селски дуќани, користење на имот, уверенија на семејна

¹⁵³ Фонд: 8 Општина Ораов Дол, 1918-1933.

¹⁵⁴ Фонд:: 113 (495) Општина Струга, 1923-1941.

состојба и државјанство, пресуди за дела во надлежност на судот при општината. Исто така, има книги за осигурување на посеви, за платен данок, издадени уверенија, список на задругари, регистар и список на луѓе кои поседуваат оружје.

Општина Теово¹⁵⁶ била формирана 1918 година и ги опфаќала населените места – селата Теово и Согле. Од март 1933 година во нејзиниот состав влегла и општината Ораов Дол со селата Мокрени и Габровник. Како претседатели на општината се споменуваат Матеја Стојковиќ, Матеја Васиќ, М. Ангелковиќ, Андреа Стојковиќ, Богдан Јанковиќ, Темелко Славевиќ и Петруш Јаниќ. Покрај општинскиот одбор во општината функционираше општински собор и местен одбор. Покрај нив постоеле: општоуправно одделение, одделение за социјална политика и народно здравје, просветно одделение, одделение за земјоделие, економско-стопанско одделение, финансово одделение, техничко одделение, граѓанско одделение и кривично одделение. На територијата на општина Теово функционирала и жандармериска станица со седиште во село Согле.

Во фондот има записници и решенија од седници на општинскиот одбор и на месните (селските) одбори. Податоци за бројот на населението за работата на одделенијата, изборен материјал, оставински предмети по азбучен ред, предмети за докажување правото на сопственост, кривични судски спорови, управни спорови, тапии за сопственост на недвижен имот.

3.6.5. Други органи на општинска управа

Во состав на општинските управи на пониско ниво функционираше и други органи. Такви во архивската граѓа има три архивски фонда. Во фондот Местен одбор за исхрана¹⁵⁷ има преписка доставена до месниот одбор со кој се бара помош во прехранбени продукти за лица, потребувања за издадени прехранбени продукти за граѓаните, уверенија и барања за доделена помош за сиромашни лица, податоци за работата на месниот одбор, список на стражари и работници од третиот бунарџиски кварт и приватна преписка на војници до нивните семејства.

¹⁵⁵ Фонд: 1 Струговска општина, 1918-1940.

¹⁵⁶ Фонд: 9 Општина Теово; 1918-1941.

¹⁵⁷ Фонд: 245 (309) Местен одбор за исхрана – Скопје; 1919.

Местен одбор за заштита на населението од воздушен напад¹⁵⁸ бил формиран со одлука на градскиот совет на општината на град Скопје, донесена на седмата редовна седница одржана на 14 јуни 1938 година, со која се пропишувал правилник за организација на работата на месниот одбор за заштита од воздушен напад. Оваа одлука била одобрена од Министерството за финансии на Кралството Југославија со акт бр.8017/ VII од 11 јули 1938 година и од кралската бановинска управа на Вардарска бановина со акт бр. 22897 од 25 август 1938 год. Овој местен одбор бил советодавен орган на градското поглаварство Скопје за организација и изведување на одбраната на градот во случај на непријателски напад од воздух и преземање на сите подготовки и мерки за таа цел. Во месниот одбор покрај командантот на градот кој бил и претседател на одборот, членувале уште по еден претставник на сите поважни организации, установи и претпријатија. Тие го сочинувале поширокиот одбор од кој се избирал извршен одбор. За специјални служби извршниот одбор образувал специјални секции и тоа: секција за обука и пропаганда, секција за против пожарана служба, секција за заштита од бојни отрови, секција за санитарна служба, секција за техничка служба, секција за полициска служба и други.

Содржински во архивската граѓа има: образложенија на предлози и нацрти за изградба на објекти за заштита на населението од воздушен напад, набавка на потребни материјали, предлози за мобилизација, пропаганда меѓу населението за заштита од воздушен напад, организирање на курсеви за општа и стручна обука на лица, одржување вежби на лицата кои учествуваат како цивили и соработка со установи кои, исто така, се занимаваат со заштита на населението од воздушен напад.

Рибарски референт – Охрид¹⁵⁹ со работа отпочнал во декември 1934 година и тоа како државен службеник на Министерството за земјоделие. Тесно соработувал со хидробиолошката станица во Охрид, во чијашто зграда му била сместена и канцеларијата. Преземал мерки за физичка заштита на рибниот фонд преку рибочуварска служба која во соработка со полицијата делувала на

¹⁵⁸ Фонд: 542 (552) Местен одбор за заштита на населението од воздушен напад – Скопје, 1938/1941.

¹⁵⁹ Фонд: 2 Рибарски референт – Охрид, 1934-1941.

спречување на рибокрадството и недозволената трговија со риба, применувал забрана за ловење за време на мрестењето на рибата и го обезбедувал начинот и средствата за ловење, што било организирано преку рибарски задруги. Престанал со работа на 19 април 1941 година.

Во документацијата има евидентни книги на рибари, членови на рибарските матици; извештаи од рибарски задруги; извештаи од патувањето на рибарскиот референт; решенија; статистички податоци; финансиска документација; персонални досиеја; досиеја на рибари, членови на рибарската матица.

Покрај административно-управната власт значаен сегмент за воспоставување на српската власт во вардарскиот дел од Македонија има и организирањето на полицискиот апарат. Со Законот за внатрешна управа донесен во 1929 година (објавен во „Службене новине“ на Кралството на СХС бр. 143 од 21 јуни 1929 година) државната месна полициска власт била установа на српската управа. Министерството за внатрешни работи со уредба го одредувало делокругот на нејзината работа и подрачјето каде што делувала таа. Месните полициски власти се формирале по потреба во големите градови и во поважните места. На чело на полициската власт стоел управникот на полицијата. Нему му биле потчинети сите полициски органи што вршеле полициски служби во истото подрачје. Управникот на полицијата му бил потчинет на великиот жупан, а органот со којшто управувал бил управа на полицијата. Управителот на полицијата воедно бил референт на великиот жупан за полициски работи од општо значење и по правило вршел исти работи за подрачјето на областа како што управникот за град Белград вршел за подрачјето на земјата. Според членот 6 од Законот за внатрешна управа во седиштето на банот се формирала управна полиција. На нејзино чело се наоѓал управник на полицијата кој непосредно му бил потчинет на банот. Министерот за внатрешни работи можел да формира полициски комесаријати и да им довери вршење на одредени полициски работи. Во Македонија биле формирани претстојништва на градската полиција во Битола, Велес, Прилеп, Струмица и Штип. Во управата на полицијата во Скопје имало неколку одделенија: политичко, кривично, извршно, пријавно, техничко и сообраќајно. Надлежноста на управата на полицијата се состоела, пред сè, во одржувањето на јавниот ред и мир, безбедноста,

поредокот (главно се состоел во прогон на комунистите и нивните соработници), одржување на безбедноста во сообраќајот, грижа за здравјето на луѓето и стоката, јавниот морал, ги отстранувала сите останати пореметувања со преземање на нужни мерки. Поради разни прекршоци од управата на полицијата или неизвршување на разни наредби, и таа можела да изрече казни и тоа парична казна во висина од 10 до 500 динари или казна затвор од еден до десет дена.

Содржински во фондот Управа на полицијата¹⁶⁰ поради малиот број предмети (само 10 предмети со 10 листа) ги има следниве показатели: обезбедување и одржување на јавниот ред и мир, одржување на безбедноста во сообраќајот, отстранување на сите немили настани и преземање соодветни мерки, издавање патни исправи на граѓаните, уверение за државјанство, издавање разни судски одлуки меѓу кои и протерување од местото на живеење и донесување одлуки за намалување на цените на животните намирници и производи неопходни за живот.

Во Вардарска бановина биле воспоставени железничко-полициски комесари во Скопје и Гевгелија на чело со полициски комесари. Во овој орган на внатрешна управа Комесар на железничка полиција¹⁶¹ има многу малку податоци (15 предмети) кои се однесуваат за периодот 1920 – 1921 година, а тоа се евиденции за патници кои допатувале или отпатувале од Скопје во периодот од 1 јануари 1920 до 10 јуни 1920 година со возовите Солунски, Нишки, Тетовски, и Жирковски и за периодот од 1 јули 1920 до 7 јануари 1921 година со возовите: Нишки, Тетовски и Румунски.

Во однос на жандесмериската станица во с. Согле¹⁶², која била лоцирана на територијата на општина Теово во Велешката околина поради несреденоста на фондот не располагаме со други конкретни показатели.

Како органи на управа од земјоделството и шумарството во тој период во Македонија биле формирани следните установи: установи за аграрна реформа и тоа: врховно поверенство за аграрна реформа во Скопје и аграрни поверенства во Битола, Неготино, Скопје, Струмица и Штип.

¹⁶⁰ Фонд: 543 (553) Управа на полиција – Скопје, 1932-1940.

¹⁶¹ Фонд: 244 (310) Комесар на железничка полиција – Скопје, 1920.

Фондот со кој располагаме, Аграрно поверенство - Неготино¹⁶³ е во несредена состојба и не располагаме со конкретни показатели.

Во однос на шумарството формирани се следниве органи: Шумарски институт во Скопје, Дирекција на шумите – Скопје, шумски управи во Битола, Гевгелија, Кавадарци, Кичево, Куманово, Охрид, Скопје, Тетово и Штип. Исто така, постоеле и околиски шумарски референти со седишта во Берово за околиците Малешевска, Струмичка и Царевоселска, во Велес за околиците Велешка и Овчеполска, во Дебар за околиците Галичка и Дебарска, во Кратово за околиците Кочанска, Кратовска и Кривопаланечка, во Прилеп за околиците Прилепска и Крушевска и во Скопје за Скопската околица. Од оваа управа постои само еден фонд.

Шумската управа во Тетово¹⁶⁴ била формирана на 15 март 1919 година со Уредбата за изменување и дополнување на Уредбата за устројство на Министерството за шуми и рудници и за организација на шумските стоки во Кралството на СХС. Била формирана со задача непосредно да управува со сите шуми под државна управа, а над останатите да врши надзор со прописите на Законот за шумите и управата. Требало да се грижи за чување на шумите од бесправни горосечачи. Шумската управа вршела полициска и стопанска дејност.

Фондот содржи записници за разграничување на државните шуми и катастар на земјиштето за примопредавање на шумски култури, поправка на патишта, забрана за пошумување на недржавни шуми, издавање на пасишта под закуп, закони за шумски штети – казни, за ограничување на државни шуми, извештаи за извршена работа за пошумување, лицитации, договори со сточари за користење на државни пасишта, користење на кредити за пошумување, сечење на државни шуми, за продавање на дрва, правилници за пошумување и уредување на државните шуми, кредити за шумски расадници, непошумени подрачја, решенија за прием отпуштања и преместувања на работници, списоци на пасишта, чувари исплатени надничари, упатства за испитување на климата на планината Жеден, за начинот на вршење на сечата на шумите, формирање на разни комисии и платни списоци.

¹⁶² Фонд: 364 (507) Жандармериска станица – с. Согле, 1920/1941.

¹⁶³ Фонд: 362 (580) Аграрно поверенство Неготино, 1920-1941.

Во рамките на органите на управата од областа на градежништвото биле формирани следниве установи: техничко одделение на бановинска управа, и технички оддели при околските начелства и тоа: во Битола за околиите Битолска, Мариовска, Крушевска и Прилепска; во Кавадарци за околиите Дојранска, Гевгелиска, Кавадарска, Неготинска и Струмичка; во Куманово за околиите Жеглиговска, Кривопаланечка и Кратовска; Охрид за околиите Дебарска, Охридска, Преспанска и Струшка; Скопје за околиите Скопска и Велешка; Тетово за околиите Галичка, Горнополошка, Долнополошка, Кичевска и Поречка; Штип за околиите Кочанска, Малешевска, Овчеполска, Радовишка, Царевоселска и Штипска. Исто така, била формирана техничка теренска секција за канализација во Скопје.

Од оваа дејност постојат две архивски фонда и тоа: Окружна градежна секција во Куманово¹⁶⁵, првпат формирана во 1913 година од страна на Министерството за внатрешни работи на Кралството Србија на тогашниот Кумановски округ за околиите Жеглиговска, Кратовска, Кумановска и Кривопаланечка. Во 1920 година со Уредба за организација на Министерството за градби при Кралството на СХС одделот прераснал во окружна градежна секција во Куманово и организациски била поврзана со градежната дирекција во Скопје. Во 1930 година со укинување на округот, окружната градежна секција се трансформирала во техничко одделение при началството на Жеглиговска околија – Куманово.

Архивската граѓа содржи акти за урбанистичко уредување на градот, контрола и одобрувања на приватни градби, изградба и одржување на јавни објекти, патишта и мостови. Има податоци за изградба на гимназијата во Куманово полициски станици (жандармерија), зграда на ПТТ, амбуланта, водовод во Кратово, болници, спомен-костурница „Забрњак“, згради и поправки на основни училишта, поправки на цркви, засолништа за противвоздушна одбрана, за уредување на царинарницата Деве Баир. Исто така, има извештаи за врнежи, списоци за

¹⁶⁴ Фонд: 6 Шумска управа – Тетово, 1919/1943.

¹⁶⁵ Фонд: 1 Окружна градежна секција – Куманово, 1913/1941.

водомерни станици, извештаи за патарите (состојба на патиштата), ценовници за градежни материјали и работна рака, пописи на моторни и запрежни возила.

Вториот фонд од оваа дејност е техничка секција на Охридска околија¹⁶⁶, кој бил формиран во 1918 година под називот Градежна секција, а подоцна го добила називот Техничка секција на Охридска околија со седиште во Охрид, што делувала во рамките на Министерството за градежни работи на Кралството Југославија, а од 1930 година во рамките на Министерството за градежни работи на Вардарска бановина со следните организациски единици: оддел за патишта и мостови, оддел за хидротехнички работи, оддел за архитектонско-градежни и електро-технички работи, финансов оддел и архива (писарница). Основна дејност му била изградба и поправка на патишта и мостови, државни и приватни згради, изградба на хидроцентрали и снабдување со електрична енергија, регулација на речните корита изградба на мелорации и други хидротехнички објекти.

Во овој период во рамките на Охридскиот округ припаѓале околиците: Охридската со 9 општини, Струшка со 12 општини, Горнодебарска со 7 општини, Долнодебарска со 8 општини, и Горнобродска со 6 општини. Во подоцнежниот период во состав на Охридскиот округ биле околиците: Охридска, Струшка и Дебарска а од 1930 година и Преспанската околија со 7 општини.

Има документација за изградба и поправка на патишта и мостови и тоа Охрид – Буково, Струга – Дебар, Дебар – Гостивар, бановински пат, Извор – Пресека – Подмоље, Охрид – Св. Наум, Козјак – Љубојно – државна граница, Струга – Кафасан, Дебар – Блато и други општински и локални патишта, досиеја на воденичари, градба на хидротехнички објекти.

Во однос на образованието при бановинската управа постоело просветно одделение во чијшто состав биле началник, инспектор за средна настава, и бановински школски надзорник. Постоел и бановински поширок школски одбор со претседател кој бил помошник на банот, потпретседател-началник на просветното одделение, членови по положба – началници на III-VII одделение, пет поставени членови и еден деловодител. Освен овој одбор постоел и потесен школски одбор составен од три члена на поширокиот одбор. Постоеле школски надзорници во

¹⁶⁶ Фонд: 114 (102) Техничка секција на Охридска околија – Охрид, 1918-1941.

школските околии: Скопје, Битола, Берово, Велес, Гостивар, Дебар, Гевгелија, Брод, Кавадарци, Кичеви, Кратово, Крива Паланка, Крушево, Куманово, Охрид, Прилеп, Ресен, Струмица, Тетово и Штип. Во Скопје и Битола имало по два школски надзорници и тоа по еден за градот и еден за околијата. Во другите школски околии има само по еден школски надзорник.

Во архивот постојат 4 фонда од оваа управа и тоа: Училишен инспекторат за Битолска и Мариовска околија¹⁶⁷, кој содржи извештаи за работа, списоци за ученици и наставници и финансва документација – буџет.

Школскиот надзорник во Прилеп,¹⁶⁸ бил формиран 1913 година. Истиот имал функција да врши надзор и да раководи со работата на училиштата во Прилеп и околијата. Истиот ги следел работата на училиштата, уписот на учениците, назначувањето и преместувањето на учителите, одобрувањето на отсуства на учителите, изградбата на нови училишни згради, извештаите до министерот за просвета за работата за аналфабетските курсеви во Прилеп и околијата; водел грижа за материјалните добра на училиштата, ги извршувал наредбите и упатствата на Министерството за просвета и инспекторатот на Битолската област.

Во документацијата посебно се третира основната настава, а посебно основните училишта во Прилеп и во селата. Тука имаме записници, резолуции, програми и извештаи за работа, правилници, наредби, упатства, одлуки, податоци за ученици, учители, училишта и родители, прослава на празници, реферати, буџети на училиштата, финансиски документи и сл.

Од архивската граѓа со која располага фондот Школски надзорник за градот Скопје¹⁶⁹ може да се констатира дека во Скопје постоеле два школски надзорници, во чијашто надлежност биле училиштата во согласност со територијалната поделба на градот (на лева и десна страна на р. Вардар). Школскиот надзорник на град Скопје (II половина) бил надлежен за левата страна на р. Вардар. Тој започнал со работа на 20 февруари 1920 година, што се гледа од известувањето што го испратил до просветниот инспектор, до началникот на среската финансиска управа и до управителите на сите училишта на р. Вардар.

¹⁶⁷ Фонд: 4 Училишен инспекторијат за Битолска и Мариовска околија – Битола, 1925-1941.

¹⁶⁸ Фонд: 2 Школски надзорник - Прилеп, 1913-1941.

Од преписката содржана во деловодникот од 1920/21 се гледаат надлежностите на школскиот надзорник, а тоа биле: одобрување на списоци за упис во прво одделение, собирање податоци за редовноста на учениците со посетувањето на наставата и изречени казни за родителите на нередовните ученици, издавање на упатства за одржување годишни испити и распуст на училиштата, одобрување за полагање на приватни испити на ученици од основни училишта, организација на учениците за верска настава и лекарски прегледи, поставување и разрешување на учители, записници од основачките седници и правилник за работа на хуманитарното друштво „Добри луѓе“.

Документацијата од фондот Местен училишен одбор – Битола¹⁷⁰ е во несредена состојба.

При бановинската управа биле формирани повеќе финансиски установи. На највисоко рамниште била финансиската дирекција во Скопје, со даночни управи во Гостивар, Брод, Кичево, Кратово, Крива Паланка, Куманово, Ростуше, Скопје и Тетово. Во нејзини рамки биле формирани финансиски инспекторати и тоа во Битола за околиците Битолска, Мариовска, Горнодебарска, Кавадаречка, Крушевска, Охридска, Преспанска, Прилепска и Струшка. Даночни управи биле формирани во Битола (за околиците Битолска и Мариовска), Дебар, Кавадарци, Крушево, Охрид, Прилеп, Ресен, Струга, Штип (за околиците Велешка, Дојранска, Гевгелиска, Кочанска, Малешевска, Неготинска, Овчеполска, Радовишка, Струмичка, Царевоселска и Штипска), во Берово, Велес, Гевгелија (за околиците Гевгелиска и Дојранска), Неготино, Радовиш, Струмица, Свети Николе, Штип и Царево Село.

Катастарски управи имало во Битола и Скопје. Главна царинарница била формирана во Скопје, а царинарници од прв ред во Битола, Дебар, Гевгелија, Охрид и Струга. Главни оддели на финансиска контрола имало во Велес, Гостивар, Дебар, Гевгелија, Кавадарци, Крива Паланка, Куманово, Охрид, Прилеп, Ресен, Царево Село, Скопје, Струмица и Штип.

Како даночни управи постојат три фонда: Даночна управа – Охрид¹⁷¹ содржи само книги и тоа дневници за наплата на данок и такси; Даночна управа –

¹⁶⁹ Фонд: 541 (551) Школски надзорник за град Скопје – II половина, (1920-1935), 1920/1935.

¹⁷⁰ Фонд: 3 Местен училишен одбор – Битола, 1936/1941.

Ресен¹⁷² има списоци за даночни обврзници, регистар на имотни листови со одреден данок и платни списоци и Даночна управа – Струга¹⁷³ има списоци и евиденции на државни расходи, дневници за наплата на данок, благајнички дневници, регистри на сопственици на имот, рекапитулари со распоред на данок на земја.

Има два фонда на катастарска управа и тоа Катастарска управа – Охрид¹⁷⁴, каде што има технички извештаи за работата и уредувањето на планинските пасишта: Кајмакчалан, Ниџе, Мариовски Масив, Плакенска – Илинска Планина, Галичица и други, извештаи за извршени технички работи во катастарските општини, проекти и планови за изградба на кејот на Охридското Езеро, индивидуални згради, комисииски извештаи за состојбата, распоредот и примопредавањето на инвнтарот и средствата, елаборати за примопредавање меѓу катастарската секција за општините Охридска и Преспанска и Катастарската управа – Охрид, пријави за промена на земјоделски култури, молби со имотни листови, списоци на површини под шумик и пасишта, платни списоци.

Катастарска управа на град Скопје¹⁷⁵ дава слика за состојбата со земјиштето и земјишните поседи во Скопската катастарска општина. Покрај одговорите на барањата од граѓаните доставени до катастарската управа се среќаваат и регистри со имиња на сопственици на земјишни имоти во катастарските општини: Нерези, Долно Водно, Тафталиџе и други. Има разни обрасци означени со броеви кои информираат за премерите на земјиште што било извршено за потребите на општина Скопје. Исто така, има правилник за катастарски премер од 1930 година, распоред на земјарина во периодот 1935 – 1941, пресметки за површини за КО Тафталиџе, поднесени молбени барања за ослободување од даночни давачки за земјиштето при негово продавање и сл.

¹⁷¹ Фонд: 117 (496) Даночна управа – Охрид, 1932-1941.

¹⁷² Фонд: 711 (813) Даночна управа – Ресен, 1931-1944.

¹⁷³ Фонд: 119 (498) Даночна управа – Струга, 1929-1943.

¹⁷⁴ Фонд: 116 (104) Катастарска управа – Охрид, 1920-1941.

¹⁷⁵ Фонд: 544 (554) Катастарска управа на град Скопје, 1930/1942.

Фондот Одделение за катастар и имот при Вардарска бановина – Струшка околија¹⁷⁶ содржи распоред по култури и класи, сумарници на поседовни листови, азбучни прегледи на поединци по катастарски општини во Струшка околија и досиеја на сопственици-поединци на имоти по катастарски општини.

Катастарската секција на околија Жеглиговска¹⁷⁷ била формирана во 1918 година. Била поделена на катастарски општини. Фондот содржи тригонометриски записници односно премери за кататарските општини: Алгуња, Арбанашко, Буковљане, Дејловце, Жегљане, Карловице, Коинце, Малотино, Пелинце, Рамно и Цветишница.

Од финансиска контрола има два фонда, и тоа Околиска финансиска управа – Крива Паланка¹⁷⁸, која ги опфаќала општините Крива Паланка, Ранковце, Подржикоњ, Трговиште, Мождивњак, Петралица и Радовнице. Содржински има записници за омеѓување на катастарската општина Радовнице, список-попис на полиња, список на околисско земјиште, пријави од приходи на згради, преглед на родни дрва и даночни пријави за данокот на промет.

Во документацијата од Главното одделение на финансиската контрола – Охрид¹⁷⁹ има само договори за закуп на простории.

Од даночни управи има само два фонда. Во содржината на фондот Даночна управа – Гостивар¹⁸⁰ има регистри на даноци, таксени пријави за храмови и џамии, списоци на селски утрини од општините: Бањица, Маврово, Велико Турчани и Чајле. Списоци на имоти на џамии, списоци на храмови, имоти од акционерски друштва, уверенија за имотна состојба, финансиска преписка – даночни пријави, известување за наплата на даноци.

Фондот Даночна управа – Неготино¹⁸¹ е во несредена состојба.

Во Државниот архив на РМ има и две фонда од Геодетската управа. Геодетска управа – Гостивар¹⁸² била формирана во 1918 година со задача да врши

¹⁷⁶ Фонд: 1 Одделение за катастар и имоти при Вардарска бановина – Струшка околија – Струга, 1929.

¹⁷⁷ Фонд: 374 Катастарска секција на срез Жеглиговски – Куманово, 1940-1941.

¹⁷⁸ Фонд: 502 (543) Околиска финансова управа – Крива Паланка, 1922/1940.

¹⁷⁹ Фонд: 120 (499) Главно одделение на финансиска контрола – Охрид, 1940.

¹⁸⁰ Фонд: 4 Даночна управа – Гостивар, 1924/1941.

¹⁸¹ Фонд: 363 (599) Даночна управа – Неготино, 1920-1941.

¹⁸² Фонд: 3 Геодетска управа – Гостивар, 1918/1941.

мерења на земјишни парцели во катастарските општини. Содржи имотни листи и имотни пријави на лица од Гостивар и од гостиварските села, на имоти во сопственост на црквите и манастирите, како и имоти на селските општини (државно земјиште) и на општина Гостивар.

Геодетска управа – Тетово¹⁸³ во содржината има записници за разграничување на границите помеѓу катастарските општини, списоци на катастарски општини, записници за разграничување на земјиштето во потесниот реон на градот Тетово, договори за купопродажба на недвижен имот, списоци на куќи со катастарски броеви по села, списоци на жалби против извршените мерења, пописи, изводи од табеларни прегледи по катастарски општини, списоци за промени по извршени мерења.

Архивската граѓа која е создадена во органите на централната државна управа и другите централни институции на Кралството Југославија во добар дел е уништена во воените години. Но независно од ова, собраната архивска граѓа за овој период претставува неисцрпен извор за научно истражување на целокупниот општествен, стопански, културен и останат живот за периодот меѓу двете светски војни. Најзначајната група на архивски фондови ја сочинуваат фондовите на Народното собрание и на Кралскиот двор, како и централните органи на државната управа, односно фондовите од министерствата. Втората група на фондови ја сочинуваат установи на министерствата и органите на министерскиот совет и третата група фондови на организации и здруженија. Има документација од поголем број на архивски фондови и тоа: Фонд на Народното собрание, фонд на Дворот, фонд на Министерството за аграрни реформи, фонд на Министерството за финансии, фонд на Министерството за градежништво, фонд на Министерството за стопанство, фонд на Министерството за физичко воспитување на народот, фонд на Министерството за правда, фонд на Министерството за просвета, фонд на Министерството за сообраќај, фонд на Министерството социјална политика и народно здравје, фонд на Министерството трговија и индустрија, фонд на Министерството за шуми и рудници, фонд на Министерството за вера, фонд на

¹⁸³ Фонд: 5 Геодетска управа – Тетово, 1928/1946.

Министерството за внатрешни работи, фонд на Државниот совет, фонд на Централното прес-биро, фонд на Централната индустриска корпорација, фонд на Управата за контрола на цени, фонд на Централната управа за трговски промет со странство итн¹⁸⁴.

Во новоформираната држава Кралство на СХС, сè до 1931 година постоеле различни системи за канцелариско работење. Секој орган сам си го пропишувал начинот на канцелариско работење, во зависност од своите потреби, и затоа постојат различни одредби и прописи од ресорен карактер, кои се однесуваат на канцелариското работење. Министерскиот совет со Решението бр. 14120 од 14 јануари 1921 година, донело наредба за регулирање на начинот на канцелариска работа. Но, оваа наредба не се однесувала на системите за канцелариска работа во целина, туку само на одредени аспекти од канцелариската работа, како и на редица на други слични прописи. Оваа наредба не може да се смета за конкретно решение за изгледот на системите за канцелариска работа. Поцелосно, оваа проблематика е опфатена дури во мај 1930 година, со Правилникот за службениот ред, издаден од Министерството за финансии. Со него е детаљно конципирана работата со добиените акти, сè од нивното примање па до архивирањето, поконкретни фази на работење. Овој начин на работа се однесувал на сите акти, без разлика на нивното потекло (примени по пошта, преку поштенски книги или директно поднесени). Прв сериозен чекор во воведувањето на еднообразно канцелариско работење претставува Деловникот за општите управни власти, донесен од Министерскиот совет, на предлог на министерот за внатрешни работи, од 23 октомври 1931 година. Со него се утврдува дека по овој Правилник треба да постапуваат сите општи управни власти и државни власти на внатрешната управа за кои не постојат специјални акти за нивната работа. Со него се утврдува начинот на работа со: главниот регистар, специјалните регистри, индексите, како и со контролните акти, доставната книга, книгата за прием на пошта и експедициските книги. Во периодот

¹⁸⁴ Radmila Mirčić, Arhivska građa centralnih institucija Kraljevine Jugoslavije 1918-1941, sp. Arhivist, XXI, br. 1-2, Beograd, 1971.

1931 – 1934 година се појавил и Нацрт-закон за државните архиви и регистратри на Кралството Југославија, што не профункционирал во практиката¹⁸⁵.

Поради намање соодветни прописи за канцелариско работење и уништување на документацијата од архивите на централните органи на управа (окрузи, околии, области и банската управа) не може да се даде потполн приказ за канцелариското работење во Македонија во овој период. Српската администрација го воведува канцелариското работење кое се применувало во Кралството Србија. Донесениот деловник за општо управна власт од 23 октомври 1931 година („Службене новине“ бр. 270-LXXXV од 18 ноември 1931 година) во практика не профункционирал. Бидејќи не располагаме со архивски фондови од централната управа, тоа може да се види од начинот како е постапувано со документацијата од фондот од Поглаварство на град Скопје, од причини што истиот е комплетно зачуван за периодот 1918 – 1941 година. Во 1918 – 1919 година предметите се одлагани во архива по последниот број на деловодниот протокол. Предметите биле фасциклирани и средувани по фасцикуларни ознаки независно од нивниот деловен број. Предметите течат хронолошки независно од која организациска единица потекнуваат. И во периодот од 1920 до 1941 година предметите се одложуваат според последниот деловоден број по предметот. Средувањето на предметите не се одразува на структурата и организацијата на фондот така што во една фасцикла се наоѓаат повеќе предмети од повеќе организациски единици. Во однос на фондот Вардарска бановина при увидот во архивската граѓа може да се констатира дека истата се средувала на тој начин што на актите освен редниот број на деловодниот протокол се ставала и ознака со римска шифра која ја означувала организациската единица. Притоа, бројот I бил ознака за општо одделение, бројот II управно одделение, бр. III за одделение за земјоделство, бр. IV просветно одделение, бр.V за техничко одделение, бр.VI за одделение за социјална политика и народно здравје, бр.VII за финансиско одделение; бр.VIII за одделение за трговија, занаетчиство и индустрија. Предметите се средувани по организациски единици, а внатре во

¹⁸⁵ Zdravko Nježić, Centrlni organi (1918-1930), Razvitak sistema upravnih registratura, sp. Arhivist, XX, br. 2, Beograd, 1970, 134 – 141.

организациските единици по последниот број на деловодниот протокол во предметот¹⁸⁶.

¹⁸⁶ Тр. Зајковски, Makedonija, Razvitak sistema upravnih registratura, sp. Arhivist, XX, br. 2, Beograd 1970, 144 – 147.

ГЛАВА ЧЕТВРТА

Поделбата на Вардарска Македонија во текот на Втората светска војна и функционирањето на окупаторските органи на управа (1941 – 1944)

4.1. Подготовки за Втората светска војна и поделбата на Вардарска Македонија

Со создавањето на Версајска Југославија, со која е санкционирана поделбата на Македонија, без разлика на големите жртви што ги дал македонскиот народ за своето ослободување по балканските војни и по Првата светска војна, тој не ја добил својата национална слобода, туку се нашол поделен и истовремено притиснат од окупаторската и денационализаторската политика на буржоазиите на балканските држави.

Политиката на големосрпската буржоазија во однос на Македонија, во основа, била прифатена од сите буржоаски кругови во стара Југославија, во која Македонија се нарекувала „Стара Србија“. Во Македонија се управувало со специјални одредби и наредби, со кои Министерството за внатрешни работи на тогашното Кралство на СХС решавало за сите општествени проблеми во Македонија¹.

Заедничките моменти од борбата на македонскиот и бугарскиот народ против Османската Империја, бугарската буржоазија со децении настојувала да ги исползува и да докаже дека Македонија е бугарска земја, а македонскиот народ е бугарски. Исто така, и отпорот што македонскиот народ го пружил против големосрпската буржоазија за својата национална афирмација и рамноправност, бугарската буржоазија го прикажувала во полза на Бугарија. Овие околности се одразиле во положбата на македонскиот народ за време на Втората светска војна*,

¹ М. Апостолски, А. Христов, Р. Терзиоски, Македонија во Втората светска војна (1941-1944), ГИНИ, VII, бр. 1, Скопје, 1963, 6.

* Втора светска војна – Започнува со воените операции на Германија против Полска (1 септември 1939 година), по што на 3 септември Велика Британија и Франција ѝ објавиле војна на Германија. Набрзо доаѓа до окупација на Данска, Норвешка, Белгија, Холандија, Луксенбург и капитулација на Франција. Германија, Италија и Јапонија на 27 септември 1940 година во Берлин го заклучуваат Тројниот пакт во којшто пристапуваат владите на Унгарија, Романија, Словачка, Бугарија и

што во контекстот на бројните интереси од страна на многу држави, придонело за посебните карактеристики на окупацијата на Македонија².

Непосредно пред почетокот на Втората светска војна, Бугарија во насока на создавање на тоталитарен режим, донела редица нови законски акти за сите области на општествениот и политичкиот живот (како на пример, Наредбата-закон за растурање на политичките партии од 1935 година; Наредбата-закон за поголема контрола на печатот од 1938 година; Наредбата-закон за државниот надзор од 1938 година; Законот за заштита на државата („Државен весник“ бр. 240 од 25 јануари 1924 година; Законот за измена и дополнување на Законот за заштита на државата (ДВ бр. 278 од 16 март 1925 година); Законот за измена и дополнување на Законот за заштита на државата (ДВ бр. 21 од 21 април 1925 година); Наредбата за измени и дополнувања на Законот за заштита на државата (ДВ бр. 92 од 25 јули 1934 година); Законот за ограничување на престапите против личната и општествената безопасност (ДВ бр. 14 од 21 април 1933 година); Законот за дополнување на Законот за ограничување на престапите против личната и општествената безопасност (ДВ бр. 69 од 21 јуни 1933); Законот за заштита на безопасноста на државата (ДВ бр. 126 од 4 септември 1934 година); Законот за изменување и дополнување на Законот за заштита на безопасноста на државата (ДВ бр. 35 од 15 ноември 1935); Наредбата-закон за запазување на моралните и материјалните сили на војската (ДВ бр. 128 од 12 јули 1935 година); Наредбата-закон за државен надзор на здруженијата и организациите (ДВ бр. 77 од 8 април 1938); Наредбата-закон за растурање на партиско-политички организации (ДВ бр. 58 од 14 јуни 1934 година) и др.)³.

Напоредно со донесувањето на законските акти се создавал и еден голем систем на органи на државната управа. Како резултат на законодавната дејност

Југославија (25 март 1941 година), но по отфрлањето на предавничкиот режим што ја приклучи Југославија кон Тројниот пакт, доаѓа до напад на Југославија (6 – 17 април) и до капитулација на југословенската војска, а потоа и напад на Грција (6 – 20 април) и тогаш Германија го напаѓа СССР на 22 јуни 1941 година. Политичка енциклопедија, Београд 1973, 177 – 178.

² М. Апостолски, А. Христов, Р. Терзиоски, Македонија..., 6 – 7.

³ Фани Милкова, Исклучително наказателно законодавство, реакционо орьдие против вљрљжената антифашистичка борба на бљлгарски народ 1941-1944, Наука и искуство, Софија 1976; Сборникљ на наредбигЉ, законигЉ и правилникигЉ по Министерството на втрешнитЉ работи и народното здраве, обнародвани в „Дљржавенљ вестникљ“, Софија, 1938.

биле воведени разни дирекции, комесарства и сл. Со наредбите за национална пропаганда се предвидувало создавање на посебен орган, односно Дирекција за национална пропаганда. Најнепосредно задолжен за реализација на пропагандата бил директорот на Дирекцијата, кој му бил потчинет на министерскиот совет, а ја спроведувале и сите функционери така што дејствувале во средините во коишто живееле и работеле⁴.

Со донесувањето на нови и со дополнувањето на старите закони, фашизирањето* на Бугарија било правно регулирано, а владата ја ставила севкупната јавност под своја контрола. Во текот на политичките подготовки, Народното собрание усвоило 1761 закони-наредби, со што се создале услови за спроведување на големобугарската програма со помош на германските сили⁵.

Земјите од Југоисточна Европа, според германскиот генералштаб, требало да го обезбедат Третиот Рајх со неопходните резерви на стратегиски суровини и прехранбени артикли и да станат сфера за ширење на германското влијание⁶.

Со Законот за Државна полиција⁷, полицијата имала функција да ги одржува општествената безбедност и редот во државата. Полицијата можела да биде општодржавна и посебна. Општодржавната полициска служба ја извршувале општите државни полициски органи што влегувале во составот на Дирекцијата на полицијата и на одделенијата во целата држава, од полициските органи во општините. Специјалните државни полициски служби ги извршувале специјални државни полициски органи при разните државни служби. Врховен началник на сите видови полициски сили бил министерот за внатрешни работи и народно здравје. Дирекцијата на полицијата имала централна управа во Софија и на одделенијата во царството Бугарија. Централната управа се состоела од директор

⁴ Новица Велјановски, Македонското прашање во бугарскиот парламент 1941-1944“, ИНИ, Скопје 1986, 24 – 25.

* Фашизам – Реакционерна идеологија и социјално-политичко движење на светската буржоазија кое се јавило помеѓу двете светски војни и кое во некои земји (Италија, Германија и др.) станало облик на владеење, засновано на апсолутна управа и репресалии. Најнапред се појавил во Италија од каде што и го добил називот (Fashio – Поврзан сноп на прачки со секира кој на римските магистрати им служел како симбол на власта.) Политичка енциклопедија, Београд 1973, 265.

⁵ Ванчо Стојчев, Бугарскиот окупаторски систем во Македонија 1941 – 1944, Скопје, 1996, 19.

⁶ Исто, 27.

⁷ „Наредба-законъ за државната полиция“, обнародвана въ „Държавенъ вестникъ“ бр. 157 отъ 23 юлий 1937 година.

на полицијата, главни полициски инспектори, секретар и оддели на униформирана полиција и оддел за обука, државна безбедност, криминален административен оддел и одделение за снабдување. Во секоја полициска област или околија имало по еден областен или околиски полициски началник. Во управата на секоја полициска област имало по три служби: служба за државна безбедност, криминална служба и административна служба. Во градовите што имале над 25.000 жители, можело да има полициска команда на чело со полициски командант. Директорот на полицијата се назначувал со указ по препорака на министерот за внатрешни работи и народно здравје. Началникот на одделот униформирана полиција и одделот за обука бил началник на општата државна униформирана полиција во Царството. Општата државна полиција била составена од пешадиски, коњанички и моторизирани единици. Органите на општата државна цивилна полиција биле високи (разузнавачи – 2. степен до началник на оддел) и ниски (разузнавачи од 4. и 3. степен). Постоеле разузнавачки групи во Дирекцијата на полицијата во Софија, полициските области, во полициските команди на градовите што не биле центри на полициските области и во околиските полициски начальства. Полицијата можела да бара содејство на војската кога нејзините сили немало да бидат доволни за зачувување на општествената безбедност и ред. Само министерот за внатрешни работи и народно здравје, директорот на полицијата, обласните директори, обласните полициски начальници, полициските команданти на градовите што не биле центри на полициските области, околиските управници и околиските полициски начальници имале право да бараат содејство на војската.

Во текот на подготовките за Втората светска војна, Бугарија извршила промени во структурата и формацискиот состав на полицијата, со што станала најголема полициска сила на Балканот. На овој начин полицијата била ставена во групата на државно-правни институции, кои со сите средства ја обезбедувале и зацврстувале политичката и социјално-економската структура на општеството. Со донесувањето на Законот за државната полиција и со реорганизација на државниот систем биле извршени централизација и засилување на извршната власт. Во административен поглед, постоечките 16 окрузи биле заменети со 7 области, во кои влегле 84 околии. Со тоа била укината самостојната општинска полиција, а била

воведена единствена централизирана државна полиција. Според организациската структура, полицијата ја сочинувале три дела:

1. Општа државна полиција;
2. Посебна државна полиција и
3. Приватна полициско-агентурна служба.

Дирекцијата на полицијата, според овој Закон, била врвен орган на централизираната полиција. Таа имала задача да раководи со целосната полициска дејност, но и да ја контролира и извршува. Во дирекцијата на полицијата како окупаторски органи постоеле: државна безбедност, униформирана полиција и школско-подготвителен отсек, културен отсек и административен отсек, како и оддел за набавки⁸.

Иако Бугарија на воен план тесно соработувала со земјите од Тројниот пакт, особено со Германија, таа се потпирала и на своите воени сили. Создавањето на силна Бугарија требало да претставува гаранција за обезбедување и одбрана на она што се реализирало како територијално проширување со помош на Германија⁹.

Тројниот пакт меѓу Германија, Италија и Јапонија бил слкучен во Германија и потпишан на 17 септември 1940 година. Два месеци подоцна, т.е. на 20 и 23 ноември 1940 година на Тројниот пакт му се приклучиле Унгарија и Романија. Бугарија уште била во политичка зависност од Германија¹⁰.

Определувајќи се за цврсто поврзување со Германија, царот Борис III ја заменил владата на Ќосе Иванов со нова, под претседателство на експонентот на германството Богдан Филов. Меѓу Бугарија и Германија, на 1 февруари 1941 година била склучена спогодба позната под името „Нојбахер“, каде што биле пропишани финансиските услови за издржување на германската војска во Бугарија. Со оваа Спогодба се предвидувало ослободување на германските стоки од каква било бугарска контрола и од царински давачки. Оваа спогодба била докомплетирана со спогодбата „Клодиус“, што била склучена на 27 април 1941 година. Спогодбата предвидувала непречена експлоатација на сировини, пред сè

⁸ В. Стојчев, Бугарскиот окупаторски систем..., 35 – 38.

⁹ Н. Велјановски, Македонското прашање..., 28.

¹⁰ В. Стојчев, Бугарскиот окупаторски систем..., 39.

рудни богатства, од страна на Германија во деловите на бившата југословенска држава што биле окупирани од страна на Бугарија¹¹.

На 1 март 1941 година, министерот-претседател Богдан Филов по сеопфатни подготовки во земјата и во облата на надворешната дипломатија, престојувал во Виена и во дворецот Белведер го потпишал протоколот за пристапување на Бугарија кон Тројниот пакт. Во исто време, министрите на Германија и на Италија, Рибентроп и Ќано му предале писмо на Филов, со кое во името на своите влади ѝ даваат гаранции на Бугарија за излез на Егејското Море кај сливот на реките Струма и Марица. Овој чин бил логична последица на прогерманската политика на цар Борис и на бугарската профашистичка влада. Со пристапувањето на Бугарија кон Тројниот пакт, на 1 март 1941 година, започнало напредувањето на германските сили од Романија, преку Дунав, во Бугарија¹².

По пристапувањето на Бугарија кон Тројниот пакт и навлегувањето на германските единици во Бугарија на 1 март 1941 година, хитлеровска Германија со разни средства на притисок и убедување се обидува да ја привлече Југославија во Тројниот сојуз. На 25 март 1941 година во Германија, претседателот на југословенската влада, Драгиша Цветковиќ, и министерот за надворешни работи, Цинцар Марковиќ, го потпишале договорот за пристапување на Југославија кон Тројниот пакт¹³.

Широкото движење на народните маси против пристапувањето на Југославија кон Тројниот пакт и нејзиното приклучување кон германско-италијанската оска избил со еруптивна сила на 25 и 26 март ја зафатил и цела Македонија. Планот на Хитлер да ги освои балканските земји по мирен пат со привлекување на Кралска Југославија кон Тројниот пакт, не се остварил. Хитлер на 27 март одржал состанок со највисоките раководители на Третиот Рајх. По завршувањето на состанокот, тој ја издал Директивата бр. 25, која ги содржела планот и наредбите за воено и политичко освојување и уништување на Југославија¹⁴.

¹¹ Н. Велјановски, Македонското прашање..., 16.

¹² В. Стојчев, Бугарскиот окупаторски систем..., 42 – 43.

¹³ Историја на македонскиот народ, кн. 3, 119.

¹⁴ В. Стојчев, Бугарскиот окупаторски систем..., 48.

Нападот на Југославија бил закажан за 31 март, а потоа одложен за 6 април 1941 година. Пред налетот на помногубројниот и подобро вооружен и организиран непријател, југословенската војска не била во можност соодветно да одговори и на 18 април била разбиена.

По потпишувањето на актот за капитулација, Германија и Италија извршиле распарчување на Југославија. Покрај создавањето на т.н. Независна Држава Хрватска, односно наводното признавање на државно-правната посебност на Србија и Црна Гора, под контрола на силите на Оската, другите делови на југословенските земји биле поделени помеѓу Германија, Италија, Бугарија, Албанија и Унгарија. Поголем дел од Македонија, според овој план, ѝ припаднал на Бугарија, а еден дел на Албанија. Силите на Оската ги користеле острите спротивности во врска со нерешеното национално прашање што постоеле во Југославија¹⁵.

Во германскиот план за напад на Југославија (Директива 25) и нејзино брзо ликвидирање, територијата на Македонија имала извонредно стратешко значење. Планот за одбрана на Југославија, според Генералштабот на Кралската југословенска војска, се базирал на повлекување на југословенските војски на југ, низ Македонија. Германската и Италијанската врховна команда ангажирале вкупно 83 дивизии за нападот на Југославија и Грција. Југословенската територија од воен поглед била поделена на 6 армиски и 16 дивизиски области. Седиштето на Третата армиска област било во Скопје, а Штип и Битола биле седишта на Брегалничката, односно Вардарската дивизиска област. Двете дивизиски области биле поделени на 3 воени окрузи. Шесте воени окрузи на територијата на Македонија биле во градовите: Велес, Куманово, Штип, Скопје, Кичево и Битола¹⁶.

Југославија била поделена на подрачја на интереси (германски и италијански), а потоа на окупирани територии. Територијалната поделба била извршена врз основа на привремените налози на Хитлер од 12 април 1941 година¹⁷.

¹⁵ Александар Христов, Создавање на македонската држава (1878 – 1978), АВНОЈ – АСНОМ, Создавање на македонската држава во Југословенската федерација (1941 – 1945), том 3, Мисла, Скопје, 1985, 15 – 16.

¹⁶ Владо Ивановски, Растислав Терзиоски, Априлската војна и окупацијата во Македонија 1941 година, сп. Историја, XVII, бр. 1, Скопје, 1981, 97 – 98.

¹⁷ В. Стојчев, Бугарскиот окупаторски систем..., 52.

Поделбата на Македонија 1941 година била спроведена во согласност и во рамките на Хитлеровата одлука за потполно распарчување и уништување на Југославија како држава, бидејќи со извршениот преврат и рушењето на владата на Цветковиќ се изјаловиле неговите планови за вклучување на Југославија во рамките на Тројниот пакт¹⁸.

Македонија заземала стратегиско место, особено поради Вардарската Долина. Првобитната намера да формира нова, независна држава Македонија, Германија ја заменила со давање предност на Бугарија. Во ова време Бугарија располагала со голема и добро организирана и опремена армија, а исто така, имала изграден функционален полициски апарат, со што можела брзо да воспостави ефикасно административно управување¹⁹.

На 7 април 1941 година Хитлер побарал од Бугарија да упати војска за да ја окупира Македонија, во која требало да се воспостави и административна управа. Бугарското државно раководство било особено вознемирено кога Италија со своите трупи почнала да навлегува во Западна Македонија, приближувајќи се кон Охрид и Преспа²⁰.

Во текот на нападот на Југославија, на 12 април, Германската врховна команда ги издала и Хитлеровите привремени директиви за поделбата на Југославија, каде што бил разработен и конкретизиран планот за поделба на Југославија. Со овој план, во прв ред требало да се обезбедат германските империјалистички и воено-стратешки интереси, а потоа да се задоволат империјалистичките апетити на Италија и претензиите на Унгарија и Бугарија²¹.

Од овие причини, на 15 април Бугарија ги прекинала дипломатските односи со Југославија, а потоа следело и известувањето дека бугарските единици наскоро ќе влезат во Југославија. Границата меѓу Бугарија и Италија создавала конфликтна состојба која можела да се реши само со германско присуство, па двете земји

¹⁸ Историја на македонскиот народ, кн. 3, 120.

¹⁹ В. Стојчев, Бугарскиот окупаторски систем..., 53.

²⁰ Н. Велјановски, Македонското прашање..., 29.

²¹ В. Ивановски, Р. Терзиоски, Априлската војна..., 104 – 105.

сојузнички биле врзани со меѓусебен проблем, а Хитлер своите единици можел слободно да ги упати кон СССР²².

Судбината на Југославија и Македонија добиле детаљна конкретизација по преговорите и заклучоците на Рибентроп и Ќано во Виена на 21 и 22 август 1941 година. Во овие преговори Ќано инсистирал да се прошири државната граница на Албанија во правецот на исток, посебно од Преспанското Езеро. За да ги намали италијанските барања, Рибентроп укажал на Хитлеровото стојалиште, кое го сметал за разумно барање за доделување на цела Вардарска Македонија на Бугарија, заедно со Охрид. Ќано ја допуштал можноста да се из земе Охрид, изјавувајќи дека стопанските и воено-економските односи ѝ диктираат на Италија да ја помести границата на Албанија на исток. На овие преговори било посветено доста време на разгледувањето на бугарските претензии кон Македонија и прашањето на цар Борис за отстапување на Солун на Бугарија²³.

Германската команда, со приближувањето на денот за отпочнување на планот „Барбароса“, дала поголеми отстапки на бугарската влада. На 23 април во Софија допатувал германскиот дипломат Клодиус и ја пренел согласноста на германската влада да се задоволат бугарските територијални претензии. На 24 април 1941 година била потпишана спогодбата „Клодиус–Попов“. Со таа спогодба Бугарија била само фиктивен господар на добиените области. Сите рудници на хромовата и на другите руди северозападно и североисточно од Скопје работеле исклучиво за Германија. Исто така, Бугарија имала обврска да обезбеди работна сила и исхрана на истата. По извршувањето на овие задачи ѝ било ветено дека ќе ги добие Гостивар и Тетово²⁴.

На 24 април 1941 година во Виена била постигната начелна германско-италијанска спогодба за распределба на Југославија. Во оваа спогодба, покрај договорите за статусот, правата и границите на одредените подрчја на Југославија (за Хрватска, Далмација, Словенија, Србија, потоа посебно за Бачка и Банат) било решено и прашањето за Македонија, а исто така и за Албанија. Во оваа спогодба за Македонија стои: „Македонија, како и помалото подрачје кое по Првата светската

²² Ванчо Стојчев, Бугарскиот окупаторски систем..., 53 – 54.

²³ Историја на македонскиот народ, кн. 3, 121.

војна ѝ е отстапено на Југославија, ѝ припаѓа на Бугарија, а западниот поширок појас со Струга, Гостивар и Тетово ѝ припаѓа на Албанија“. На овој состанок била определена и демаркациската линија меѓу Бугарија и Италија во Македонија. Поголемиот дел од Македонија го окупирале бугарските војски. Бугарија покрај територијата на Македонија, добил и дел од територијата на Србија и дел од Косово, извесна територија од егејскиот дел на Македонија и дел од Тракија. Во текот на 1941 година се вршеле неколку корекции на таа линија во корист на Бугарија. Иако Албанија добила територијално зголемување на сметка на Македонија, Грција и Србија, сепак на Бугарија ѝ припаднало „бугарското национално светилиште“ како и рудниците на хром кај Љуботен. Во втората половина на 1941 година, на директно барање на Германската врховна команда биле вршени извесни корекции на граничната линија меѓу Бугарија и Италија, во делот на Западна Македонија кон Тетово. По претходните договори, во првата половина на јуни 1941 година, Бугарија ја проширила окупираната територија на 44 села, оформени во 4 општински центри (Шемшево, Вратница, Теарце и Групчин) со вкупно 3607 куќи или 28.214 жители. Економските интереси на Германија биле клучниот фактор што одлучувал за тоа кои територии ќе бидат приклучени кон Бугарија. Оваа територија била богата со хромна руда, неопходна за германската воена индустрија, така што несомнено морала да ѝ припадне на Бугарија²⁵.

4.2. Воспоставување на бугарскиот окупаторски систем

Врз основа на германско-италијанската одлука за присоединување и поделба на Југославија, делот од Македонија, кој го окупирале бугарските фашисти опфаќа 28.250 km² со 1.260.000 жители, додека еден нејзин помал дел бил приклучен кон Албанија. Голем дел од Македонија бил припоен кон Бугарија, а прилично голем дел што порано се наоѓал во составот на Грција и понатаму останал одвоен со граници од останатите македонски делови²⁶.

²⁴ В. Стојчев, Бугарскиот окупаторски систем..., 55.

²⁵ В. Ивановски, Р. Терзиоски, Априлската војна..., 105 – 107.

²⁶ Историја на македонскиот народ, кн. 3, 122.

Кон Бугарија биле присоединети: 23.807 km² од Вардарска Македонија со 1.062.338 жители, 12.363 km² од Егејска Македонија со 632.053 жители, островот Тасос со 443 km² и 13.500 жители, островот Самотраки со 184 km² и 3.866 жители и Западните Покраини (Југоисточна Србија) со 2.928 km² и 165.167 жители²⁷.

Воспоставувањето на бугарскиот окупаторски систем во Македонија практично започнало со посетите на министерот за внатрешни работи Петар Габровски и директорот на полицијата Христо Драганов, кои на 23 април 1941 година ја посетиле Македонија и извршиле проценка на постоечката состојба. Царот Борис ја посетил Македонија од 24 до 27 април. На 25 април 1941 година Царот прогласил „Обединување на Бугарското Царство“, а себеси се прогласил за „цар-обединител“²⁸.

Дека освојувањето на Македонија било од големо значење, потврдува и Државната беседа²⁹ на царот Борис III во Народното собрание, на 28 октомври 1941 година. Во Беседата тој истакнал дека досегашната политика на бугарската држава довела до конечно обединување на „бугарскиот народ“ и благодарение на тие напори Македонија и Беломорјето, за кои биле дадени многу жртви во текот на три војни, биле вратени кон „заедничката бугарска татковина“.

Тргувајќи од теоријата на силата, т.е. од завојувачките концепции на Третиот Рајх и на Мусолиниевата Италија, бугарската влада истакнала дека анексијата на Македонија од Бугарија, е акт со маѓународно признато право. И покрај сите настојувања окупацијата во Македонија од страна на Бугарија да се претстави како преземање на свои „национални“ територии, сепак, не можеле да се прикријат нејзиниот карактер и суштина. Тоа најнепосредно се согледувало од карактерот и на некои посебно донесени закони кои се применувале исклучиво во Македонија. Меѓу овие закони треба посебно да се напоменат: Законот за брзото уредување на неодложните прашања во новоослободените земји од 1941 година и Законот за осигурување на редот во новоослободените земји. Законот за брзото уредување на неодложните прашања во новоослободените земји од 1941 година на бугарската влада ѝ дал генерално овластување да може да донесува наредби и

²⁷ Ванчо Стојчев, Бугарскиот окупаторски систем..., 63.

²⁸ Исто, 65.

други одлуки со законска сила за регулирање на разни прашања од сите области на општествениот и економскиот живот на окупираните подрачја во Македонија. Според тоа, во Македонија биле воспоставени посебен правен режим и посебна јурисдикција. Со Законот за осигурување на редот во новоослободените земји во делот на Македонија окупиран од Бугарија се вовел посебен кривично-правен режим. Со овој Закон биле воведени нови казни на окупираната територија, а постојните се зголемиле. Според овој Закон се изрекувале максимални казни и воедно се заострил режимот на истражната постапка. Институцијата задржување во притвор се применувала за секој извршител на кривично дело во окупираните подрачја, а и режимот на истражната постапка отстапувал од предвидениот во законите што се применувале во Бугарија. Постоенето и активноста на воените преки судови, нивните проширени компетенции за судење и на граѓански лица од окупираниот дел на Македонија, укажува дека во Македонија бил создаден посебен режим, т.е. режим на окупација. Наскоро, по воведувањето на окупацијата, бугарската влада презела мерки да создаде силен пропаганден апарат во Македонија, којшто добил централно место во одржувањето на окупацијата. Неговата улога особено била зголемена со донесувањето на актот од бугарската влада, со кој насилно се извршила промена на националноста на Македонците, т.е. со кој Македонците биле принудувани да се декларираат како Бугари. Во преземените мерки за денационализација на македонскиот народ од страна на бугарската влада, постојано била истакнувана потребата што побрзо и поефикасно да се воведе во живот бугарскиот јазик и тој што побргу да се прифати од страна на сите граѓани во Македонија. Извршена е молковна забрана на употребата на македонскиот јазик, и тоа не само во школите и администрацијата туку и во обичниот секојдневен живот. Во духот на спроведувањето на бугарската национална пропаганда и јакнењето на окупаторскиот систем во Македонија, бугарската буржоазија во окупираните подрачја организираше многубројни фашистички и профашистички организации. Тргувајќи од основната цел окупираниот дел на Македонија да се интегрира во состав на Бугарското Царство,

²⁹ „Државен вестник“ бр. 241, Софија, 29 октомври 1941.

веќе во самиот почеток на окупацискиот политички систем, бугарската влада извршила промена на националноста на македонскиот народ³⁰.

Во мерките што ги преземала бугарската држава во окупирана Македонија, со цел да ги избрише сите траги од постоењето на сè што било македонско, се одело и до таму што се вршела промена на имињата на населените места, на училиштата, библиотеките, планините, планинските врвови, железничките станици, читалиштата итн.*.

Територијата на Македонија била прогласена за Петта околиска воена област, со седиште во Скопје. Со закани за акции на единиците во состав на Петтата армиска област, Бугарија и целиот воено-административен апарат, во почетокот на есента започнал да врши мобилизација и во Македонија мобилизирајќи ги слободните млади луѓе, за да ги пополнува бугарските дивизии, кршејќи ги притоа сите меѓународни правни норми и обврски³¹.

Целта на донесувањето на Законот за мобилизација била подготовка и спроведување на финансиско-стопанска мобилизација и демобилизација, осигурување на производството и снабдувањето, осигурување на потребите на војската и чување на народот од „материјални и духовни повреди“. Органи за спроведување на законот биле: Дирекцијата за граѓанска мобилизација, министерствата со или без одделните служби за мобилизација, сите јавно-правни установи, државни, општински и приватни, како и сите физички и правни лица на кои со решение на Министерскиот совет им биле наложени должности за спроведување на овој закон. Дирекцијата за граѓанска мобилизација се основала во рамките на министерот-претседател и му била потчинета нему. При Дирекцијата бил основан Висок совет за граѓанска мобилизација, во состав: претседател (директорот на дирекцијата) и членови (главниот секретар на Министерството, а таму каде што немало лице назначено од министерот лице – директорот на статистика, началници на оддели од штабот на војската и Дирекцијата, претседателот на Главната реквизициска комисија, државниот и правните

³⁰ Ал. Христов, Создавање на македонската..., том 3, 19 – 27.

* Промените на имињата ги вршела специјална комисија: „Комисија за наименованията со народностно и општествено значење“ во состав на Министерството за народна просвета.

³¹ М. Апостолски, А. Христов, Р. Терзиоски, „Македонија..., 13.

референти во министерствата, началници на одделенија од министерствата на кои се однесувала мобилизацијата и по еден претставник од професионалните организации на трговците, занаетчиите, индустријалците, работниците и земјоделско-стопанските задруги, на трговско-индустриските комори, на земјоделските комори, на сојузите на корпоративните здруженија, Бугарската народна банка, Бугарската земјоделска и кооперативна банка и Дирекцијата за извоз на храна). Советот бил советодавен орган на директорот за граѓанска мобилизација. При МВРНЗ и општините биле формирани служби за осигурување и издршка на семејствата на мобилизираните лица. При Министерството за земјоделство и државни имоти и општините се формирале служби за обработување на земјоделските стопанства кои останале без работна рака и инвентар поради мобилизацијата³².

При организирањето на граѓанската мобилизација, секоја година во јануари, соодветните одговорни лица во секоја општина, биле должни да ги запишат во регрутниот список сите бугарски државјани кои во тековната година навршувале 17 години. По добивањето на наредбата за мобилизација, началниците на воените окрузи биле должни да дадат известување со деновите и местата на кои ќе заседаваат регрутните комисии, одговорни за граѓанската мобилизација. Од јавувањето пред регрутните комисии биле ослободени младите што следеле настава и навремено доставиле документи од училишните власти, младите кои завршиле духовни училишта, тешко болните за кои било донесено лекарско уверение, запишаните во военото, морнаричкото, телеграфското и железничкото училиште, како и во Царскиот оркестар и младите кои се осудени на издржување на казна затвор. Лицата кои по овие основи биле ослободени од воена служба морале да плаќаат воен данок³³.

Воено-територијално, Македонија била поделена на дивизиски области. Прва дивизиска област со штаб во Скопје и 15 Дивизиска област со штаб во Битола. Во август 1943 година, со доаѓањето на нови воени засилувања од

³² „Законъ за гражданската мобилизација“, Обнародванъ въ „Държавенъ вестникъ“ бр. 33 отъ 13 февруарий, бр. 93 отъ 30 априлъ и бр. 281 отъ 17 декемврий 1941 година.

³³ „Правилникъ за прилагане часть II отъ закона за военнитѣ сили – 1940г“, „Държавенъ вестникъ“ бр. 59, София 18 мартъ 1942 година.

Бугарија, била формирана и 17 Дивизиска област со штаб во Штип. Помали воени-територијални единици биле т.н. дивизиски окрузи. Седиштата на окрузите се наоѓале во градовите во кои биле лоцирани воени формации во јачина од еден полк. Така, Македонија била поделена на 7 воени окрузи во градовите: 51 Воен округ во Скопје, 55. во Охрид, 56. во Велес, 45. во Прилеп, 54. во Битола, 53. во Куманово и т.н. Полков воен округ во Штип³⁴.

Во конечното одредување на привремената демаркациска линија помеѓу окупаторските сили на фашистичка Италија и Бугарија одлучувала Бугарско-италијанската гранична комисија³⁵.

Заедно со германските воени окупаторски единици кои продирале во Македонија, од Бугарија во Скопје стигнала мала група бивши македонски политички емигранти. Тие веднаш по пристигнувањето во Скопје, на 13 април 1941 година, организирале т.н. Централен окупациски бугарски комитет. На чело на овој комитет се наоѓале Стефан Стефанов и Васил Хаџикимов. Првите прокламации што ги донел Централниот окупациски бугарски комитет требало да помогнат полесно да се извршат промените кои требало да уследат по интервенцијата на бугарската фашистичка влада³⁶.

Во текот на интеррегнумот* до окупацијата од страна на италијанскиот воен окупациски систем, т.е. до ноќта помеѓу 9 и 10 мај 1941 година, во Западна Македонија биле формираат повеќе комитети под раководство на Централниот бугарски комитет. Во овој период бил формиран и Албанскиот комитет во Тетово, кој барал Тетово да биде ослободено од Италија и да се приклучи кон Албанија. Албанскиот комитет испратил барање во Рим и организирал демонстрации за приклучување на Скопје кон Албанија³⁷.

Државно-административните органи стигнале во Скопје на 23 април 1941 година околу 21 часот. Поради полицискиот час тие преку ноќта останале во вагонот, а следниот ден, т.е. на 24 април, им бил приреден срдечен дочек на

³⁴ В. Ивановски, Р. Терзиоски, Априлската војна..., 110.

³⁵ Историја на македонскиот народ, кн. 2, 254.

³⁶ М. Апостолски, А. Христов, Р. Терзиоски, Македонија..., 19 – 20.

* Интеррегнум – Од латински, означува временски период од престанувањето на една власт до настапувањето на друга власт, време кога една држава нема владетел, меѓувластие кога владее намесник или намесништво. Љуба Мијалковиќ, Стручен лексикон на странски зборови и изрази, 490.

плоштадот во Скопје. Веднаш потоа започнало организирањето на административната власт. На 26 април директорот на Скопската област, Антон Козарев, ја издал својата Наредба бр. 1, со која се известува населението дека од 26 април 1941 година во Македонија се воспоставува редовна, граѓанска, административна и општинска власт од царска Бугарија. Со оваа наредба престанала да функционира дотогашната граѓанска, административна и полициска власт, освен ако некому Обласната дирекција не му дозволи да работи. Со Наредбата на Министерскиот совет бр. 1.562 од 28 април 1941 година стапиле во сила сите граѓански, кривични и административни закони на бугарската држава во Македонија и другите окупирани подрачја³⁸.

Територијата на Царството од административен поглед се делела на области, околии и општини. Големината и бројот на областите и околиите се одредувале со посебен закон. На чело на секоја област стоел директор на областа, кој раководел со целата извршна власт во неа. Тој бил и началник на сите органи на извршната власт во областа. Околијата била управувана од околиски намесник, кој бил му помошник на директорот на областа и негов намесник во истата. Во секоја област имало Обласна дирекција на чело со директор, кој му бил директно потчинет на министерот за внатрешни работи и народно здравје. Во отсуство на обласниот директор го заменува обласниот полициски началник или некое друго назначено лице. Во секоја обласна дирекција имало областен совет, којшто бил советодавен орган во областа. Обласниот совет се состоел од претседател-директор на областа и членови: началници на сите обласни служби на извршната власт во областа и по еден претставник на обласните професионални организации, а каде што немало такви – претставници на околиските професионални организации. Секретарот на обласната дирекција бил и секретар на обласниот совет. Околиските управници се назначувале со заповед на министерот за внатрешни работи и народно здравје, а на предлог на директорот на областа. Околискиот управител бил посредник помеѓу селските кметови и директорот на областа и ја надгледувал нивната работа. Тој бил должен да ја обиколува околијата што е можно почесто, да биде во контакт со

³⁷ Историја на македонскиот народ, кн. 3, 255.

³⁸ В. Стојчев, Бугарскиот окупаторски систем..., 71.

населението и месните власти, да ги разгледува жалбите и поплаките, да се грижи за потребите на населението и да дејствува врз основа на истите или да ги проследи до обласните власти³⁹.

Една од посебните карактеристики на бугарската окупација на Македонија е тоа што покрај бугарските воени вооружени сили имало и германски единици, команди и полиција, како и посебни германски институции за експлоатација на рудните богатства. Германскиот воен и полициски апарат се мешал во работата на бугарските окупациски власти. Освен делегирани офицери во штабовите на поголемите воени бугарски единици, тој имал и посебни офицери кои одржувале редовен контакт со бугарските полициски власти и со директорот, како и со одредени полициски лица⁴⁰.

Биле формирани четири административни области:

1. Софиска, со центар во Софија, во која влегле Пирот, Цариград (Димитровград) и Босилеград;
2. Скопска, со центар во Скопје;
3. Битолска, со центар во Битола и
4. Беломорска област, со центар во Ксанти, Егејска Македонија.

Германската влада имала намера во реонот Струма – Југословенска граница – Лерин, Кочани – Велес и Катерини да создаде подрачје каде што Италија би воспоставила сопствена воена управа⁴¹.

4.3 Административно-управна поделба

Македонија била поделена на две административни области, Битолска и Скопска. Битолската ја сочинувале шест околии (Битолска, Охридска, Ресенска, Прилепска, Крушевска и Бродска), а Скопската била составена од четиринаесет околии (Скопска, Кумановска, Велешка, Кочанска, Кривопаланечка, Беровска, Кратовска, Светиниколска, Радовишка, Струмичка, Штипска, Неготинска,

³⁹ „Законъ за общата администрация, обнародванъ въ „Държавенъ вестникъ“ бр. 81 от 13 априль 1938 година.

⁴⁰ Историја на македонскиот народ, кн. 3, 257.

⁴¹ В. Стојчев, Бугарскиот окупаторски систем..., 71 – 72.

Кавадаречка и Гевгелиска). Во нив биле вброени 21 градска и 116 селски општини⁴².

Министерскиот совет на заседанието од 28 септември 1943 година донел Одлука⁴³ за основање на нова, Горноџумајска административна област, со седиште во Горна Џумаја. Во нејзин состав влегле: Горноџумајската, Световрачката и Петричката околија од Софиската област, Беровската, Струмичката и Царевоселската околија од Скопската област и Неврокопската и Разлошката околија од Пловдивската област.

Во текот на бугарската окупација (1941 – 1944) биле вршени чести административно-територијални и управни промени на територијата на Македонија, со коишто се формирале, се укинувале и се припојувале општини и околиии. Најголем дел од измените се однесувале на селските и градските општини, а нив ги вршело МВРНЗ со посебни наредби.

Битолската област во 1941 година броела 238.002 жители. Во неа спаѓале: Битолаката околија која имала 89.000 жители, а се состоела од 12 општини со 130 населени места; Бродската околија која имала 25.810 жители и се состоела од 5 општини со 57 населени места; Крушевската околија со 31.548 жители и 6 општини со 58 населени места; Охридската околија со 18.992 жители и 3 општини со 20 населени места; Прилепската околија со 63.532 жители и 10 општини со 95 населени места и Ресенската околија со 9.116 и 2 општини со 10 населени места. Скопската област била поголема и по бројот на жители и по територијата што ја опфаќала. Во неа бугарските окупаторски власти вклучиле и територии што според етничкиот состав на населението не припаѓале кон македонскиот дел (Врањската, Бујановачката, Сурдуличката и Качаничката околија). Заедно со нив, Скопската област броела 830.367 жители. Во неа спаѓале околиите: Беровската околија со 17.761 жител и 4 општини со 16 населени места; Велешката околија со 46.217 жители и 10 општини со 82 населени места; Гевгелиската околија со 18.124 и 5 општини со 22 населени места; Кавадаречката околија 27.055 и 6 општини со 58 населени места; Кочанската околија со 33.047 жители и 8 општини со 84 населени

⁴² Н. Велјановски, Македонското прашање..., 35.

⁴³ „Държавен вестник“, бр. 221, София 1 октомври 1943 година.

места; Кратовската со 23.544 жители и 4 општини со 62 населени места; Кривопаланечка со 53.549 жители и 7 општини со 75 населени места; Кумановската со 75.400 жители и 12 општини со 110 населени места; Неготинската со 12.307 жители и 4 општини со 34 населени места; Радовишката со 22.686 жители и 4 општини со 51 населени места; Светиниколската околија со 24.061 жител и 5 општини со 61 населени места; Скопската околија со 161.356 жители и 17 општини со 174 населени места; Струмичката со 59.320 жители и 9 општини со 114 населени места и Штипската околија 22.255 жители и 4 општини со 56 населени места. Бројот на чиновниците и полицајците ангажирани во воспоставениот полициски апарат во 1941 година, иако не е апсолутно точен, сепак, отсликува една состојба. Така, во Скопската област, иако бројот не бил постојан и се менувал, имало 2.489 чиновници во полициската служба. Во Битолската област во полициската и административно-полициските служби, биле вработени вкупно 2.088 лица, додека во нешто подоцна формираната Горноцумајска област, во која биле вклучени административни околии од вардарскиот дел на Македонија (Струмичка, Беровска и Царевоселска околија), 230 лица. Вкупно во полициската и административно-полициската служба во двете области и трите околии од Горноцумајската област, биле вработени 4.797 лица. Во Скопската област постоела и една посебна полициска единица (Дружина) со седиште во Скопје, составена од 400 лица. Во Битолската област постоела исто таква Дружина од 400 лица, но и една т.н. воено-полициска чета (рота) со 180 воени полицајци. Според еден преглед на бројот на окупаторските единици во Македонија во 1943 година, иако не апсолутно точен, изнесувал 49.000 окупаторски војници. Во 1943 година, бројот на окупаторски војници се зголемил на вкупно 54.990 лица, како последица на сè позасиленото народноослободително движење во Македонија. Во Скопската област, за неколку значајни стопански објекти што биле под непосреден надзор на германските воени и други органи, кои го организирале производството според своите потреби, биле ангажирани одредени воени единици. За да биде задоволена потребата од поголем број полицајци, а не помалку и од чисто демагошки причини, во некои околии бил извршен прием на нови полицајци од македонско потекло. Така, одделни

Македонци, декларирани, однародени и асоцијални луѓе, се ставиле во служба на непријателот, работејќи во негова служба⁴⁴.

Во Скопската област директори биле: Антон Козаров од 23 април 1941 до 1 јануари 1942 година, Димитар Раев од 1 јануари 1942 до 10 јануари 1944 година и Томе Петров од 10 јануари 1944 до 9 септември 1944 година. Секој директор имал повеќе поддиректори. Секретари на Скопската област биле: Илија Наков од 23 април 1941 до 1 април 1944 година и Дончо Апостолов од 1 април 1944 до 8 септември 1944 година. Главен лекар на Скопската област бил Атанас Костов, а школски инспектор Димитар Соров. Во Битолската област директори биле: Тодор Павлов, Христо Гуцов, Антон Козаров (поранешен директор на Скопската област), Христо Миладинов и Сотир Накев. Секретар бил Џамбазов, а главен инспектор Фајтонџиев⁴⁵.

На чело на областите се наоѓале директори. Тие му биле потчинети на министрот за внатрешни работи. Со околиците раководеле околиски управители. Околиските управители за својата работа одговарале пред обласните директори. На околиските управители им биле потчинети општинските претседатели, а по селските општини селските кметови (кметски намесници).

Бугарија преку народното собрание од 31 јануари 1941 година а со Указ бр.2 донесува Закон за буџетот⁴⁶ на државата за 1941 година. За реализација на сите предвидени активности во државата, според овој Закон, буџетот изнесувал 10.142 100.000 лева. Со влегувањето на Бугарија во војна на страната на Централните сили, за финансирање на административниот воено-полицискиот и друг апарат и за зголемените потреби за финансиски средства, Народното собрание на 14 јули 1941 год. со царски Указ бр. 48 го донесува Законот за дополнителен буџетски кредит⁴⁷ за истата година, во износ од 4.321.520.000 лева. Во образложението за донесувањето на овој Закон се вели дека кон членот 3 се додаваат нови алинеи, а

⁴⁴ Гл. Тодоровски, Некои белези на окупацијата на дел од Вардарска Македонија, Прилози, МАНУ, Одделение за општествени науки, XXIII, бр. 1, Скопје 1992, 84 – 99; Miloš Konstantinov, Arhivska građa..., 46 – 49; „Списък на населени мѣста в Бѣломорската, Битолската и Скопската област“, Глаз на дирекция на статистика, София 1941

⁴⁵ В. Стојчев, Бугарскиот окупаторски систем..., 72.

⁴⁶ „Държавен вестник“ бр. 116 од 30.5.1941 год.

⁴⁷ „Държавен вестник“ бр. 154 од 17.7.1941 год.

кои се однесуваат на државните службеници во ослободените земји во 1941 година и дека државните службеници вработени во текот на 1941 година ќе почнат да земаат плата од 1 август и тоа службениците во градовите Скопје, Битола и Охрид месечна плата зголемена за 30%, а сите други службеници во таа земја по 20 %. Во членовите 4 и 5 стоело дека надлежните министри можат да ги зголемат платите од редовниот буџет на лицата кои се на должност во ослободените земји. Така на пример, министерот за народна просвета во текот на 1941 година определил дека учителите можат да добиваат зголемување на платата дури за време на летниот одмор и назначувал и преместувал учители кои биле поставени од старите предели во новоослободените земји. Тој дури имал право на студентите и учениците во ослободените земји да им доделува стипендии до 1200 лева месечно за Бугарија и до 4000 лева месечно во странство без да се распишува конкурс.

Во спроведувањето и одржувањето на окупацијата, во политичкиот систем на окупаторската власт, важна улога имала институцијата кметство или кметско намесништво. Кметот бил поставуван од министерот за внатрешни работи и нему му давал отчет за својата работа. Истовремено, тој им бил потчинет и на околинскиот управител и на окружниот директор⁴⁸.

За околински управници и општински претседатели можеле да бидат поставени само лица од старите краеве што ги потчиниле сопствените лични интереси на државните интереси. Тие морале да го завршат курсот за околински или општински раководители во новите краеве. Сите вработени од поранешниот состав биле отпуштени и на нивно место биле поставени нови, кои ѝ биле верни службеници на Бугарија. На припадниците на бугарската народност им било овозможено примање пензија. На другите народности тоа им било ускратено⁴⁹. Но затоа, учесниците во „ослободителните“ борби во Македонија (како и Тракија, Добруца, западните територии, Пиротско и Моравско), кои биле членови на организирани вооружени чети, биле осудени на затвор, малтретирани од туѓи власти и останале инвалиди, можеле да добијат народна пензија. Истото важело и за лица кои најмалку 10 години биле егзархиски учители во споменатите области

⁴⁸ М. Апостолски, А. Христов, Р. Терзиоски, Македонија..., 23.

⁴⁹ В. Стојчев, Бугарскиот окупаторски систем..., 72 – 73.

како и доброволните учесници во Македонско-одринското ополчение (1912–1913). Молбите за добивање народни пензии ги разгледувал обласниот директор, а комисијата за народни пензии (формирана во состав на Министерството за финансии, составена од: директорот за распределба при МВРНЗ, директорот за пензии, претставници на соодветните организации и две лица назначени од самиот министер) давала мислење за тоа кои од молбите требало да се уважат⁵⁰.

4.4. Функционирање на бугарските окупаторски органи на управа

Правната природа на бугарскиот окупаторски систем може да се согледа и од некои посебни закони што ги донесувала бугарската влада и врз основа на кои го спроведувала системот на управување со окупираните подрачја во Македонија⁵¹.

Најважни исклучително показателни и исклучително комплексни закони создадени за време на Втората светска војна се:

1. Законот за изменување и дополнување на Законот за заштита на државата, објавен во ДВ бр. 202 од 12 септември 1941 година.
2. Законот за изменување и дополнување на Законот за заштита на државата, објавен во ДВ бр. 67 од 28 јули 1943 година.
3. Законот за дополнување на ВСЗ, објавен во ДВ бр. 166 од 31 јули 1941 година.
4. Законот за измени на ВСНЗ, објавен во ДВ бр. 265 од 28 декември 1941 година.
5. Законот за дополнување на Законот за запазување на моралните и материјалните сили на војската, објавен во ДВ бр. 166 од 31 јули 1941 година.
6. Законот за осигурување на редот во новоослободените земји, објавен во ДВ бр. 116 од 30 мај 1941 година.

⁵⁰ „Законъ за отпускане народни пенсии на особено заслужилитѢ въ освободителнитѢ борби дейци“, „Държавенъ вестникъ“ бр. 24, София 3 февруарий 1943 година.

⁵¹ М. Апостолски, А. Христов, Р. Терзиоски, Македонија..., 26.

7. Закон за надзор на имотите на државјани на непријателски држави, физички и правни лица, кои живеат или се со седиште во непријателски држави, објавен во ДВ бр. 77 од 13 април 1942 година.
8. Закон за судови за малолетни, објавен во ДВ бр. 39 од 20 јули 1943 година.
9. Закон за изедначување на казнените судски мерки по некои закони, објавен во ДВ бр. 269 од 27 ноември 1943 година.
10. Закон за воените сили, објавен во ДВ бр. 76 од 13 април 1944 година.

Создавањето на овие акти на исклучително законодавство, претставува важен момент од резултатите на државно-правната страна на фашизмот во Бугарија⁵².

Како типични примери на фашистичките закони бил Законот за заштита на нацијата⁵³, донесен на 24 декември 1940 година. Со овој Закон се сакало да се уреди еврејското прашање по примерот на Германија. Притоа, се формирало посебно Комесарство за еврејското прашање. Со овој Закон се забранувале тајните и меѓународните организации, а веќе постоечките се растурале. Министерскиот совет, по извештај од МВРНЗ, определувал и објавувал кои организации подлежеле на одредбите на Законот. Исто така, законот предвидувал сите лица од еврејско потекло (на кои барем еден од родителите им е Евреин), без оглед на нивното државјанство, биле должни во рок од еден месец од стапувањето на сила на Законот да ја пријават својата припадност во општинската и полициската управа, за да биде соодветно забележано во нивните документи, во регистерот на општината и во полициските картотеки. Биле воведени општи ограничувања за Евреите, како немање право на бугарско државјанство, забрани за излегување од круговите во кои живеат, полициски час, носење на правила за нивно одбележување, забрана за поседување на телефонски апарати, забрана на професионална и стопанска дејност, забрана на сопственост на недвижен имот и сл. Во рамките на Законот имало и

⁵² Ф. Милкова, Исклучително..., 33 – 34; „Сборник на действащитѣ съждебни закони на Църството 1878-1942“, часть II, София, 1942.

⁵³ „Законъ за защита на нацията“, обнародванъ въ „Държавенъ вестникъ“ бр. 16 отъ 23 януарий 1941 година.

правилник⁵⁴ за негово спроведување, со кој точно бил прецизиран начинот како требало да се применува.

Во ист дух бил донесен и Законот за организацијата на бугарската младина. Со овој Закон се создала профашистичката младинска организација „Браник“, која била организирана по примерот на германската „Хитлерјугент“. Законот за заштита на државата е уште еден типичен пример на закон со вонредни мерки од строг фашистички тип, кој отишол до таму што се предвидувале смртни казни за учество во нелегални организации, во вооружени акции, саботажи и други форми на спротиставување. За првпат во бугарското законодавство била дозволена примената на смртната казна и за малолетници⁵⁵. Врз основа на овој Закон бил донесен и Правилник⁵⁶ за хиерархијата и организацијата на „Браник“. Организацијата на бугарската младина се состоиела од членови и раководители. Членови на организацијата можеле да бидат сите полнолетни младинци Бугари од двата пола, што не биле во брак и не одбиле да служат војска. Организациски биле поделени во дружини, чети и јадра.

Со измените и дополнувањата на Законот за заштита на државата⁵⁷ се забранувале сите организации и нивните ограноци што пропагирале или разгорувале какво било насилно менување на општественото уредување, насилно заземање на власта или што се стремеле кон остварување на смислени цели со употреба на незаконски акти, вооружени акции, насилни и терористички дејства. За повреда на уредбите од овој Закон се предвидувале строги казни, како парични (30.000 до 500.000 лева) така и затворски (со времетраење од 3 години па сè до доживотен затвор) и смртни казни.

Полицискиот апарат бил основна сила за зачувување на внатрешното уредување на државата. Полицијата, по армијата, била најмоќната сила и во нејзината модернизација и осовременување бугарската влада одобрувала

⁵⁴ „Правилникъ за прилагане на закона за защита на нацията“, обнародванъ въ „Държавенъ вестникъ“ бр. 36 отъ 17 февруарий 1941 година.

⁵⁵ Н. Велјановски, Македонското прашање..., 22 – 23.

⁵⁶ „Правилникъ за устройството и иерархијата на организацията на българската малдежъ „Браникъ““, „Държавенъ вестникъ“, бр. 227, София 13 октомври 1941 година.

најразлични средства од бугарскиот буџет. Полицијата била силата што на теренот, во практиката, ја спроведувала окупаторската политика⁵⁸.

Главен орган во полициската структура било Министерството за внатрешни работи и народно здравје, кое било и ресорен орган за внатрешни работи и при Министерскиот совет, при што ја контролирало целокупната управа на полицијата. Постоела и посебна државна полиција составена од посебни државно-полициски органи, како на пример: даночна полиција, шумска полиција, полиција за патишта, гранична полиција и др. Како централен орган ги обединувала Дирекцијата на полицијата, на чело со директор, двајца инспектори, секретар и начални на државната безбедност. Во рамките на секторот за државна безбедност, функционирале посебни одделенија кои биле именувани како : А – за борба против националната буржоазија, Б – за следење на емигрантски и национално-револуционерни организации, В – контрола на поранешни партии, Г – контрола на печатот и Д – контрола на здруженијата.

Во Македонија започнало организирањето на воено-полицискиот апарат, при што биле прецизирани две полициски управи за Скопската и Битолската област. Градски полициски команди постоеле во Скопје, Битола и Прилеп, а биле организирани 21 околиска полициска управа. Скопската област била со полициска командатура во Скопје и со околиски полициски управи во: Бујановац, Врање, Велес, Гевгелија, Качаник, Кавадарци, Кочани, Крушево, Неготино, Скопје, Струмица, Свети Николе, Радовиш и Штип. Беломорската област била со полициски командатури во Ксанти, Серез, Кавала, Драма, Ѓумурцина и околиски: во Ѓумурцина, Дедеагач, Демир Хисар, Драма, Силјаново, Кавала, Ксанти, островот Тасос, Правиште, Саршабан и Серез. Во Битолската област имало командатура во Битола и околиски управи во Битола, Брод, Крушево, Прилеп, Ресен и Охрид. Железнички полициски командатури постоеле во Скопје, Велес, Битола и Ксанти.

⁵⁷ „Законъ за защита на државата“, обнародванъ въ „Държавенъ вестникъ“ бр. 2 отъ 23 януарий 1924, измѣненъ и допълненъ съ закони, обнародвани в „Държавенъ вестникъ“ бр. 16 отъ 16 септемврий 1941 година.

⁵⁸ В. Стојчев, Бугарскиот окупаторски систем..., 74.

Отсекот за државна полиција бил т.н. „политичка полиција“, кој имал за цел да ги следи сите текови на животот во државата. Тој тесно соработувал со германската тајна полиција „Гестапо“. Од неа црпеле податоци за движењето на партизанските единици, одредени инструкции за работата и за заеднички настап, особено откако во 1944 година делови од тајната германска полиција биле дислоцирани во Велес и Гевгелија, а под команда во Солун⁵⁹.

Зголемените потреби на бугарската држава резултирале со зголемување и на буџетските средства. Така, додека за 1942 година буџетските средства изнесувале 14.408.100.000 лева⁶⁰, за 1943 година тие биле речиси двојно зголемени и изнесувале 21.716.500.000 лева⁶¹, а за 1944 година изнесувале 25.331.000.000 лева⁶².

Со цел да се воспостави што подобра соработка меѓу армијата и полицијата во борбата против силите на народноослободителното движење, МВРНЗ и Министерството на војната на 10 февруари 1942 година донеле наредба со која се наредувало на сите началници на гарнизоните „да стапат во тесна врска со полициските органи и да дејствуваат заедно против комунистите и НОД“. Со засилување на НОБ полицијата барала нови форми на борба. Притоа, во 1943 година, започнало формирање на специјални контрачети, составени од полицајци и „благонадежни“, со дневна награда од 150 лева. Во обласните управи биле формирани специјални одреди, во состав од 90 до 100 помлади полициски стражари, од 4 до 8 постари и од 30 до 40 контрачетници, организирани во водови и снабдени со леки коли, камиони, мотоцикли и наоружани со модерно автоматско оружје⁶³.

На состанокот од 1 октомври 1943 година бил формиран комитет што бил составен од министрите на МВРНЗ, војната и правосудството. По овој состанок дошло до засилување на околските полициски управи, каде што се формирале разни околски стражи, нови полициски станици, нови контрачети и други

⁵⁹ Н. Велјановски, Македонското прашање..., 33 – 34.

⁶⁰ „Бюџетът на министерството на обществените сгради, птищата и благоустройството за 1942 бюджетна година“, Обнародванъ въ „Държавенъ вестникъ“ бр. 17 отъ 26 януарий 1942 година.

⁶¹ „Законъ за бюджета на държавата за 1943 бюджетна година“, XXV обикновено Народно събрание, дъжано на 14 януарий 1943 година.

⁶² „Законъ за бюджета на държавата за 1944 бюджетна година“, Обнародванъ в „Държавенъ вестникъ“ бр. 297 от 30 декемврий 1943 година.

полициски органи. Во ноември 1943 година, владата ја создала Општествената сила, како масовна политичка организација. Тие биле организирани во сите градови и поголеми села, а со неа раководеле обласните, околиските, општинските и селските комитети.

На 26 февруари 1944 година бил донесен закон со кој е формирана специјална воено-полициска организација – Државна жандармерија. Овој закон бил дополнет на 19 и 22 февруари 1944 година, со што жандармеријата станала воено-полициска организација дисциплински потчинета на врховното началство и министерот за внатрешни работи и народно здравје. Во нејзин состав влегувале воено-полициски лица (офицери, подофицери и жандармеристи) и жандармериски чиновници, а пополната се вршела од полицајци, резервни офицери и подофицери⁶⁴.

Значајна улога во воспоставувањето на бугарскиот ситем на власта имала и судската власт. Организирањето на судовите било извршено според Законот за измена и дополнување на Законот за организација на судовите⁶⁵ во Бугарија од 25 март 1943 година приближно, според административно-територијалната поделба. Судската мрежа се состоела од обласни, околиски, апелациски судови, како и Врховен касациски суд. Во Македонија обласни судови биле организирани во Скопје, Штип, Велес, Струмица, Битола и Прилеп, а апелациски во Скопје. Околиски судови биле: Битолскиот околиски суд со седиште во Битола; Велешкиот со седиште во Велес; Гевгелискиот со седиште во Гевгелија; Кавадаречкиот околиски суд со седиште во Кавадарци; Кочанскиот со седиште во Кочани; Кратовскиот околиски суд со седиште во Кратово; Кривопаланечкиот со седиште во Крива Паланка; Крушевскиот околиски суд со седиште во Крушево; Кумановскиот со седиште во Куманово; Охридскиот со седиште во Охрид; Прилепскиот околиски суд со Прилеп; Радовишки со седиште во Радовиш; Скопски со седиште во Скопје; Струмичкиот околиски суд со седиште во Струмица и Штипскиот со седиште во Штип. Во рамките на обласните судови

⁶³ В. Стојчев, Бугарскиот окупаторски систем..., 77.

⁶⁴ В. Стојчев, Бугарскиот окупаторски систем..., 78 – 80.

⁶⁵ „Законъ за измѣнение и допълнение на закона за устройството на сѐдилищата“, „Държавен вестникъ“, бр. 72, София 1 април 1943.

имало судии-иследници и тоа по еден во Битолскиот, Велешкиот, Прилепскиот, Струмичкиот и Штипскиот областен суд, додека во Скопскиот областен суд имало двајца.

Во рамките на државно-правните институции бугарската влада презела низа смислени и однапред подготвени акции, со цел на агресорската политика да ѝ даде карактер на „ослободување на поробените браќа“⁶⁶.

За спроведување на денационализаторската и експлоаторската политика во Македонија, бугарската влада формирала сложен систем на школски установи: основни школи, полугимназии (осмолетки), гимназии и факултети, односно универзитет во Скопје. Просветните работници за остварување на оваа идеја биле доведени од Бугарија. Притоа, за школите во Македонија била создадена и специјална наставна програма. Само за илустрација, во периодот на 1941 и 1942 година, во Македонија биле основани 800 основни школи, 160 осмолетки, 10 гимназии и 7 неполни гимназии наречени гимназијални клонови. повремено биле основани и посебни средни школи: музички, технички, државно училиште за милосрдни сестри, трговско училиште, државно полициско училиште и други.и сл⁶⁷.

Идеолошката агресија бугарската влада ја спроведувала со помош на разновидни културни, просветни и други институции каде што пропагандата за наводната бугарска национална припадност на македонскиот народ претставувала основа за целокупната агресивна политика на бугарската буржоазија и на нејзината влада кон окупираниот дел на Македонија. Бугарската фашистичка влада веднаш по окупацијата пристапила кон проучување на положбата за организирање на пропаганден културно-просветен апарат. Во Македонија биле испратени посебни комисии и личности кои имале задача да направат точен увид на бившите југословенски училишта, бројот на учениците, училишните имоти како и да определат колку учители се нужни од Бугарија да се испратат во Македонија. Програмата предвидувала изучување на бугарскиот јазик и бугарската национална историја за сите ученици како подготовка за започнување на редовната учебна1941

⁶⁶ М. Апостолски, А. Христов, Р. Терзиоски, Македонија..., 29.

⁶⁷ Исто, 30 – 31.

година. За потребите на провизорните курсеви биле користени одделни специјално определени наставни кадри од Софија, а исто така и поголем број интелектуалци што се наоѓале во составот на окупациските војски во Македонија, коишто за таа цел биле ослободени од редовните воени задолженија. Министерството за просвета преземало и други чекори. Ангажирало во сите поголеми градови во Бугарија повеќе станови во кои сакало да смести поголем број ученици од Македонија и Поморавјето за време на летниот распуст да се најдат меѓу учениците од Бугарија и на таков начин полесно да го поправат својот јазик расипан од Србите и Грците во време на ропството. Во двете училишни области – Скопската и Битолската, биле испратени наставници и лектори кои организирале курсеви за основно запознавање со бугарскиот јазик и другите национални предмети. Во училишните области се наоѓале обласни училишни инспектори, а во околинските места, што биле околински училишни центри, биле околинските училишни инспектори. Сметајќи ги училиштата за најважен фактор за национално денационализирање и асимилирање на македонскиот народ, бугарската влада настојувала да отвори што поголем број училишта опфаќајќи ги, притоа, сите поголеми населени места.

На своето 79 Заседание од 31 декември 1942 година Министерскиот совет решил во учебната 1943/44 година да се отвори државен универзитет во Скопје, кој ќе биде под врховен надзор на Министерството за просвета.

Дирекцијата за национална пропаганда била орган на Бугарската влада, односно на Министерството за внатрешни работи. Во почетокот на 1944 година Дирекцијата за национална пропаганда потпаднала под Министерството за народна просвета. Службата за национална пропаганда во Македонија била раководена од главен инспектор, а таа функција ја имал Никола Коларов. По сите околински места Дирекцијата за националната пропаганда имала свои филијали, организациски единици. Службата за новоослободени земји при Дирекцијата за национална пропаганда претставувала еден од основните инструменти во рацете на бугарската влада во спроведувањето на денационализаторската и фашистичката политика во Македонија. Поставувајќи ја културно-просветната дејност на најширок план, Службата за новоослободените земји при Дирекцијата за национална пропаганда ги вклучила во својата активност сите организации, друштва и сојузи што биле

основани или што создале свои клонови во Македонија. Преку нив требало да дејствува на масите од најмала детска возраст до најстара⁶⁸.

Бугарската влада во спроведувањето на политиката на денационализација се потпираше и на многуте културно-пропагандни установи кои ги создала на окупираната територија. Не помал притисок за време на окупацијата вршеле и претставниците на Бугарската православна црква, која својата дијачеца ја проширила и на окупираните делови. Друга мерка за денационализација на македонскиот народ била забраната за употреба на македонскиот јазик и тоа не само во школите и администрацијата, туку и во обичниот секојдневен живот. По капитулацијата на Италија, Бугарија развила силни активности за да ја окупира Западна Македонија и други територии. Со идеолошката агресија, бугарската влада сакала да обезбеди остварување на Голема Бугарија. За остварување на оваа цел истакнувани биле и барањата да се изврши колонизација на Македонија, со населување на Бугари од старите краишта во Македонија. За одржување на окупацијата биле спроведувани разни форми на терор. Најмногу во употреба биле масовни интернации и испраќањето на машкото население од 18 до 50 години во Бугарија, во т.н. работни единици или групи⁶⁹.

Организацијата на управата, односно развитокот на државниот апарат во Бугарија поминал низ неколку карактеристични етапи во времето од 1877 до 1944 година. Првата од нив носела белег на управата што ја организирале Русите по ослободувањето на Бугарија, втората носела печат на Берлинскиот договор, третата се карактеризирала со подемот на националната буржоазија сè до превратот извршен на 19 мај 1934 година. Најконкретна особина на фашистичкиот режим било тоа што сите влади на тој режим дефинитивно прекратиле со традиционалните принципи на буржоаската демократија⁷⁰.

Надлежностите на окупаторската државна управа биле спроведувани преку законодавна, извршна и судска власт.

⁶⁸ Растислав Терзиоски, Денационализаторската дејност на бугарските културно-просветни институции во Македонија, ИНИ, Скопје, 1974 год, 21 – 37, 181 – 185.

⁶⁹ М. Апостолски, А. Христов, Р. Терзиоски, Македонија..., 32 – 38.

⁷⁰ Милош Константинов, Административно – територијална поделба на Македонија за време на бугарската окупација и осврт врз организацијата на бугарската власт и канцелариско работење применувано во периодот 1941 – 1944, Друштво на архивските работници на СРМ, Скопје, 1969, 10.

Законодавна власт – Народното собрание било највисок, т.е. врховен законодавен орган. Во негова надлежност спаѓало донесувањето на сите законски акти. Поважни днесени акти биле Законот за измени на Законот за заштита на државата (ДВ бр. 202 од 12 ноември 1941 година), Законот за граѓанска мобилизација (ДВ бр. 100 од 4 мај 1940 година), Законот за осигурување на снабдувањето и регулирање на цените (ДВ бр. 110/40), Законот за заштита на нацијата (ДВ бр. 16/41) и др.

Извршна власт – Извршната власт била сконцентрирана во рацете на монархот, министерскиот совет и врховната влада. Тие преку своите специјализирани и слепо потчинети институции (како што биле Дирекцијата за национална пропаганда, која се грижела за целосно фашизирање на земјата, Дирекцијата за граѓанска мобилизација, која исклучиво ги задоволувала потребите од воен карактер и др.) ја практикувале власта главно преку декрети. Одделот за надзор врз печатот (контролор за печат трет степен) бил сместен во Скопје, а Главна дирекција на државните долгови, врховни и обласни финансиски и даночни палати имала испостави во Скопје и Битола.

Судска власт – Сите надлежности на судската власт му припаѓале на Врховниот административен суд, во чијшто состав функционирал и Обвинителскиот надзор. Суштинската судска власт ја вршеле т.н. „Воени големи судови“, т.е. преките воени судови.

4.4.1. Централни државни установи

Сите централни државни установи се стремеле да ја претворат државната администрација во оружје со коешто ќе се реализира не само фашистичката идеологија туку и денационализацијата политика во окупираните земји.

Министерство за правосудство

Министерство за правосудство – Апелациони суд во Скопје со две одделенија, обласни судови во Битола со две одделенија, Велес, Прилеп, Струмица и Штип со по едно и Скопје со две одделенија, околински судови Битола, Велес,

Гевгелија, Кавадарци, Кратово, Кочани, Крива Паланка, Куманово, Охрид, Прилеп, Скопје, Струмица и Штип. Затвори во Битола и Скопје.

Министерство за надворешни работи и вера

Во составот на ова Министерство работеле следните дирекции:

1. Конзулско-стопанската дирекција;
2. Дирекцијата за вера и
3. Дирекцијата за печат.

Во дирекцијата за печат, што имала посебни овластувања во ширењето на фашистичките идеи (врз основа на Законот за периодичниот печат⁷¹ од 10 декември 1943 година, целиот периодичен печат се ставил под врховен надзор на Министерството за народна просвета, со исклучок на воениот печат, кој бил под надзор на Министерството за војна. Притоа, секое периодично издание морало да има уредник, уреднички комитет или коуредници, а пред да почне да се издава, изданието морало да биде одобрено од Министерството и заведено во списокот на Сојузот на периодичен печат на Бугарија), работеле следните потесно специјализирани служби:

- 1) Служба за печат;
- 2) БТА (Бугарска телеграфска агенција);
- 3) Служба за културни врски со странство;
- 4) Служба за документација;
- 5) Служба за информации и
- 6) Служба за радио.

Министерство за внатрешни работи и народно здравје

Ова Министерство било поделено на администрација и полиција. Доминантно место заземала Дирекцијата на полицијата. Министерството за внатрешни работи и народно здравје било најсилната потпора на режимот и најенергичен инструмент за реализирање на бугарската политика.

Дирекцијата на полицијата се состоела од неколку оддели:

⁷¹ „Закон за периодичниот печат“, „Државен вестник“, бр. 297, София 30 декември 1943 година.

1. Централна управа;
2. Униформирана полиција и училишна подготовка;
3. Криминална полиција;
4. Административна полиција;
5. Оддел за снабдување;
6. Државни полициски училишта (Софија, Скопје и Пловдив) и
7. Државна безбедност.

Одделот за Државна сигурност бил поделен на пет потесно специјализирани одделенија: Одделението „А“ се борело на подрачјето на Македонија, главно против членовите на КПЈ, како и против сите кои според нивниот критериум биле евидентирани како политички проблематични; Одделението „Б“ се занимавало со следење на малцинствата и другата емиграција и нивните организации во Бугарија, како и со прашањето за комунистите, националните малцинства и контрашпионажата; Одделенијата „В“, „Г“ и „Д“ ги следеле печатот, печатените материјали, јавните настапи, спортските, културно-просветните, верските и другите организации.

Одделот за државна сигурност како политичка полиција, еден вид агентура на германската тајна полиција (Гестапо), поради инфилтрираните агенти распоредени речиси во секоја установа, претставувал „држава во држава“ и сила што го контролирала целокупното општество.

Во состав на Министерството за внатрешни работи и народно здравје функционирал и Комесаријат за еврејски прашања, кој издал наредба за потчинување на сите еврејски општини во Бугарија и окупираните подрачја во Македонија и Србија. Комесаријатот за еврејски прашања учествувал во најперфидни акции за физичка ликвидација на 11.000 Евреи. Во овој Комесаријат во составот на Министерството биле формирани и централни служби за издржување по воени причини, што имале свои органи во сите општини, со кои раководеле кметовите, т.е. претседателите на градските или селските општини.

Во главната дирекција за народно здравје постоеле: обласни медицински служби (Обласен хигиенски институт во Скопје); училиште за акушерки во Скопје; околиски медицински служби; реонски медицински служби; противмаларични

служби (станции во Штип, Битола, Струмица и потстанции во Велес, Крива Паланка, Куманово, Прилеп, Ресен, Гевгелија, Моноспитово, Пирава, Дојран и Радовиш); противвенерични служби (при Здравствениот дом во Битола); бактериолошки станици (при здравствените домови во Куманово, Битола, Прилеп, Охрид, Струмица и Штип); противтуберкулозни служби, околиски диспанзери (при здравствените домови во Скопје и Битола) и советувашишта за деца и мајки (Скопје, Куманово, Велес, Штип Прилеп, Битола, Струмица и Гевгелија).

Министерство на војната

Во окупирана Македонија ова Министерство стационираше штаб на една околица со две пешадиски дивизии и една коњаничка бригада. Во самата Бугарија, Министерството основало управа на жандармеријата, која во соработка со одделот за државна сигурност (под чијашто надлежност се наоѓале специјално обучени единици за борба против партизанското движење во Македонија, т.е. т.н. „Контрачети“ што биле најозлогласени летачки формации).

Министерство за финансии

Во негов состав се наоѓале одделите:

1. Оддел за државните долгови и долгови гарантирани од државата;
2. Оддел за пензии;
3. Оддел за емигранти и
4. Буџетско-контролно одделение.

Во надлежност на ова Министерство биле формирани повеќе институции: Државна адвокатура во Скопје; даночни обласни управи во Скопје и Битола и околиски даночни управи во Велес, Куманово, Прилеп, Штип; околиски даночни управи од прв степен во Кочани, Охрид и Струмица и од втор степен даночни управи во Гевгелија, Кавадарци, Крива Паланка, Крушево и Ресен, а царинарници имало во Гевгелија, Битола, Скопје, Дојран и Охрид.

Министерство за народна просвета

Ова министерство повеќе се грижело за фашизирање на младината отколку за просветата, културата и науката.

Министерство за народна просвета имало обласни училишни инспекции (Скопје и Битола), народни основни училишта, првоначални училишта, прогимназии и гимназии со гимназиски клонови. Во Скопје постоеле 2 машки и една женска гимназија. Во Битола, Штип, Куманово, Прилеп, Велес и Охрид имало мешани гимназии, а гимназиски клонови во Срумица, Кавадарци, Гевгелија, Неготино, Радовиш, Кратово, Ресен, Берово и Кочани.

Министерство за земјоделство и државни имоти

Ова Министерство имало врховно раководство и контрола на земјоделско-стопанската политика, со крајна цел зголемување, подобрување, и чување на земјоделските приходи. Тоа се состоело од централна управа и внатрешни служби. Централната управа ја опфаќал кабинетот на министерот во состав: министер, главен секретар, правна служба и секретаријат. Во состав на Централната управа постоеле:

1. Дирекцијата за земјоделство, сточарство и земјоделско образование;
2. Дирекцијата за земја;
3. Дирекцијата за води;
4. Дирекцијата за шуми и лов;
5. Дирекција за подобрување и зголемување на обработливата земја;
6. Санитарно-ветеринарната дирекција;
7. Институт за тутун во Прилеп;
8. Земјоделски испитувачки институт во Скопје⁷²;
9. Машки земјоделски учителски институт во Скопје;
10. Средно земјоделско училиште во Битола;
11. Машки специјални практични земјоделски училишта во Прилеп и

⁷² „Законъ за земеделско-стопанскиѣ, ветеринарно-медицинскиѣ и горско-стопанскиѣ опитни, изследователски и контролни учреждения, при Министерството на земеделството и државните имоти“, „Държавен вестник“ бр. 34, София 16 февруарий 1942 година.

12. Самостојни оддели и одделенија⁷³.

Министерство за општествени објекти, патишта и комунално уредување

Во неговиот состав функционираше Централната управа на Министерството и Главната дирекција за градежништво, што ги имала следните три оддели:

1. Оддел за патишта;
2. Оддел за нови железнички линии и
3. Оддел за водни градби, кој од 1943 година прераснува во Дирекција за водни објекти.

Во рамките на Министерството постоеле и Државно средно техничко училиште во Битола; обласни и околиски инженерства; обласно инженерство – Скопје, со одредени околиски служби во Велес, Струмица и Штип; обласно инженерство – Битола со одредени околиски служби во Кавадарци, Охрид и Прилеп.

Министерство за трговија, индустрија и занаетчиство

Во составот на ова Министерство биле Централната управа на Министерството и:

1. Дирекцијата за внатрешна трговија, индустрија и занаетчиство;
2. Дирекцијата за организирање и контрола на професиите;
3. Одделот за професионално образование;
4. Главниот комесаријат за снабдување;
5. Дирекцијата за надворешна трговија;
6. Дирекцијата за природни богатства и
7. Дирекцијата за работа.

Биле формирани и внатрешни служби главно комесарство за снабдување, и тоа со комесар во Скопје и комесарства во Прилеп Велес и Куманово, државни средни и практични индустриски училишта, државно средно училиште во Битола и Скопје и државно практично училиште во Охрид.

⁷³ „Законџ за устројството на Министерството на земедѢлието и државните имоти“, „Државен вестник“ бр. 80, София 10 април 1943 година.

Министерство за железници, пошти, телеграфи и телефони

Во надлежност на ова Министерство се наоѓала главната дирекција за железницата и пристаништа. Таа работела во координација со техничката дирекција, финансиско-стопанска дирекција, дирекцијата за врски што се одржуваат по вода и главната дирекција на ПТТ. Во составот на овие дирекции биле:

1. Централната управа со одделот „личен состав“ и одделенијата за материјално снабдување, за ревизија и за контрола на приходите;
2. Буџетскиот контролен оддел;
3. Одделот за ПТТ-врски;
4. Техничкиот оддел;
5. Одделот за радиоврски и
6. Одделот за штедење.

Под ова Министерство биле:

- Во Битолската област: Првостепената станица во Битола, второстепените станици во Гевгелија, Охрид и Прилеп; третостепените во Кавадарци, Крушево и Ресен и четвртостепените Брод и Неготино.
- Во Скопската област: Првостепена станица во Скопје; второстепените во Велес, Штип и Куманово и една во Скопје; третостепените во Радовиш, две во Скопје, Струмица; четвртостепените во Берово, Валандово, Кочани, Кратово, Крива Паланка, Овче Поле, Пехчево, Свети Николе, две во Скопје, Удово и Царево Село и петостепени во Дојран⁷⁴.

4.4.2. Локални органи на власта

Највисок орган на локалната власт била обласната дирекција, со која управувал областен директор со еден или повеќе помошници, кои биле директно надгледувани од министерот за внатрешни работи и народно здравје. Во нивната организациска структура се наоѓале мандатарни министерства, т.е. ресорни служби

⁷⁴ Министерство на финансиитѢ, Дирекция на дръжавния бюджетъ и отчетность, София ,1942.

од кои еден број функционираше како одделни установи. Таков бил случајот со обласната полициска управа, обласното одделение за просвета итн.

На пониско ниво од овие установи се наоѓале околиските управи кои за разлика од обласните дирекции биле исклучиво составени од околиските полициски управи.

Реализацијата на политиката за сите нејзини делови, власта ја вршела преку градските и селските управи кои биле локални установи. На чело на градските општини стоеле повисоките органи на локалната власт, наспроти прокламираната самоуправа во лицето на градскиот совет, во чијшто состав влегувале: кметот со своите помошници, директорот на највисокото училиште или главниот учител, државниот лекар, ветеринар, обласниот стопански директор или агроном, реонскиот шумски инспектор или шумар, државниот инженер или архитект, по еден претставник на месните кооперации, синдикатот и сопствениците на недвижниот имот, како и обични граѓани според следниот образец: 6 од населено место до 5.000 жители, 9 од населено место од 5.001 до 10.000 жители и 12 за населби со повеќе од 10.000 жители.

Неколку населени места во состав на една општина можеле да бидат групирани во едно кметско намесништво, по решение на општинскиот совет, одобрено од околискиот началник. По проценка на министерот за внатрешни работи и народно здравје може да се назначи помошник-кмет и во општините кои имаат помалку од 10.000 жители, но не помалку од 5.000 жители. Можат да бидат назначени секретари-бирници и бирници за селските општини⁷⁵.

Во надлежноста на општината, меѓу другото, била и управата со општинските стопански претпријатија, првенствено од индустриски или трговски карактер. Секое такво претпријатие се управувало од управен совет, кој се состоел од кметот како претседател, еден помошник-кмет, еден општински советник избран

⁷⁵ „Законъ измѣнение и допълнение на наредбата-законъ за градскитѣ общини и наредбата-законъ за селскитѣ общини“, „Държавен вестникъ“ бр. 296, София 29 декември 1943 година.

од општинскиот совет, како и правен референт, државен контролор и директорот на претпријатието како членови⁷⁶.

Одредени градски општини (Скопје, Битола, Охрид, Прилеп, Велес, Штип и Куманово) можеле да вршат продажба на државните недвижни имоти. За таа намена, во соодветните градови, од обласниот директор, се формирала по една комисија составена од претставници на Министерството за земјоделство и државни имоти, МВРНЗ, Министерството за финансии и Министерството за општествени згради, патишта и изградба и претставник од општината. Неговата функција се состоела во одредување на имотите кои се за продажба, а кои требало да останат во сопственост на општината, кои имоти да им се продадат на чиновниците и да ја одреди нивната цена. Во одредени градови (од Македонија се: Демир Хисар, Свети Николе, Кочани, Крива Паланка, Кратово, Неготино, Гевгелија, Кавадарци, Берово, Радовиш) се дозволувало и доделување на обработлива општинска земја на доселениците⁷⁷.

Комуналното уредување на населените места било вршено врз основа на планови и регистри, во зависност од големината и релјефот на градбите, но и во согласност со барањата на техничката естетика, безбедноста и историските, стопанските и социјалните услови. Тоа опфаќало создавање и примена на градежни планови, создавање и примена на улични, дворни и нивелациски планови, како и именување на улиците, булеварите и плоштадите и нумерирање на парцелите. Во сите населени места се плаќала такса за техничко обслужување од страна на општинските технички служби, а во местата каде такви служби немало, таксата ја собирало Министерството за општествени згради, патишта и комунално уредување преку своите органи. Општините биле должни во соодветен рок да подготват соодветни катастарско-нивелациски планови и снимки, неопходни за создавање на комуналното уредување, регулациските и нивелациските планови⁷⁸.

⁷⁶ „Законъ за общинскитѢ стопански предприятия съ търговски или индустриаленъ характеръ“, „Държавен вестникъ“, бр. 147, София 8 юлий 1942 година.

⁷⁷ „Наредба за продажбата на државни недвижими имоти въ БѢломоркса областъ, Македония и западнитѢ покрайнини“, „Държавен Вестникъ“ бр. 73, София 2 априль 1943 година.

⁷⁸ „Законъ за благоустройството на населенитѢ мѢста“, „Държавен вестникъ“ бр. 117, София 13 май 1941 и измѢненъ, „Държавен вестникъ“ бр. 152, София 14 юлий 1942 година.

Општините во општинскиот буџет можат да ги внесат само оние должности што се предвидени како такви за соодветната категорија на општини со таблицата за должностите, платите, наградите и цензовите на службениците во општинските установи. Според оваа таблица, должностите на службениците во општинските установи се делат на:

1. Општи должности;
2. Финансиски и сметководствени должности;
3. Противпожарни должности;
4. Технички и комунални должности;
5. Земјоделски и санитарно-ветеринарни должности;
6. Судски должности;
7. Должности за трамваи, автобуси, осветлбање и водоводот Рила-Софија;
8. Должности при општинските банки;
9. Просветно-образовни должности;
10. Кметови, помошници кметови, кметски претставници и намесници.

Примањата на кметовите на селските општини (од 3-та до 1-ва категорија) во зависност од бројот на жителите на општината се движеле од 4.800 до 5.800 лева, додека примањата на кметовите на градските општини од 5.000 лева за општините до 5.000 жители, до 12.600 лева месечна плата за општините со повеќе од 100.000 жители⁷⁹.

За помош на финансиски слабите општини се образувал Фонд „Подпомагање на финансиски слаби општини“, во кој почнувајќи од 1 јануари 1943 година се одделуваат 10% од продажната цена на дрвената граѓа и другите дрвени производи кои се добиваат од државните шуми, како и 5% од истите приходи од околицата во која се наоѓа општината. Собраните средства се внесуваат во Бугарската земјоделска и кооперативна банка на име на фондот. Овие суми се

⁷⁹ „Наредба за приложението на таблицата за должностите, заплатите, възнагражденията и цензовете на служителите при општинските учреждения“, „Државен вестник“ бр. 13, София јануари 1943 година.

распределуваат на секои 3 месеци од комисија, формирана од МВРНЗ, во состав: Околинскиот управител, околинскиот шумар и околинскиот даночен началник⁸⁰.

Општинските селски совети имале иста таква или слична структура. Меѓутоа, поголемата застапеност на државни чиновници по општина, што биле во полна заависност од централната државна администрација, од една страна и целите што режимот ги поставил пред себе, од друга страна, ги имал преобразено градските и селските општини во најобични маши на режимот. Бугарија го организирила административното уредување во целост идентично како тоа на нејзината територија⁸¹.

4.5. Органи на бугарската управа (1941 – 1944) според архивските фондови на ДАРМ

За овој период (окупацијата 1941 – 1944) во Државниот архив на РМ има 126 архивски фондови, од кои 110 се од бугарската управа, а 16 се од албанската управа. Во Централниот дел на ДАРМ постојат 32 архивски фонда, од кои 31 архивски фонд се од бугарската управа⁸² со седиште на фондообразувачот во Македонија и 1 фонд со седиште на фондообразувачот надвор од територијата на Република Македонија⁸³.

Во ДАРМ има архивски фондови од бугарската управа во одделенијата:

- Одделение Битола 22 архивски фонда⁸⁴;

⁸⁰ „Законъ за измѣнение и допълнение на закона за финансово облекчение и за здравяване на общинитѣ“, „Държавен вестник“ бр. 19, София 27 януарий 1943 година.

⁸¹ М. Константинов, Административно-територијална поделба..., 11 – 18; М. Konstantinov, Arhivska građa bugarskih organa vlasti za okupirana područja Makedonije i Srbije (1941-1944), sp. Arhivist, XIX, br. 1, Beograd, 1969, 43 – 45.

⁸² Фондови: Обласна дирекција – Битола и Скопје; Обласна полициска управа – Битола и Скопје; Обласно инженерство – Скопје; Околинска управа – Берово, Битола, Гевгелија, Кавадарци, Крушево, Куманово, Неготино, Охрид, Прилеп, Радовиш, Ресен, Свети Николе, Струмица и Штип; Околинска полициска управа – Велес, Кавадарци, Струмица и Штип; Градска општинска управа – Гевгелија, Кочани и Крива Паланка; Селска општинска управа – Драчево и Зелениково; Скопски горски (шумски) реон – Скопје; Скопска инспекција за труд – Скопје; Фондот Еврејска општина – Скопје, со закон е предаден на Одделение – Скопје.

⁸³ Фонд: Ранилушка селска управа – с. Рани Луг, Бујановец. Вкупно во централниот дел на Државниот архив на РМ има 31 фонд со 66 кутии, 5.197 архивски единици и 34.5903 листа.

⁸⁴ Фондови: Битолска обласна дирекција – Битола; Обласна медицинска служба – Битола; Обласна ветеринарна служба – Битола; Битолска општинска даночна управа – Битола; Селска општинска управа – Бач, Велушино, Дедебалци и Могила; Училишен платежен пункт Демир Хисар – Жван;

- Одделение Куманово 19 архивски фонда⁸⁵;
- Одделение Охрид 11 архивски фонда⁸⁶;
- Одделение Прилеп 2 архивски фонда⁸⁷;
- Одделение Скопје 9 архивски фонда⁸⁸;
- Одделение Струмица 6 архивски фонда⁸⁹;
- Одделение Велес 6 архивски фонда⁹⁰ и
- Одделение Штип 4 архивски фонда⁹¹.

Селска општинска управа – Барешани, Дихово, Добрушево, Драгош, Кукуречани, Лопатница, Новаци, Смилево и Старавина; Градска општинска управа – Битола; Ресенска градска општинска управа – Ресен; Јанковечка селска општинска управа – Јанковец Облстен инженер – Битола. Во ова одделение вкупно има 22 фонда со 744 книги, 23 кутии, 1112 архивски единици и 3100 листа.

⁸⁵ Фондови: Кумановска околиска управа – Куманово; Околиско агрономство – Куманово; Околиско инженерство – Куманово; Околиско комесарство за снабдување – Куманово; Кумановска околиска реквизициона комисија – Куманово; Кумановски околиски инспекторат – Куманово; Градска околиска управа – Куманово и Крива Паланка: Кривопаланечко шумарство – Крива Паланка; Даночна управа – Крива Паланка и Куманово; Селска општинска управа – Бедиње, Жегљане, Матејче, Опае, Орах и Романовце; Месен комитет за Македонија – Куманово; Околиска управа – Кратово. Вкупно во ова одделение има 19 фонда со 7 книги, 29 кутии, 4261 архивска единица и 12.242 листа.

⁸⁶ Фондови: Охридска околиска управа – Охрид; Охридска градска општинска управа – Охрид; Охридско околиско агрономство – Охрид; Охридско околиско инженерство – Охрид; Околиско комесарство за снабдување – Охрид; Катастарска служба – Охрид; Коселска даночна (општинска) управа – Косел; Охридска даночна управа – Охрид; Агент по државни имоти – Охрид; Ресенска градска општинска управа – Ресен; Селска општинска управа – Јанковец.

⁸⁷ Фондови: Градска општинска управа – Крушево, 1941/1944 и Општинска управа – Долнени, Вкупно во ова одделение има 2 фонда со 8 кутии, 4.348 архивски единици и 6.756 листа.

⁸⁸ Фондови. Обласно инженерство – Скопје; Скопска обласна даночна управа – Скопје; Скопска градска општина; Делегат на комесарство за еврејски прашања и Скопска еврејска општина – Скопје; Селска општина – Сушица, Жостов, Драчево и Катланово; Скопска обласна даночна дирекција. Вкупно во ова одделение има 9 фонда со 5 папки, 128 книги, 47 кутии, 3.395 архивски единици и 40.278 листа (од нив 6 не се средени).

⁸⁹ Фондови: Околиска полициска управа – Струмица; Околиска училишна инспекција – Струмица; Струмичко административно шумарство – Струмица; Селска општинска управа – Ново Село; Општинска комисија за трудови земјоделски стопанства – Струмица; Струмичка градска општинска управа. За овој период постојат 6 архивски фонда во Одделението Струмица, со 1 книга, 7 архивски кутии, 61 архивска единица и 465 листа.

⁹⁰ Фондови: Градска општинска управа – Велес, Гевгелија и Кавадарци; Селска општинска управа – Богомила и Извор; Кметско намесништво – Теово. Вкупно во ова одделение има 6 фонда со 49 книги, 8 кутии, 469 архивски единици и 10.198 листа.

⁹¹ Градско општинско управление – Штип; Даночно управление – Штип; Околиско агрономство – Штип; Околиски училишен инспекторат – Штип. Во ова Одделение има 4 фонда со 3 книги и 23 кутии.

Вкупно за овој период (1941 – 1944) има 126 архивски фондови. Од нив 110 архивски фондови се од бугарската управа, со 6 папки, 380 книги, 216 архивски кутии, 19749 архивски единици и 110033 листови. Албанската управа е составена од 16 архивски фондови со 8 книги, 21 архивска кутија, 46 архивски единици и 2226 архивски листови.

За двете управи архивската граѓа е составена од 6 папки, 388 книги, 237 архивски кутии, 19795 архивски единици и 112259 архивски листови.

4.5.1. Обласна управа

Со окупацијата на Македонија, а врз основа на наредбата на Министерскиот совет на Бугарија бр. 1562 од 28 април 1941 година, стапиле на сила сите граѓански, цивилни и административни закони на Бугарија. Врз основа на оваа наредба Македонија административно-територијално била поделена на две Обласни дирекции: Битолска и Скопска, како највисоки органи на локалната власт. Подоцна, дел од територијата на Македонија бил приклучен кон Горноцумајската дирекција.

Обласната дирекција била највисока извршно-политичка и управна власт на територијата на областа. На чело на обласната дирекција се наоѓал областен директор, во чија надлежност биле сите административни и политички функции. Обласниот директор му бил непосредно потчинет на министерот за внатрешни работи и народно здравје, а нему потчинети му биле органите на извршната власт, освен оние кои ги раководело Министерството за војната.

Преку околиските управници, кметовите на градските и селските општински управи тој го контролирал административните, статистичките и политичките дејности во областите, како и полициската управа преку обласните полициски управи и околиските полициски управи.

Обласната дирекција во Битола е формирана со декрет на Министерскиот совет на Бугарија бр. 2618 од 2 август 1941 година, како највисока извршно-политичка и управна власт.

Реалната и месната надлежност на Дирекцијата се протегала на административно и територијално подрачје од шест околиски управи (Битолската, Бродската, Крушевската, Охридската Прилепската и Ресенската), пет градски општински управи (Битола, Крушево, Охрид, Прилеп и Ресен) и 33 општински управи.

На чело на Обласната дирекција во Битола, од основањето до 9 септември 1944 година, биле следните обласни директори: Никола Фајтончиев, Христо Гуцов, Тодор Павлов, Антон Козаров, Христо Миладинов и Сотир Нанев.

Обласната дирекција во Скопје, во административен поглед била поделена на 24 околиски управи. Како пониски органи на власта на Скопската обласна

дирекција, биле формирани 16 градски општински управи, а како најниски органи на власта биле формирани и 149 селски општински управи.

Во Скопската обласна дирекција, обласни директори биле: Антон Козаров од 23 април 1941 до 1 јануари 1942 година, Димитар Раев од 1 јануари 1942 до 10 јануари 1944 година и Томе Петров од 10 јануари 1944 до 9 септември 1944 година.

За обласните дирекции во Битола⁹² и Скопје⁹³ постои документација во Централниот дел на Државниот архив на РМ, како и во Одделението Битола⁹⁴. Иако на прв поглед се стекнува впечаток дека се работи за три различни фонда, всушност, содржински се работи за два фонда кои се сместени на две локации, од причина што првично собраната и евидентирана документација е во Централниот дел, а дополнително пронајдената и издвоена документација од друг вид е сместена во одделенијата на Државниот архив, во чијашто надлежност припаѓаат.

Во документацијата има наредби на Битолската обласна дирекција до околските, градските и селските началници за извршување на јавни задачи (за засилување на контролата на границите, издавање на специјални дозволи, најстроγο казнување на нарушителите на општествените имоти, за собирање на географски, културни и статистички податоци за издавање на бугарска енциклопедија, собирање на оружје, забрана за хазардни игри, за влијанието на грчката црква и обичаите на населението, појава на разбојнички групи, за пријавување на радиоапарати, прославување на годишнината од смртта на патријархот, отец Паисиј итн.).

Иста или слична таква документација има и во фондот Обласна дирекција – Скопје: разни расписи од Обласната дирекција во Скопје до околските управници да се нареди до сите чиновници од градежната струка што се од бугарска и руска националност, да се пријават и да почнат со работа, од околската дирекција во Скопје до околските управници за државните службеници да не купуваат ништо повеќе од она што им е неопходно залична потреба, поставување на табли со населени места, организирање на обработка на земјата без сопственици, заштитно вакцинирање на сите службеници, од Министерството за финансии до обласниот

⁹² Фонд: 127 Обласна дирекција – Битола (1941-1944), 1941/1944.

⁹³ Фонд: 128 Обласна дирекција – Скопје (1941-1944), 1941/1944.

директор во Скопје и околиските управници за итно собирање на банкноти од 100 и повеќе динари и драхми, до околиските управници и кметовите на градските и селските општини во областа за мерките што треба да се преземат за постигнување на духовно единство во новоформираните граници на Бугарија, преземање на мерки за национализација на животни во новоосвоените земји, наредба од МВРНЗ до обласната дирекција бр. 401 од 21 јуни 1941 година⁹⁵, податоци за службениците и други персонални податоци за учениците и гимназијалците кои би можеле да бидат испратени на „летување во Бугарија“, во врска со населението од небугарско потекло кое се иселило и кое може да се исели, напуштање на работното место од државни службеници без оправдани причини, да се соберат податоци за сите државни и општински службеници од бугарско потекло кои биле вработени во претпријатија на Кралството Југославија, да се достават имињата на месните службеници што треба да го посетуваат подготвителниот курс за бугарски јазик – допис од Министерството за народно здравје до обласната дирекција бр. 462 од 9 јули 1941 година⁹⁶, податоци за просториите во кои се сместени службите, за случаите на пренесување на ситен и крупен добиток преку граница, во области во врска со стремежот за духовно покорување на населението во новоосвоените области при што се бара да се пргледаат старите архиви и потребното да се зачува а непотребното да се даде на преработка – допис од МВРНЗ бр. 1249 од 30 јули 1941 година⁹⁷ до началниците на општите служби, околиските управници, градските и селските кметови; до околиските управници во Гевгелија, Кавадарци и Неготино, обласните шефови во Скопје и околиските управници во областа со која се известува за административната поделба на околии и општини во Скопската област бр. 1401 од 5 август 1941 година⁹⁸, податоци за железнички станици во одделни реони, вработување на македонско-одрински доброволци (ополченици), препис од дванесетото заседание на владата кој се однесува на организирање постојаност на

⁹⁴ Фонд: 5 Битолска обласна дирекција – Битола (1941-1944), 1941/1944.

⁹⁵ Фонд: 128 Обласна дирекција – Скопје, 1.10/11-12.

⁹⁶ Исто, 1.21/25.

⁹⁷ Исто, 1.28/33.

⁹⁸ Исто, 1.32/42-44.

јавните служби и хиерархијата во нив – акт од МВРНЗ бр. 2662 од 20 октомври 1941 година⁹⁹.

Обласните полициски управи, кои биле формирани во Битола¹⁰⁰ и Скопје¹⁰¹, функционирале како одделни установи и биле директно под надлежност на Министерството за внатрешни работи и народно здравје.

Во архивската граѓа од овие два фонда има извештаи за нападите во областите, има годишни извештаи за работата на службата за државна сигурност и на обласните полициски управи, за дејноста на моторизираната полициска единица во Битола и за дејноста на групите „А“, „Б“ и „В“ до 1942 година, за злосторствата направени од албанските банди, за претреси на станови и за следење на лица, за нападот врз разузнавачот Мачков, за симпатизерите на комунистичките идеи, годишни извештаи за работата на административните служби, за работата на криминалистичките служби. Исто така, има извештаи за агенти и разузнавачи, за активностите на комунистите и партизанските одреди, за нивното снабдување со оружје, распис за борбата против комунистите, за фаќањето на руски падобранци, за ликвидирање на разбојнички комунистички банди, за спречување на комунистичката активност за време на Илинденските празници.

Во граѓата постојат и заповеди за назначување и отказ од работа, списоци на Евреи од Скопје, Битола и Штип за испраќање во концентрациони логори, решенија за доделување награди, персонални досиеја, платни списоци, списоци и шеми на комунистички организации и лица регистрирани од полицијата, наредби и заповеди за зајакнати мерки и активности против комунистите и сл.

За натамошно дооформување на административно-територијалната власт и подобрување на нејзината ефикасност на територијата на Македонија, формирани се и некои помошни институции, меѓу кои и обласното инженерство. Обласните инженерства кои во Бугарија се формирани со задача да ги регулираат и озаконуваат индустриските и занаетчиските претпријатија, како институција е преземена и во Македонија, и тоа во Битола и Скопје. За оваа институција постојат

⁹⁹ Фонд: 128 Обласна дирекција – Скопје, 1.49/66-67.

¹⁰⁰ Фонд: 129 Обласна полициска управа – Битола, 1941/1944.

¹⁰¹ Фонд: 130 Обласна полициска управа – Скопје, 1941/1944.

три фонда: во Централниот дел на Државниот архив на РМ¹⁰², во одделението Битола¹⁰³ и во одделението Скопје¹⁰⁴.

Обласните инженерства за Битола и Скопје биле формирани во рамките на Министерството за урбанизам, општествени згради и патишта, со задача да ги регулираат и озаконуваат индустриските и занаетчиските претпријатија по градовите на територијата на Македонија.

Содржински во документите има материјали за регистрацијата на занаетчиските и индустриските претпријатија (фабрики, разни работилници, влачарници, воденици, мелници) по градови, декларации за задолжување со данок, за непријавен данок за извршена занаетчиска дејност, акти за казнети лица кои не платиле данок, услови за издавање под кирија на општествени дуќани, за определување цени на сливова ракија, ревизија за финансиско работење, барање за вршење контрола за спроведување тарифи на моторни возила, доставување на податоци за лица кои побарале погранични визи, записник од седница за формирање на секции при организацијата на професионални возачи, записници од санитарна инспекција, даночни списоци за иматели на хидрообјекти, податоци за состојбата со водоснабдувањето на населените места по општини и наводнувањето на земјоделските култури, извештаи за задолжителен технички преглед, извештаи за бројот на моторни возила, молби, информативни белешки, одобренија.

Во состав на овие материјали има и документи од други фондови: од други обласни инженерства, Министерството за земјоделство и државни имоти – Софија под кое спаѓа и Обласното инженерство за вода – Скопје и бројни синдикати под обласното инженерство за вода кои постоеле во тој период.

Меѓу помошните институции биле и даночните управи. Во Скопје била формирана Обласна даночна управа¹⁰⁵. Во архивската граѓа има извештаи за забрана за размена на валути, наредба за задолжително декларирање на тутунот, правилници за противпожарна заштита, распис за одвојување на процент од

¹⁰² Фонд: 131 Обласно инженерство – Скопје, 1941/1944.

¹⁰³ Фонд: 715 (709) Обласно инженерство – Битола, 1941/1943.

¹⁰⁴ Фонд: 2 Обласно инженерство – Скопје, 1941/1944.

¹⁰⁵ Фонд: 3 Скопска обласна даночна управа – Скопје, 1942/1943.

продажната цена на тутунот за судскиот тутунски фонд од страна на тутунопроизводителот.

Фондот Обласна медицинска служба – Битола¹⁰⁶ е составен само од 3 деловодници, додека фондот Обласна ветеринарна служба – Битола¹⁰⁷ има финансиски извештаи, информации во врска со појава на болести, извештаи за работа на ветеринарно-амбулантската служба во Крушевската, Охридската, Прилепската, Бродската и Ресенската околија. Има извештаи за прегледани, лекувани и кастрирани животни, за приходите на ветеринарните амбуланти, записник од обласната конференција, записници за извршени аутопсии врз животни, прегледи на материјали за работа, списоци на сопственици на стока, вработени и лекари-ветеринари, платни списоци.

4.5.2. Околиска управа

Во Македонија, како пониски органи на управната и административната власт биле формирани 6 околиски управи во Битолската област и 14 околиски управи во Скопската област. Организационата поставеност на сите околиски управи е иста, а разлики се јавуваат во населените места што ги покрива соодветната управа (општински и селски управи).

Околиските управи ги вршат сите административни, стопански и полициски работи и се наоѓаат под надлежност на Министерството за внатрешни работи и народно здравје. На чело на околиската управа се наоѓа околиски управник, кој му е потчинет на Обласниот директор. Тој се грижи за правилната примена на законите, правилниците и наредбите на владата.

Најголем дел од работата на околиската управа се изразувала во полицискиот надзор на околијата, што најчесто се вршело преку заменикот на околискиот управник. Тој го раководел униформираниот дел од полицијата во околијата.

Како советодавен орган во околијата се формирал и совет составен од видни личности од стопанството, просветата и сл.

¹⁰⁶ Фонд: 6 Обласна медицинска служба – Битола, 1942/1946.

Организациската поставеност на околијата е следна:

1. Административни служби;
2. Граѓански служби: служба за граѓански состојби, за социјална грижа и за снабдување;
3. Финансиски служби: служба за приходи, касова служба, за домаќинство и имот;
4. Државна контрола;
5. Технички служби: служба за патишта, регулационо-катастарска служба, служба за урбанизам и сл. ;
6. Медицински служби;
7. Ветеринарна служба;
8. Противпожарна служба;
9. Царински служби;

Во административно-територијален поглед, Беровската околиска управа¹⁰⁸ ја сочинувале следните општини: Берово со 4 населени места, Пехчево со 5 населени места, Владимирово со 5 населени места и Митрашинци со 3 населени места.

Околиската управа во Битола¹⁰⁹ ја сочинувале следните општински управи: Бач, Старавина, Новаци, Дедебалци, Велушина, Тополчани, Дихово, Смилево, Витолишта и Кукуречани.

Во составот на околиската управа во Гевгелија¹¹⁰ биле една градска општинска управа (Гевгелија) и 4 селски општини: Борјанци, Коњско, Миравци и Стојаково.

Околиската управа во Кавадарци¹¹¹ во административен поглед ја сочинувале Градската општинска управа во кавадарци и општините во: Бегнеште, Градско, Дреново, Крњево и Мрежичко. Околиски управници биле: Јаким Л. Грозданов, Крум Т. Камчев и Константин Томов.

Околиска управа Кратово¹¹².

¹⁰⁷ Фонд: 7 Обласна ветеринарна служба – Битола, 1941/1944.

¹⁰⁸ Фонд: 132 Околиска управа – Берово, 1941/1944.

¹⁰⁹ Фонд: 133 Околиска управа – Битола, 1941/1944.

¹¹⁰ Фонд: 134 Околиска управа – Гевгелија, 1941/1944.

¹¹¹ Фонд: 135 Околиска управа – Кавадарци, 1941/1944.

¹¹² Фонд: 503 (542) Околиска управа – Кратово, 1941/1942.

Во состав на околинската управа за Крушево¹¹³ влегувале: градската општинска управа во Крушево и 5 селски општински управи: Бела Црква, Жван, Кривогаштани, Цер и Прибилци (Црноречко).

За околинската управа во Куманово постојат два фонда: едниот е сместен во Централниот дел на Државниот архив на РМ¹¹⁴ а другиот во одделението Куманово¹¹⁵. Околинската управа во Куманово го опфаќала градот Куманово и 11 селски општински управи во селата: Бедине, Градиште, Жегљане, Клечовце, Матејче, Младо Нагоричане, Опае, Орешац, Орах, Романовце и Табановце. Околински управители во куманово биле: Влади Владов, М. Суланов, Г. Колков и П. Маринов.

Околинската управа во Неготино¹¹⁶, ја сочинувала Неготинската градска општина и три селски општински управи во: Бистренци, Долни Дисан и Демир Капија. Околински управници биле: Ефтим Бојчев и Д. Панов.

За околинската управа во Охрид има два фонда. Едниот фонд е сместен во Централниот дел на Државниот архив на РМ¹¹⁷, а другиот во одделението Охрид¹¹⁸. Во состав на околинската управа во Охрид влегувале Градската општинска управа во Охрид, како и селските општински управи во: Велгошта и Горни Косел.

Во состав на околинската управа во Прилеп¹¹⁹ влегуваат Прилепската градска општинска управа и 9 селски општински управи во: Витолиште, Врбјани, Долнени, Дуње, Костинци, Небрегово, Плетвар, Прилепец и Тополчани.

Во административен поглед, околинската управа во Радовиш¹²⁰ ја сочинувале: Градската општинска управа во Радовиш и селските општински управи во: Конче, Подареш и Воиславци.

Ресенската околинска управа¹²¹ во административен поглед ја сочинувале 7 општини и тоа: Ресенската градска општинска управа како и 6 селскиопштински

¹¹³ Фонд: 136 Околинска управа – Крушево, 1941/1944.

¹¹⁴ Фонд: 137 Околинска управа – Куманово, 1941/1944.

¹¹⁵ Фонд: 3 Кумановска околинска управа – Куманово, 1941/1944.

¹¹⁶ Фонд: 138 Околинска управа – Неготино, 1941/1944.

¹¹⁷ Фонд: 139 Околинска управа – Охрид, 1941/1944.

¹¹⁸ Фонд: 121 (500) Охридска околинска управа – Охрид, 1941-1944.

¹¹⁹ Фонд: 879 (1095) Околинска управа – Прилеп, 1941/1944.

¹²⁰ Фонд: 140 Околинска управа – Радовиш, 1941/1944.

¹²¹ Фонд: 141 Околинска управа – Ресен, 1941/1944.

управи во: Гопеш, Јанковец, Љубојно, Подмочани, Стење и Царев Двор. Околиски управници биле: Стефан Т. Јанков, И. Коренов и П. Димитров.

Околиската управа во Свети Николе¹²² ја сочинувале градската општинска управа во Свети Николе и селските општински управи во: Немањица, Овче Поле, Троол и Џумајлија (Лозово). Околиски управници биле: Чакров, Велев и инж. Раде Радев.

Во состав на околиската управа во Струмица¹²³ биле: градската општинска управа во Струмица и селските општински управи во: Босилово, Валандово, Василево, Дојран, Муртино, Ново Село, Попчево и Удово.

Околиската управа во Штип¹²⁴ ја сочинувале следните општини: градската општинска управа во Штип, како и селските општински управи во: Горни Балван, Радање, Драгово, Лесковица и Криви Дол.

Во овие фондови, во архивската граѓа има расписи во врска со потребите од финансиски средства, организација на полициските станици, режими на преминување на државните граници, за појавата на летоци со кои се објаснува борбата на партизанските единици, за мерките за борба против партизаните, за затварањето на одредени лица, за пропагандите што се вршеле преку странските радиостаници, извештаи од селските општини за состојбата во селата, записници од сослушување на лица, расписи од училишната инспекција, расписи во врска со засејување и користење на земјиште, извештаи за разбивањето на партизанските одреди, за следењето и апсењето на одредени лица, извештаи за работа, извештаи во врска со проверки во селата, реквизирање на стоки, извештаи за назначени контрачетници, за мобилизација на запрежни коли и стоки, за неправилности во работата на полицијата, организирање на чети, кражби на експлозивни средства, уништување на телефонски линии, недостиг на лекови и шверц, наредби од повисоките органи на МВРНР, Министерството за војска, Скопската обласна полициска управа, на Дирекцијата на милицијата, на Скопската обласна дирекција во врска со политичкото расположение на македонскиот народ, појавата и развојот на комунистичкото национално движење, извештаи во врска со борбата против

¹²² Фонд: 142 Околиска управа – Свети Николе, 1941/1944.

¹²³ Фонд: 143 Околиска управа – Струмица, 1941/1944.

бугарската окупаторска власт, за ангажирање на бугарската војска и полициски сили, податоци за мерките и акциите против НОБ во Македонија, за политичката припадност на населението, апсења, интернации, помагање на контрачетници, молби и одобренија за поседување на ловечки пушки, осигурување на државни имоти, одземање на државни имоти, копии од катастарски планови, барање за наплата, издавање на исправи, прослави, купување на оружје, список на осудени, барање за назначувања, снабдување на војската, појави на откажување за служење во новоослободените земји, даночни пријави, молби, платни списоци, персонални досиеја, податоци за лица кои незаконски живеат во одредени реони, истраги по повод жалби, именување на управни и контролни совети во задругите во село Ваташа, Глишиќ, Марена и Сопот, спроведување на истраги, сослушување на сведоци, спроводи во полициски затвор, велосипедска трка „Обиколка на Тракија и Македонија“, мислења за политичка активност, илегални преминувања на границата и нивно предавање на граничарите, имоти без сопственици, претрес на куќи, истраги, пресуди. Содржината на овие документи јасно ја отсликува положбата во целиот окупиран дел на Македонија, процесот на денационализација и спроведување на фашистичката шовинистичка политика.

- Извештај од околискиот управник во Берово до обласниот директор во Скопје од 8 август 1941 за состојбите во околијата, а особено за доселените лица и нетрпението кон нив од страна на месното население¹²⁵.
- Телефонграма од обласниот полициски началник во Скопје до околискиот полициски началник во Берово од 12 декември 1941 година, дека лицето Дража Михајловиќ има намера да премине во Бугарија¹²⁶.
- Распис од централните управи на Министерството за внатрешни работи во Софија од 3 јуни 1941 година, до околискиот управник во Битола во врска со пријавувањето и менувањето на динарите и драхмите¹²⁷.

¹²⁴ Фонд: 144 Околиска управа – Штип, 1941/1944.

¹²⁵ Фонд: 132 Околиска управа – Берово, 1.21/40.

¹²⁶ Исто, 1.53/193.

¹²⁷ Фонд: 133 Околиска управа – Битола, 1.1/1.

- Заповед бр. 51 од обласниот директор во Битола Т.К. Павлов, со кој ги известува дека Неготинска, Кавадаречка и Гевгелиска околија се префрлени во Скопска област, како и за буџетот и собраните средства од 6 август 1941 година¹²⁸.
- Список на населени места во Смилевската селска општина од 2 април 1942 година, во кој имало формирано групи за противвоздушна и хемиска заштита¹²⁹.
- Список на соработници и разузнавачи од селата во Смилевската селска општина од 3 април 1942 година¹³⁰.
- Распис бр. 1572 од 1 септември 1941 година од централната управа на МВРНЗ – Софија, за мерките кои треба да ги преземат сите државни и други органи за придобивање на Македонскиот народ¹³¹.
- Распис бр. 21 од 19 септември 1941 година, од Дирекцијата за национална пропаганда – Софија до околиските управители во Македонија, со која се бараат адресите на сите Македонци кои за време на српската власт во Македонија (1918-1941) пројавиле бугарофилство, за да им се испраќаат бесплатно сите изданија на дирекцијата¹³².
- Распис од Министерството за народна просвета – Софија од 14 август 1943 година до околиските училишни инспектори, директори на учителски школи и гимназии, со кој се бараат податоци за учители и ученици кои биле комунисти или нивни симпатизери¹³³.
- Распис од 26 септември 1941 од Скопската обласна дирекција до околиските управници, градските и селските кметови за преземање на мерки со кои би се зајакнала власта и државата¹³⁴.
- Препорака од 14 октомври 1941 година, до кметствата во околијата (Гевгелиска) при мобилизација и напади да се користат како засилување и милиционерските единици од најблиските места¹³⁵.

¹²⁸ Фонд: 133 Околиска управа – Битола, 1.17/23.

¹²⁹ Исто, 1.90/299.

¹³⁰ Исто, 1.91/300.

¹³¹ Фонд: 134 Околиска управа – Гевгелија, 1.1/1-29.

¹³² Исто, 1.2/30.

¹³³ Исто, 1.17/58.

- Распис бр. 7527 од 20 мај 1941 година, од МВРНЗ – Софија, до обласните директори во Скопје и Битола, со кој се бара околиските управници и кметовите на сите градски и селски општини во „новоослободените“ земји да собираат за преработка од (архивите) материјали кои се за уништување¹³⁶.
- Распис бр. 451 од 31 јануари 1942 од началникот на Штипската воена област до околиските управници и до началниците на воените области од Скопје, Куманово и Горна Џумаја, со кој се известуваат дека од 1 февруари 1942 година, стапува во сила новата воено-територијална поделба на Штипската воена област¹³⁷.
- Извештај бр. 29399 од 13 мај 1941 година, од околискиот управник во Куманово, Влади Владов, до обласниот директор во Скопје, за административната поделба на околијата на една градска и 11 селски општини¹³⁸.
- Барање бр. 170 од 25 март 1942 година, од директорот на Народниот музеј во Софија, Христо Вакарелски, до околискиот полициски началник во Кавадарци, дека од куќата на Фердинанд Н. Каракулев треба да се земат 3 стари пушки, една сабја и 200 патрони, како и еден документ од пергамент на турски јазик, и одговор од народниот музеј¹³⁹.

Во Македонија, во мај 1941 година, се формираат 21 полициска управа, како органи на полициската власт, со вкупно 2.750 полицајци. Во организациската поставеност, околиските полициски управи ги имале истите одделенија и служби како и обласните полициски управи и служби во Битола и Скопје.

Во Државниот архив на РМ – Централен дел и неговите одделенија постојат 5 архивски фонда за 4 околиски полициски управи.

¹³⁴ Исто, 1.29/70-71.

¹³⁵ Исто, 2.44/81.

¹³⁶ Фонд: 135 Околиска управа – Кавадарци, 1.2/2.

¹³⁷ Исто, 1.9.13/14.

¹³⁸ Фонд: 137 Околиска управа – Куманово, 1.22/29-31.

¹³⁹ Фонд: 135 Околиска управа – Кавадарци, 1.54/114-115.

Во составот на околиската полициска управа во Велес¹⁴⁰, имало полициски станици во Велес, Лисиче, Извор, Чашка и Богомила. Околиски полициски началници во Велес биле: Симеон Петков, Петар Ив. Душков и В. Добрев.

Околиската полициска управа во Кавадарци¹⁴¹ имала надлежност во полициските работи во општините: Кавадарци, Бегниште, Градско, Дреново, Крнево и Мрежничко.

Околиската полициска управа во Струмица ја извршувала својата работа во следните општини: Струмица, Валандово, Дојран, Босилово, Василево, Муртино, Ново Село, Попчево и Удово. За оваа управа постојат два фонда: едниот се чува во Централниот дел на Државниот архив на РМ¹⁴² а вториот во одделението Струмица¹⁴³. Околиски полициски началник во Струмица бил Сим. Ст. Попов.

Околиската полициска управа во Штип¹⁴⁴ имала надлежност во општините: Штип, Горни Балван, Радиње, Драгово и Лесковица.

Содржински во овие фондови има: записници од сослушување. Полициски извештаи, дозволи за закуп на пушки, отварање на продавници, картони за осудени лица, службени белешки, скици на полициски станици, уверенија за материјална и семејна положба, полномоштва, стенограми, сведителства за сослушување, наредби, пропусници, квинтации, покани, барања, молби, пријави за направени штети на имоти и стока, досиеја.

Околиските инженерства биле формирани во 1941 година од Министерството за внатрешни работи и народно здравје. Задача на околиските инженерства била градење згради и патишта поправка на патишта и мостови, контрола на издавање приватни куќи дуќани и други објекти, грижа за комуналните работи, архитектонско градежни работи, осветлување.

Во државниот архив постојат два фонда сместени во одделение Куманово и одделение Охрид. На чело на околиско инженерство – Куманово¹⁴⁵ бил инженер

¹⁴⁰ Фонд: 145 Околиска полициска управа – Велес, 1941/1944.

¹⁴¹ Фонд: 146 Околиска полициска управа – Кавадарци, 1941/1944.

¹⁴² Фонд: 147 Околиска полициска управа – Струмица, 1941/1944.

¹⁴³ Фонд: 1 Околиска полициска управа – Струмица, 1941/1944.

¹⁴⁴ Фонд: 148 Околиска полициска управа – Штип, 1941/1944.

¹⁴⁵ Фонд: 5 Околиско инженерство – Куманово, 1941-1944.

Димитар Величков. Околинското инженерство во Охрид¹⁴⁶ одпрвин ја покривало територијата на Охридска и Преспанска околина а од 1943 година се проширува дејноста и на селата: Љубаништа, Трпеица, Пештани, Елешани и на 20 села на Преспанска (Ресенска) околина во западниот дел на Преспанското Езеро. На чело на околинското инженерство бил инженер Игор Лашков- Русин, а после него бил назначен Константин Хациев.

Во содржината на овие два фонда има податоци за имобилизација на работна сила и превозни средства за изградба и поправка на патишта и објекти, купување на градежни материјали, список на надничари, работници, наредби за исплата за чистење на снег, контрола и утврдување на политичка припадност на работниците и службениците на околинските инженерства, преписка за изградаба на железничката пруга Куманово – Ѓуешево, технички опис за поправка на патот Охрид- Битола, план за електрична централа во Охрид, податоци за водоснабдување на селата во околината и предлог-план за канализација во Охрид, изградба на училиште во с. Избиште, и домот на патарите во месноста Горица во Охрид, персонални досиеја и платни списоци.

Околинските агрономства биле формирани во 1941 година и биле во ингеренции на околинските управи. Задача на агрономствата била да го следи развојот на земјоделството, овоштарството, лозарството и градинарството. На нивно чело стоеле околински агрономи. Во околинското агрономство работеле разни комисии, комисија за отстранување штети на посевите, комисија за определување на државни наеми на куќите и нивите, комисија за прибирање на млекото од сточарите. Најмногу кореспондирале со Министерството за земјоделие и државни имоти во Софија односно со одделот за земјоделско производство во ново ослободените земји. Во Министерството за земјоделие и државни имоти функционирале повеќе дирекции. Дирекција за земјоделство и сточарство, дирекција за земја, дирекција за вода, дирекција за шумите, ветеринарна и санитарна дирекција.

Во рамките на Дирекцијата за земја постоеле: Обласни стопански комитети, околински стопански комитети, општински стопански комитети и селско-стопански

¹⁴⁶ Фонд: 127 (502) Околинско инженерство – Охрид, 1941-1944.

комитети. Во секое село имало селско-стопански комитети. Тој се состои од: општинскиот кмет или кметски намесник, претседател на месната земјоделско-стопанска задруга, претставник на кооперацијата, претставник на стопанските здруженија во селата и главниот учител. Општинскиот стопански комитет се состои од: Државниот агроном, општинскиот кмет и претставник на соодветните селско-стопански комитети. Околискиот стопански комитет се состои од: околиски агроном, претставник на околиската земјоделско-стопанска задруга, државниот шумар, директорот на Бугарската земјоделска и кооперативна банка, реонскиот инженер за вода и претставник на општинскиот стопански комитет. Обласниот стопански комитет се состои од: директорот на обласната земјоделско-стопанска дирекција, обласниот агроном при Дирекцијата за земја, обласниот инженер за вода, директорот на Бугарската земјоделска и кооперативна банка, претседателот на Земјоделската комора, реонскиот шумски инспектор и претставникот на соодветната околиска стопанска комора¹⁴⁷.

Од оваа управа во архивот има три архивски фонда и тоа во Куманово¹⁴⁸, Охрид¹⁴⁹ и Штип¹⁵⁰. Содржина: податоци за земјоделство, овоштарство, сточарство, лозарство и пчеларство, за зголемување на производството, за борба против штетниците и за направените штети на одделни култури, наем, семејно материјални решенија, набавка на семенски материјал, материјали во врска со обработени и необработени површини. Набавка на препарати, статистички додатоци, проценка на имоти, списоци на добиток и планови за сеидба, плаќање на глоби, договори за закуп на државни имоти, движни и недвижни имоти на еврејски семејства, соопштенија за различни свечености, извозни листови, барање дозволи за расадување на лозја, отстапување на државни згради, преселување на граѓани, опомени за напуштени куќи, табеларни прегледи, наредби за вработување, барање земја, персонална документација.

Во составот на Министерството за народна просвета формирани се следниве служби: дирекција за основно образование, дирекција за средно образование,

¹⁴⁷ „Правилник за прилагане на закона за подобро и увеличание на работната земя“, „Државен вестник“ бр. 243, София 31 октомври 1941 година.

¹⁴⁸ Фонд: 4 Околиско агрономство – Куманово, 1941/1944.

¹⁴⁹ Фонд: 126 (501) Охридски околиско агрономство – Охрид, 1941-1943.

отделение за про-гимназии и отделение за правоначелно и училишно образование. Врз основа на Правилникот за надзорно-наставничка служба¹⁵¹, целокупниот надзор и ръководство над работата на Министерството за народна просвета, во училиштата, научните институции и другите просветни установи, го врши Министерот за народна просвета, и тоа преку соодветните служби: Инспекторат во Централната управа на Министерството и Инспекторати во обласните училишни инспекции. Во секоја административна област има по еден обласен училишна инспекција, која се состои од: Обласен училишен инспектор, помошник обласен училишен инспектор, Обласен училишен лекар, Инспектор за физичко воспитување во областа и Околиски училишен инспектор. Обласниот училишен инспектор е врховен претставник на централната училишна власт во областа и нему му се потчинети околиските училишни инспектори. Сите околиски училишни инспектори во областа, заедно со помошникот обласен инспектор, обласниот училишен лекар, инспекторот за физичко воспитување и секретарот на инспекцијата го формираат Обласниот инспекторски совет, со кој претседава Обласниот училишен инспектор.

Постојат 4 фонда за околиската училишна инспекција и тоа во одделенијата во: Велес¹⁵², Куманово¹⁵³, Струмица¹⁵⁴ и Шип¹⁵⁵.

Во документацијата во овие фондови има податоци за: отварање на училишта, оспособување на згради и простории за настава, снабдување со школска опрема и инвентар, назначување на учители, утврдување и распоредување на слободно време на учителите, преместување, назначување на училишни служители, отворање на училишни библиотеки, трпезарии (пр. во Велес кој броел 14582 жители имало 82 села, во 37 села имало 86 основни училишта а во Велес имало 30 учители за основни училишта и 10 учители во про-гимназијата во Велес) записници од состаноци, на околиски инспектори, училишни инспекции, училишни

¹⁵⁰ Фонд: 240 Околиско агрономство – Штип, 1941/1944.

¹⁵¹ „Правилникъ за надзорно-наставническата служба на министерството на народното просвѣщение“, „Държавен вестник“, бр. 137, София 23 јуни 1943 година.

¹⁵² Фонд: 81 Околиски училишен инспектор - Велес, 1941-1944.

¹⁵³ Фонд: 8 Кумановски околиски училишен инспектор – Куманово, 1941/1942.

¹⁵⁴ Фонд: 2 Околиска училишна инспекција – Струмица, 1941/1944.

¹⁵⁵ Фонд: 241 Околиска училишна инспекција – Штип, 1941-1944.

совети, околиски конференции, список на учители, ученици, учебници, учебни помагала, курсеви за изучување на бугарски јазик и бугарска историја, формирање на различни здруженија и организации, молби од учители кои бараат префрлање од едно во друго училиште, податоци за односот на учениците и родителите спрема окупаторската власт како и за комунистичката активност на младината, списоци за деца-ученици за задолжително школување во учебната 1941/42 во селата: Орашац, Колитцко, Пчиња, Ваков, Винце, Бељаковце, Мургаш, Ранковце, Довезенце и Старо Нагоричане, како и за Бединска Ораховска и Младонагоричка, Романовска и Клчевска општина, годишни извештаи за работата на учителите во училиштата во Струмица, Муртино и Зубово, наредби од Министерството за просвета во Софија за доделување на патни и дневни трошоци, доделување на парична помош, програми, декларации, платни списоци.

Во рамките на околиските управи се формирани административни шумарства чија задача била да го следат развојот на шумските насади, грижа за планска сеча на шумите пошумување и сл.

Кривопаланечкото шумарство¹⁵⁶ е формирано на 1 август 1941 година под шумската секција односно административно шумарство припаѓала Кривопаланечка околија со 937 км и Кратовска околија со 500 km. Началник бил Илија Пасков.

Територијалната надлежноста на Струмичкото административно шумарство¹⁵⁷ се протегало на општините: Попчево, Босилово, Муртино, Василево, Ново Село, Валандово и Дојран.

Во архивската граѓа има записници од комисијата за назначување од Министерството за земјоделство и државни имоти во Софија. Од комисија за извршени проценки, давање под наем на ниви, петогодишен план за поправка на поројните области во Македонија, списоци на лозари кои бараат син камен за лозјето, извештаи за работа на дојранското шумарство, разни прегледи и списоци на селски и државни шуми, ценовници на шумски производи, тарифни цени на главните и второстепените горски продукти, извештаи за скротување на пороите со пошумување, статистички извештаи за извршените пошумувања со млади насади,

¹⁵⁶ Фонд: 11 Кривопаланечко шумарство – Крива Паланка, 1941/1943.

¹⁵⁷ Фонд: 3 Струмичко административно шумарство – Струмица, 1941-1944.

преписка со градските и селските општински управи за користење на шумите, преписка со Скопската реонска шумска инспекција, податоци за шумите и пасиштата, извештаи за приходи и расходи за искористување на шумите, утоварни листи, лицитации, список на иселени семејства, производи на расадници, персонални досиеја.

Во рамките на Главното комесарство за снабдување функционираше Централен совет за распределба. Тој бил составен од Главниот комесар за снабдување како претседател, Началниците на одделенијата при Главното комесарство за снабдување и по еден претставник на Бугарската земјоделска и кооперативна банка, Софиската земјоделска комора, Софиската трговско-индустриска комора и претставници од општите сојузи на бугарските трговци, индустријалци, занаетчии, земјоделски и занаетчиски кооперации, трговско-бакалскиот сојуз, сојузот на бакалски кооперации, кооперативната централа „напред“ и Трговската централа за достава и распределба. Околинскиот совет за распределба бил составен од Околинскиот комесар за снабдување како претседател, Околинскиот претставник на Дирекцијата за закуп и цена на зрната храна, Околинскиот агроном и по еден претставник на општинската управа, Месната филијала на Бугарската земјоделска и кооперативна банка, општите здруженија на трговци, индустријалци, занаетчии и работници, околинската земјоделска задруга, трговско-бакалското здружение, месната кооперација – член на сојузот на бакалски кооперации, месната занаетчиска кооперација, месната кооперација – член на општиот сојуз на бугарските земјоделски кооперации и месна кооперација – член на кооперативната централа „Напред“. Општинскиот совет за распределба бил составен од Општинскиот комесар за снабдување како претседател, Општинскиот кмет, ако самиот тој не е комесар, месниот директор или главниот учител, Постар свештеник и по еден претставник на месната филијала на Бугарската земјоделска и кооперативна банка, општото трговско здружение, трговско-бакалското здружение и земјоделската задруга¹⁵⁸.

¹⁵⁸ „Заповѣдь относно разпределителнитѣ съвети и комитети“ бр. 4718, „Държавен вестник“ бр. 377, София 30 юлий 1942 година.

Има два фонда од околиското комесарство за снабдување во Куманово¹⁵⁹ и Охрид¹⁶⁰.

Содржина: податоци за издавање на декларации, пријави за набавки на стоки, наредби за цената на стоката, декларации за разни стоки кои служат за снабдување и исхрана, книги за евиденции на населението, издадени белешки за отчет на бакалите и пекарите за издадено брашно и известувања за мобилизирање на коњски и воловски коли за превоз на жито.

Кумановската околиска реквизициона комисија¹⁶¹ била формирана 1941 година. На чело на комисијата бил претседателот Каранфил Цветков. Во околиската реквизициона комисија учествувале околиски агроном, околиски ветеринарен лекар, околиски шумар, околиски комесар за снабдување, претставник на околиската земјоделска задруга, сите општински кметови и претставник на војската. Комисијата вршела реквизиција на сите реколти на добитокот за потребите на бугарската власт.

Во фондот има записници од комисијата за прегледување на храна, наредби за села, продавање на храна, патни дозволи и известувања за сеидба.

4.5.3. Градска општинска управа

Во рамките на градските општински управи од вкупно формираните 21 општинска управа на територијата на Македонија во Архивот постојат 13 градски општински управи а има 15 фондови и тоа: Градска општинска управа во Битола¹⁶², Гевгелија (едниот сместен во Централниот дел¹⁶³ а другиот во одделение Велес¹⁶⁴), Велес¹⁶⁵, Кавадарци¹⁶⁶, Кочани¹⁶⁷, Крива Паланка (едниот дел сместен во

¹⁵⁹ Фонд: 6 Околиско комесарство за снабдување – Куманово, 1941/1944.

¹⁶⁰ Фонд: 108 (102) Околиско комесарство за снабдување – Охрид, 1941-1944.

¹⁶¹ Фонд: 7 Кумановската околиска реквизициона комисија – Куманово, 1942/1944.

¹⁶² Фонд: 712 (939) Градска општинска управа – Битола, 1941-1944.

¹⁶³ Фонд: 149 Градска општинска управа – Гевгелија, 1941/1944.

¹⁶⁴ Фонд: 11 Градска општинска управа – Гевгелија, 1941-1944.

¹⁶⁵ Фонд: 10 Градска општинска управа – Велес, 1941-1944.

¹⁶⁶ Фонд: 365 (451) Градска општинска управа – Кавадарци, 1941-1944.

¹⁶⁷ Фонд: 150 Градска општинска управа – Кочани, 1941/1944.

Централниот дел¹⁶⁸ а другиот во одделение Куманово¹⁶⁹), Крушево¹⁷⁰, Куманово¹⁷¹, Охрид¹⁷², Ресен¹⁷³, Скопје¹⁷⁴, Струмица¹⁷⁵ и Штип¹⁷⁶.

Основана како највисок орган на локалната власт и управа од формирањето па се до 9 септември 1944 год на чело на општина Битола се наоѓале: Богдан Пенев, Илија Ненчев и инж. Христо Светиев.

Во административната власт во Велес е воведена 26 април 1941 год. Општинската управа го опфаќала градот Велес и с. Бабуна, акако општина била во состав на Велешката околиска управа. Кметови на општинската управа во Велес биле: Хр. Костов, К. Вонов, Никола К. Колев и А. П. Попов. Општинскиот совет бил составен од видни граѓани од градот. Првиот документ датира од 1 мај 1941 година тоа е наредба на Велешката градска општина за назначување на лица на работни места во општината. Во рамките на советот постоеле комисии и совети. Во политичкиот систем на окупаторската власт во спроведувањето и одржувањето на окупацијата значајна улога имаше и институцијата кметство со кметско намесништво. Овие селски и градски кметства, всушност, се експозитури на централните органи на власт. На чело на општината се наоѓаше кметот кого непосредно го поставуваше Министерството за внатрешни работи и на кого му одговараше за својата работа. Кметот истовремено е потчинет на обласниот директор, односно, на околискиот началник со што наполно му припаѓа на хиерархискиот систем на административната власт поради тоа не се создавани и зачувани документи надвор од документацијата.

Основна функција на градската општинска управа (Гевгелија) била решавањето на административните, стопанските, финансиските и други проблеми. Општинската управа ги имала следниве одделенија и служби: граѓанско, судско, финансиско, техничко, санитарско, ветеринарно, земјоделско, стопанство за

¹⁶⁸ Фонд: 151 Градска општинска управа – Крива Паланка, 1941/1944.

¹⁶⁹ Фонд: 9 Кривопаланечка општинска градска управа – Крива Паланка, 1941/1944.

¹⁷⁰ Фонд: 3 Градска општинска управа – Крушево, 1941-1944.

¹⁷¹ Фонд: 10 Кумановска градска општинска управа – Куманово, 1941/ 1944.

¹⁷² Фонд: 122 (108) Охридска градска општинска управа – Охрид, 1941-1944.

¹⁷³ Фонд: 713 (814) Ресенска Градска општинска управа – Ресен, 1942-1943.

¹⁷⁴ Фонд: 4 Скопска градска општина – Скопје, 1941/1944.

¹⁷⁵ Фонд: 366 (368) Струмичка градска општинска управа – Струмица, 1941/1944.

¹⁷⁶ Фонд: 238 Градско општинско управление – Штип, 1941-1944.

култура и пропаганда, државна контрола како и други помошни структури за поефикасна работа на општината како што се противпожарни, комунални и сл.

На чело на градската општинската управа се наоѓал кмет кому му помагале неколку заменици и одреден бриј административни служби. Во општината постоеле и општински совет како советодавно тело на кметот што му помагало во одредени области (буџет, комунално уредување и друго).

Должноста кмет во градската општинска управа во Гевгелија ја извршувале: Никола Бошнаков, Илија Димитров Богоев, Васил Георгиев Манолев, Благој Панев Дубровски и Иван Димитров Шопов.

По капитулација на фашистичка Бугарија, а на предлог на германската воена команда и по барање на граѓаните на градот бил формиран градски комитет кој дејствувал од 20 септември до 19 октомври 1944 год и бил составен од 24 члена. Градскиот комитет го раководел претседател и двајца потпретседатели. Првиот документ на градската општинска управа во Гевгелија е од 29 јануари 1941 година, а тоа се списоци на граѓани кои работеле како надничари во Гевгелиската општина. Има акти за изградба и регистрација на фирми, на граѓани од градот и општината, списоци за бројноста на населението, на резервниот состав на војската, на лојални граѓани во политичкото однесување. Последен документ е од 19 октомври 1944 година, а тоа е записник од седница на градскиот комитет.

Општината Кавадарци ги опфаќала населените места градот Кавадарци со селата: Ваташа, Брушани, Глишиќ, Марена, Сопот, Манастирец и Трстеник. Кметови на Кавадаречката градска управа во овој период биле: Благој Анастасов, Благој Панев Дубровски и Никола Велков, кој во одреден период бил и секретар на општата управа. Најстар документ од општина Кавадарци е од 18 декември 1941 година за Министерството за земјоделство и државни имоти – Санитарно-ветеринарен оддел, со кој се наредува да се воведе општинска ветеринарна служба со ветеринарен лекар д-р Адријан Чекаров. Последен документ е од 9 септември 1944 година список на земјоделски производители од град Кавадарци.

На чело на градската општинска управа се наоѓаше кмет на кого му помагаа неколку помошници и одреден бриј административни служби. Кметови на

градската општинска управа во Крива Паланка биле Величко Георгиев Кулев и Димитар Трифунов Петров.

Во составот на општинската управа во Крушево влегувале градската општина Крушево и 5 општински селски управи : Бела Црква, Жван, Кривогаштани, Цер и Прибилци (Црноречко). Основната функција на градската општинска управа во Крушево била решавањето на административните стопанските, финансиските и други проблеми. На чело на градската општинска управа – Крушево се наоѓал кметот со неколку заменици и административни служби.

На чело на општинската градска управа во Охрид од 1941 до 1944 година бил Илија Коцарев. Негов помошник во почетокот бил Христо И. Паунчев, а него го заменил Т. Г. Крајничанец. За секретари биле назначени Љубен Иванов, Љубен И. Чекрециев, Крсто Лештаров, И. Садилов и Симон Патчев. Надзорот на училиштата го вршел училишен инспектор чие седиште боло во Битола.

Во општинската управа во Ресен на чело на општинската управа бил кметот неговиот помошник и секретар. Во склоп на општината била и полициска станица, противпожарна станица, воен комесаријат и повеќе комисии. Кметот имал широки овластувања и во повеќе работи можел сам да одлучува. Помошникот го заменува во негово отсуство. За спроведување на одлуките и сите административни работи се грижел секретарот заедно со службениците.

Во периодот на бугарската окупација од 10 април 1941 година на територијата на Македонија била извршена административна поделба по угледот на царството Бугарија, при што е воведена и соодветна финансиска и цивилна власт. На локално ниво се формирани обласни дирекции во Битола и Скопје, околински управи и градски и селски општини.

Скопската градска општина била формирана со решение на Министерот за внатрешни работи и народно здравје од 10 април 1941 година. На чело на општината се наоѓал градски совет со кој заседавал кметот а како членови се јавувале неговите помошници и секретарот. Секој од нив раководел со некој од следниве оддели: централна управа, административен оддел, граѓански оддел (стопанство и воено биро), судски оддел, оддел за општествени грижи, финансов

оддел, технички оддел, санитарен оддел, ветеринарен оддел, земјоделски стопански оддел, оддел за култура и пропаганда, школски оддел, постоела и државна контрола како и повеќе служби противпожарна служба, градска чистота, општинска работилница и комесаријат за исхрана.

Основната дејноста на Скопската градска општина се состоела во утврдување и распоредување на буџетот, одредување и прибирање на општинските такси и даноци, отуѓување на фирми и други имоти на правни лица што се од посебен интерес за државата или заради реализација на урбанистичкиот план на градот. Стопанисување со општински фабрики, електрични центри и други претпријатија и недвижен имот за обезбедување на приходи за своите потреби и потребите на полицијата и војската спроведување на воена имобилизација на населението, реквизиција на стока и возила за потребите на војската, комунално уредување на градот, организација на здравствените служби во градот . просветата, културата, социјална заштита и пензиско осигурување. Сите овие активности се извршуваа со цел покрај другото да дојде и до трајно озаконување на окупаторската власт и асимилација на македонското население.

- записник од седницата на скопската градска општина одржана на 12 јули 1941 година на која е донесено решение за прифаќање на проектот за изработка на грб на градот Скопје предложен од кметот Јанко Мустаков, а изработен од општински уметник¹⁷⁷.
- Наредба од кметот на скопската градска општина од 17 јули 1942 година до сите вработени со која на вработените им се забранува користење на телефоните за приватни потреби¹⁷⁸
- Наредба од началникот на административниот оддел од 19 јули 1943 година до началниците на другите оддели при скопската општина при заведувањето на преписката во нивниот оддел пред излезниот број да се става соодветна сигнатура која во актот е наведена¹⁷⁹
- Наредба од кметот на скопската општина од 24 февруари 1943 година со која општинските чиновници жители на градот се задолжуваат да

¹⁷⁷ Фонд: 4 Скопска градска општина, 1.50/84-85.

¹⁷⁸ Исто, 1.78/127-129.

посетуваат курс по бугарска историја и култура организиран од дирекцијата за национална пропаганда со цел населението да се запознае со бугарската историја, географија, литература, етнографија и стопанство¹⁸⁰.

- Известување за купени и продадени коњи и запрежни возила доставено од неколку општински управи до кметот на скопската градска општина од мај до февруари 1943 година¹⁸¹.
- Записници од инспекциски прегледи за дезинфекционата станица при општинската здравствена служба доставен до кметот на скопската градска општина од началникот на службата од 3 август 1941 година¹⁸².
- Барање на раководителот на против воздушната и хемиската заштита при гарнизонот на Калето на скопската градска општина од 26 октомври 1943 година да се изградат скривалишта што ќе служат за заштитните групи додека се на работа¹⁸³.
- Списоци на скопските улици со наведени стари и нови називи на истите доставени од началникот на техничкиот оддел при скопската градска општина на барањето од повеќе установи и фирми во градот од 7 јули 1942 година¹⁸⁴.

Струмица е вклучена во скопската административна област, а од октомври 1943 година во новоформираната Горноцумајска област. Во струмичката градска општинска управа работеле неколку тела и комисии. На чело на општинската управа се наоѓал кмет и секретар. Должноста кмет на струмичката градска општинска управа ја извршувале Александар Димчев, Тома А. Иванов, И. Панчев и Илија Димитров Богоев.

Во Штип биле стационирани единиците на третата бугарска дивизија како и штабот на првиот кољички полк а подоцна и штабот на 17-та Дивизија.

¹⁷⁹ Исто, 1.87/140.

¹⁸⁰ Фонд: 4 Скопска градска општина, 1.117/224-225.

¹⁸¹ Исто, 5.65/705-714.

¹⁸² Исто, 33.33/142-143.

¹⁸³ Исто, 30.98/481.

¹⁸⁴ Исто, 30.30/149-174.

Бугарската окупаторска административна власт на територијата на скопската област била воспоставена на 26 април 1941 година со заповед бр.1. во реонот на оваа област била воспоставена редовна граѓанска административна и општинска власт. Штипската градска општина најмногу кореспондирала со Министерството за општествени згради и патишта и градежништво. Во состав на ова Министерство функционирала главната дирекција на грдежништво со трите оддели: за патишта, за нови железнички линии и за водени градби. Со Штипската градска општинска управа управувал кметот на општината. Истата се занимавала со комуналните работи на градот.

Во Скопје освен наведените органи на управа во овој период делувала и Скопската еврејска општина¹⁸⁵ која била самоуправно тело и управувала со своите верско управни, културни и добротворни установи.

За постоењето на еврејската општина се говори уште во 1915 година во писмото испратено од тогашниот претседател на ново формираното друштво на Црвениот крст митрополитот Неофит до претседателот на еврејската општина Елиезер Наваро, но во него нема податоци што укажуваат на организацијата и начинот на работа на истиот. Целосна слика за организацијата се добива со „Правилата на еврејската вероисповедна општина на Скопје“, донесена во 1936 година таа е самостојно тело и самостојно го управува со верскоуправните, културните и добротворните установи како и со верскиот имот движен и недвижен, за што е ослободен од плаќање на сите јавни давачки. Нејзина најважна функција е верски да ги обедини и едуцира сите еврејски семејства во Скопје преку изградба на синагоги, училишта и други установи во кои се јакне мојсиевата вера, свеста и традицијата меѓу членовите.

Во текот на август на 1942 год се формира комесарство за еврејски прашања при Министерството за внатрешни работи и народно здравје. Тие ја губат својата самостојност и се под директна јурисдикција на комесарството. Паралелно со формирањето на комесарството Министерскиот совет донесува и правилник за

¹⁸⁵ Фонд: 5 Делегат на комесарството за еврејски прашања и Скопска еврејска општина – Скопје, 1915/1947, кн. 12, кут. 10. и Фондот бр. 156, Еврејска општина Скопје со 3 архивски кутии префрлен е од Централниот дел на ДАРМ во Одделение Скопје.

организација и управување со еврејските општини. Според овој правилник еврејска општина може да оформи секој град кој има повеќе од 50 еврејски семејства.

Управата на ваквата еврејска општина ја сочинуваат делегатот, (претседател) и 4-6 членови кои ги назначува делегатот. Со правилникот за организација и управување на еврејските општини престануваат да постојат сите еврејски добротворни друштва, здруженија и фондации а следи и забрана за отворање на нови синагоги.

Општината е самоуправно тело и самостојно управува со своите верско-управни, културни и добротворни установи, како и со верскиот имот и фондовите под врховен надзор на државата. Како правно лице општината можела да поседува движен и недвижен имот. Таа била ослободена од плаќање на сите јавни давачки.

Општината води протоколи за родените, венчаните и на умрените. Таа има свој печат круг во чија средина е државниот грб на кој се положени табlici со десетте божји заповеди а околу стои натписот еврејска вероисповедна општина-Скопје. Сите евреи без разлика на полот кои се вработени и имаат свои приходи се должни да ги плаќаат сите верски давачки и такси. Органи на општината биле: општинска управа и општински одбор. Општинска управа била составена од 7 членови кои се избираат на собир и нивниот мандат е 3 години. Одлуките се носат на седници за кои се води записник, а решенијата се донесуваат со мозинство гласови. Управата е одговорна за својата работа пред општинскиот одбор.

Надлежности на управата се: да управува со сите верски имотни, хуманитарни, просветни и културни дејности на општината, да решава за сите општински и верски прашања во прв степен да ги чува и штити моралните и материјалните интереси на општината и на сите нејзини установи и да се грижи за нивниот напредок. Да се грижи за ширење на веронауката меѓу децата да го пропишува редот во храмовите, и правилниците за општинските установи во духот на постојните закони. Да назначува, отпушта и пензионира рабини, свештеници, учители, и сите верски службеници како и службениците во другите установи и да им ги одредува платите. Да се грижи за финансиската состојба на општината, да одобрува и склучува заеми, да управува со движниот и недвижниот имот на на општината и друго.

Општинскиот одбор е составен од 12 членови и членовите на управата. Нивниот мандат трае 3 години. Надлежностите на одборот се: го одобрува општинскиот буџет, избира 3 члена за преглед на општинските сметки, книги и инвентар и донесува одлуки за завршните сметки за општините и општинските установи. Решава за измени и надополнувања на правилата доколку постои потреба одлучува за избор, отпуштање и пензионирање на главниот рабин за општината, избира членови на одборот на установата „Хевра Кадиш“ ги конституира секциите чии мандат трае колку и одборот. Општинскиот одбор формира повеќе секции, финансиски, културно-просветни, културни, социјално добротворни и верски. Секоја секција има најмногу 5 членови а одлуките се донесуваат со мнозинство гласови. Секоја секција всушност претставува референт на општинската управа за одредени прашања.

Избори. Право на глас на изборите имаат сите полнолетни машки лица кои го платиле принис-арала и сите други општински давачки. Општинската управа е должна еден месец пред изборите да го состави азбучниот список на гласачите. Со изборите раководи изборен одбор составен од 5 члена. Гласањето е тајно и се врши со гласачки ливчиња во затворен плик. Резултатот од гласањето се утврдува со записник кој е потпишан од сите членови на избирачкиот одбор. Изборите стануваат извршни и полноважни ако против нив нема поднесено жалба.

Општинските службеници се делат на верски и канцелариски. Највисок верски орган во општината е главниот рабин. Тој може да биде лице кое завршило Филозофски или Теолошки факултет во земјата или некоја виша теолошка школа. Него го избира општинскиот одбор, со мнозинство гласови. Државни верски службеници се рабин, свештеници и други учители, како и помошен персонал. Службено верско звање можат да добијат само оние лица кои за истата имаат квалификации пропишани од рабинскиот синод. Верските службеници се поставуваат со решение на управата, трајно или привремено. Трајно поставените верски службеници не смеат да бидат отпуштени од работа, освен врз основа на дисциплински пресуди. Сите верски службеници му се подредени на Главниот рабин или на рабинот, во поглед на редовната божја служба и обредните чинови мораат да ги почитуваат уредбите и упатствата кои се издадени во врска со истото.

Канцелариските службеници се: секретари, благајници, писари и други канцелариски службеници. Право на пензија стекнува секој службеник после 10 години непрекинато рабтење, во кој влегуваат и годините поминати на привремена служба. Во општината постојат синагоги, чиј имот е сопственост на општината и никако не може да се отуѓи. Веронауката е задолжителен предмет за сите деца во општината, без разлика на училиштето што го посетуваат. Сите добротворни, културни, хуманитарни и други установи и здруженија се под заштита и надзор на општинската управа. Во општината постои духовен суд – Бет Дин, составен од 4 члена, чија надлежност се бракоразводните парници.

За организирано постоење и работење на разни еврејски здруженија во Скопје, говорат и „Правилата“ на клубот на скопските евреи, основан 1920 година. Негова цел е подигање и развој на духовно и морално воспитување на Евреите во Скопје, развивање на чувството за заемната поврзаност на членовите меѓу општествените класи на Скопската еврејска општина, како и унапредување на училиштата и на другите еврејски установи и давање на финансиска помош за школување на талентирани ученици во земјата и во странство. Клубот се состои од редовни и почесни членови. Со него управува управен одбор кој се избира на редовни собраниски седници, со тајно гласање и неговиот мандат е 1 година. Во случај на ликвидација имотот на клубот се предава на некоја добротворна организација, според решението на собранието.

За време на Втората светска војна продолжува постоењето на Скопската еврејска општина, иако во сосема изменети услови. На седница на Министерскиот совет од 26 август 1942 година, се издава наредба со која при МВРНЗ се формира Комесарство за еврејски прашања¹⁸⁶. Комесарството има совет составен од член на Врховниот административен суд, предложен од Министерот за правосудство и по еден претставник од МВРНЗ, Министерството за трговија, стопанство и труд, Министерството за финансии, Управата на Народната банка и директорот за цивилна мобилизација. Комесарот за еврејски прашања се назначува од Министерскиот совет по предлог на МВРНЗ. Еврејските општини се под

юрисдикција на Комесаријатот за еврејски прашања, а наредбите на Комесаријатот не подлежат на жалби. Средствата за работа на комесарството се обезбедуваат од буџетот на фондот за еврејски општини.

Во врска со споменатата наредба на Министерскиот совет од 26 август 1942 година, на 31 октомври 1942 година, донесен е Правилник за организација и управување на еврејските општини¹⁸⁷. Според него, еврејска општина може да се формира во секој град каде што живеат 50 или повеќе еврејски семејства. Секој Евреин може да биде член на општината, а секоја еврејска општина е задолжена да ги води следните книги: семејни, протоколарни, книги за приходи и расходи, благајнички книги, квинтациони, инвентарни и влезен и излезен дневник. Секоја општина ги има следните служби:

1. за општи административни прашања;
2. за финансиско-стопански прашања;
3. за верски прашања;
4. за образование;
5. за станбени прашања;
6. за вработување;
7. за социјална грижа и самопомош.

Општинската управа одржувала состаноци двапати неделно. Со правилникот за организација и управување со еврејските општини, престанале да постојат сите еврејски добротворни друштва, организации и фондации и сите средства влегле во фондот Еврејски општини. Синагогите продолжуваат да постојат доколку во општината живеат повеќе од 150 Евреи, а нови не смеат да се отвараат. Назначувањето на свештениците го утврдува комесарството. Управата на општините се грижи за вработување и помагање на сите Евреи што останале без средства за живеење. Таа е одговорна за примена на законите и наредбите што се однесуваат на Евреите. На 24 септември 1942 година, Министерскиот совет во

¹⁸⁶ „Наредба издадена въз основа на закона за възлагане на Министерския съвет да взима всички мерки за уреждане на еврейския въпросъ и свързаниѣ съ него въпроси“, „Държавен вестник“ бр. 192, София 29 август 1942 година.

¹⁸⁷ „Правилникъ за устройството и управлението на еврейскитѣ общини“, „Държавен вестник“ бр. 247, София 3 ноември 1942 година.

Софија, донесува наредба со која лицето Иван Захаријев се назначува за делегат на Комесарството за еврејски прашања при Скопската еврејска општина. На 21 јануари 1941 година, со указ е донесен Законот за заштита на нацијата. Потребата за донесување на истиот е дадена во изјавата на МВРНЗ П. Д. Габровски. Во неговото обраќање до народните претставници во Софија на 7 октомври 1940 година, во кое е нагласен националниот карактер на бугарската држава. Нацијата ја зачувала чистотата до степен со каков малку народи во Европа можат да се пофалат. За заштита на нацијата од разни тајни меѓународни организации, а особено од еврејството, кое е туѓо на бугарскиот дух и претставува опасност за националната држава, се наметнува потребата од донесување на законот. Вториот дел од законот се однесува на Евреите. Дадени се општите ограничувања што се однесуваат на Евреите, Како на пример: тие не можат да станат бугарски државјани, не можат да бидат избирани ниту да бидат бирани, не можат да добијат државни, општински или други служби во власта, да членуваат во организации што се под надзор на Министерството на војната, не смеат да склучуваат брак или вонбрачно да живеат со лица од бугарско потекло, не смеат во каква и да е форма да бидат опслужувани од лица со бугарско потекло и сл. Ниедно лице од Еврејско потекло не смее да го смени местото на живеење без одобрување на дирекцијата на полицијата.

Лицата од еврејско потекло не можат да бидат сопственици на недвижен имот. Доколку го поседуваат должни се истиот да го дадат за откуп на земјениот фонд при Министерството за земјоделство и државни имоти или на лица со бугарско државјанство или друштва со бугарски капитал. Лицата од еврејско потекло не можат да бидат сопственици, акционери и учесници со капитал во каква и да форма во: образовни установи, театри, кина, издавачки куќи, производство и трговија со филмови и грамофонски плочи, забавни организации, хотели, фирми за производство и трговија со оружје, ниту пак да бидат директори или членови на управни одбори и други раководни структури. Исто така, лицата од еврејско потекло не можат да бидат сопственици или управници на аптеки, дрогерии и санитарни магацини.

На 13 февруари 1941 година, донесен е Правилник за примена на Законот за заштита на нацијата, со кој Законот добива практична примена.

На 13 јули 1941 година е донесен Законот за еднократен данок на имотот на лица од еврејско потекло, а веднаш потоа на 21 јули 1941 и наредбата за примена на истиот закон. Со овој закон се оданочува севкупниот имот на лицата од еврејско потекло со 20 %, односно 25% од вкупната вредност на истиот. Данокот е еднократен и неповратен и оди во корист на државната каса. Во текот на 1942 година се носат закони што се однесуваат на еврејското прашање. На седница одржана на 5 јули 1941 година, Министерскиот совет донесува Наредба со кое се регулира прашањето за државјанство на населението од окупираните краеве од 1941 година. Со оваа Наредба на евреите од Македонија не им се признава бугарско државјанство. Во весникот „Севкупна Бугарија“ од 25 јули 1942 година, објавени се две наредби во врска со Законот за заштита на нацијата. Првата се однесува на Законот против шпекулата, и во неа е потенцирано дека лицата од еврејско потекло не смеат да бидат сопственици на недвижен имот. Втората е, всушност, дополнување на Законот за еднократен закон и се однесува на декларациите за сопственост на имот. Тие треба да бидат лични, а она што не е декларирано ќе биде конфискувано.

На седмата седница на народното собрание од 28 јули 1942 година, е донесен закон со кој се задолжува министерскиот совет да ги преземе сите мерки што се потребни за регулирање на еврејското прашање и прашањата врзани со него. На 4 септември 1942 година, е донесена Наредбата¹⁸⁸ од комесарството за еврејски прашања, со која до 15 септември 1942 година, морало сите еврејски куќи да се одбележуваат со натписот „еврејско живеалиште“, и сите еврејски магацини и канцеларии со натписот „еврејско претпријатие“. До истиот датум на сите продавници и канцеларии во претпријатијата во кои постои учество на еврејски капитал мора да постои натписот „претпријатие со учество на еврејски капитал“. Исто така, сите производи од еврејските претпријатија и од претпријатија со учество на еврејски капитал, морало да бидат маркирани, а во спротивно истите ќе

¹⁸⁸ „Наредба за еврејските жилища“, „Државен вестник“ бр. 200, София 8 септември 1942 година.

бидат конфискувани во полза на фондот еврејска општина. На 29 септември 1942 година, Комесарството за еврејски прашања донело наредба со која сите лица од еврејско потекло биле должни да носат специјални значки за одбележување, освен децата до 10 годишна возраст. На 18 ноември 1942 година, од страна на Комесарството за еврејски прашања бил донесен Правилникот¹⁸⁹ за управување со средствата од фондот еврејска општина. Според овој правилник, фондот е под управа на комесаријатот, а неговите приходи со сите суми внесени во согласност со Законот за заштита на нацијата.

На 2 март 1943 година, министерскиот совет донесува решение со кое недвижниот имот на лицата од еврејско потекло иселени од државата се конфискува во полза на државата, а движниот имот се дава на продажба. На 13 март истата година, донесена е наредба за ликвидација на имотната сопственост на лицата од еврејско потекло иселени од државата. Комисијата се задолжува да ги отплати куќите на иселените Евреи, да направи попис на сите работи, истите да ги продаде а добиените предмети како и пронајдените пари и скапоцености да ги внесе во Бугарската народна банка на име на сопственикот. Претпријатијата, сопственост на лица од еврејско потекло иселени од државата се ликвидираат.

На 22 февруари 1943 година, склучен е договор меѓу Белев, комесар за еврејски прашања, и Денекар за иселување на 20.000 Евреи од Македонија и Беломорието во германските источни предели. Наскоро е направен план за сместување на Евреите во привремени логори. Евреите од Скопје (и од Македонија) на 11 март 1943 година, присилно се однесени во привремениот логор во зградите на Државниот монопол во Скопје. Од логорот во Скопје, биле ослободени 120 Евреи: лекари, аптекари шпански државјани. Сите други Евреи биле депортирани во логорот Треблинка, а според однапред утврдените списоци и распоред во возовите.

¹⁸⁹ „Државен вестник“ бр. 122, София 26 ноември 1942 година.

- Правила за организација и работа на Клубот на скопските Евреи, основан во 1920 (1923)¹⁹⁰.
- Закон за еднократен данок на местото на лица од еврејско потекло од 1941 година¹⁹¹.
- Список на законите, наредбите и решенијата издадени против Евреите од страна на бугарската фашистичка влада 1941-1943¹⁹².
- Закони, наредби и решенија што го регулираат еврејското прашање објавени во Државен весник 1941¹⁹³.
- Закони од 1943 што ги регулираат еврејските прашања објавени во Државен весник¹⁹⁴.
- Буџет на приходите и расходите на Скопската еврејска општина за 1942 година¹⁹⁵.
- Извештаи за собраните пари од Евреите, сместени во логорот во 1943 година¹⁹⁶.
- Уверенија за жителство, купони за снабдување на еврејското население со леб од 1943 година¹⁹⁷.
- Списоци на недвижен имот, сопственост на лица од еврејско потекло со проценка на вредноста на имотот¹⁹⁸.

Овие фондови содржат: наредби од повисоките органи на МВРНЗ, на Министерството за војска, на Скопската обласна полициска управа, на Дирекцијата на милицијата, на Скопската обласна дирекција, политичкото расположение на Македонскиот народ, појавата и развојот на комунизмот и НОД, извештаи во врска со борбата против бугарската окупаторска власт, за ангажирање на бугарската власт и полициски сили, за политичката припадност на населението, апсења,

¹⁹⁰ Фонд: 5 Делегат на комесарството за еврејски прашања и Скопска еврејска општина – Скопје, 1.2/3-14.

¹⁹¹ Фонд: 5 Делегат на комесарството за еврејски прашања и Скопска еврејска општина – Скопје, 1.10/232-259.

¹⁹² Фонд: 5 Делегат на комесарството за еврејски прашања и Скопска еврејска општина – Скопје, 1.19/239-294.

¹⁹³ Исто, 1.33/322-409.

¹⁹⁴ Исто, 1.44/440-475.

¹⁹⁵ Исто, 1.70/569-578.

¹⁹⁶ Исто, 1.75/755-760.

¹⁹⁷ Исто, 3.4/16-17.

интернации, помагање на контрачетници, извештаи за состојбите во здравството, пргледи и списоци на лекари, стоматолози и аптекари, технички служби (акти за градба на индивидуални објекти), книги за венчани, родени и умрени, домаќински листови, книги и списоци на воени обврзници, земјоделски домаќинства, списоци на борци, дезертери, слободни работници, илегалци, доверливи лица, статистички извештаи за населението, уверение за семејна и материјална положба на граѓаните, дозволи за продавање на стока, маалски изјави, уверенија за платен данок, контрола на патувањата, потерници, книга за запишани подофицери и трудови инвалиди кои не служеле војска, дозволи за работа, план за одбрана на градот, акти од техничкото одделение, извештаи за работата на кметовите во општинските управи, список на одземени имоти на иселени лица, на имоти и куќи одземени за државата, список на имиња на улиците, за помош на ученици, пријави за направена штета од авионското бомбардирање на Охрид од 14, 15, 16 и 25 јуни 1944 година, молби за продолжување на вршење на занаетчиска дејност, книги за сопственици на згради, сопственици на казани, книга за облог на младите со воен данок, акти за назначувања, листи за наддавање, списоци на народни училишта, на регрути, реквизиции, казнени решенија, списоци на војници кои не се вратиле дома, податоци за утврдување и распоредување на буџетот, одредување и прибирање на општински такси и даноци, отуѓување на фабрики и други имоти на приватни лица, стопанисување со фабрики, електрични центри и други претпријатија, обезбедување на приходи за потребите на полицијата и војската, спроведување на воена мобилизација на населението, реквизиција на стоки и возила за потребите на војската, комунално уредување на градот, организација на здравството, просветата, културата, социјалната заштита и пензиското осигурување. Има и записници за доделување на земја, издавање на државни имоти под наем, списоци на издадена помош и, лица кои имаат работено во касарните, дозволи за обавување на занаети, записнички книги од одржани седници на општинските совети, разни видови наредби од градскиот совет до граѓаните, уверенија издавани за остварување на разни права на граѓаните, досиеја, проекти за градење на воденици, улици, индивидуални куќи, скици со местоположба на црквата св. Спас, карта на стариот

¹⁹⁸ Исто, 3.7/49-71.

Велес и др. Има податоци на лица што бараат да се селат во други места, записници од седници на градски комитети, општински совет, од разни оддели, дозволи на мајстори за работа, план за одбрана во случај на воздушен напад, делба на дворови, списоци на лица што учествувале во војна, на лица кои одбегнале воена служба, доверливи лица задолжени за надгледување на сомнителните, месечни списоци на лица кои ќе бидат во заседа, земјоделски приноси, контрола врз границата, заштита на целиот архивиран материјал, студенти во општината, молби на граѓани за решавање на комунални проблеми, декларации, проекти, објави, записници за оземјување на лица со ниви, списоци на службеници при управата, должници на издадени квинтации, дозволи за обавување на занаети, комисија за проценка на штети, именување и разрешување на кметови, состојба во здравствени станици, проблеми при замена на германски марки со левови, пријавување на оружје со кое располага општината, состојба со грчките службеници – вработени во грчките претставништва на железничката станица во Гевгелија, извештај за бројот на семејствата србомани и гркомани и нивното поведение, изјави за членство, лични картони, карактеристики, списоци на новопримени службеници, хонорарни лица, општински служители, избегани лица, полицајци, список од административно-управен карактер, списоци и уверенија по националност, жителство, државјанство и подобност, воени прашања, класифицирани по видови уверенија и по теми, регрутација, мобилизација, реквизиција, воени судови и воена штета, списи во врска со работата на Министерството за надворешни работи и дипломатските претставништва, работа на судови и матични служби, од работа на индустриски претпријатија, електростопанство, рударство, земјоделство, шумарство, водостопанство и трговија, списоци за регистрација на дуќани по азбучен ред, списоци за снабдување, угостителство, занаетчиство, комунални работи, списи кои се однесуваат на финансиско работење, барања, записници, изведувања, купопродажни договори за моторни возила, обрасци, такси, прегледи, пропратни писма, решенија, службени белешки, уверенија, упатства, списи кои се однесуваат на имотно-правни односи, даноци и буџет, платни списоци, социјални прашања, уверенија за раѓање, жителство, занимање, семејно-материјална положба што ќе им послужат на граѓаните за бесплатно лекување, ослободување од такси, добивање

стипендија, списи за социјални прашања, социјално осигурување и вработување, пензионирање на инвалиди, списи кои се однесуваат на статистика, барања за упис во регистар на населението на Скопје, списоци од лица доселени од околините по азбучен ред, политичко организирање, работа на разни здруженија, хуманитарни организации, од областа на индустријата, рударството и електростопанството, земјоделството, водостопанството, сообраќајот и врските, трговијата и угостителството, занаетчиството и комуналните дејности, финансиите и урбанизмот, катастарот, културата и физичката култура, здравството и социјалната заштита, органи на управата и организирањето на техничките оддели.

4.5.4. Други органи на градска општинска управа

Во рамките на општинската управа функционирале и други помали органи. Општински даночни управи постојат во Битола¹⁹⁹, Крива Паланка²⁰⁰, Куманово²⁰¹, Охрид²⁰² и Штип²⁰³.

Даночните управи се формирани од бугарските власти во 1941 година. Нивна задача била да се грижи за оданочување и собирање на даноци од правни и физички лица во согласност со законските овластувања (од занаетчии, земјоделци, дуќанции и сл.). На чело на даночната управа биле даночни началници (во даночната управа Крива Паланка, даночен началник бил Христо Бонев, истата кореспондирала со Министерството за финансии во чија надлежност се: Дирекцијата за воени даноци, Дирекцијата за државни привилегии и акцизи, Дирекција за државна отчетност, Одделението за државни цени, Одделението за државни книги и гаранции на граѓанска мобилизација, Одделението за државни заеми и финансиски претставители). Во даночната управа работеле и повеќе даночни службеници (бирници) – собирачи на данокот.

Во содржината постојат: молби и одобренија за вршење занаетчиска дејност, декларации за задолжување со данок, декларации за непријавен данок за извршена занаетчиска дејност, акти за казнети лица што не платиле данок, за услови за

¹⁹⁹ Фонд: 8 Битолска општинска даночна управа – Битола, 1942-1944.

²⁰⁰ Фонд: 12 Кривопаланечка даночна управа – Крива Паланка, 1942/1944.

²⁰¹ Фонд: 13 Даночна управа – Куманово (1941-1944), 1941/1944.

²⁰² Фонд: 131 (109) Охридска даночна управа – Охрид (1941-1944), 1941-1944.

издавање под кирија на општествени дуќани, за определување цена на сливовата ракија, молби со барање за целосно или делумно ослободување од данок, решенија за парични казни, записници од лицитации на конфискувани предмети, објекти или добиток, наредба за отпишување на данок, известувања за вредноста на куќи, таблици за општински данок, дозволи за вршење дејност, сметки за наплата, одобрение за исплата, наредба за потврдување на службеници, записници од ревизија и акти за облог на данок, список на данокоплаќачи, книги за сопственици на кирија, сопственици на казани, книга за облог на младите со воен данок, одобрение за исплати, дозволи за платен данок, записници за ревизија, облигателни листи за данок, персонални досиеја и исплатни листи.

Од управата на катастарот постои само еден фонд, и тоа Катастарска служба во Охрид²⁰⁴. Во содржината на овој фонд има: Правилник за начинот на работење при премерот на земјиште, правила и скици од катастарски општини, списоци на лица сопственици на имот преку демаркационата линија и жители на град Охрид, списоци на сопственици на имот, катастарски планови, пренос на имот, списоци на службеници, персонални досиеја и платни списоци.

Месниот комитет за Македонија - Куманово²⁰⁵ го формирала бугарската фашистичка власт, која утврдила дека претстои пораз на фашистичка Германија и сакала да изврши мобилизација на реакционерните сили во Македонија и од нив да создаде војска и полиција, кои би ги замениле нејзините војски и администрација. Македонскиот комитет постоел до 11 ноември 1944 година. Архивската граѓа содржи: покани за седници, списоци на милиционери, извештаи за проблемите што се јавувале во работата на милицијата, финансиска документација.

Основна дејност на Скопската инспекција за труд - Скопје²⁰⁶ е трудовата инспекција во периодот на бугарската окупација на Македонија. Инспекцијата е задолжена за надзор на спроведувањето на трудовите закони, правилници и наредби. Своите задолженија таа ги исполнува преку инспекции, началници на инспекциите, трудови инспектори, специјализирани инспектори, началници на

²⁰³ Фонд: 239 Даночно управление – Штип, 1941-1944.

²⁰⁴ Фонд: 116 (104) Катастарска служба – Охрид (1941-1944), 1941-1944.

²⁰⁵ Фонд: (109) Местен комитет за Македонија – Куманово 1944.

²⁰⁶ Фонд: 882 (880) Скопска инспекција за труд – Скопје (1942-1944), 1942/1944.

берзите на труд и секретарите. Инспекторски функции имаат и следните службеници: Главниот директор за труд, правниот референт, Главниот инспектор и инспекторите, началниците на одделенијата, секциите и службите и секретарите²⁰⁷.

Сочуван е список на привремени дозволи за отварање на занаетчиски дуќани 1944 година, преписка од трудовата инспекција со фабрики и приватни лица – сопственици на занаетчиски фирми и дуќани, во врска со истражувањето на законските норми и стандарди за извршување на одредени дејности, за технички карактеристики на најразновидни резервоари и парни котли, преписка со граѓани за признавање на одредено занимање – занает како и за подготовка и полагање на испити за одредени занимања (машинисти, возачи), во врска со издавање на работнички книшки, отворање на работилници, испити, преписка помеѓу Скопското околинско комесрство за снабдување и Скопската инспекција со прилози и списоци на трговски дуќани.

Во состав на обласната дирекција во Скопје, функционираше Скопскиот горски (шумски) реон²⁰⁸ со основна задача да води надзор врз користењето на шумскиот фонд во областа. Во содржината постојат планови за сечење дрва во околините на Скопската област.

Фондот Училишен платежен пункт Демир Хисар – Жван содржи буџет, извештаи за работа, список на ученици, учители и сл²⁰⁹.

Агент по државни имоти²¹⁰ - содржи: акти на државни имоти во Охрид осигурани од пожар, списоци на државни имоти одземени од поранешните сопственици, копии од катастарскиот план за имоти на лица, колонисти од Црна Гора.

Општинска комисија за трудови земјоделски стопанства – Ново Село²¹¹ содржи: записници за извршено оземјување во Струмица, Баница и Градско Балдовци, општа комисија за разделување на земја во Коњарево, месечни прегледи за извршени работи, декларации на лица за одземен имот од бившата Југословенска

²⁰⁷ „Наредба – Инспектируваши лица и трудови райони“, „Државен вестник“ бр. 262, София 25 ноември 1941.

²⁰⁸ Фонд: 154 Скопски горски (шумски) реон – Скопје, 1942.

²⁰⁹ Фонд: 13 Училишен платежен пункт Демир Хисар – Жван, 1941/1944.

²¹⁰ Фонд: 132 (503) Агент по државни имоти – Охрид, 1941-1943.

²¹¹ Фонд: 5 Општинска комисија за трудови земјоделски стопанства – Ново Село, 1942/1944.

држава, уверенија за семејна и материјална положба, маалски сведителства, списоци на работници, надничари, книга на лица за враќање на одземени ниви, општ распоред за работа за оземјување во Македонија, наредби и сл.

Како најниски органи на административната власт во Македонија биле формирани Селски општински управи. Во Битолската област биле формирани 33 селски општински управи, а во Скопската област 83. Селските општински управници им биле потчинети на околските управници и на обласниот директор, кој ги назначувал. На чело на селските општински управи стоел кметот, кој ја претставувал општината пред другите органи, а како помошници за едно или повеќе села биле назначувани кметски намесници. Селските општински управи ги извршувале работите во врска со подготвување на буџетот во општината, собирање на даноци, водоснабдување, развој на земјоделството, зточарството, комунално уредување, реквизиција на храна, стока и друго.

4.5.5. Селски општински управи

Во делот од Македонија окупиран од Бугарија, од формираните 116 селски општински управи, во Државниот архив на РМ има 31 фонд за 30 селски општински управи: Барешани²¹², Бач²¹³, Бедиње²¹⁴, Богомила²¹⁵, Велушина²¹⁶, Дедебалци²¹⁷, Дихово²¹⁸, Добрушево²¹⁹, Долнени²²⁰, Драгош²²¹, Драчево (1 фонд во ДАРМ – Централен дел²²² а еден во одделението Скопје²²³), Жегљане²²⁴, Жостов²²⁵, Зелениково²²⁶, Извор²²⁷, Јанковец²²⁸, Катланово²²⁹, Кукуречани²³⁰, Лопатица²³¹,

²¹² Фонд: 409 (357) Селска општинска управа – Барешани, 1941/1944.

²¹³ Фонд: 9 Селска општинска управа – Бач, 1942-1944.

²¹⁴ Фонд: 14 Селска општинска управа – Бедиње, 1942-1944.

²¹⁵ Фонд: 366 (530) Селска општинска управа – Богомила, 1941-1943.

²¹⁶ Фонд: 10 Селска општинска управа – Велушина, 1943-1944.

²¹⁷ Фонд: 11 Селска општинска управа – Дедебалци, 1941-1944.

²¹⁸ Фонд: 410 (267) Селска општинска управа – Дихово, 1941/1944.

²¹⁹ Фонд: 411 (339) Селска општинска управа – Добрушево, 1941/1944.

²²⁰ Фонд: 414 (332) Општинска управа – Долнени, 1941-1944.

²²¹ Фонд: 412 (305) Селска општинска управа – Драгош, 1941/1944.

²²² Фонд: 152 Селска општинска управа – Драчево, 1941-1944.

²²³ Фонд: 549 (605) Селска општина с. Драчево – Скопје, 1941/1944.

²²⁴ Фонд: 15 Селска општинска управа – Жегљане, 1942/1944.

²²⁵ Фонд: 249 (322) Селска општинска управа – Жостов, 1924/43.

²²⁶ Фонд: 153 Селска општинска управа – Зелениково, 1941/1944.

²²⁷ Фонд: 367 (385) Селска општинска управа – Извор, 1941-1944.

Матејче²³², Могила²³³, Ново Село²³⁴, Новаци²³⁵, Орах²³⁶, Опае²³⁷, Ранилук²³⁸, Романовце²³⁹, Смилево²⁴⁰, Старавина²⁴¹ и Сушица²⁴².

На чело на селската општинска управа Бедиње бил кметот Антон С. Манев. Во состав на селската општинска управа се селата: Бедиње, Горно Којнаре, Долно Којнаре, Лопате, Љубодраг, Ново Село, Режановце, Речица, Черкезе и Умин Дол.

Во состав на Богомилската селска општинска управа влегуваат селата Богомила, Бистрица, Ореше, Нежилово, Папрадиште, Црешнево, Капиново, Теово, Согле, Ораовдол, Габровник и Мокрени.

На чело на селската општинска управа биле поставени кмет и општински секретар а имало и општински совет што го сочинувале 6 члена избрани од видни жители од селата. Кметови на селската општинска управа биле: А. Х. Јорданов, Никола Иванов, С. Дејанов, Асен Михајлов, Методиј Потцев. А Бл. Босотов бил секретар. Најстариот документ од оваа документација датира од 3.9. 1941 година а тоа е известување од селската општинска управа – Богомила до граѓаните на општината дека таксата за паша на стоката за 1941 година е одредена и ќе биде собираана од страна на општинскиот даночник. Како последен документ кој датира од 20.5. 193 год е известување од селската општинска управа на Богомила до кметските началници во С. Согле и с. Теово дека агрономството пушта во продажба Варова шалитра по цена од 5 лева по килограм а има и коспе за прехрана на овците.

Во состав на општинската управа Долнени влегуваат селата: Браилово, Белополе, Вранче, Сенокос, Пештелево, Новоселани, Дабјани. На чело на

²²⁸ Фонд: 125 (106) Јанковечка селска општинска управа – Јанковец, 1941-1944.

²²⁹ Фонд: 550 (606) Селска општинска управа – Катланово, 1941/1944.

²³⁰ Фонд: 413 (360) Селска општинска управа – Кукуречани, 1941/1944.

²³¹ Фонд: 414 (372) Селска општинска управа – Лопатица, 1941/1944.

²³² Фонд: 16 Селска општинска управа – Матејче, 1942/1944.

²³³ Фонд: 12 Селска општинска управа – Могила, 1941-1942.

²³⁴ Фонд: 4 Селска општинска управа – Ново Село, 1941/1944.

²³⁵ Фонд: 145 (275) Селска општинска управа – Новаци, 1941/1944.

²³⁶ Фонд: 17 Селска општинска управа – Орах, 1944.

²³⁷ Фонд: 504 (544) Селска општинска управа – Опае, 1941/1942.

²³⁸ Фонд: 880 (879) Ранилушка селска општинска управа – Ранилук, 1941/1944. Оваа општина се наоѓа надвор од територијата на РМ.

²³⁹ Фонд: 18 Селска општинска управа – Романовце, 1941/1943.

²⁴⁰ Фонд: 416 (342) Селска општинска управа – Смилево, 1941/1944.

²⁴¹ Фонд: 417 (293) Селска општинска управа – Старавина, 1941/1944.

општинската управа Долнени бил кметот Христо Попов-Цветанов. Селски намесници биле: Димитар Талев Ачковиќ, Илија Дамев Иванов, Харитон Манев.

На чело на селската општинска управа Жегљане е кметот Атанас Петров Божилов. Во нејзин состав се селата: Жегљане, Арбанашко, Врачовце, Враготурце, Буковљане, Добрача, Драгоманце, Дејловце, Длабочица, Жељувино, Колино, Коинце, Карловце, Малотино, Осиче, Пузаљка, Пелинце, Рамно, Степанце и Цветишница.

Во селската општинска управа –Зелениково кметови биле: Русе Харалампиев, Драган Киров Георгиев, Атанас Блажев Велков.

Во селската општинска управа с. Извор влегувале селата: Извор, Смиловци, Стари Град, Владиловци, Крмнино, Поменово, Долно Врановци, Степанци, Мартолци, Оморани и Попадија.

Власта ја сочинувал општински совет од 6 члена кмет и секретар а имало и т.н. засилена општинска управа составена од кметот, секретарот и двајца советници. Кмет на општината бил Спиро Кајзаклиев. Прв документ во оваа документација е од 3.5.1941 год барање од селската општинска управа до околинската управа на град Велес за дополнување на делови за општинска телефонска централа. Последниот документ е од 24.8.1944 год наредба од кметот на општината за патување на секретарот на итниот состанок во околинската управа во Велес.

Во состав на општината Матејче се наоѓале селата: Матејче, Виштица, Никуштак, Отља, Ропиљце, Ранковце и Стрима. На чело на селската општинска управа во Матејче бил кметот Петар Трајков Крстев.

На чело на општинската управа Орах бил кметот Димитар Славев Велков а подоцна Бојан Аспарухов Симеонов. Во состав на општината влегле селата: Орах, Алакинце, Бајловце, Бршка, Дренак, Канарево, Руѓинце и Цвиланце.

Во состав на секската општинска управа Опае влегле селата: Опае, Алашевце, Белановце, Глажња, Гошинце, Думановце, Злокукане, Извор, Липково, Оризаре, Ружица и Слупчане. На чело на општинската управа бил кметот Александар Павлов.

²⁴² Фонд: 248 (323) Селска општинска управа – Сушица, 1941.

На чело на селската општинска управа Романовце биле кметовите Крум Димитров, Стојан Марков и Петар Микранов. Во нејзин состав влегувале селата Романовце, Брзак, Бучинци, Дељадровце, Мршинци, Студена Бара, Симеоново и Текија.

Од документацијата во овие архивски фондови постојат: анализи за извршена работа во врска со поправка на училишна зграда во Добровени, известување во врска со пројавената болест кај крупниот добиток и неколку барања за заменување во земјоделските задруги, книги за податоци за домаќинства во општините, договор за продажба на ниви во с. Дачојлија, наредби за промена на работното место, за назначување на работи, известување во врска со снимања на нови топографски карти на Бугарија, потврди за деца на родени за вработени, евидентни книги за лица кои зеле заем, известување за продадено жито и во врска со продавање на зрнеста храна на домаќинствата што не се производители, списоци на населението по националности, лица со недоволен имот, воени обврзници, лица со воени заслуги, училишта, цркви, земја, села, починати лица и лица сопственици на добиток, договори за купо продажба, известувања за условите за одложување на воениот рок, известувања за начинот на пренос на имот, список на лицата што имаат имот во поедини општини, засеани житарици, записи во семејните книги, известувања од ветеринарен лекар, и уверенија за сечење дрва, барање за ослободување од мобилизација податоци за заштита од воздушни напади, известувања за преглед на младинци, преглед на младинци и барања на преглед на посевите што настрадале од суша, документ за назначување на кмет, организирање на лица на работа, за работно време, за студенти, список на општински службеници, список на стопани на кои им се одземени житарици, програма за вршење пропаганда на населението, известување за расположението меѓу населението, записник за давање земја, евиденција на овци, списоци на лица на кои им е одземена храна и реквизирана стока и слама за потребите на воената команда, преписка меѓу селските општински управи и кметските намесништва, известувања дека сите купо-продажни договори пред 6 април 1941 година биле неважни и лицата што имаат склучено такви договори да се јават во општината, известување до жителите на општините да набават три слики за да добијат нови

лични карти, известување до жените родилки да ги користат стручните услуги на акушерките, наредба за празнување на сите значајни празници во државата, наредби за редовно чистење на улиците во населените места и одржување на хигиената, сите граѓани што учествувале во војната 1912-1913 и 1915-1918 година и во македонското-одринското ополчение и 11та македонска дивизија во Бугарската армија според важечкиот закон да се пријават за да добијат награди (орден за храброст) известувања за услови за одлагање на војска за пренос на имот, барања за запишување во семејна книга, евиденции за засеани површини, уверение за сечење дрва, барање за ослободување од мобилизација, известување од околиски ветеринарен лекар, степен на ставка на кој им е земен јачмен и овес, записник за цени за работа во поле, известување во врска со појавената болест кај крупниот добиток, договор за продажба на ниви, известувања во врска со снимањето на нови топографски карти на Бугарија, список на формирани десетини во селата, наследници, државјанство, жителстви ликвидирани данок, добиени права за барања за продажба на алкохолни пијалоци, поседување на сите политички општествени права, посмртници, преписка со битолскиот воен округ, околискиот управник во Ресен, обласна сметна палата – Битола, кметовите во Софија, Битола и Нови Пазар, директорот за пензии во Софија, списоци на лица што поседуваат движен и недвижен имот, на домаќинствата и нивнта етничка припадност купување на зрнеста храна ново засадени лози, решавање на спор за имот меѓу поедини села, списоци на лица на кои им се реквизирано сено од битолската реквизициона комисија, уверенија за починати наследници, добивање на пензија, бугарско државјанство, маалски сведителства за снабдување со намирници, реквизиција на волна, проценка на штети од град на лица за орање на ниви и стрмништа, производители на лица кои имаат крупен добиток, уверение за количини на сомлени житарици и извалана волна, книги на семејства кои не се производители, записници на оземјување извршено од бившата југословенска држава, списоци на лозари по села, списоци на лица кои имаа оризова арпа, наредба за огледување на свињи, соопштенија за продолжување на рокот за регулирање на затечените трговци, сведителства, жалби по решенија на комисии, пропусници циркуларни писма од поверенствата за социјална политика, списоци на резервисти кои

постојано се населиле во Драчево и извршуваат функции во селската општина, ограничувања во служба. Исплата на плати, телеграми од цар Борис втори по повод испратени честитки, молби од кметови во реоните на селските општински управи, преписки со околинскиот обласниот директор во Скопје за издавање на разни уверенија, преписка за имотите на иселените срби и проблемите што се јавуваат со тоа, извештаи за сослитувања, парична помош, персонални досиеја, списоци на службеници, платни списоци.

Коселска даночна (општинска) управа²⁴³ има само регистар на жители за село Брежани.

Кметско намесништво Теово²⁴⁴ потпаѓа под надлежност на селската општинска управа – Богомила. Го раководел кметски намесник и десетари. Кметски намесници во с. Теово биле Темелко Христов и Христо Ангелов. Архивската граѓа од овој фонд содржи записници на кои се разгледувани прашања од секојдневниот живот на жителите во с. Теово. Преписка помеѓу кметскиот намесник и кметот на општинската управа во Богомила, списоци на лица од с. Теово, кои земале купони за мелење и продавање жито, списоци на лица од с. Теово и с. Согле кои требало да се прегледуваат на рендген апарат на лица на кои им е реквизирана царевката од реколтата 1943 година. Прв документ е од 25 ноември 1941 година извештај од кметскиот намесник од с. Теово до кметот на општина Богомила за барањето на учителот на с. Богомила сите книги од селското училиште од село Теово да ги однесе во село Богомила. Последниот документ е од 31 декември 1943 година е список на сопственици на приватни шуми за сечење на дрва во текот на 1943 – 1944 година.

4.6. Воспоставување италијански (албански) окупаторски систем (1941 – 1944)

Големодржавните интереси на Италија и Бугарија, по окупирањето на Македонија, дошле до меѓусебни судирања околу поставувањето на меѓудржавната граница во Македонија. Навлегувањето на италијанските трупи во делови на

²⁴³ Фонд: 130 (506) Коселска даночна (општинска) управа – с. Косел, 1941-1944.

²⁴⁴ Фонд: 363 (386) Кметско намесништво – Теово, 1941-1943.

Македонија, особено окупацијата на Охрид, била силен мотив бугарската војска да побрза со навлегувањето во Македонија. За да не дојде до меѓусебни судири, започнале преговори на највисоко ниво. По бројните интервенции кај Хитлер, и Мусолини и цар Борис сметале дека имаат предност во идните преговори. Првиот го изнесувал правото на рамноправен сојузник и самоодлучувањето во областите на неговата интересна сфера а вториот длабоката верност и лојалност кон Германија²⁴⁵.

Во духот на претходните договарања, Министерот за надворешни работи на Италија, грофот Ќано и Министерот за надворешни работи на Третиот рајх, фон Рибентроп, на 20 април 1941 година во Виена, договориле спогодба за поделба на Југославија, по извршениот напад врз неа. На овој состанок била одредена привремена демаркациона линија меѓу фашистичка Италија и Бугарија во Македонија. Определувањето на демаркационата линија било од привремен карактер. Конечното воспоставување на демаркациона линија меѓу фашистичка Бугарија и Италија било одредено од страна на бугарско-италијанската и бугарско-германската гранична комисија што ја потврдил и генералот Линдеман²⁴⁶.

Според оваа спогодба, поголемиот дел на Вардарска Македонија ја окупирале окупаторските сили на фашистичка бугарија, додека Западна Македонија со околиците и градовите Тетово, Гостивар, Кичево, Дебар, Струга и поголемиот дел од преспанските села биле придодадени од Италијанските фашистички окупациони сили во рамките на една дивизија (Фиренца) чиешто седиште се наоѓало во Дебар, додека воените единици биле распоредени во Дебар, Струга, Кичево, Гостивар, Тетово како и во други воено-стратешки важни места. Во 1941 година, вкупниот број на италијанска воено-полициска сила во Западна Македонија (Италијански војска, карабињери-жандармерија, финансисти и граничари) изнесувал 15.000 лица²⁴⁷.

Прашањето за привремената демаркациона линија било првостепено прашање за бугарската фашистичка дипломатија. . Бугарскиот цар Борис во повеќе

²⁴⁵ В. Стојчев, Бугарскиот окупаторски систем..., 95 – 96.

²⁴⁶ Гл. Тодоровски, Западна Македонија за време на окупацијата (1941-1944), ИНИ, Скопје 1998, 8.

²⁴⁷ Гл. Тодоровски, Прилог кон изучувањето на окупаторскиот систем во Западна Македонија, 1941 – 1944, ГИНИ, VII, бр. 2, Скопје, 1963, 182.

наврати бил во посета на Берли и Рим, каде раговарал со германските и италијанските државници. Во јули 1941 година престојувала бугарска делегација во чиј состав се наоѓале претседателот на бугарската влада, Д-р Богдан Филов и Министерот за надворешни работи Иван Попов. Делегацијата била лично примена од Мусолини и грофот Кано и притоа биле водени разговори околу прашањето за раграничување меѓу нив во окупираниот дел од Југославија.

Паралелно со бугарските активности и италијанските окупациони власти не останале настрана околу прашањето за граничната линија. Тие настојувале да ги заострат односите. Така италијанскиот конзул во Скопје, кој со учество и помош на великоалбанските реакционерни елементи, организирал демонстрации во Скопје (мај 1941) со барање и градот Скопје да се приклучи кон „Голема Албанија“.

Првото правно регулирање на административно-окупационите области во Западна Македонија е извршено со декрет на Мусолини од 17 мај 1941 година, со кој во општи црти се регулира организацијата на окупациските и судските власти. На окупираната територија на предвоена Југославија, која ја окупирале италијанските сили, се предвидува цивилната власт да ја вршат цивилни комесари кои ги избира воената команда. Целата власт во Западна Македонија ја вршел цивилниот комесар²⁴⁸.

Според член 4 од овој декрет, кој се однесувал на цивилното чиновништво во окупираните територии, се определува дека власта и цивилните чиновници на окупираната територија ги задржуваат своите функции. Цивилниот комесар го поставувал чиновничкиот апарат, а исто така и сите акти и наредби морале да бидат потврдени од цивилниот комесар. Седиштето на цивилниот комесар за Западна Македонија се наоѓало во Призрен, на теренот на Косовско-методиската област, која во најголем дел била окупирана од италијанските окупациони сили²⁴⁹.

Функцијата на Висок цивилен комесар постоела се до 3 декември 1941 година. Управувањето со административното работење во овој дел на Македонија го презема Министерството за „новоосвоените земји“ на Албанија, кое постоело се до 12 ноември 1943 година, кога е укинато. После тоа функцијата на тоа

²⁴⁸ Историја на македонскиот народ, кн. 3, 259.

²⁴⁹ Гл. Тодоровски, Прилог кон изучувањето..., 186.

министерство преоѓа на соодветното Министерство на квислиншката²⁵⁰ влада на Албанија²⁵¹.

Со кралски указ и указ на кралскиот намесник бр. 264 од 12 јули 1941 година, анектиран²⁵² е Западниот дел на Македонија, со поголемите места: Дебар, Струга, Кичево, Гостивар и дел од Преспа, кон Италија. Незадоволството на бугарската влада го искажал и нејзиниот претставник Филов, на 2 септември 1941 година, а исто така и министерот за војската Даскалов. Тие изјавиле дека не се задоволни со границата во Западна Македонија со Италија, и не ја прифаќаат како конечна, бидејќи не одговара ни историски, ни стратегиски ни стопански, па затоа е неодржлива. Независно од ова, демаркационата линија помеѓу Италија и Бугарија, односно помеѓу Албанија и Бугарија во Македонија, останала иста до крајот на војната. Меѓутоа, Бугарија постојано се ширела по германски совет, на сметка на самата нивна окупациона зона. Целата 1941 година, италијанскиот и албанскиот печат ја популаризирале фашистичка Италија, како ослободител и обединител на Албанија, односно како создавачи на Голема Албанија²⁵³.

4.7. Организација и функција на италијанскиот (албанскиот) окупаторски органи на управа (1941 – 1944)

Во спроведувањето на своите цели, окупаторот наишол на подршка од извесен број на трговци, бегови, аги и бурјуктури. Од овие слоеви всушност се регрутирале носителите на квислиншката власт и соработниците на окупаторот. Соразни демагошки мерки, италијанскиот окупатор се претставил кај албанските народни маси како нивен спасител од теророт на режимот на стара Југославија.

²⁵⁰ Квислинг – Видкун, водач на норвешките фашисти. Во текот на нацистичката агресија на Норвешка (април – мај 1940 година) активно го помагал германскиот окупатор, па го поставиле на чело на марионетската влада 1942 – 1945. Поради предавство, осуден е и стрелан. Името му станало синоним за предавство и соработка со непријателот (квислинг). Мала енциклопедија. Просвета, Београд, 1978, 222 – 223.

²⁵¹ Историја на македонскиот народ, кн. 3, 259 – 260.

²⁵² Актот за анектирање на Западна Македонија кон Албанија со декрет на кралскиот намесник на Албанија, Франческо Јакомини, под број 294 од 12 јули 1941 година е објавен во Службен весник на Албанија, бр. 129 од 21 јули 1941 година.

²⁵³ Al. Hadri, Okupacioni sistem..., 40 – 42.

Наскоро по анектирањето престанале да функционираат сите дотогашни органи на администрацијата и судството. Големоалбанската власт го пополнила административниот, судскиот и политичкиот апарат со службеници од албанско потекло, а на повисоките места биле поставени петоколонаши, фашисти и други елементи, доведени од Албанија, додека на пониските места во организацијата на административниот апарат биле локални квинслинзи²⁵⁴.

На италијанскиот и бугарскиот дел воспоставена е администрација по примерот на таа што постоела во Албанија и Бугарија. Организацијата на администрацијата, односно квислиншката власт во Западниот дел на Македонија окј бил во состав на „Голема Албанија“, му е доверена на Високиот цивилен комесаријат за Косово, Дебар и Струга, со кој раководел Фејзи Ализоти, во својство на министер на квислиншката албанска влада. Високиот цивилен комесаријат ја презел цивилната власт од командата на дивизијата Пуља, на 2 август 1941 година. Во оваа прилика, командата на дивизијата им препорачала на потчинетите команди да соработуваат со цивилните органи во организацијата на цивилниот, политичкиот и стопанскиот живот, во зоните кои се под нејзина команда. Истовремено цивилниот комесаријат им препорачал на Призренската, Приштинската и Дебарската префектура да соработуваат со воените власти. Во првата фаза, Високиот цивилен комесаријат, се до 3 декември 1941 година, работел на воспоставување на темелите на квислиншката власт во „ослободените краевии“. Во телеграмата од 9 декември 1941 година, што ја упатил до префектурите во „ослободените краевии“, оваа работа на цивилниот комесаријат ја окарактеризирал како прва фаза за организација на државната администрација. Со втората фаза на изградба на државниот апарат раководело т.н. Министерство за ослободени краишта, кое ја презело функцијата од Високиот цивилен комесаријат. Ова Министерство е формирано со намеснички декрет бр. 333 од 3 декември 1941 година и постоело се до 12 февруари 1943 година, кога се укинува со намесничкиот декрет бр. 23. Функцијата на ова министерство преоѓа на разани министерства на Албанија. Во делот од Западна Македонија најнапред создадена е Дебарската

²⁵⁴ Историја на македонскиот народ, кн. 3, 260 – 261.

префектура²⁵⁵, која имала 48 комуни, кон кои припаѓале: Кичевската, Ростушката, Дебарската, Гостиварската и Тетовската подпрефектура. Површината на Дебарската префектура била 4.070 km², на која живееле 260.000 жители. На чело на префектурата се наоѓал префект (окружен началник), на чело на подпрефектурата бил подпрефект (околиски началник) а на чело на градските општини и комуните (општини) бил претседател. Префектот бил највисок орган на цивилните власти во префектурата, попрефектот во подпрефектурата а претседателот во градските општини и во општините. Префектурата имала свои отсеци: даночен, мобилен, стопански, шумарски и школска комисија. По истиот принцип функционирале и другите органи на власта (подпрефектурите, општините). Префектите, подпрефектите и претседателите се избирани од квислинзите, односно големоалбанските националисти. Нивниот избор го вршело Министерството за внатрешни работи на Албанија. Префектите биле во директна врска со албанската влада и ги застапувале нејзините интереси во својата префектура²⁵⁶.

Целокупната власт на тогашната квислиншка Албанија, наречена Кралство Албанија, била поделена на 14 префектури – окружни началства. Едно такво окружно началство – префектура било формирано за градот Дебар и претставувало највисок орган на административно-политичката власт во Западна Македонија, која била окупирана од италијанските војски и анектирана кон Албанија. Дури во 1944 година била формирана уште една префектура во Тетово (Декрет на Виокиот совет под бр. 474/151 од 21.11 – 1944 на Министерството за внатрешни работи на Кралската влада на Албанија). Во состав на Дебарската префектура, се до формирањето на Тетовската, биле 48 општини, наречени комуни²⁵⁷.

Во состав на префектурите влегувале околиски началства (пет префектури), при што во 1941 година на тлото на Западна Македонија постоеле седум околиски началства (Струшко, Гостиварско, Преспански, Кичевско, Тетовско, Дебарско и Ростушко, а пет села од Охридско биле припоени кон околиското начелство

²⁵⁵ Al. Hadri, Okupacioni sistem..., 45 – 46.

²⁵⁶ Al. Hadri, Okupacioni sistem..., 46 – 47.

²⁵⁷ Гл. Тодоровски, Западна Македонија..., 21.

Подградец – Албанија). Во состав на околските началства влегувале општини наречени комуни, кои се делеле на градски и селски²⁵⁸.

Дебар бил седиште и на Дебарската подпрефектура (околско началство) која ја сочинувале општините во селата: Баланци, Манастирец, Коџаџик, Долно Косоврасти и градската општина во Дебар.

Меѓу првите високи албански службеници што во 1941 година дошле во Дебар бил Абдула Изети. Тој бил назначен за директор на Управата за приходи на Дебарската општина и набргу почнал да го организира прибирањето на даночните приходи од населението на општината според старите даночни книги што останале од предвоена Југославија. Набрзо во Дебар од разни реакционери, националисти и великоалбански елементи бил формиран Великоалбанскиот комитет. Целта на овој комитет (кој бил поттикнат од Италијанската разузнавачка служба) било создавање на првите органи на албанската квислиншка власт, органите на судовите, отварање на првите училишта во Дебар и во селата, формирање на органите на албанската фашистичка партија²⁵⁹.

Струга станала седиште на подпрефектура (околија) која влегувала во состав на Дебарската префектура. Во нејзин состав биле формирани 13 општини т.н. комуни, и тоа: Струшката градска општина и селските општини во селата Мешеиште, Делгожда, Драслаица, Велешта, Радолишта, Мислодежда, Вевчани, Лабуништа, Нерези, Белчиште, Слатино и Сливово²⁶⁰.

Градот Гостивар и Гостиварско спаѓале во административниот реон на Дебарската префектура, а подоцна кога на 21 февруари 1944 година е формирана Тетовската префектура со седиште во Тетово, при што Гостивар и Гостиварско, како и Кичево и кичевско административно-политички припаднале кон Тетовската префектура, додека Ростушката подпрефектура припаднала кон Дебарската. Во состав на Гостиварската подпрефектура влегувал десет комуни (општини) чии седишта се наоѓале во селата: Маврово (Маврови Анови), Горна Бањица, Чајле, Врапчиште, Кожаране, Дебреше, Зубовце и градската општина во Гостивар. Гостиварската подпрефектура ја сочинувале: Подпрефект, двајца секретари, еден

²⁵⁸ Гл. Тодоровски, Прилог кон изучувањето..., 187 – 188.

²⁵⁹ Гл. Тодоровски, Западна Македонија..., 14 – 22.

референт за исхрана, еден за просвета, еден за здравје, еден протоколист и еден архивар²⁶¹. Во состав на Ростушката подпрефектура со седиште во селото Ростуше влегувале општините во селата: Галичник, Лазарополе, Ростуше, Жировница и во Трница²⁶².

Кичевската подпрефектура (околија) за време на окупацијата 1941-1944 година била поделена на 11 општини. Седиштата на овие општини се наоѓале во селата: Мало Црско, Староец, Туин, Премка, Зајас, Раштани, Тајмиште, Брждани и Извор. Во Кичево се наоѓало седиштето на Кичевската градска општина, а тука се наоѓало и седиштето на околистото начелство²⁶³.

Тетовската подпрефектура била формирана од 7 општини – комуни. Седиштата на овие општини се наоѓале во селата: Полчиште, Непроштено, Шипковица, Стенче, Желино, Брвеница и градската општина во Тетово²⁶⁴.

Преспанската попрефектура ја сочинувале три општини: Царев Двор (каде се наоѓало и седиштето на подпрефектурата), Подмочани и Љубојно²⁶⁵.

Во почетокот не важеле сите закони во „ослободените краев“ кои се употребувале во Албанија. Но, подоцна сите закони имале своја примена и во овие краишта. Така со решение на Министерскиот совет бр. 1263 од 8 октомври 1941 година, во овие краев сите жители со албанско потекло, автоматски добиваат албанско државјанство, а со актот бр. 1075 од 5 февруари 1942 година, пропишано е дека сите жители од овие краев кои не се со албанско потекло, стануваат *de jure* албански државјани. Италијанскиот генералштаб, со својата наредба за окупирање на територијата на бивша Југославија, од 20 април 1941 година, дал дислокација на италијанските единици во Македонија и другите краишта од Југославија. Во Западна Македонија биле стационирани единиците од дивизијата Фиренца, и таа заедно со другите единици, сè до 12 јуни 1941 година, била подредена на високата команда на вооружените сила на Албанија, која е распуштена и нејзиното место под исто име го зазела командата на 9-та армија. Иако според официјалните

²⁶⁰ Исто, 82.

²⁶¹ Исто, 114.

²⁶² Исто, 114.

²⁶³ Гл. Тодоровски, Западна Македонија..., 225.

²⁶⁴ Исто, 276.

²⁶⁵ Гл. Тодоровски, Прилог кон изучувањето..., 188.

прописи, карабињерите биле орган на префектурата, во суштина тие биле самостојни во својата работа. Полициската власт во префектурите била во рацете на квестурата. Секоја имала квестор, советник и шеф на кабинетот, потоа политички, кривичен и административен отсек, рапортна единица и архива. Политичкиот отсек бил најважен отсек во квестурата. Секоја квестура имала по една чета од 30-40 лица²⁶⁶.

Покрај квислиншкиот администраторски апарат биле воспоставени и полициско-судски органи. Во италијански раце останала жандармеријата, а покрај тоа постоела цивилна албанска власт и албанска полиција (квестура), градска полиција од по 20-30 вооружени лица, како и по селските општини од 10-15 полицајци кои по понатамошна линија биле поврзани со карабињерите (жандармеријата) и со квестурата²⁶⁷.

Објавувањето на законот со намеснички декрет од 27 февруари 1942 година ја обврзува полицијата да се грижи за државната безбедност и да се преземат мерки против тешки политички дела. Според овој закон квестурата е потчинета на префектурата. Освен оваа полиција постоеле и карабињери, и иако според законските прописи карабињерите биле орган на префектурата, всушност биле самостојни во својата работа. Во почетокот нивните редови биле пополнувани само од Италијанци, а подоцна се примани и Албанци²⁶⁸.

Во секоја општина, освен карабињерска (жандармериска) станица, била формирана и фашистичка полиција (црнокошулаши), во која биле примани најкриминалните елементи, обични разбојници, кои преку терор и грабање, вршеле големи насилства. На целото подрачје биле формирани фашистички организации, каде што врз верска основа биле собирани албанската и турската младина меѓу која била разгорувана омраза спрема немуслиманското население. Во седиштата на окружните началства биле формирани т.н. „Федерати“ (органи на фашистичката партија), кои во околските началства и општини се викале „фашии“, додека во селата постоеле најниските институции на фашистичката партија, наречени „Капо Цукле“ (Старешина на јадро). Во сите органи на фашистичката партија, особено во

²⁶⁶ Al. Hadri, *Okupacioni sistem...*, 48 – 49.

²⁶⁷ Гл. Тодоровски, *Прилог кон изучувањето...*, 188.

Федератите биле инфилтрирани органи на СИМ (Servicio Informatori Militare) – воено-извештајната служба и на ОВР (контраизвестувачка служба)²⁶⁹.

Според прописите, во секоја префектура требало да постои по еден оддел црнокошулаши, но поради слабиот одзив тоа не можело да се реализира во потполност. Бугарскиот и Италијанскиот окупатор во Вардарска Македонија концентрирал голема армија од 4 дивизии, со голем број на други оперативни и помошни единици, жандармерија и други сили, што претставувало вооружена сила од околу 120.000 луѓе. Освен тоа бил создаден и посебен административен управен апарат, со кој била опфатена целата територија²⁷⁰.

Во октомври 1942 година, формирана е главна команда на силите за државна безбедност на Кралството Албанија, чија надлежност била да ја координира дејноста на разните органи кои се грижеле за државната безбедност, да организира и да раководи со операциите насочени за осигурување на безбедноста на албанската квислиншка држава. На 1 февруари 1943 година, со намеснички декрет бр. 15, објавено е формирањето на кралската жандармерија. Таа имала функција на судска, административна и политичка полиција. Како институција, таа зависела само од министерството за внатрешни работи на Албанија. Нејзе ја сочинувале офицери, подофицери и жандари по потекло албанци. Кралската жандармерија била составена од главна команда, инспекција, команда на жандармериската школа, 14 окружни команди од кои една во Дебар. Во август 1943 година донесен е декрет за формирање на доброволна албанска милиција, чија задача била да учествува во организирањето и зачувувањето на внатрешниот ред, чување на државната безбедност, како и во акции за кои претседателот на владата ќе смета дека се потребни во интерес на државата. Значаен фактор во ширењето на фашизмот во Албанија, во тие рамки и во Западна Македонија, била Фашистичката партија на Албанија (ФПА). На чело на федератите бил федерал. Секој федерат се состоел од 12 отсека, од кои поважни биле: политичкиот отсек и отсеците за трговија, просвета и култура, финансии и стопанство²⁷¹. Уште во есента 1941

²⁶⁸ Историја на македонскиот народ, кн. 3, 261.

²⁶⁹ Гл. Тодоровски, Прилог кон изучувањето..., 189.

²⁷⁰ Историја на македонскиот народ, кн. 3, 261.

²⁷¹ Al. Hadri, Okupacioni sistem..., 44 – 52.

година, во Западна Македонија и на Косово биле формирани училишта на албански јазик. Работата за формирање на училишта му е доверена на специјална училишна комисија.

За време на окупацијата демаркационата линија неколку пати се менувала. Во 1941 година, бугарските војски, според договорот помеѓу Италија и Бугарија, окупирале 41 село во Тетовската околија со вкупно 3.607 куќи и 428.214 жители, а во 1943 година уште 4 села во Охридскиот крај со околу 2.500 жители. Како противуслуга бугарските војски и отстапиле на Италија 9 села во Кичевскиот крај. За време на Италијанската капитулација во септември 1943 година, бугарските војски окупирале повеќе од 20 села во Преспанската околија, кои дотогаш се наоѓале под италијанска окупација²⁷².

Политиката на разгорување на страстите врз национална и верска основа била една од основите на „државната“ политика на великоалбанските квислинзи, чијашто политика во крајна линија, била санкционирана од Кралскиот намесник на Албанија, кој во името на фашистичка Италија управувал со Албанија. Предвоените судови биле наполно укината и нивната ефективна работа престанала на 28 октомври 1941 година, од кога е извршено преземањето на правосудните канцеларии од бившата југословенска судска власт. Функционирањето на албанските судови почнало дури на 04.05 – 1942 година. Тој период преставува време без никаква правна заштита. За судии биле донесени Албанци од Албанија²⁷³. Набрзо по анексијата, Цивилниот комесар во Призрен, Фејзи Ализоти, им наредил на сите префектури и подпрефектури натписите на јавните и останатите приватни згради да се заменат со албански и италијански јазик. Биле забранети дури и телефонски разговори на друг јазик освен на албански²⁷⁴.

Сите имиња и презимиња на неалбанското население морало да добијат албанска форма. Наставките „-иќ“, „-ски“ и „-ов“ со еден распис на Министерството на квислиншката влада на Албанија биле забранети, а во администрацијата била задолжителна употребата на албанската форма за имињата

²⁷² Историја на македонскиот народ, кн. 3, 263.

²⁷³ Гл. Тодоровски, Прилог кон изучувањето..., 189 – 190.

²⁷⁴ Историја на македонскиот народ, кн. 3, 266.

и презимињата. Сите службеници биле должни да ги посетуваат курсевите по албански јазик²⁷⁵.

Најголем акцент во рамките на денационализаторската политика во Западна Македонија е ставен врз школството. Прв пат во својата историја Македонскиот народ морал да посетува албански училишта. Скоро сите учители биле доведувани од Албанија. При школите биле отворени курсеви за учење на албанскиот јазик и за селаните и за граѓаните²⁷⁶.

Анархичната состојба во поглед на личната и имотната безбедност на населението го натерала македонското население да ја напушти таа територија и да бара „засолниште“ на друга страна. Овој процес на иселување албанските власти не го спречувале. Тие дури и го помагале тој процес, кој всушност бил во сообразност со нивната великоалбанска политика за искоренување на се што не е албанско на таа територија²⁷⁷.

Една од формите за зачувување на животот и имотот во турско време во Западна Македонија била институцијата „Сејменлак“. Со воспоставувањето на италијанско-албанската власт на оваа територија почнале да се појавуваат стари родови-братства, фисови од Албанија кои се обратиле до населбите со македонски жители изјавувајќи дека нивните претци биле сејмени во соодветното село и дека имаат право како наследници на своите татковци и дедовци, да бидат и сега „на услуга“ и „чувари“ на таквото село. Сите села со македонски жители од Западна Македонија и без да сакаат биле натерани да повикуваат такви „чувари“ (сејмени). Со секој сејмен била правена посебна спогодба. Им се плаќало со пари, а освен тоа добивале храна и облека. Исплатата на сејмените во некои села се вршела од селските приходи. Тие приходи се формирале од продавање на сточарите селски планини, ливади и шуми, а во оние села каде што такви приходи немало, плаќањето на сејмените паѓало врз грбот на сите селани²⁷⁸.

Скоро во сите села, македонските жители во Западна Македонија (освен во Кичевско) каде што постоело покомпактно македонско население, имале сејмени.

²⁷⁵ Гл. Тодоровски, Прилог кон изучувањето..., 190 – 191.

²⁷⁶ Историја на македонскиот народ, кн. 3, 269.

²⁷⁷ Гл. Тодоровски, Прилог кон изучувањето..., 191 – 192.

До капитулацијата на Италија во 1943 година, кога сепак балистичките* банди не биле во таква мера засилени како подоцна, сејмените до некаде претставувале извесна заштита и поткрепа. Сејмените подоцна станале обични слуги на балистичките разбојнички банди. Тие служеле како поткажувачи на окупаторот, односно биле информатори за активноста на Народноослободителното движење. Тие често вршеле насилство над луѓето, барајќи и одземајќи од нив се што им се бендисувало²⁷⁹.

Општо земено, институцијата сејменлак нов тежок товар врз измаченото селско население од Западна Македонија, наметнат и санкциониран од окупаторската власт. Оваа институција главно му служела на окупаторот и на неговите слуги, од кои и биле поддржувани. Една друга институција позната од турско време и практикувана во Македонија и другите земји што се наоѓале во составот на Османската Империја до 1912 година и повторно реактивирана на подрачјето на Македонија, окупирано од Италија 1941-1944, бил десетокот. Албанскиот намесник објавил декрет, кој ги обврзувал чифчиите на својот господар да му даваат петина од производите. Овој декрет бил во важност во текот на 1942/43 година. Со декрет на Кралскиот намесник од 15 мај 1942 година, во Западна Македонија и на Косово е воведен десетокот. Целта на оваа мерка било да се наплати данокот во натура и италијанската војска да се обезбеди со земјоделски производи. Собирањето на десетокот е вршено по пат на лицитација, а закупците биле соработници на окупаторот. Оваа работа е извршувана два пати годишно: еднаш за разни земјоделски производи како пченица, јачмен, р`ж, овес и зеленчук, и втор пат за подоцните култури: пченка, компир, грозје, фрав, кромид, лук и др²⁸⁰.

²⁷⁸ Глигор Тодоровски, Некои институции во Западна Македонија доведени во времето на окупацијата 1941 – 1944, ГИНИ, V, бр. 2, Скопје, 1961, 101.

* Балисти – Бали Комбтар (Албански национален фронт), Народноослободително движење во Албанија кое е на линија на создавање на „Голема Албанија“ со приклучување на Косово и Метохија и делови од Црна Гора и Македонија, го оствари во соработка со италијанските, а по капитулацијата на Италија со германската војска. Бали Комбтар создава свои вооружени балистички одреди, а во исто време ги поддржува напорите на италијанскиот окупатор да организира своја албанска вооружена единица за борба против востанието. Политичка енциклопедија, Београд 1973, 68.

²⁷⁹ Гл. Тодоровски, Некои институции..., 104 – 106.

²⁸⁰ Al. Hadri, Okupacioni sistem na Kosovu i Metohii 1941 – 1944, Juoslovenski istorijski časopis, br. 2, Beograd, 1965, 53 – 54.

Воведувањето на десетокот во Западна Македонија, суштествено се разликува од десетокот во турско време. Десетокот се воведува со декрет на Цивилниот намесник на Албанија под број 100XX од 15.05 – 1942 година и практично се спроведува со расписот на Министерството за внатрешни работи на квислиншката влада на Албанија, при што се известува префектурата во Дебар и сите подпрефектури и општини во делот од Македонија окупиран од Италија, за воведување на Отоманскиот закон за десеток со неколку изменувања и дополнувања. Воведувањето на десетокот несомнено го диктирале други потреби, односно да се најде начин како полесно да се изврши наплатувањето на даноците од страна на власта и снабдувањето на италијанските војски со достатно земјоделски продукти. Пред сите подпрефектури било поставено прашањето за формирање на специјални комисии што требало да се занимаваат само со прашањето на десетокот, односно спаилакот, како што го нарекувале. Со овој распис било воспоставено воведување на десеток во натура, а тој се продавал на лицитација. Лицитантот требало да внесе една третина од вредноста на закупениот десеток за одредено село или град. Десетокот се лицитирал по зони. Зона претставувала одреден број на села од соодветната општина. Секоја општина претходно била разделена на зони²⁸¹.

Со капитулацијата на Италија во септември 1943 година сменета е проиталијанката влада со прогерманска влада. Биле променети и државните симболи како и официјалниот назив на државата: од Кралство Албанија, во Држава Албанија. Новата албанска влада на 14 септември 1943 година прогласила независност на Албанија и објавила ослободување на Албанија од италијанската окупација и паѓање на дотогашната влада и нејзино заменување со привремен комитет. На 23 октомври 1943 година, бил избран регентски совет од четири лица, а подоцна советот го поставил Рецеп Митровица за претседател на владата. Германските органи по капитулацијата на Италија, веднаш ги замениле окупаторските италијански сили во Албанија и Западна Македонија. Новата влада

²⁸¹ Гл. Тодоровски, Некои институции..., 109 – 111.

почнала да функционира дури во декември 1943 година. На службениците им бил даден рок до 07.12 – 1943 година за да се вратат на своите работни места²⁸².

Германските окупациски сили набрзо ги окупирале поголемите градови во Албанија, како и пристаништата на јадранско море: Драч, Елбасан и Валона. Целокупната територија на Албанија, како и во Западна Македонија, од страна на Германската врховна команда била разделена на Фелдкомандатури (обласни команди). Таква обласна команда, во Западна Македонија постоела во Струга, под која биле потчинети плацкомандите (околуните команди) во Тетово и Корча. Под плацкомандите биле потчинети околинските и месните команди во Тетово, Гостивар и Кичево. Подоцна и во Кичево била формирана плацкоманда. Плацкомандата (како и околинските и месните команди) се занимавале со војнички проблеми: сместување на редовни војници, одржување на патиштата и другите комуникациски врски, дозволи за носење на оружје и основно: надзор над квислинчката власт²⁸³.

Освен наведените германски органи во Западна Македонија постоеле и други воени и известувачки служби. Во Струга постоел окружен центар на Службата за безбедност, а во Гостивар, Тетово, Кичево и Дебар постоеле околински центри раководени од Окружниот центар во Струга. Со околинскиот центар во Струга раководел Нагел, а претходно Карл Бергер. Во Струга исто така постоел и окружен центар на АБВЕР – труп (чети за одбрана – воено Гестапо) кој под потпаѓал директна команда за Југоисток. Свои органи, овој центар имал во сите поголеми места во Западна Македонија. Фелджандармеријата, која влегувала во состав на фелдкомандите, имала свои ограноци во сите градови во Западна Македонија. Тоа биле лица кои го контролирале извршувањето на наредбите за собирање на оружје, замрашување и чување на редот. Во состав на фелджандармеријата постоела и тајна воена жандармерија. Покрај овие команди постоеле и ортскоманди, команди на места и околии. Во мај 1944 година Германската воена команда, во недостиг од доволен број на војници, ја формира СС – дивизијата, наречена „Скендер бег“. Вишата команда на оваа дивизија била во

²⁸² Гл. Тодоровски, Прилог кон изучувањето..., 194 – 195.

²⁸³ Гл. Тодоровски, Прилог кон изучувањето..., 196.

Призрен, а нејзини единици биле распоредени во градовите во Западна Македонија, Косово и Метохија. Регрутацијата на војници за оваа дивизија била вршена во Тетовско и Гостиварско и тоа исклучиво од муслиманското население. Поради слабиот одзив, Германците почнале да вршат присилна мобилизација²⁸⁴.

За да се разбие народноослободителното движење во Албанија и да се ослаби борбата против окупаторот, есента 1942 година била формирана организација наречена „Бали Комбтар“ (национален фронт). Оваа организација била под целосно раководство на големоалбанци, агимбегови. Со своите демагошки пароли успеала да привлече многу други елементи, како и пониски, во екеномска смисла, категории. Кон главната парола на „Бали Комбтар“, за создавање на „Голема Албанија“, се вклучиле и чесни Албанци и влијателни луѓе. Предавничката и реакционерна улога на „Бали Комбтар“ ја довело оваа организација до одредена соработка со италијанскиот, а подоцна и со германскиот окупатор, за заедничка борба против Народноослободителното движење во Албанија и во Југославија, односно Македонија. Балистичката организација создала свои постојани воени формации во Западна Македонија, кој ги користеле за борба против Народноослободителното движење и вршење на терор врз припадниците на движењето. Многубројни се злоделата извршени од вооружените балистички формации: изгорени куќи и села, ограбена покуќнина, тепани и убивани луѓе по селата и друга злоупотреба. Гостивар и Гостиварско биле најголем балистички центар во Западна Македонија²⁸⁵.

И германската творба, Втората Призренска лига, со центар во Призрен, наоѓала плодна почва за дејствување во Тетово и Гостивар. на нејзиниот конгрес учество зеле делегати од Тетово и Гостивар. Тие го прифатиле решението на Вториот конгрес на Призренската лига за организирање на „доброволни“ сили за соработка со административната власт „за одржување на мирот и одбрана на татковината“. Особена активност разви Албанскиот егзекутивен комитет во Тетово. Новата албанска власт, која била во служба на германскиот окупатор, започнала со формирање на самостојни „албански војски“. Во Западна Македонија биле

²⁸⁴ Исто, 197 – 198.

²⁸⁵ Гл. Тодоровски, Западна Македонија..., 148 – 151.

организирани два воени баталјона. Бројот на германските и квислиншките албански формации, по капитулацијата на Италија, во Западна Македонија, кои се состоеле од албанскиот полициски апарат, албанската жандармерија, балистите, баталјонот за безбедност, СС албанските трупи, албанските финансисти и граничари, германските војски и ГЕСТАПО (АБВЕР) изнесувал 14.742 лица. Самиот факт што Западна Македонија била издвоена од својата етничка и географска целина, претставувал натамошно негирање на целостоста на Македонскиот народ. Самата демаркациона линија претставувала перманентен предлог на неспогодби меѓу окупаторите во Македонија²⁸⁶.

4.8. Органи на италијанска (албанска) управа во Македонија (1941 – 1944) според архивските фондови на ДАРМ

Западниот дел од Македонија бил окупиран од италијанските војски и анектиран кон Квислингшка Албанија. Во рамките на тогашната административна територијална поделба во Дебар била формирана префектура односно окружно начелство која претставува највисок орган на административно политичката власт во Западна Македонија. Во состав на дебарската префектура се до формирањето на тетовската во 1943 година биле 48 општини наречени комуни. Во состав на префектурата влегуваат околиски начелства (подпрефектури). Во 1941 год на територијата на западна Македонија постоеле 7 околиски начелства подпрефектури и тоа во: Струга, Гостивар, Преспа, Кичево, Тетово, Дебар и Ростуше. Во состав на околиските начелства влегувале општините наречени комуни кои се делеле на градски и селски. Покрај квислиншкиот административен апарат биле воспоставени и полициско судски органи. И тие на територијата на Македонија организирале свои општини, судови, цркви, школи и др установи. Во италијански раце останала жандармеријата покрај постоењето на цивилна албанска власт и албанска полиција (квестура²⁸⁷). Во секој општина покрај карабинерска (жандармериска) станица била формирана и фашистичка милиција

²⁸⁶ Гл. Тодоровски, Прилог кон изучувањето..., 199 – 201.

(црнокошулаши). За овој период на управа (италијанско-албанска) во Државниот архив постојат 16 архивски фондови за 15 органи на управа, од кои два фонда²⁸⁸ се сместени во Централниот дел на ДАРМ; во Одделението Охрид има 2 фонда од италијанската управа²⁸⁹ и во Одделението Тетово има 12 фонда од италијанската управа²⁹⁰.

4.8.1. Окружна управа

Како највисок орган на управа на административно политичката власт во Западна Македонија била префектурата со седиште во Дебар²⁹¹. Фондот содржи обвинителен акт од воен суд -Кичево, телеграми од префектурата во Дебар до Министерството за внатрешни работи во Тирана, известувања за убиство, писмо од префектот Мехмет Хоџа до Министерството за внатрешни работи политичко одделение-Тирана, известување за судир на четата на Џемаил Хасо со група комунисти Ново Село Мавровско, телеграми до подпрефектот на Тетово до префектура Дебар, притвор за две лица известување дека се огрбени патници, известување за апсење на лица од Тетово, за пишување на антидржавни пароли, барање да започне судење, да се поведе истрага за подпрефектот на Гостивар, список во врска со интернирање на лица од струшка подпрефектура, списи за извршен атентат врз секретарот на албанската фашистичка партија во Дебар, испраќање на затвореници во логор, одржување на редот и мирот, преписка на префектот Мехмед Хоџа со карабинеријата и Министерството за внатрешни работи во Тирана, писма од подпрефектот В. Даскали до Министерството за внатрешни работи и дебарската префектура, од командантот Андреа Бото до префектура-Дебар, известување за повеќе акции на комунистите (уништени телефонски столбови, земање храна, оружје и алишта, уништена архива, одземена каса)

²⁸⁷ Квестор (од лат.) – 1. висок финансиски чиновник во Стариот Рим, кој ги собирал државните приходи, го определувал данокот; 2. виш полициски чиновник во Италија. Квестура е полициско надлештво.

²⁸⁸ Фондови: Кичевска општина – Кичево, 1941/1944 и Дебарска префектура – Дебар, 1942/1943.

²⁸⁹ Фондови: Дебарска општина – Дебар, 1941/1944 и Општина Кичевска – Кичево, 1941/1944.

²⁹⁰ Фондови: Гостиварска околија – Гостивар; Финансиска управа – Гостивар и Тетово; Шумска фашистичка милиција – Командна станица Тетово; Општинска управа – Бањица, Врапчиште, Гостивар, Зубовце, Жировница, Пожаране, Тетово, Трница. Во ова одделение има вкупно 12 фонда со 8 книги и 13 кутии.

²⁹¹ Фонд: 881 (878) Дебарска префектура – Дебар, 1942/1943.

- Писмо од префектот Мехмед Хоџа од 26 мај 1943 година до командантот на Дивизија Фиренца-Дебар под инвентарен бр. 4963-4965²⁹²: за судир со вооружени групи, одземање на брашно во манастирот „Св. Богородица“, одржан пропаганден говор, распределба на прехранбени артикли, чета комунисти во Брждани ја изгореле архивата и го уништиле мебелот на општината.
- Писмо²⁹³ бр 4976 од 24 август 1943 година Дебар од подпрефектот на Кичево, В. Даскали до префектурата во Дебар, известува за откривање на комунистички организации, неуспешна акција на четата на доброволци на Мефаил Зајас за гонење на комунистите, дозвола за излегување од логорот во Драч, лични карти, образец, привремени лични карти.

4.8.2. Околиска управа

Од околиските управи (потпрефектури) има 4 архивски фондови: Гостиварска околија²⁹⁴ (содржи циркулар за собирање на книги од библиотеките со антиалбанска содржина, телеграма со информации за донесени декрети, извештаи од инспекторатот и информации за училишни манифестации), Финансиска управа – Гостивар²⁹⁵ и Тетово²⁹⁶ (има доставување на мислење за финансии во Тирана, дозвола и потврда за продажба на тутун, записници од лицитација, барање за ослободување од данок, контролна листа за градба, спецификација за градаба, телеграма за начинот на промена на динари во леки, список на земјоделци, сметки и фактури, писмо за буџетот на Гостивар за 1944 година, писма од Инспекторатот за образование, записник за жито на вработени, одобрение за вработување, дозволи за времена работа, платни списоци) и Шумска фашистичка милиција²⁹⁷ (акти за решавање на спор околу купопродажба на шума, опис на реципрочни задачи меѓу

²⁹² Фонд: 881 (878) Дебарска префектура – Дебар, 1-21/101-112.

²⁹³ Фонд: 881 (878) Дебарска префектура – Дебар, 134/ 158-159.

²⁹⁴ Фонд: 14 Гостиварска околија – Гостивар, (1941-1944), 1941/1944.

²⁹⁵ Фонд: 15 Финансиска управа – Гостивар, 1941/1944.

²⁹⁶ Фонд: 16 Финансиска управа – Тетово, 1941/1944.

²⁹⁷ Фонд: 17 Шумска фашистичка милиција – Командна станица Тетово, 1942/1944.

жандармеријата на Кралска Албанија и другите вооружени сили, известување за ангажирање на народната национална милиција).

4.8.3. Градски општински управи

За градските општински управи (комуни) има 5 фонда за 4 општини: Дебар²⁹⁸, Гостивар²⁹⁹ (содржи: акт за регулирање на дисциплината, уверение за жителство, молби за електричен приклучок, копија од записник на Државниот совет, листи на трговци – даночни обврзници, писмо за отфрлање на –иќ од презимињата на жителите од ослободените земји, издавање на семејни листи, пасош, уверение за раѓање, за државјанство, список на воени обврзници, лица кои добиле земја од општината, понуда за градежни материјали и работна рака за изведба на работа, пренос на земјиште, иселување, листи на лица кои плаќале такси, набавки за полицијата, известување од општинскиот инспекторат за состојбата и потребите на неколку училишта во Гостиварско, барање за дополнителни средства за потребите на општината, услови за добивање на вакафски згради под наем, писмо за ослободување на заробен Албанец од германски затвор, придружно писмо со преглед на корисници на електрична енергија, писмо за средба на месното население со Шемси Зимори, одговорен за собирање на личното оружје на граѓаните, записник од состанокот за распределба на средствата во општината, програма за прослава на првата прослава на големото Кралство, барање на одобрение за изградба на куќи, техничка документација за градба на куќи и пропратни писма), Кичево (еден фонд сместен во Централниот дел на ДАРМ³⁰⁰ а другиот во одделение Охрид³⁰¹ и Тетово³⁰² (содржи: извештаи за буџет, известување за плата, набавка на учебници, известување за даноци, информации за собрани даноци, признанија за подигната фетва, циркуларни писма

²⁹⁸ Фонд: 124 (504) Дебарска општина – Дебар, 1941-1944.

²⁹⁹ Фонд: 20 Општинска управа – Гостивар, 1941/1944.

³⁰⁰ Фонд: 155 Кичевска општина – Кичево, 1941/1944.

³⁰¹ Фонд: 591 (662) Кичевска општина – Кичево, 1941-1944.

³⁰² Фонд: 24 Општинска управа – Тетово, 1943.

во врска со жалби на верници, циркулар за потребата од знаење на албански јазик за работа во установите, циркулар за изработка на печати и штембили за вакавските канцеларии, барање дозвола за движење, попис на машини за пишување, молби за финансиски средства).

Покрај воспоставениот административен апарат беа воспоставени и полициско-судски органи поради што се јавува едно двојство. Во италијански раце остана жандармеријата а во албански раце цивилната власт и засебна албанска полиција. Фондот Дебарска општина –Дебар не е целосно зачуван туку само фрагментарно и тоа документација од 1943 до 1944 година. Документите од првите години на окупација кога Западна Македонија претставуваше италијанско окупационо подрачје се на италијански јазик а покасно има и на албански јазик. Овие документи од Кичевската општина главно го покажуваат настојувањето на окупаторот да воспостави свои органи на власта. Со настојување на Големоалбанците за денационализација на неалбанското население како и уништување на се што има словенски белег. Со капитулацијата на Италија големоалбанските власти за да се зачува на ова подрачје добивала се поголема, поактивна и директна помош од Германија. Еден дел е од економска природа и тоа наредби на непријателот за пријавување на земјоделски производи од страна на земјоделците. Има и други документи од доменот на судството и од нив во целина може да се види политиката и делувањето на големоалбанската власт на ова подрачје. Овие документи тематски можат да се поделат на воспоставување на административно-полицисјката власт, од областа на судството од која се гледа ставот на окупаторската управа дека без познавање на албанскиот јазик не е можно вршење соодветна професија. Од документите што се однесуваат на стопанството доста бројни се оние што се однесуваат за десетокот. По ова прашање префектурите формираат специјални комисии кои требало да се занимаваат со него. За таа цел требало да обрнат посебно внимание при проучување на декретот на кралскиот намесник на Албанија. Има документи со кои окупаторската управа им го признава правото на некогашните сопственици на одземено земјиште по пат на аграрна реформа спроведена во времето на предвоена Југославија и новите земјостопанственици да им ја компензираат одземената земја со еден дел од

земјоделските производи. Во однос на просветата документите јасно ја отсликуваат политиката на големоалбанските настојувања за организација на образованието и јасно ја изразуваат големоалбанските настојувања во оваа област.

4.8.4. Селски општински управи

Други органи на управа биле селските општински управи. Зачувани се 6 архивски фондови од овој ранг на управа и тоа за општинските управи Бањица³⁰³ (изјава за делба на куќи меѓу роднини), Врапчиште³⁰⁴ (извод за поседување на имот, книга за приходи од даноци за префектурата Дебар од с. Врапчиште за 1942 година, решенија на советот на општина Врапчиште 1943 година и книга за данок на утрина 1943/44), Зубовце³⁰⁵ (има: список на градби, попис на населението според селата, решение за исплата на заменик претседателот на општината, лист од попис во с. Зубовце), Жировница³⁰⁶ (има список на лица кои плаќале данок), Пожаране³⁰⁷ (содржи: писма за спроведување на наредби, предлог за доделување на оружје, одлуки за плати за претседателот и други лица во општината) и Трница³⁰⁸ (има: налог за исплата, земени изјави, книги за плаќање, одговор на писмо, придружно писмо, писма за лични карти, телеграма од Тирана до Дебар, список на лица кои платиле данок за добиток, налог за исплата, фактури).

Административното (канцелариското) работење во периодот 1941-1944 година се врши на исти принципи како и во периодот од 1915-1918 година. Во суштина системот останал ист, биле воведени нови видови на влезни и излезни дневници при што одредени рубрики биле проширени. Од практични причини, за да не се повторува, бидејќи истото е дадено во глава 2: „Делбите на Македонија и функционирањето на окупаторските системи (1912–1918)“, не го даваме во оваа глава.

³⁰³ Фонд: 18 Општинска управа – Бањица 1943/1944.

³⁰⁴ Фонд: 19 Општинска управа – Врапчиште, 1942/1944.

³⁰⁵ Фонд: 21 Општинска управа – Зубовце, 1942/1944.

³⁰⁶ Фонд: 22 Општинска управа – Жировница, 1944.

³⁰⁷ Фонд: 23 Општинска управа – Пожаране, 1943.

³⁰⁸ Фонд: 25 Општинска управа – Трница, 1943/1944.

Заклучок

Од првата половина на 19 век, Османската Империја апочнала да ги губи освоените територии. За нивно зачувување османската власт преземала соодветни мерки што ги опфаќале сите сфери на живеење во Империјата. Во таа насока биле и честите промени на одредени делови од територија што се вршеле со административно-територијална, односно територијално-управна поделба. За регулирање на организационата поставеност во Османската Империја се донесувани повеќе прописи под силно влијание на европското законодавство, а најмногу на француското. Тука би споменале само неколку: Уредбата за вилаетите од 1864 година; Уредбата за организација на вилаетите од 1867 година; Уставот од 1876 и др.

Со Уредбата од 1864 започнал процес на административно-управна реорганизација во Османската Империја: територијата е поделена на вилаети, како највисоки управни единици, санџаци, кази и нахии (градски и селски општини).

Овие управни промени начшле свој одраз и врз територијата на Македонија. Од пред крајот на 19 век, па сè до 1912 година, Македонија територијално влегува во состав на три вилаети: Битолскиот, Солунскиот и Скопскиот (Косовскиот). Освен реформите во политичкиот, општествениот и стопанскиот живот (особено во земјоделството), реорганизација е спроведена и во администрацијата и во државната управа. Во рамките на државната управа формирани се министерски совет и повеќе министерства. Министерскиот совет бил главно извршно и законодавно тело и стоел над сите извршни и законодавни органи во османската држава.

Сите овие реформи, како и органите што биле вклучени во нивната реализација, имале за цел да ја одржат и зајакнат централната османска власт. Пониските органи на управата и власта само ја спроведувале политиката на повисоките и централните органи, односно политиката на владејачката класа која раководела со државата.

За жал, немањето на држава и институции кои се грижат за архивското наследство и документацијата, што произлегува од нивното работење, придонело да се зачуваат многу малку документи од тој период (освен неколкуте архивски фондови од понизок ранг - општинската управа, речиси не е зачувана архивска граѓа од повисоките органи на управата). Од постоечките 20 архивски фондови од овој период, доколку се одземе документацијата од Скопската турска општина, би останале фрагментарни показатели за управата во Македонија. Но, тоа не е причина да не може да се реконструираат органите на управата кои функционирале на оваа територија. Тие, како и другите органи што постоеле во Османската Империја биле во функција на државната политика, како средства за остварување на единствената цел: одржување на постоечката положба во Империјата.

Во сплетот на противречностите на големите империјалистички држави, владеењето со Македонија, како крстосница на Балканот, значело економска и политичка доминација во регионот.

Балканските држави дошле до сознание дека за побрзо меѓусебно зближување и договарање неопходно е формирање на сојуз помеѓу нив, со цел да го организираат рушењето на османската власт на Балканот и поделба на територијата на Македонија.

Победите на балканските држави ја покажале неодржливоста на отоманското владеење на Балканот. Територијата на Македонија била окупирана и поделена на три дела, и тоа помеѓу Србија, Бугарија и Грција.

Со решенијата од преговорите во Лондон не биле задоволни протагонистите од Првата светска војна, затоа што секој од нив се надевал на подобра позиција и ревизија на истите. Нереализираните амбиции на балканските држави довеле во Втората балканска војна што се водела на територијата на Македонија, а за нејзина прераспределба. Преговорите во Лондон ја санкционирале постоечката состојба, со што Македонија престанала да постои како единствена етничка и географска целина.

По официјалното присоединување на „новоослободените“ области кои Кралството Србија ги избришало со кралска прокламација, донесени се низа уредби и решенија. Територијата на Македонија била поделена на 7 окрузи и 29

околии. Овие административно-управни поделби не биле трајни, туку имале карактер на преодни решенија изнудени од разни околности. Во овие управни единици српските власти управувале со специјални уредби за уредување на заземените области.

За српската управа во овој период (1912 – 1915) во ДАРМ постојат само четири фонда (три се на повисоко рамниште од органите на управата, од кои два функционирале надвор од Македонија: во Белград и Лондон, а еден во Скопје). Единствениот фонд чијшто фондообразувач изворно функционирал на територијата на Македонија е составен од само една книга, за да може посеопфатно да се презентира дејноста на органите. Нивна задача била да ја спроведуваат политиката на Краството Србија во окупираната и присоединета Македонија.

Територијата од Македонија што била окупирана од бугарската војска добила своја административно-управна организација, во рамките на системот на управа на бугарската држава. Во првата етапа, во периодот 1912 – 1913 година, бугарската управа се протегала над четири окрузи. Во нив власта им припаѓала на воените команданти и гарнизоните, на кои директно им биле потчинети сите органи на цивилните власти.

Првата светска војна (1914 – 1918) се водела за повторна поделба на светот, а војната на Бугарија против Србија, во есента 1918 година била продолжување на војната што се водела за Македонија (1912 – 1913).

Бугарската влада ја прогласила Македонија за единствена воено-административна управна област, позната под името Македонска воено-инспекциска област (МВИО). Начинот на спроведување на власта во окупираната територија на Македонија бил обид на бугарската буржоазија да докаже дека оваа територија е дел од бугарската држава. Во општинската управа кметовите заземале истакнато место. Во овој период е извршен и попис на населението по окрузи и околии.

За овој период на бугарската управа постојат 99 архивски фондови. Освен неколку повисоки органи на управа (еден фонд – окружна управа и четири фонда – околиска управа), најголемиот дел од нив се од општинската управа (84 архивски

фонда). За жал, податоците се фрагментарни, а архивската граѓа е во несредена состојба.

По завршувањето на Првата светска војна, Мировната конференција во Париз ја санкционирала поделбата на Македонија извршена со Букурешкиот мировен договор.

Кралството на СХС, односно Кралството Југославија, било организирано според стандардните начела на власта на: законодавна, извршна и судска власт. Државната (централна) управа била поделена на ресори, зад кои стоел чиновнички апарат. Покрај централната власт била воспоставена и локална управа, која функционира преку пониските управни власти. За таа цел државата била поделена на повеќе управни единици. Со територијално-управната поделба од 1919 година, територијата на Кралството на СХС е поделена на повеќе окрузи, во кои покрај државната управна власт постоеле и органи на локалната управа: окружни собранија и окружни одбори.

Според Видовденскиот устав од 1921 година, управата во Кралството на СХС се вршела според области, окрузи околии и општини, а на чело на секоја област соел голем жупан. Освен управните органи, во областите биле предвидени и самоуправни органи. Тие биле претставени од обласните собранија и обласните одбори. Постоеле и околиски управни органи со околиски собранија и околиски одбори. Исто така, биле организирани и општините, со општинско собрание, општински одбор и општински суд. При поделбата на надлежностите меѓу централните и локалните органи применет е принципот на пренесување на дел од функциите на централните органи на локалните органи.

Со Законот за името и поделбата на Кралството на СХС на управни подрачја (3 октомври 1929 година) променето е името на државата во Кралство Југославија. Извршена е нова управна поделба на земјата. Територијата е поделена на бановини, околии и општини. На чело на бановината стоел бан, кој бил претставник на кралската власт и ја вршел највисоката политичка и општо-управна функција во бановината. Се формира и бановинска управа која се дели на одделенија, отсеци и оддели. Во секоја бановина се образува бановински совет како советодавен орган на банот. Со решение на министерот за внатрешни работи се формираат и окружни

инспекторати, во чија надлежност била грижата за јавната безбедност на подрачјето на инспекторатот. Со наредба на министерот за градежништво се формираат технички одделенија при околиските начелства.

Со Уставот од 1931 година извршена е нова реорганизација на државата при што се воведени два нови претставнички дома собрание и сенат. Според Уставот, законодавната власт ја вршеле кралот и народното претставништво, додека пак, управната власт ја вршел кралот преку одговорните министри. Управата се врши по бановини, околии и општини. Во секоја бановина, како самоуправни тела постојат бановински совет и бановински одбор. Општините се самоуправни тела, а во просторот во кој се простира нивната власт се природни и економски целини.

Освен неколкуте архивски фондови што се на повисоко ниво во хиерархиската поставеност од оваа дејност, најголемиот дел од фондовите се однесуваат на општинската управа (46 фонда). Благодарение, пред сè, на целокупноста на архивската граѓа од фондот Градско поглаварство на општината на градот Скопје може да се разработи организацијата, надлежностите и делокругот на работата на овој ранг на управа.

Непосредно пред Втората светска војна, Бугарија во насока на создавање на тоталитарен режим носи редица нови законски акти во сите области на општествениот и политичкиот живот. Со донесувањето на законските акти се создавали еден голем систем на органи на државната управа.

Во текот на подготовките за Втората светска војна, Бугарија извршила промена во структурата и формацискиот состав на полицијата, со што станала најголема полициска сила на Балканот. Војната била голема надеж за конечното исполнување на вековниот сон на Бугарија да стане најголема земја на Балканот, за обновување на бугарското царство и остварување на националните идеали. Со навлегувањето на бугарската војска во Македонија, бугарскиот цар Борис, на 25 април 1941 година, ја прогласил Бугарија за „Обединета Бугарија“, а себе се прогласил за „цар обединител“.

Иако окупацијата на Македонија од страна на Бугарија била претставувана како преземање на свои „национални“ територии, сепак, не можеле да се прикријат нејзините вистински карактер и суштина. Постоењето и активноста на воени преки

судови, нивната проширена компетенција за судење и на граѓански лица од окупираниот дел на Македонија, укажува дека во Македонија е создаден посебен режим, т.е. режим на окупација.

Со наредба на Министерскиот совет од 28 април 1941 година, стапиле на сила сите граѓански, кривични и административни закони на бугарската држава во Македонија. Во овој период територијата на Македонија била поделена на две области, а подоцна (1943) формирана е уште една област. На чело на секоја област стоел директор кој раководел со целата извршна власт. Во секоја област постоела обласна дирекција, на чело со директор кој е директно потчинет на министерот за внатрешни работи и народно здравје. Како советодавен орган во власта при обласната дирекција постоел областен совет.

Во Македонија започнало организирањето на воено-полицискиот апарат, при што биле организирани две полициски управи за Скопската и за Битолската област. Значајна улога во воспоставувањето на бугарскиот систем имала и судската власт.

Надлежностите на окупаторската државна управа биле спроведувани преку законодавната, извршната и судската власт. Врховен законодавен орган било народното собрание, а извршната власт била сконцентрирана во рацете на монархот, министерскиот совет и владата. Централни државни органи биле министерствата и институциите кои работеле во нивен состав.

Највисок орган на локалната власт била обласната дирекција, а по неа доаѓала околинската управа. Реализацијата на политиката во сите нејзини делови, власта ја вршела преку градските и селските управи, што биле управи на локално ниво.

Додека поголемиот дел го окупираше Бугарија, западниот дел од Македонија, во согласност со Договорот од 20 април 1941 година, го окупираше Италија. Целокупната власт на тогашната квинслишка Албанија, била поделена на префектури – окружни начелства. Во состав на начелствата влегувале општини, наречени комуни, кои се делеле на градски и селски.

За овој период на окупаторска управа постојат 126 архивски фонда, од кои 110 се за бугарската управа, а 16 се за италијанската (албанската) управа. Во ДАРМ

постои документација, иако нецелосна, и за повисоките органи на локалната управа (обласна дирекција, околиска управа и околиска полициска управа). Сепак, најголем дел е за општинската управа. Поради сочуваноста на архивската граѓа од фондот Скопска градска општина, истиот е подетално разработен. За италијанската (албанската) управа документацијата од архивските фондови е повеќе од фрагментарна и нецелосно сочувана. Поконкретни показатели дава документацијата од фондот Кичевска општина.

За значењето на архивите и нивната дејност, но и за уништувањето на документацијата низ разните периоди на владеење во Македонија говорат повеќе примери. Во периодот на турската управа, со формирањето на вилаетската управа (1807), во нејзини рамки се формирани повеќе одделенија меѓу кои и архива на вилаетите. Притоа, за целокупната преписка и за архивата имало задолжено службено лице во управата на ливата (санџакот). Тоа бил секретарот (тахрир-мудирот). Такво службено лице постоело и во казата. Во градската администрација архивата ја водел првиот секретар, кому му помагал еден помошник писар.

Во периодот 1918 – 1941 имаме известување за формирање на државна архива во Скопје во 1926 година. Имам преписка дека службените списи од општината се чуваат во архивата. Имам показатели и за уништување на архивската граѓа и уништени архиви по општините од 1918 година од страна на Бугарите.

Во документацијата од Општинска управа Скопје имаме податоци за стремежот за духовно покорување на населението во новоосвоените области, при што се бара да се проверат архивите и да се предаде старата непотполна документација на преработка, а да се зачува потполната. Во тие рамки е и дописот од МВРНЗ од Софија (бр. 1.7527 од 20 мај 1941 година) до обласните директори во Скопје и Битола, со која се околиските управници и кметовите на сите градски и селски општини во „новоослободените“ земји да собираат за преработка од архивите материјали кои се за уништување.

За целиот овој период (1869 – 1944) користени се вкупно 336 архивски фондови од органите на управата. За периодот на турската управа постојат 20 архивски фондови, за српската управа (Кралство Србија, Кралство на СХС и

Кралство Југославија) има 91 фонд, од кои 4 за периодот 1912 – 1915, а другите 87 за периодот 1918 – 1941. Од градска управа има 209 фонда, од кои 99 фонда се за периодот 1915 – 1918, а 110 фонда за периодот 1941 – 1944 година. 16 архивски фонда се од италијанската (албанската) управа од периодот 1941 – 1944 година.

Најмногу од овие архивски фондови се сместени во Централниот дел на ДАРМ, и тоа 158 архивски фонда, додека во деветте одделенија на ДАРМ има 178 архивски фонда: Одделение Битола – 31 фонд, одделение Куманово – 23 фонда, одделение Охрид – 36, одделение Прилеп – 6, одделение Скопје – 23, одделение Струмица – 8, одделение Велес – 18, одделение Тетово – 26 и во одделение Штип – 7 архивски фонда.

Во најголем дел овие фондови се на пониско ниво од локалната управа. Има само по неколку фондови од повисоките органи на локалната управа: вилаетски, бански, окружни, обласни (11 фонда) и околиски (52 фонда). На општинско ниво (градски и селски општини) како и други органи на општинската управа постојат 260 архивски фонда.

Архивската граѓа од овие фондови е сместена во 72 папки, 2093 книги и 1139 архивски кутии. Обработената архивска граѓа опфаќа 160 307 архивски единици (предмети) со 614 085 листови. За жал, добар дел од овие фондови (повеќе од 100) не се обработени.

Се добива впечаток дека има обемна архивска граѓа, но доколку се одземе количеството од 10 пообемни архивски фонда (Скопска градска општина – беледие, Градско поглаварство Битола, Школски надзорник Прилеп, Градско поглаварство Скопје, Општина Велес, Обласно инженерство, Градска околиска управа Битола, Скопска градска општина со Скопска еврејска општина) кои заедно имаат 1353 книги и 630 архивски кутии, со 125.166 архивски единици и 501.626 листови, за сите други остануваат 740 книги, кои опфаќаат 35.141 архивска единица и 112.459 листови.

Библиографија

Необјавени архивски извори

Државен архив на Република Македонија – Централен дел

1. Фонд 119: Банска управа на Вардарска Бановина – Скопје (1921-1941)
2. Фонд 120: Вардарска финансиска дирекција 1927/1941
3. Фонд 121: Врховно поверенство за аграрна реформа 1920-1941
4. Фонд 19: Генерален конзулат на Србија – Скопје 1908/1911
5. Фонд 25: Градска општинска управа – Гостивар 1916
6. Фонд 149: Градска општинска управа – Гевгелија 1941/1944
7. Фонд 150: Градска општинска управа – Кочани 1941/1944
8. Фонд 26: Градска општинска управа – Куманово 1915/1918
9. Фонд 881(878): Дебарска префектура – Дебар 1942/1943
10. Фонд 16: Жандармериска чета – Прилеп 1908
11. Фонд 13: Катастарска управа – Прилеп 1867/1910
12. Фонд 155: Кичевска општина – Кичево 1941/1944
13. Фонд 117: Комесарство на Шеста градска 1916/1918
14. Фонд 111: Комитет за стопански грижи и општествена предвидливост – Гостивар 1916/1918
15. Фонд 112: Комитет за стопански грижи и општествена предвидливост – Кочани 1916
16. Фонд 113: Комитет за стопански грижи и општествена предвидливост – Кратово 1918
17. Фонд 876(1045): Косовски вилает – Скопска лива – Скопје 1878/1912
18. Фонд 18: Краљевско српско посланство – Лондон 1889/1918
19. Фонд 17: Министерство за надворешни работи на Кралството Србија – Белград 1885/1914
20. Фонд 878(877): Министерство за шуми и рудници на Кралството СХС – Белград 1923/1940
21. Фонд 875: Мухаџирска комисија при Косовскиот вилает – Скопје 1878/1912
22. Фонд 127: Обласна дирекција – Битола 1941/1944
23. Фонд 128: Обласна дирекција – Скопје 1941/1944
24. Фонд 129: Обласна полициска управа – Битола 1941/1944
25. Фонд 130: Обласна полициска управа – Скопје 1941/1944
26. Фонд 131: Обласно инженерство – Скопје 1941/1944
27. Фонд 145: Околиска полициска управа – Велес 1941/1944
28. Фонд 146: Околиска полициска управа – Кавадарци 1941/1944
29. Фонд 147: Околиска полициска управа – Струмица 1941/1944
30. Фонд 148: Околиска полициска управа – Штип 1941/1944
31. Фонд 132: Околиска управа – Берово 1941/1944
32. Фонд 133: Околиска управа – Битола 1941/1944
33. Фонд 21: Околиска управа – Галичник 1915-1918
34. Фонд 134: Околиска управа – Гевгелија 1941/1944
35. Фонд 135: Околиска управа – Кавадарци 1941/1944
36. Фонд 1: Околиска управа – Кајмаклак – Прилеп, 1869/1910
37. Фонд 2: Околиска управа – Кајмаклак – Тетово, 1872/1890
38. Фонд 22: Околиска управа – Кратово 1915-1918
39. Фонд 23: Околиска управа – Крива Паланка 1915/1918
40. Фонд 136: Околиска управа – Крушево 1941/1944
41. Фонд 137: Околиска управа – Куманово 1941/1944
42. Фонд 138: Околиска управа – Неготино 1941/1944
43. Фонд 139: Околиска управа – Охрид 1941/1944
44. Фонд 879(1094): Околиска управа – Прилеп 1941/1944
45. Фонд 140: Околиска управа – Радовиш 1941/1944
46. Фонд 141: Околиска управа – Ресен 1941/1944
47. Фонд 142: Околиска управа – Свети Николе 1941/1944

48. Фонд 143: Околиска управа – Струмица 1941/1944
49. Фонд 24: Околиска управа – Тетово 1915/1918
50. Фонд 144: Околиска управа – Штип 1941/1944
51. Фонд 20: Окружна управа – Куманово 1915-1918
52. Фонд 27: Општинска управа – Бабуш 1916/1918
53. Фонд 28: Општинска управа – Бајлови 1915/1918
54. Фонд 29: Општинска управа – Беличица 1916/1918
55. Фонд 30: Општинска управа – Блатец 1915/1918
56. Фонд 31: Општинска управа – Богоевци 1915/1918
57. Фонд 32: Општинска управа – Бродец 1916/1918
58. Фонд 33: Општинска управа – Бунуша 1916/1918
59. Фонд 34: Општинска управа – Буштрени 1916/1918
60. Фонд 3: Општинска управа – Велес 1868/1911
61. Фонд 35: Општинска управа – Велика Грабовица 1915/1918
62. Фонд 36: Општинска управа – Велика Копачка 1915/1918
63. Фонд 37: Општинска управа – Вељо Брдо 1916/1918
64. Фонд 38: Општинска управа – Волковија 1915/1918
65. Фонд 39: Општинска управа – Вруток 1917/1918
66. Фонд 40: Општинска управа – Вучје 1915/1918
67. Фонд 41: Општинска управа – Габер 1918
68. Фонд 42: Општинска управа – Галичник 1915/1918
69. Фонд 43: Општинска управа – Гатауш 1916/1918
70. Фонд 44: Општинска управа – Гостивар 1915/1918
71. Фонд 45: Општинска управа – Градец 1915/1918
72. Фонд 46: Општинска управа – Градиште 1915/1918
73. Фонд 47: Општинска управа – Дворјани 1915/1918
74. Фонд 48: Општинска управа – Добриште 1916/1918
75. Фонд 49: Општинска управа – Добротин 1916/1918
76. Фонд 50: Општинска управа – Довезенци 1915/1918
77. Фонд 51: Општинска управа – Долно Палчиште 1916/1918
78. Фонд 52: Општинска управа – Дурачка Река 1916/1918
79. Фонд 53: Општинска управа – Жегљане 1915/1918
80. Фонд 54: Општинска управа – Желино 1916/1918
81. Фонд 55: Општинска управа – Жеровница 1916/1918
82. Фонд 56: Општинска управа – Жилче 1915/1918
83. Фонд 57: Општинска управа – Злетово 1915/1918
84. Фонд 58: Општинска управа – Зрновци 1915/1918
85. Фонд 59: Општинска управа – Зубовце 1915/1918
86. Фонд 60: Општинска управа – Калиште 1916/1918
87. Фонд 61: Општинска управа – Кленово 1915/1918
88. Фонд 62: Општинска управа – Кнежево 1916/1918
89. Фонд 63: Општинска управа – Копачник 1915/1918
90. Фонд 64: Општинска управа – Косино 1916/1918
91. Фонд 65: Општинска управа – Кочани 1916/1918
92. Фонд 4: Општинска управа – Кочани 1869/1891
93. Фонд 5: Општинска управа – Кратово 1868/1912
94. Фонд 66: Општинска управа – Крива Паланка 1915/1918
95. Фонд 6: Општинска управа – Крива Паланка 1868/1911
96. Фонд 67: Општинска управа – Куманово 1916/1918
97. Фонд 7: Општинска управа – Куманово 1869/1891
98. Фонд 68: Општинска управа – Лазарополе 1916/1918
99. Фонд 69: Општинска управа – Левоуцај 1915/1918
100. Фонд 70: Општинска управа – Лесковац 1916/1918
101. Фонд 71: Општинска управа – Лешок 1916/1918
102. Фонд 72: Општинска управа – Липково 1915/1918
103. Фонд 73: Општинска управа – Лисец 1918

104. Фонд 74: Општинска управа – Маврово 1916/1918
105. Фонд 75: Општинска управа – Малино 1915/1918
106. Фонд 76: Општинска управа – Мелница 1916/1918
107. Фонд 77: Општинска управа – Мирошевици 1915/1918
108. Фонд 78: Општинска управа – Мождивјак 1915/1918
109. Фонд 79: Општинска управа – Мојеино 1915/1918
110. Фонд 80: Општинска управа – Мрштани 1915/1918
111. Фонд 81: Општинска управа – Мургаши 1915/1918
112. Фонд 82: Општинска управа – Нистрово (Галичник) 1916/1918
113. Фонд 83: Општинска управа – Нидипур 1916/1918
114. Фонд 84: Општинска управа – Орах 1915/1918
115. Фонд 85: Општинска управа – Ораховица 1915/1918
116. Фонд 86: Општинска управа – Орашац 1915/1918
117. Фонд 87: Општинска управа – Орашец 1915/1918
118. Фонд 88: Општинска управа – Оризари 1915/1918
119. Фонд 89: Општинска управа – Пелинци 1915/1918
120. Фонд 90: Општинска управа – Петралица 1915/1918
121. Фонд 8: Општинска управа – Прилеп 1889/1911
122. Фонд 91: Општинска управа – Присојница 1916/1918
123. Фонд 92: Општинска управа – Приштина 1915/1918
124. Фонд 9: Општинска управа – Радовиш 1869/1891
125. Фонд 93: Општинска управа – Ракотинци 1916/1918
126. Фонд 94: Општинска управа – Рамно 1915/1918
127. Фонд 95: Општинска управа – Ристовац 1916
128. Фонд 96: Општинска управа – Романовци 1915/1918
129. Фонд 97: Општинска управа – Рудари 1916/1918
130. Фонд 98: Општинска управа – Селце 1916/1918
131. Фонд 99: Општинска управа – Сенокос 1916/1918
132. Фонд 100: Општинска управа – Скопје 1915/1918
133. Фонд 10: Општинска управа – Скопје 1847/1911
134. Фонд 101: Општинска управа – Старо Нагоричане 1915/1918
135. Фонд 102: Општинска управа – Стенче 1915/1918
136. Фонд 103: Општинска управа – Стоевци 1915/1918
137. Фонд 104: Општинска управа – Теарце 1915/1918
138. Фонд 105: Општинска управа – Тетово 1915/1918
139. Фонд 11: Општинска управа – Тетово 1869/1915
140. Фонд 106: Општинска управа – Трговиште 1915/1918
141. Фонд 107: Општинска управа – Требиште 1916/1918
142. Фонд 108: Општинска управа – Тресонче 1915/1918
143. Фонд 109: Општинска управа – Церово 1916/1918
144. Фонд 110: Општинска управа – Џемиште 1916/1918
145. Фонд 12: Општинска управа – Штип 1867/1891
146. Фонд 114: Полициска станица – Бродец 1916
147. Фонд 116: Полициска станица – Петта Градска Скопје 1917/1918
148. Фонд 115: Полициска станица – Прва Градска Скопје 1915-1916
149. Фонд 880(879): Ранилушка селска управа – с. Рани Луг, Бујановец 1941/1944
150. Фонд 152: Селска општинска управа - с. Драчево – Скопје 1941/1944
151. Фонд 153: Селска општинска управа – Зелениково 1941/1944
152. Фонд 882(880): Скопска инспекција за труд – Скопје 1942/1944
153. Фонд 154: Скопски горски (шумски) реон – Скопје 1942
154. Фонд 118: Сухоречки магационер – Феризај (Урошевац) 1917/1918
155. Фонд 15: Таписка управа – Прилеп 1898/1912
156. Фонд 877(876): Таписки (земјишни) книги на Битолскиот вилает – Битола 1872/1912
157. Фонд 14: Финансиска управа – Прилеп 1890/1912

Државен архив на РМ – Одделение Битола

1. Фонд 8: Битолска општинска даночна управа – Битола 1942-1944
2. Фонд 5: Битолска обласна дирекција – Битола 1941/1944
3. Фонд 408(299): Велушинска општина 1941
4. Фонд 712(939): Градска општинска управа – Битола 1941-1944
5. Фонд 2: Градско поглаварство на градот Битола 1921/1941
6. Фонд 714(815): Селска општинска управа – Јанковец 1941-1944
7. Фонд 3: Местен училишен одбор – Битола 1936/1941
8. Фонд 407(616): Министерство за надворешни работи на Царска Русија – Петроград – Руски империски конзулат во Битола 1866/1915
9. Фонд 7: Обласна ветеринарна служба – Битола 1941/1944
10. Фонд 6: Обласна медицинска служба – Битола 1942/1946
11. Фонд 715(709): Обласен инженер – Битола 1941/1943
12. Фонд 709(811): Општина Љубојнска 1940/1944
13. Фонд 710(812): Општина Подмочанска 1919/1944
14. Фонд 711(813): Пореска управа – Ресен 1931-1944
15. Фонд 713(814): Ресенска градска општинска управа – Ресен, 1942-1943
16. Фонд 409(357): Селска општинска управа – Барешани 1941/1944
17. Фонд 9: Селска општинска управа – Бач 1942-1944
18. Фонд 10: Селска општинска управа – Велушина 1943-1944
19. Фонд 11: Селска општинска управа – Дедебалци 1941-1944
20. Фонд 410(267): Селска општинска управа – Дихово 1941/1944
21. Фонд 411(339): Селска општинска управа – Добрушево 1941/1944
22. Фонд 412(305): Селска општинска управа – Драгош 1941/1944
23. Фонд 413(360): Селска општинска управа – Кукуречани 1941/1944
24. Фонд 414(372): Селска општинска управа – Лопатица 1941/1944
25. Фонд 12: Селска општинска управа – Могила 1941-1942
26. Фонд 415(275): Селска општинска управа – Новаци 1941/1944
27. Фонд 416(342): Селска општинска управа – Смилево 1941/1944
28. Фонд 417(293): Селска општинска управа – Старавина 1941/1944
29. Фонд 1: Струговска општина 1918-1940
30. Фонд 13: Училишен платежен пункт Демир Хисар – Жван 1941/1944
31. Фонд 4: Училишен инспектор за Битолска и Мариовска околија – Битола 1925-1941

Државен архив на РМ – Одделение Велес

1. Фонд 362(580): Аграрно поверенство Неготино 1920-1941
2. Фонд 10: Општина велешка – Велес 1941-1944
3. Фонд 11: Градска општинска управа – Гевгелија 1941-1944
4. Фонд 365(451): Градска општинска управа – Кавадарци 1941-1944
5. Фонд 363(599): Даночна управа – Неготино 1920-1941
6. Фонд 364(507): Жандармериска станица – с. Согле 1920/1941
7. Фонд 368(386): Кметско намесништво – Теово 1941-1943
8. Фонд 361(579): Началство на срез Неготински – Неготино 1918/1941
9. Фонд 2: Општина Бесвица 1918-1930
10. Фонд 3: Општина Велес 1941
11. Фонд 4: Општина Гевгелија 1919-1941
12. Фонд 5: Општина Демир Капија, 1918-1941
13. Фонд 8: Општина Ораов Дол 1918-1933
14. Фонд 9: Општина Теово 1918-1941
15. Фонд 366(550): Селска општинска управа – Богомила 1941-1943
16. Фонд 367(385): Селска општинска управа – Извор 1941-1944
17. Фонд 360(470): Срез Велешки – Велес 1918/1941
18. Фонд 1: Општина Бања 1918/27

19. Фонд 6: Општина Катланово 1918/40
20. Фонд 7: Општина Кожле 1919/40

Државен архив на РМ – Одделение Куманово

1. Фонд 9: Криво Паланечка градска општинска управа – Крива Паланка 1941/1944
2. Фонд 10: Кумановска градска општинска управа – Куманово 1941/1944
3. Фонд 2: Градско поглаварство на град Куманово 1921/1941
4. Фонд 13: Даночна управа – Куманово 1941/1944
5. Фонд 374: Катастарска секција на срез Жеглиговски – Куманово 1940-1941
6. Фонд 12: Даночна управа – Крива Паланка 1942/1944
7. Фонд 11: Кривопаланечко шумарство- Крива Паланка 1941/1943
8. Фонд 3: Кумановска околиска управа – Куманово 1941/1944
9. Фонд 7: Кумановската околиска реквизициона комисија- Куманово 1942/1944
10. Фонд 8: Кумановски околиски училишен инспектор-Куманово 1941/1942
11. Фонд 19: Местен комитет на Македонија – Куманово 1944
12. Фонд 503(542): Околиска управа – Кратово 1941/1942
13. Фонд 502(543): Околиска финансова управа – Крива Паланка 1922/1940
14. Фонд 4: Околиско агрономство – Куманово 1941/1944
15. Фонд 5: Околиско инженерство – Куманово 1941-1944
16. Фонд 6: Околиско комесарство за снабдување – Куманово 1941/1944
17. Фонд 1: Окружна градежна секција – Куманово 1913/1941
18. Фонд 14: Селска општинска управа – Бедиње 1942-1944
19. Фонд 15: Селска општинска управа – Жегљане 1942/1944
20. Фонд 16: Селска општинска управа – Матејче 1942/1944
21. Фонд 504(544): Селска општинска управа – Опае 1941/1942
22. Фонд 17: Селска општинска управа – Орах 1944
23. Фонд 18: Селска општинска управа – Романовце 1941/1943

Државен архив на РМ – Одделение Охрид

1. Фонд 132(503): Агент по државни имоти – Охрид 1941-1943
2. Фонд 120(499): Главно одделение на финансиска контрола – Охрид 1940
3. Фонд 124(504): Дебарска општина – Дебар, 1941/1944
4. Фонд 125(106): Јанковечка селска општинска управа – Јанковец 1941-1944
5. Фонд 107(489): Караорманска општина – Мислодежда 1938
6. Фонд 129(110): Катастарска служба – Охрид 1941-1944
7. Фонд 116(104): Катастарска управа – Охрид 1920-1941
8. Фонд 591(602): Кичевска општина – Кичево 1941/1944
9. Фонд 130(506): Коселска даночна (општинска) управа – с. Косел 1941-1944
10. Фонд 115(103): Началство на Струшка околија – Оддел по земјоделеие – Струга 1934/1941
11. Фонд 589(689): Началство на Кичевска околија – Кичево 1925-1941
12. Фонд 1: Одделение за катастар и имоти при Вардарска бановина – Струшка околија – Струга 1929
13. Фонд 128(107): Околиско комесарство за снабдување – Охрид 1941-1944
14. Фонд 102(484): Општина Белчишка 1935/1938
15. Фонд 103(485): Општина Вевчанска 1938/1940
16. Фонд 104(486): Општина Велмејска 1931/1932
17. Фонд 105(487): Општина Дебар 1926/1940
18. Фонд 106(488): Општина Делгошка 1934
19. Фонд 590(601): Општина Кичевска 1918-1941
20. Фонд 109(491): Општина Мешеишка 1922/1923
21. Фонд 110(492): Општина Охридска 1928/1941
22. Фонд 111(493): Општина Радолишка 1940

23. Фонд 112(494): Општина Слатинска 1922-1940
24. Фонд 113(495): Општина Струга 1923-1941
25. Фонд 122(108): Охридска градска општинска управа – Охрид 1941-1944
26. Фонд 131(109): Охридска даночна управа – Охрид 1941-1944
27. Фонд 121(500): Охридска околиска управа – Охрид 1941-1944
28. Фонд 126(501): Охридски околиско агрономство – Охрид 1941-1943
29. Фонд 127(502): Охридско околиско инженерство – Охрид 1941-1944
30. Фонд 117(496): Пореска управа – Охрид 1932-1941
31. Фонд 119(498): Пореска управа – Струга 1929-1943
32. Фонд 123(505): Ресенска Градска општинска управа – Ресен 1942-1943
33. Фонд 2: Рибарски референт – Охрид 1934-1941
34. Фонд 114(102): Техничка секција на Охридска околија – Охрид 1918-1941
35. Фонд 118(): Пореска управа – Ресен 1929-1944
36. Фонд 108(490): Општина Љубојнска 1941

Државен архив РМ – Одделение Прилеп

1. Фонд 3: Градска општинска управа – Крушево 1941/1944
2. Фонд 1: Началство на срез Прилепски – Просветно одделение Прилеп 1929/1941
3. Фонд 414(532): Општинска управа – Долнени 1941-1944
4. Фонд 412(533): Суд на општина Браилово 1919/1931
5. Фонд 413(534): Суд на општина Прилеп 1929/1941
6. Фонд 2: Школски надзорник – Прилеп 1913-1941

Државен архив на РМ – Одделение Скопје

1. Фонд 1: Градско поглаварство на општината на град Скопје (Суд на општина на град Скопје) 1918/1941
2. Фонд 5: Делегат на комесарството за еврејски прашања и скопска еврејска општина 1915/1947
3. Фонд 544(554): Катастарска управа на град Скопје 1930/1942
4. Фонд 244(310): Комесар на железничка полиција – Скопје 1920
5. Фонд 542(552): Местен одбор за заштита на населението од воздушен напад – Скопје 1938/1941
6. Фонд 245(309): Местен одбор за исхрана – Скопје 1919
7. Фонд 243(308): Началство на Скопски округ – Скопје 1919/1922
8. Фонд 2: Обласно инжинерство – Скопје 1941/1944
9. Фонд 549(605): Селска општинска управа – Драчево 1941-1944
10. Фонд 249(322): Селска општинска управа – Жостов 1924/43
11. Фонд 550(606): Селска општинска управа – Катланово 1941/1944
12. Фонд 248(323): Селска општинска управа – Сушица 1941
13. Фонд 4: Скопска градска општина – Скопје 1941/1944
14. Фонд 548(607): Скопска обласна даночна дирекција 1941-1944
15. Фонд 3: Скопска обласна даночна управа – Скопје 1942/1943
16. Фонд 545(555): Суд на општина Бардовци – Ново Село 1919/1930
17. Фонд 546(603): Суд на општина Градовци 1930/1941
18. Фонд 540(550): Суд на општина Долно Водно 1928/1932
19. Фонд 246(316): Суд на општина Катланово 1918/1941
20. Фонд 247(315): Суд на општина Кожле 1918/1935
21. Фонд 547(604): Суд на општина Ракотинци 1930/1931
22. Фонд 543(553): Управа на полиција – Скопје 1932-1940
23. Фонд 541(551): Школски надзорник за град Скопје - II половина 1920/1935

Државен архив на РМ – Одделение Струмица

1. Фонд 1: Околиска полициска управа – Струмица 1941/1944
2. Фонд 2: Околиска училишна инспекција – Струмица 1941/1944
3. Фонд 5: Општинска комисија за трудови земјоделски стопанства – Ново Село 1942/1944
4. Фонд 4: Селска општинска управа – Ново Село 1941/1944
5. Фонд 354(443): Срез Малешевски – Берово 1918/1938
6. Фонд 355(446): Срез Царевоселски – Царево Село 1935/1938
7. Фонд 366(368): Струмичка градска општинска управа – Струмица 1941/1944
8. Фонд 3: Струмичко административно шумарство – Струмица 1941-1944

Државен архив на РМ – Одделение Тетово

1. Фонд 3: Геодетска управа – Гостивар 1918/1941
2. Фонд 5: Геодетска управа – Тетово 1928/1946
3. Фонд 14: Гостиварска околија – Гостивар 1941/1944
4. Фонд 2: Градско поглаварство – Тетово 1919/1941
5. Фонд 4: Даночна управа – Гостивар 1924/1941
6. Фонд 8: Зубовска општина 1920/1940
7. Фонд 7: Општина Вратница 1918/1941
8. Фонд 1: Општина Гостиварска 1927/1941
9. Фонд 495(703): Општина Лазарополе 1929/1939
10. Фонд 9: Општина Лешок 1919/1938
11. Фонд 10: Општина Милетинска 1925/1940
12. Фонд 11: Општина Рогачевска 1918/1935
13. Фонд 12: Општина Сенокоска 1920/1940
14. Фонд 13: Општина Чајланска 1925/1938
15. Фонд 18: Општинска управа – Бањица 1943/1944
16. Фонд 19: Општинска управа – Врапчиште 1942/1944
17. Фонд 20: Општинска управа – Гостивар 1941/1944,
18. Фонд 22: Општинска управа – Жировница 1944
19. Фонд 21: Општинска управа – Зубовце 1942/1944
20. Фонд 23: Општинска управа – Пожаране 1943
21. Фонд 24: Општинска управа – Тетово 1943
22. Фонд 25: Општинска управа – Трница 1943/1944
23. Фонд 15: Финансиска управа – Гостивар 19/1944
24. Фонд 16: Финансиска управа – Тетово 1941/1944
25. Фонд 6: Шумска управа – Тетово 1919/1943
26. Фонд 17: Шумска фашистичка милиција – Командна станица Тетово 1942/1944

Државен архив на РМ – Одделение Штип

1. Фонд 238: Градско општинско управление – Штип 1941-1944
2. Фонд 239: Даночно управление – Штип 1941-1944
3. Фонд 241: Околиска училишна инспекција – Штип 1941-1944
4. Фонд 240: Околиска агрономство – Штип 1941/1944
5. Фонд 1: Општина Винаца 1914-1941
6. Фонд 2: Општина Грљане 1915/1926
7. Фонд 3: Општина Штип 1930/1939

Објавени архивски извори

1. **Almanah**, sv. 1, deo I,II,III, Zagreb 1921-1922
2. **Административни речник места Краљевине Југославије**, Београд 1931
3. **Алманах бановина: Вардарска бановина (у додатку: Врбска и Зетска бановина)**, Скопје 1931
4. **Алманах града Скопља 1918-1928 године**, Скопље 1928
5. **Алманах Краљевине Југославије**, IV јубиларни свезак 1921-1931, Загреб 1932
6. **Бюджет на министерството на общественитѢ сгради, птищата и благоустройството за 1942 бюджетна година**, Државен вестник бр. 17, София 1942
7. **Закон за организација и работа на органите на државната управа**, Сл. весник на РМ бр. 58/2000
8. **Закон за органите на управата**, Сл. весник на СРМ бр. 40/1990
9. **Закон за органите на управата**, Сл. весник на СРМ бр. 40/1990
10. **Закон о Банској управи**, Службене новине бр. 261-CV, Београд 1929
11. **Закон о Државном савету и Управним судовима**, Службене новине бр. 111, Београд 1922
12. **Закон о изменама и допунама у Закону о устројству судова**, Службене новине бр. 37, Београд 1922
13. **Закон о називу и подели Краљевине**, Службене новине бр. 32, Службене новине бр. 199-LXIV Службене новине бр. 251, Београд 1931
14. **Закон о обласној и среској управи**, Службене новине бр. 92, Београд 1922
15. **Закон о организацији финансиске управе**, Службене новине бр. 290-CXX, Београд 1929
16. **Закон о унутрашњој управи**, Збирка закона, Св. 137, Београд 1932
17. **Закон о уређењу Врховне државне управе**, Службене новине бр. 78-XXXII, Београд 1929
18. **Закон за благоустройството на населенитѢ мѢста**, Државен вестник бр. 117, София 1941 и Државен вестник бр. 152, София 1942
19. **Закон за бюджета на државата за 1943 бюджетна година**, XXV обикновено Народно собрание, София 1943
20. **Закон за бюджета на државата за 1944 бюджетна година**, Државен вестник бр. 297, София 1943
21. **Закон за граѓанската мобилизација**, Државен вестник бр. 33 София декември 1941
22. **Закон за заштита на државата**, Државен вестник“ бр. 2 София 1924 и Државен вестник бр. 16, София 1941
23. **Закон за заштита на нацијата**, Државен вестник бр. 16 София 1941
24. **Закон за земедѢлско-стопанскитѢ, ветеринарно-медицинскитѢ и горско-стопанскитѢ опитни, изследователски и контролни учреждения, при Министерството на земедѢлието и државнитѢ имоти**, Државен вестник бр. 34, София 1942
25. **Закон за измѢнение и допѢлнение на закона за устројството на сѢдилищата**, Државен вестник, бр. 72, СофиѢ 1943
26. **Закон за измѢнение и допѢлнение на закона за финансово облекчение и заздравявање на общинитѢ**, Државен вестник бр. 19, София 1943
27. **Закон за общата администрација**, Државен вестник бр. 81, София 1938
28. **Закон за общинскитѢ стопански предприятия со трговски или индустриален характер**, Државен вестник, бр. 147, София 1942
29. **Закон за отпускане народни пенсии на особено заслужилитѢ во освободителнитѢ борби дейци**, Државен вестник бр. 24, София 1943
30. **Закон за подпомагане на нуждающитѢ се војнишки сѢмейства прѢз време на мобилизација и војна**, Државен вѢстник, бр. 84, София, 1916
31. **Закон за реквизицијата и правилници за приложението му**, София 1916

32. Законъ за Стопански грижи и обществена прдвидливостъ, Държавенъ вѣстникъ бр. 75
София 1917
33. Законъ за устройството на Министерството на земедѣлието и държавнитѣ имоти,
Държавенъ вестникъ бр. 80, София 1943
34. Законъ измѣнение и допълнение на наредбата-законъ за градскитѣ общини и наредбата-
законъ за селскитѣ общини, Държавенъ вестникъ бр. 296, София 1943
35. Заповѣдь относно разпредлителнитѣ съвети и комитети бр. 4718, Държавенъ вестникъ бр.
377, София 1942
36. Сборник закона, Св. 141, Београд 1933
37. Сборник уредаба за новоослобођене и присаједињене области, Крф 1916
38. Министерство на финансиитѣ, Дирекция на државния бюджетъ и отчетностъ, София 1942
39. Најновији управни и самоуправни закони, Београд 1924
40. Наредба – Инспектируващи лица и трудови райони, Държавенъ вестникъ бр. 262, София
1941
41. Наредба за еврейскитѣ жилища“, Държавенъ вестникъ бр. 200, София 1942
42. Наредба за приложението на таблицата за длъжноститѣ, заплатитѣ, възнагражденията и
цензоветѣ на служителитѣ при общинскитѣ учреждения, Държавенъ вестникъ бр. 13,
София 1943
43. Наредба за продажбата на държавни недвижими имоти въ Бѣломоркса областъ,
Македония и западнитѣ покрайнини, Държавенъ Вестникъ бр. 73, София 1943
44. Наредба издадена възъ основа на закона за възлагане на Министерския съвет да взима
всички мѣрки за уреждане на еврейския въпросъ и свързанитѣ съ него въпроси,
Държавенъ вестникъ бр. 192, София 1942
45. Наредба министра грађевина бр. 416 од 5 јануара 1932 године о образовању техничких
одељака при среским начелствима, Службене новине бр. 12-IV, Београд 1932
46. Наредба-законъ за държавната полиция, Държавенъ вестникъ бр. 157, София 1937
47. Ново Законодавство о Централном државном уређењу, Збирка Закона, Београд 1931
48. Одделење за финансијску контролу, Распорд финансијске контроле бр. 1200/IX,
Финансијски зборник, Београд 1936
49. Окрѣжно бр. 6557, София, 1916
50. Правилник бр. 35760 од 3 јула 1930 године о организацији и раду Банских већа, Службене
новине бр. 149-LV, Београд 1930
51. Правилник за прилагане на закона за подобрене и увеличение на работната земя,
Държавенъ вестникъ бр. 243, София 1941
52. Правилникъ за надзорно-наставническата служба на министерството на народното
просвѣщение, Държавенъ вестникъ, бр. 137, София 1943
53. Правилникъ за прилагане на закона за защита на нацията, Държавенъ вестникъ бр. 36,
София 1941
54. Правилникъ за прилагане часть II отъ закона за военнитѣ сили – 1940 г, Държавенъ
вестникъ бр. 59, София 1942
55. Правилникъ за устройството и иерархията на организацията на българската малдежъ
„Браник“, Държавенъ вестникъ, бр. 227, София 1941
56. Правилникъ за устройството и управлението на еврейскитѣ общини, Държавенъ вестникъ
бр. 247, София 1942
57. Правилникъ за училищнитѣ настоятелства на народнитѣ училища, София 1916
58. Радничко законодавство, Књ. 1, Београд 1934
59. Решење министра унутрашњих дела бр. 46664 од 23. октобра 1929 године о установљењу
окоужних инспектората. Службене новине бр. 250, Београд 1929

60. **Сборникъ на действуващитѢ съждебни закони на Църството 1878-1942**“, Часть II, София 1942
61. **Сборникъ на наредбитѢ, законитѢ и правилницитѢ по Министерството на вътрешнитѢ работи и народното здраве**, Държавенъ вестникъ, София 1938
62. **Списъкъ на населени мѣста в Бѣломорската, Битолската и Скопската области**, Глас на дирекция на статистика, София 1941
63. **Списъкъ на населенитѢ мѣста в Македония, Моравско и Одринско**, София 1917
64. **Статут о уређењу градског поглаварства и о службеницима општине града Скопље**, Скопље 1940
65. **Уредба о пословном реду у Државном савету и Управним судовима**, Службене новине бр. 196, Београд 1922
66. **Уредба о пословном реду у обласној скупштини**, Службене новине бр. 190, Београд 1922
67. **Уредба о пословном реду у среској скупштини**, Службене новине бр. 190, Београд 1922
68. **Уредба о утврђењу имовине, начину управе и буџетирању бановина и о ликвидацији имовинских односа досадашњих среских и обласних самоуправа**, Службене новине, Бр. 250-СII, Београд 1929
69. **Уредба Претседника Министарског Савета бр. 78 од 19 априла 1929 године о подели на одељена Претседништва Министарског Савета и Министарства**, Службене новине бр. 94-XXXIX, Београд 1929
70. **Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца**, Службене новине бр. 142а, Београд 1921, и Зборник закона 2 део, Нови Сад 1925
71. **Устав Османлиског Царства**, 11 – 23 децембар 1876, Цариград 1908
72. **Установе за социјално старање у Јужној Србији**, Скопље 1932
73. **Шематизам Источно православне српске патријаршије по подацима из 1924 године**, Сремски Карловци 1925

Литература

- Абаџиев, Ѓорѓи:** Балканските војни и Македонија, Скопје, 1958
- Aličić, Ahmed:** Uredba o organizaciji vilajeta 1867 g., Orijentalni institut u Sarajevu: Prilozi za Orijentalnu filologiju, XII-XIII, 1962-65, Sarajevo, 1965
- Андонов – Полјански, Христо:** Еден непознат статистички преглед за населението во Битолскиот вилает од 1897 година, Годишен зборник на Филозофскиот факултет во Скопје, книга 21, Скопје, 1969
- Апостолов, Александар:** Колонизацијата на мухаџирите во Македонија и растројството на чифчиските односи од крајот на XIX век до 1912 година, ГИНИ, IV, Скопје, 1960
- Апостолски, М. Христов, А. Терзиоски, Р.:** Македонија во Втората светска војна (1941-1944), ГИНИ, VII, бр. 1, Скопје, 1963
- Батковски, Хенрик:** Историја на политичките граници и територијалниот облик на Социјалистичка Република Македонија, ГИНИ, XIV, бр. 1, Скопје, 1972
- Битоски, Крсте:** Бројот и составот на населението во Битолскиот вилает во крајот на XIX век, сп. Историја, VI, бр. 2, Скопје, 1970
- Битоски, Крсте:** Македонија во времето на големата источна криза (1875-1881), НИО Студентски збор, Скопје, 1982
- Veljanovski, Nove:** Arhivska građa okupatorskih vlasti (1941-1944) u Arhivu Makedonije, sp. Arhivist, бр.1-4, Beograd, 1966-67
- Велјановски, Новица:** Македонското прашање во бугарскиот парламент 1941-1944, ИНИ, Скопје, 1986
- Велјановски, Новица:** Архивска граѓа за историју Србије у Архиву Македоније, сп. Архивски преглед, бр. 1-2, Београд, 1970
- Димески, Димитар:** Дипломатските аспекти на македонското прашање (1878-1903), Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот Скопје, книга V-VI (31-32), Скопје, 1979/80
- Димески, Димитар:** Економските прилики во Битолскиот вилает во последната деценија на XIX и почетокот на XX век, Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот Скопје, книга V-VI (31-32), Скопје, 1979/80
- Димески, Димитар:** Македонското национално и ослободително движење во Македонија во Битолскиот вилает (1893-1903), НИО Студентски збор, Скопје, 1981
- Донев, Јован:** Големите сили и Македонија за време на Првата балканска војна, ИНИ, Скопје, 1988
- Донев, Јован:** Прилог кон дипломатските подготовки за Првата балканска војна, ГИНИ, XXIX, бр. 3, Скопје, 1985
- Ѓорѓиев, Ванчо:** Слобода или смрт, Македонското револуционерно народноослободително движење во Солунскиот вилает (1893-1903), Табернакул, ИНИ, Филозофски факултет, Скопје, 2003
- Екмечик, Милорад:** Стварање Југославије (1790-1918), Просвета, Београд, 1989
- Зајковски, Трајко:** Административно-територијална поделба, организација на власта и канцелариско работење во Македонија од 1918 – 1941 година, Друштво на архивските работници на СРМ, Скопје, 1969
- Зајковски, Трајко:** Makedonija, Razvitak sistema upravnih registratura, sp. Arhivist, XX, br. 2, Beograd, 1970
- Зајковски, Трајко:** Судските установи во Македонија 1918-1941, сп. Македонски архивист, книга II, Скопје, 1973
- Зографски, Данчо:** Големите сили и Балканот во почетокот на XX век (1900-1914), ГИНИ, XIV, бр. 2-3, Скопје, 1970
- Ивановски, В. Терзиоски, Р:** Априлската војна и окупацијата во Македонија 1941 година, сп. Историја, XVII, бр. 1, Скопје, 1981
- Историја на македонскиот народ,** Книга II-III, ИНИ, Скопје, 1969
- Јанев, Јован:** Режимот на специјалната уредба во Вардарска Македонија во текот на 1919 година, ГИНИ, г. XXVI, бр 2-3, Скопје, 1982

- Jovanović, Vladan:** Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918 – 1929 – Makedonija, Sandžak, Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS”, INIS, Beograd, 2002
- Катарциев, Иван:** Антантата и Македонското прашање во текот на 1918 година, ГИНИ, VIII, бр. 2, Скопје, 1964
- Кирјазоски, Ристо:** Некои видови градски такси и давачки во Македонија од втората половина на XIX век, особено во Скопје, сп. Историја, VI, бр. 1, Скопје, 1970
- Кирјазоски, Ристо:** Организацијата и надлежностите на општинската управа во Македонија од втората половина на XIX век, врз основа на архивски материјали што се чуваат во Архивот на Македонија, сп. Македонски архивист, бр. 2, Скопје, 1973
- Кирјазоски, Ристо:** Основањето и организацијата на турската општина во Скопје во 1869, ГИНИ, XV, Бр. 2, Скопје, 1971
- Константинов, Милош:** Административно-територијална поделба на Македонија за време на бугарската окупација и осврт врз организацијата на бугарската власт и канцелариско работење применувано во периодот 1941 – 1944, Друштво на архивските работници на СРМ, Скопје, 1969
- Konstantinov, Miloš:** Arhivska građa bugarskih organa vlasti za okupirana područja Makedonije i Srbije (1941-1944), sp. Arhivist, XIX, br. 1, Beograd, 1969
- Константинов, Милош:** Бугарската окупаторска управа во некои делови на Македонија и Јужна Србија во периодот од 1915 – 1918 и од 1941 – 1944, Razvitak sistema upravnih registratura, sp. Arhivist, XX, br. 2, Beograd, 1970
- Лапе, Љубен:** Одбрани текстови за историјата на македонскиот народ, Второ дополнето и проширено издание, Втор дел, Просветно дело, Скопје, 1965
- Милкова, Фани:** Исклучително наказателно законодавство, София, 1976
- Минчев, Димитар:** Българите от Македония и армиите на Сърбия, Гърция, България (1915-1918), сп. Исторически преглед, XLV, кн. 5, София, 1989
- Mirčić, Radmila,** Arhivska građa centralnih institucija Kraljevine Jugoslavije 1918 – 1941, sp. Arhivist, XXI, br. 1-2, Beograd, 1971
- Назърска, Жоржета,** Административно-територијално деление и погранични проблеми в Източна Румелија (1879-1885), сп. Исторически преглед, 50-51, Книга 5, София, 1994/95
- Nikić, Andrija:** Stanje u Sjevernoj Makedoniji i Kosovu od godine 1860 do 1890 u svetlu novih izvora, Симпозиум Македонија во источната криза 1875-1881, МАНУ, Скопје, 1978
- Nježić, Zdravko:** Centralni organi (1918-1930), Razvitak sistema upravnih registratura, sp. Arhivist, XX, br. 2, Beograd, 1970
- Пандевски, Манол:** Балканските војни и нивното место во македонскиот национален развиток, МАНУ, XVIII, бр. 1-2, Скопје, 1987
- Пандевски, Манол:** Македонската револуционерна организација меѓу 1893 и 1918 – Формирање и развиток, Сто години од основањето на ВМРО и 90 години од Илинденското востание, МАНУ, Прилози од научниот собир одржан на 21-27 октомври 1993 година, Скопје, 1994
- Пандевски, Манол:** Положбата на Македонија во Османската Империја кон крајот на XIX и почетокот на XX, ГИНИ, XX, бр. 1, Скопје, 1976
- Панов, Митко:** Енциклопедија на селата во Република Македонија, Скопје, 1998
- Перунички, Бранко:** Затечена административно-управна подела територије коју је ослободила Србија 1913 године, сп. Архивски преглед, бр. 1-2, Београд, 1983
- Поповски, Владо:** Партиципација на македонскиот народ во политичката и самоуправна структура на Турската Империја во втората половина на XIX и почетокот XX век, ГИНИ, XXXI, бр. 1, Скопје, 1987
- Политичка енциклопедија,** Београд, 1973
- Правни лексикон,** Београд, 1970
- Rizaj, Skender:** Moderna Osmanska vlast u Vranjskoj i Preševskoj kazi (1839-1912), Врањски гласник, књ. VII, Врање, 1971
- Ризај, Скендер:** Управно-политичке реформе у Македонији (Косовском, Битољском и Солунском вилајету) 1875-1881, Симпозиум Македонија во Источната криза (1875-1881) МАНУ, Скопје, 1978
- Rizaj, Skender:** Upravno-političko i društveno-ekonomsko uređenje Dunavskog vilajeta – Niškog sandžaka – u svetlosti osmanskih i engleskih izvora (1864-1878), Врањски гласник, књ. XII-XIII, Врање, 1979

- Rizaj, Skender:** Ustrojstvo Turske Carevine u 1911 godini (Kosovski, Skadarski i Bitoljski vilajet), Зборник Филозофског факултета у Приштини, IV, Приштина, 1967
- Rizaj, Skender:** Kosovski vilajet 1896-97 godine, Зборник Филозофског факултета у Приштини, VI, Приштина, 1969
- Simeunović, Vladimir:** Stanovništvo Jugoslavije i socijalističkih republika 1921-1961, ukupno stanovništvo, polna i starosna struktura, Beograd, 1964
- Стојанов, Петар:** Македонија за време на Балканските и Првата светска војна (1912-1918), ИНИ, Скопје, 1969
- Стоилов, Петър:** Българската армия в Балканските войни (1912-1913), Исторически преглед, 43, бр. 8, София, 1987
- Стојчев, Ванчо:** Бугарскиот окупаторски систем во Македонија 1941-1944, Скопје, 1996
- Тодоровски, Глигор:** Административно-територијалните делби и пописите на населението во вардарскиот дел на Македонија по балканските војни до крајот на Првата светска војна, МАНУ, XVIII, бр. 1-2, Скопје, 1987
- Тодоровски, Глигор:** Еден осврт врз состојбата во Вардарска Македонија по балканските војни (1912-1915), Jugoslovenski istorijski časopis, br. 1-2, Beograd, 1979
- Тодоровски, Глигор:** Западна Македонија за време на окупацијата (1941-1944), Скопје, 1998
- Тодоровски, Глигор:** Македонија по балканските војни, Култура, Скопје, 1981
- Тодоровски, Глигор:** Некои институции во Западна Македонија доведени во времето на окупацијата 1941-1944, ГИНИ, V, бр. 2, Скопје, 1961
- Тодоровски, Глигор:** Прилог кон изучувањето на окупаторскиот систем во Западна Македонија, 1941-1944, ГИНИ, VII, бр. 2, Скопје, 1963
- Тодоровски, Глигор:** Прилог кон прашањето за состојбата на муслиманските иселеници (муацири) во Македонија по Младотурската револуција, ГИНИ, XXVI, бр. 2-3, Скопје, 1982
- Тодоровски, Глигор:** Просветната политика на Кралството Србија во Македонија по балканските војни (1913/14), ГИНИ, X, бр. 1, Скопје, 1966
- Hajdari, Ali:** Okupacioni sistem na Kosovu i Metohiji 1941-1944, Jugoslovenski istorijski časopis, br. 2, Beograd, 1965
- Hammer, Joseph von:** Historija Turskog (Osmanskog) Carstva, knj. 3, Zagreb, 1979
- Христов, Александар:** Облиците на самоопределувањето на македонскиот народ во текот на неговите борби за национално ослободување (1893 – 1913), ГИНИ, XII, бр. 2, Скопје, 1968
- Христов, Александар:** Создавање на македонската држава (1878 – 1978) – Идејно-политички определби во борбата за остварување правото на македонскиот народ на самоопределување и на сопствена држава 1919-1941, Том II, Мисла, Скопје, 1985
- Христов, Александар:** Создавање на македонската држава (1878 – 1978) – Националноослободително движење и барање облици за конституирање на Македонија како национална држава, Том I, Мисла, Скопје, 1985
- Цветковска, Надежда:** Локалната управа во вардарскиот дел на Македонија меѓу двете светски војни 1914 – 1941, сп. Историја бр. 1-4, XXXIV/XXXV, Скопје, 1998/1999
- Цветковска, Надежда:** Македонското прашање во југословенскиот парламент меѓу двете светски војни, ИНИ, Скопје, 2000
- Цветковска, Надежда:** Политичките партии во парламентарните изборни борби во вардарскиот дел на Македонија (1919 – 1929), Скопје, 2004

Периодика

1. **Arhivski vjesnik**, Zagreb, 1964 – 2002
2. **Arhivist**, Beograd, 1969 – 1971
3. **Jugoslovenski istorijski časopis**, Beograd, 1965 – 1979
4. **Leksikon JLZ**, Zagreb, 1974
5. **Službene novine Kraljevine SHS – Jugoslavije**, Beograd, 1918 – 1941
6. **Архивски преглед**, Београд, 1970 – 1989
7. **Врањски гласник**, Врање, 1971
8. **Врањски годишник**, Врање, 1979
9. **ГИНИ**, Скопје, 1961 – 2000
10. **Държавен вестникъ**, София, 1941 – 1944
11. **Зборник Филозофског факултета у Приштини**, Приштина, 1967 – 1969
12. **Историја**, Скопје, 1970 – 1999
13. **Исторически преглед**, София, 1987 – 1995
14. **Македонски архивист**, Скопје, 1973 – 1990
15. **Наука и искуство**, София, 1976
16. **Службен весник на СРМ - РМ**, Скопје, 1990 – 2000
17. **Службене новине**, Београд, 1919 – 1941

Содржина

Вовед.....	2
ГЛАВА ПРВА.....	9
Османската управа во Македонија (1869 – 1912)	9
1.1. Општествено-економски и политички прилики во Македонија.....	9
1.2. Административно-територијална поделба на Македонија (1869 – 1912).....	13
1.2.1. Солунски вилает.....	17
1.2.2. Битолски вилает.....	18
1.2.3. Скопски вилает.....	20
1.3. Администрација	22
1.4. Органи на турската управа во Македонија во периодот од 1869 до 1912 година според архивските фондови во ДАРМ.....	29
1.4.1. Вилаетска управа	31
1.4.2. Околиска управа – санџаци	33
1.4.3. Градска општинска управа – беледие	34
1.4.4. Други органи на општинска управа.....	42
ГЛАВА ВТОРА.....	46
Делбите на Македонија и функционирањето на окупаторските системи (1912 – 1918)	46
2.1. Формирање на балканскиот сојуз и поделбата на Македонија	46
2.2. Српската управа во Вардарска Македонија 1912 – 1915 година	50
2.2.1. Создавање и функционирање на српскиот окупаторски систем 1912 – 1915 година	50
2.3. Органи на српската управа во Македонија 1912 – 1915 година според архивските фондови во ДАРМ.....	63
2.3.1. Централни органи на управа	64
2.3.2. Градска општинска управа.....	68
2.4. Бугарската управа во Вардарска Македонија (1912 – 1918)	68
2.4.1. Создавање и функционирање на бугарскиот окупаторски систем 1912 – 1918 година	68
2.4.2. Организација на бугарската управа во Македонија (1915 – 1918)	72
2.5. Органи на бугарската управа во Македонија во периодот од 1915 до 1918 година според архивските фондови во ДАРМ.....	85
2.5.1. Окружна управа.....	89
2.5.2. Околиска управа	89
2.5.3. Градска управа	90
2.5.4. Други органи на општинска управа.....	91
ГЛАВА ТРЕТА.....	95

Политичкиот систем на Кралството на СХС – Кралството Југославија и органите на управа во Вардарска Македонија (1918 – 1941)..... 95

3.1. Македонското прашање и Кралството на СХС 95

3.2. Организација на државната управа според Уставот од 1921 година 102

3.3. Нова територијално-управна поделба од 1929 година 120

3.3.1. Организација на бановините 120

3.3.2. Централни органи на управа според Законот за уредување на врховна државна управа од 1929 година 130

3.4. Уставот од 1931 година и органи на државната управа 139

3.5. Органи на управа на Кралството на СХС – Југославија (1918 – 1941) според архивските фондови во ДАРМ 150

3.5.1. Бановинска управа 153

3.6.2. Окружна управа 158

3.6.3. Околиска управа 158

3.6.4. Општинска управа 162

3.6.5. Други органи на општинска управа 200

ГЛАВА ЧЕТВРТА 215

Поделбата на Вардарска Македонија во текот на Втората светска војна и функционирањето на окупаторските органи на управа (1941 – 1944) 215

4.1. Подготовки за Втората светска војна и поделбата на Вардарска Македонија 215

4.2. Воспоставување на бугарскиот окупаторски систем 224

4.3. Административно-управна поделба 231

4.4. Функционирање на бугарските окупаторски органи на управа 236

4.4.1. Централни државни установи 245

4.4.2. Локални органи на власта 251

4.5. Органи на бугарската управа (1941 – 1944) според архивските фондови на ДАРМ 255

4.5.1. Обласна управа 257

4.5.2. Околиска управа 262

4.5.3. Градска општинска управа 275

4.5.4. Други органи на градска општинска управа 292

4.5.5. Селски општински управи 295

4.6. Воспоставување италијански (албански) окупаторски систем (1941 – 1944) 300

4.7. Организација и функција на италијанскиот (албанскиот) окупаторски органи на управа (1941 – 1944) 303

4.8. Органи на италијанска (албанска) управа во Македонија (1941 – 1944) според архивските фондови на ДАРМ 316

4.8.1. Окружна управа 317

4.8.2. Околиска управа	318
4.8.3. Градски општински управи	319
4.8.4. Селски општински управи	321
Заклучок	322
Библиографија	330
Необјавени архивски извори	330
Објавени архивски извори	337
Литература	340
Периодика	343
Содржина	344